

1

1973

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

III. évfolyam, 1. szám, 1973. január—február

*„Nem az emberek tudata az, amely létünket,
hanem megfordítva, társadalmi létünk az,
amely tudatunkat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálatához;
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Bacsi Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán
Dr. Györe Kornél, főszerkesztőhelyettes
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László, fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Mr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Műszaki szerkesztők:

Matejka Lajos
Szilágyi Gábor

SZERKESZTŐI TANÁCS

Dr. Bori Imre
Dévecs Imre
Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál, a Szerkesztői Tanács elnöke
Dr. Vajda József

A szerkesztőség titkára:

Csonka Júlia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült a szabadkai Minerva Könyvkiadó Vállalat nyomdájában

TARTALOM

- 7 GAÁL GYÖRGY és MILUTIN PEROVIĆ
Bíráló szemmel a hazai történelemtanítás koncepciójáról
- 29 ĐORĐE MILANOVIĆ
Történetírásunk mozzanata
Adalék a korszerű jugoszláv történetírás metodológiájáról
szóló vitához
- 45 LŐRINC PÉTER
Történelmi terminológiánk problémái
- 55 DESA ROMIĆ
A szuverenitás és az autonómia kérdéseiről
föderalizmusunk legújabb konceptusa nyomán
- 67 TELEKI GYÖRGY
Emlékezés a kopernikuszi műre
- 77 BODROGVÁRI FERENC
A „létes tudat” útvesztői
- 87 DÉR ZOLTÁN
Hajnali esztetizálás
- MŰHELY**
- 99 NECA JOVANOVIĆ
Az öngazgatás elméleti megfogalmazásának kísérlete
- 111 SZÁM ATTILA
Az öngazgatás mint forradalmi gyakorlat
- VISSZHANG**
- 117 BAGI FERENC
Egy kezdeményezés indulása és kibontakozása
A Jugoszláviai Magyar Középiskolások Művészeti Vetélkedője
1967–1972
- SZIMPÓZION**
- 123 GLIGOR POPI
A vajdasági románok művelődéstörténete
- JELEN ÉS MŰLT**
- 133 VLADIMIR OBRADOVIĆ
A nevelési és oktatási folyamat hatása
munkásifjúságunk eszmei arculatának kialakításában
- 161 LÉVAI ENDRE
A kisebbségi egyetemisták élete (1934)
- 165 SOMORJA SÁNDOR
A jugoszláviai egyetemi hallgatók (1938)
- SZEMLE**
- 169 JÓNÁS FRIGYES
„A szerémségi magyar szigetek nyelvéről”-ről
- 173 FEJŐS ISTVÁN
Király Tibor – Büntetőítélet a jog határán
- 177 GYÖRE KORNÉL
Horváth István – Magyarózdi toronyalja

BÍRÁLÓ SZEMMEL A HAZAI TÖRTÉNELEMTANÍTÁS KONCEPCIÓJÁRÓL

Minden oktatási anyag tanításának koncepciója, különösen a társadalomtudományok területén, szoros összefüggésben van az uralkodó társadalmi erők ideológiájával, az adott társadalom konkrét történelmi helyzetével. Minden társadalomnak elhanyagolhatatlan érdekei fűződnek a fiatal nemzedék eszmei és politikai irányvételének jellegéhez, tehát tudatos erőfeszítéseket tesz és jelentős anyagi áldozatokat hoz azért, hogy az ifjúságot eszmeileg a kívánt irányba vezérelje. A fiatalok eszmei irányítása a művelődési tevékenységek különféle formái révén valósul meg, s ebből a szempontból az iskola a leghatásosabb és legcélszerűbb társadalmi intézmény. Az ifjúság eszmei irányvételének meghatározása érdekében különösen nagy erőfeszítéseket tesznek a korszerű ipari társadalmak — a kapitalizmus és a szocializmus. E társadalmakban az iskola olyan mindent átfogó intézménnyé fejlődött, amelynek hatása az egész ifjúságra kiterjed. Így a mai világban az iskola vált a leghatásosabb eszközzé annak, hogy az ifjúság eszmeiségét összehangolják a megfelelő rendszer és politikai rend érdekeivel.

A történelmet minden korszerű oktatási rendszerben olyan tantárgynak tekintik, amelynek döntő szerepe van az ifjúság eszmei-politikai nevelésében. E tekintetben a történelem tiszteletre méltó helyet foglal el a tantárgyak sorában, s ezzel tisztában vannak mindazok, akik az oktatási és nevelési politikát alakítják, függetlenül attól, hogy milyen társadalmi rendszerben élnek, melyik nemzethez tartoznak, s milyen eszmei-politikai nézeteket vallanak.

A történelemtanítás a maga döntő jegyeinél fogva tölt be ilyen fontos szerepet a fiatalok eszmei-politikai képzésének rendszerében. A történelem az egyetlen társadalomtudomány, amely az emberiség egész múltját tanulmányozza, az emberi társadalom teljes fejlődési útját vizsgálja sokoldalúan és tárgyilagosan. Az összes társadalomtudományok közül a történelmet lehet a legkönnyebben mint tantárgyat népszerűen kifejteni és az oktatás különböző fokaihoz alkalmazni. A történelem mint tantárgy rendkívül alkalmas azoknak a tartalmaknak a megválogatására, amelyekkel a társadalom megfelelő irányban nevelheti a fiatalokat. A történelmi események dinamikája, a nagy történelmi egyéniségek tettei emocionálisan hatnak a tanulókra, és erőteljesen befolyásolják a fiatalok etikai és politikai ideáljainak kialakulását. A történelemnek

ez a hatása már régtől fogva ismeretes, s ennek jelentőségére utal Cicero nevezetes szólása is: *Historia est magistra vitae*.

E különlegesen nagy oktatási és nevelési hatékonyságára való tekintettel a történelemnek kiemelkedő helyet biztosítottak a polgári iskolák tanterveiben. A polgárság roppant ügyesen használta fel a történelemtanítást arra, hogy a hazaszeretet ápolásának örve alatt a polgári államhoz való hűségre neveljék a fiatalokat. A polgári társadalom egy-egy törekvésének megvalósulásával, és a politikai rendszer ezzel összehangolt változásaival párhuzamosan mindig módosult a múlt hivatalos felfogásmódja is. Ezért változott gyakran a történelemtanítás koncepciója is, ami sokkal inkább attól függött, hogy a vezető társadalmi erőknek milyen érdekük fűződött a múlt tolmácsolásának jellegéhez, semmint attól, hogy milyen változásokat tett szükségessé a történelemtudomány és módszertan fejlődése. Különösen gyakoriak voltak ezek a változások a nehezebb történelmi fejlődésen átment országokban, mint amilyen a miénk is. Szinte minden nemzedék más irányt követett a történelemtanulásban, aminek politikailag megvolt a maga gyakorlati hatása, de ez gyakran kedvezőtlenül hatott a tantárgy tudományos tekintélyére a nevelésben. Ezért gyakori ma is az állítás, hogy a történelem nem igazi tudomány, hanem a múlt rezsimhű feldolgozása, csupán a triviális tények tekintetében pontos, amelyeket mindenki úgy válogat meg és úgy tolmácsol, ahogyan a pillanatnyi érdekei megkívánják.

Nincs szükség rá, hogy az ilyen nézetek egyoldalúságát és antidialektikuságát bizonygassuk. Csupán a légkör jellemzéseként említjük, amelyben a nevelők és előadók dolgoznak. Rá kell azonban mutatnunk, amire az ilyen felfogások szószólói, úgy látszik, nem akarnak figyelni, hogy az igazi haladó erők minden korban nagyon is érdekeltek voltak a múlt tudományos értelmezésében. Az egyes korok történelmi korlátai természetesen lehetetlenné tették a teljes tudományosság elérését, hiszen minden társadalomnak megvoltak a maga osztálykorlátai, és minden nemzedéknek korlátozottak voltak a tudományos lehetőségei. Ezek a korlátok különben a tudomány minden ágára, minden tantárgyra kihatottak. A tudomány és az oktatás leglelkesebb híveinek ez sohasem ártott, hanem inkább új alkotójellegű erőfeszítésekre ösztönözte őket.

Láttuk tehát, hogy a társadalomnak kivételes érdekeltsége fűződik a történelemtudományhoz és a történelem tanításához. Ennek a társadalmi gondoskodásnak azonban nemcsak pozitív, hanem negatív jellegű következményei is vannak a tantárgy státusára és fejlődésére. A történelemmel szembeni társadalmi érzékenység negatív következménye a *történelem* mint tudomány és tantárgy *pragmatisztikus felfogása*. Ez a felfogásmód olyan régi keletű, mint maga a tantárgy. A pragmatizmus abban nyilvánul meg, hogy a történelmi fejlődésnek mindig azt az oldalát hangsúlyozzák, ami az uralkodó társadalmi erők pillanatnyi érdekeinek a legjobban megfelel. A pragmatizmus nyomai, mint a múlt maradványai, a történelemtanítás mai koncepciójában is fellelhetők. Ezért a következő néhány mondatban röviden összefoglaljuk a múltbeli történelemtanítás koncepcióinak legfőbb jellegzetességeit.

A történelmet, mint fontos tantárgyat, az ún. nemzeti megújulás, a nemzeti államok kialakulása idején iktatták be az iskolák programjába, amikor tehát nálunk is fokozatosan kialakultak a nemzetek, létrejöttek a nemzeti kultúrák. Saját osztályérdekeit szem előtt tartva, minden népünk burzsoáziája tervszerűen ébresztette fel a nemzeti öntudatot a maga népében, ápolta a

nemzeti kultúrát, mivel az idegen uralkodó osztályok ellen csak az egész nép támogatásával vehette fel eredményesen a harcot. Ebből eredt tehát a polgárságnak az a forradalmi törekvése, hogy megerősítse nemzeteinket, s hogy kedvezőbb társadalmi és politikai helyzetet biztosítson a maga számára, aminek végül is a nemzeti felszabaduláshoz és a délszláv népek egyesüléséhez kellett elvezetnie. A harc első szakaszát a kulturális megújulás jelentette, amikor a nép nyelvét használó iskola, idegen fennhatóság alatt is, teljesíthette fontos nemzeti küldetését — létehozta a nemzetileg öntudatos értelmiséget, a polgári társadalom vezető eszmei erejét. Az értelmiség nevelésében és a nép nemzeti öntudatosításában a történelemtanításnak, az anyanyelv és irodalomtanítás mellett, nagyfontosságú szerep jutott. Ezért abban az időszakban a történészeknek, a kutatóknak és előadóknak az volt a legfőbb feladatuk, hogy a múltnak azokat a mozzanatait emeljék ki, amelyek a régi dicsőségről és nagyságról tanúskodnak, mert ezek táplálták a nemzeti öntudatot, ezek szolgáltatták az argumentumokat az idegen elnemzetietlenítő politika elleni harchoz. A múlt dicsőítésével ki kellett mutatni a jogot a szabadságra, a függetlenségre, népeink jobb jövőjére. A történelemtanításnak ez a koncepciója annak idején megokolt és haladó volt, hiszen a nép csak így készülhetett fel az eljövendő történelmi eseményekre, amelyek végül is az idegen járom leküzdéséhez vezettek. Ez a pozitív nemzeti lendület azonban magával hozta a nemzeti romantizmust is, ami fennmaradt akkor is, amikor történelmileg már nem volt rá szükség, s amikor a reakciós erők ezt már a nemzetek egymástól való elidegenítésére használhatták fel. Épp ez a nemzeti elidegenítés volt a legfőbb jellemzője a történelemtanítás koncepciójának a polgári társadalom utolsó időszakában hazánk területén, különösen a régi Jugoszlávia időszakában. Noha maga a polgári történelemtudomány jelentős fejlődést ért el, és régen túlhaladta a nemzeti romantizmust, az iskolai gyakorlatban ez az irányzat állandóan fennmaradt. A romantikus hangvétel az iskolai előadásokban és az iskolai irodalom romantikus stílusú írásmódja kitartóan fenntartotta magát iskoláinkban egészen a legújabb időkig, állítólag neveléstani okokból. Ezt az irányzatot főképp a közoktatási bürokrácia támogatta, amelynek mindig is döntő szerepe volt nálunk az oktatási program és általában az iskolapolitika kialakításában. Maga a tantárgy egészen a népi forradalom kivívásáig lényegesen eltért a korszerű történelemtudomány eredményeitől, s inkább hazafias olvasmánynak, mintsem egzakt oktatási anyagnak tartottuk.

A népi forradalom győzelme Jugoszláviában megszüntette a szociális és nemzeti leigázáson alapuló tökéletes rendet, és lehetővé tette az új szocialista, öngazgatású és demokratikus társadalom fölépítését. Az új társadalmi viszonyokat kizárólag a dolgozó emberek legszélesebb tömegeinek bevonásával, a munkások, a parasztok és az új szocialista értelmiség angazsálásával lehetett létrehozni. Innen ered a hallatlan ütemű fejlődés az oktatásban és a közművelődésben. Az iskolarendszerben erőteljes expanzió következett be. A forradalom győzelme az új ideológia győzelmét jelentette. A marxizmus uralkodó eszmévé lépett elő, a JKP vezette uralkodó társadalmi erők világszemléletévé változott.

Új iskoláinkban a történelemtan formai és tartalmi szempontból is kiemelkedő helyet biztosított magának. A történelmet az iskolák minden fokán és ágazatában jelentős órászámmal tanítják, és olyan alaptantárgynak tekintjük, amellyel az ifjúság társadalmi és politikai képzését végezzük. Nagy érdeklődés

nyilvánult meg e tantárgy iránt a háborút átélt nemzedék körében is, amely ebben a tudományágban kereste a feleletet a társadalom legégetőbb kérdéseire.

A kedvező általános feltételek mellett azonban számos nehézség is felmerült a történelemoktatásban. Az újonnan megnyílt iskolákban kevés volt a szakember, s a meglevők közül sem tudott mindenki eleget tenni a mind összetettebb követelményeknek, amelyeket a tantárgy tanításában bekövetkezett gyökeres változások idéztek elő.

A tanterveket és programokat nagy gyorsasággal hoztuk meg, kevés volt a tankönyv és az irodalmi segédanyag. Hogy megfelelő számú, marxista történelemszemléleten alapuló tankönyvhöz jussunk, sietve lefordítottuk az orosz középiskolai, majd egyetemi történelemkönyveket. Ezek az átfogó, de a mi körülményeinknek nem megfelelő tankönyveken neveledett fel nemcsak a tanulók, hanem az előadók első nemzedéke is. Jóllehet a marxista történelemtudomány elemi tételeinek elsajátításában ezek a könyvek, kétségkívül, hasznos szerepet tölthettek be, ugyanakkor azonban olyan sémák és sablonok is meggyökeresedtek, amelyek a sztalinista dogmatizmusra voltak jellemzők. E sablonok jórésze még akkor is megmaradt az oktatásban, amikor politikailag és eszmeileg elszakadtunk a sztalinista dogmatizmustól. (Ezt a kérdést bővebben Milutin Perović: *Ostaci šablonskog nacionalno-romantičarskih i istorijskih shvatanja u nastavi istorije u osnovnim i srednjim školama c. cikke fejtegeti. Aktuelna pitanja nastave istorije, Beograd, 1970.*) Még kedvezőtlenebb volt a helyzet a nemzeti történelmek oktatásában. Népeink történelmét a háború előtti tankönyvek alapján tanítottuk, amelyek a polgári idealista világszemléletet tükrözték, s amelyeket az előadók a történelmi dialektikus materializmus legáltalánosabb tételei szerint „igazítottak helyre”.

Az új Jugoszláviában folyó történelemtanítás koncepciójának kritikai megközelítése és az érdekelt szakemberek körében kialakítandó vita elindítása céljából mi mindenekelőtt a hivatalos okmányokat vesszük elemzés alá: a tanterveket, a programokat, továbbá a meglevő vitaanyagokat és elméleti cikkeket, melyekből közvetlen vagy közvetett módon kiviláglanak a követelmények e tantárgy tanításával szemben.

Amikor az új Jugoszláviában hozzáláttunk a történelemtanítás céljainak megfogalmazásához, legnagyobb figyelmünket a nemzeti történelmek területére irányítottuk. Az általános történelem tanításában a szovjet programok és tankönyvek koncepciók megoldásait tettük magunkévá. Tettük ezt abban a meggyőződésben, hogy ezek, mint marxista megoldások, nekünk is megfelelőek, s ezenfelül nekünk nem voltak kompetens tudósaink, előadóink, akik az általános történelmet tanulmányozhatták volna.

Ezzel szemben a nemzeti történelmek tanítási koncepcióinak kidolgozásához azonnal és teljes felelősséggel láttunk hozzá. A nemzeti történelmek tanítását erőteljes eszközévé kívántuk tenni a jugoszláv népek testvérisége és egysége elmélyítésének, a nemzeti tolerancia ápolásának, valamint a szocialista hazaszeretet és internacionalizmus terjesztésének. E magasrendű és roppant világos politikai feladatok végrehajtásában azonban egy egész sor, többnyire objektív természetű nehézséggel találtuk magunkat szemben, mint amilyen a káderek, a taneszközök, a tankönyvek és az iskolai kézikönyvek hiánya, valamint az előadóknak szóló eszmei-politikai és szakirodalom nem kielégítő

volta. De hiányzott magának a tantárgynak az elméletileg megalapozott és konkretizált koncepciója is. A tantervek inkább improvizációk voltak, mintsem tudományosan megalapozott dokumentumok, s ezenfelül gyakori változásoknak voltak kitéve. Elégedetlenségét fejezte ki ezzel a helyzettel szemben az általános és középiskolai tanügyi dolgozók szakszervezetének kongresszusa is 1951 júliusában. Követelték, hogy szakítanunk kell a tantervek és programok gyakori és indokolatlan változtatásának gyakorlatával, mert ebbe a munkába „sokkal több szervezettséget, rendszerességet és tudományosságot kell bevinni, és angazsálni kell minden tényezőt, amelynek hozzájárulása jelentős és értékes lehet”¹. Ezek az általános megállapítások a történelemtanításra is vonatkoznak, hiszen ezen a téren az improvizálás sokkal nagyobb, az illetékes szakemberek közreműködése pedig sokkal kisebb volt, mint a többi tantárgy programjának kidolgozásában.

A nemzeti történelmek tanítására vonatkozó programrész megfogalmazásában, egészen az 1953-as időkig, tudatos a tartalmak unifikálására való törekvés. A köztársaságokkénti eltérések jelentéktelenek, noha kifejeződik a felfogás, hogy a tanításban nagyobb figyelmet kell szentelni az adott köztársaság népének történelmére. Az egységesség e kifejezett hangsúlya összhangban volt a szocialista társadalom fejlődésének akkori általános felfogásmódjával, s következménye az egykorú politikai és gazdasági centralizációnak. Az uniformizált oktatási program persze nem jelentett egyet az iskolai gyakorlat egyöntetűségével, hiszen az előadók mindig több figyelmet fordítottak saját környezetük történelmére, ha másért nem, akkor azért, mert azt részletesebben ismerték.

A legfőbb nehézséget ebben az időszakban mégsem a programok jelentették, hanem a tankönyvek hiánya képezte. Ennek pótlási kísérlete a tézisek kidolgozásával már csak azért sem vezethetett számottevőbb eredményre, mivel ezeket a téziseket csak a szerb, a macedón és a szlovén történelemhez dolgozták ki. Ebben az időszakban számos vitát is lebonyolítottak a történelemtanítás helyéről és szerepéről a különböző köztársasági és szövetségi intézményekben. Hasznos és gyümölcsöző viták voltak ezek, csak hogy a tanulságok gyakorlati felhasználására alig került sor. Különösen érdekes és fontos volt a szövetségi kormány mellett működő Iskola- és Tudományügyi Bizottság tevékenysége, amely a történészek és a köztársasági minisztériumi küldöttek fontos megbeszélése után már 1946-ban „megvitatta a nemzeti történelmi tankönyvek kérdését, melyekben az általános jugoszláv történelem keretében az illető népek nemzeti történelmére is külön figyelmet kell fordítani”².

A történelemtanítás problémáira nagy figyelmet összpontosított az általános iskolai tanügyi dolgozók 1948 januári országos értekezlete az általános iskolai történelemtanításról. A történelemtanítás koncepciójának akkori szintjére rendkívül jellemző a vitaindító beszámoló szerzőjének, aki maga nem is volt történész, az az igyekezete, hogy meggyőzze hallgatóit: helytelen annak a dilemmának a felvetése, hogy mi a történelemtanítás feladata: a történelmi tények ismertetése-e vagy inkább a hazafiságra való nevelés. Ma ez a dilemma amennyire nevetséges, olyannyira hazug is, hiszen már annak idején sem a szakemberek, hanem a közoktatási bürokrácia vetette föl. A referens, természetesen, a bölcselkedéstől sem riadt vissza: „Nem fejleszthetjük a hazaszeretetet, ha ugyanakkor nem nyújtunk meghatározott tudást is, mint ahogyan

másrészt a tanulóba plántált tudásnak a történelemtanítás alapvető célját — a hazaszeretet fejlesztését kell szolgálnia.”³

Ez a gyülekezet azt a problémát vizsgálta, hogy milyen viszonyban áll a szülőföld történelmi anyaga egy-egy köztársaságban a többi jugoszláv nép történelmi anyagával. A beszámoló síkra szállt az egyes népek történelmének külön tanulmányozása mellett a meghatározott korszakokon belül, hogy az anyagokat a lehető legszorosabban össze lehessen kapcsolni minden korszak keretében. Fontos feladatként jelölte meg, hogy a köztársasági oktatási programokat egyezményesen hozzák meg, nehogy az anyaköztársaság történelmi anyaga nagyobb túlsúlyt kapjon, mint amennyi indokolt lenne.

A beszámolóban kifejtett nézetek azonosak voltak az illetékes szervek akkori hivatalos álláspontjaival. Az Iskola- és Tudományügyi Szövetségi Bizottságban gondosan mérlegelték, hogy egyenletes-e az összes köztársaságok történelmi anyagának megosztása a programokban, mert úgy vélték, ez az egyik legfőbb előfeltétele a történelemtanítás helyes irányvételének a szocialista hazaszeretet fejlesztése, népeink testvériségének és egységének elmélyítése felé.

Az oktatási programok megalkotói a nemzeti történelem megfogalmazásában a JKP eszmei platformjáról és a nemzetiségi kérdés megoldásának ezzel összehangolt gyakorlatából indultak ki. Ez az eszmei platform a régi Jugoszlávia népellenes megoldásai ellen folytatott harcban épült fel, gyakorlati végrehajtása pedig a népi forradalomban vette kezdetét. Ez az a politika, amelyet Tito oly egyszerűen és oly világosan fejtett ki A nemzetiségi kérdés Jugoszláviában a népfelszabadító harc fényében c. munkájában, amelyben; a többi között, a következőket mondja: „A Jugoszláv Kommunista Párt továbbra is harcolni fog az összes jugoszláv népek testvéri, szabad és egyenrangú közöségéért. Azonosan harcolni fog a nagyszerb hegemonisták ellen, akik a többi jugoszláv nép ismételt leigázására törekszenek, mint ahogyan felveszi a harcot azok ellen is, akik bármelyik imperialista hatalom érdekében megpróbálnak szakadást előidézni és ártani a jugoszláv népek testvéri egyetértésének”.⁴

Ennek a politikának a megvalósítása az oktatásban általában, és külön a történelemtanításban, alapvető és helyénvaló törekvés volt. A történelemtanárnak kötelessége volt a jugoszláv szocialista hazaszeretnek, népeink testvériségének, egységének és egyenlőségének ápolása. Történészeink, a tudósok és előadók számára egyaránt érvényes volt az a felelősségteljes feladat, amit Tito még 1948-ban állított történelemtudósaink elé: „Önöknek . . . nagyfontosságú a szerepük abban, hogy a nemzetiségi kérdés helyes megoldását semmi se zavarja meg hazánkban, abban, hogy a népeink közötti viszonyok még tovább fejlődjenek népeink egyre mélyülő kulturális és szellemi egységének irányában, s hogy mielőbb kiéljék magukat és eltűnjenek azok a különféle nacionalista jellegű fogyatékoságok, amelyek még mindig zavarják erőfeszítéseinket a szocializmus fölépítésében hazánkban.”⁵

A fentiekből egyértelműen következik az alapvető feladat, amely szerint a nemzeti történelemnek a mi iskoláinkban az összes jugoszláv népek történelméből kell állnia.

Hangsúlyoznunk kell a tényt, hogy ezt a helyes eszmét a tantárgy metodológusai sohasem dolgozták fel studiózusan, tudományosan, mélyrehatóan, nem képezte tárgyát a sokoldalú és pedagógiai rendszerességgel feldolgozott kutatásoknak, hanem csak mechanikusan elfogadták, s így a tantervek és programok készítői sokkal inkább a tézisek egyenlő mennyiségű megosztásáról

gondoskodtak minden nemzeti történelem esetében, mintsem a tanulók hathatós tájékoztatásáról. Eközben teljesen háttérbe szorult a tanulók befogadóképességének kérdése is. Nem mérték fel figyelmesen, hogy hány történelmi tényt tud a tanuló egy óra keretében magába fogadni. E tekintetben még csak a kérdés tanulmányozását sem kísérelte meg senki, hogy annak eredményei alapján azután megfelelőbb megoldást találjon az összes jugoszláv népek egyenkénti történelmi örökségéből származó tények elosztásának matematikai harmóniájánál. Milyen nagy megerhelést jelentett ez a program megvalósítói és a tanulók számára, azt nem kell magyarázni. Az általános iskola tanulójának hat nemzeti történelmet kellett megtanulnia a legszükségesebb világtörténelmi adatok mellett. Noha sokat beszéltünk a tanulók tehermentesítésének fontosságáról, mindezek a követelmények megmaradtak a javított tantervekben és programokban 1959 után is, csupán a történelemórák számát csökkentették tetemesen. Az iskolareform keretében, 1959-ben ugyanis új tantervek és programok jelentek meg az általános iskolák számára. E dokumentumok közös alapelveit az Országos Tanügyi Tanács fogadta el 1958-ban, s ezek jelentéktelen változásokkal kerültek át a köztársasági programokba. A történelemtanítás tekintetében a legnagyobb változás abban nyilvánult meg, hogy a fő érdeklődési kör áttevődött a jelenkori eseményekre, a munkásmozgalom és a szocialista forradalom történetére, a távolabbi múlt pedig csak annyi helyet kapott, amennyi elkerülhetetlen volt. Az általános iskolákban a korai múltat a VI., az újkort a VII., az utolsó fél évszázad történetét, 1918-tól napjainkig a VIII. osztályban tanulják.

A közös alapelvek röviden felvázolják a történelemtanítás koncepcióját. Többek között kimondják: „Az anyagot nagyobb összefüggéseiben kell tárgyalni. Rámutatni az általános történelem jelentősebb eseményeinek alapvető mozzanataira, a nemzeti történelem fő eseményeit pedig valamivel részletesebben feldolgozni. A nemzeti történelemmel úgy foglalkozni, mint a jugoszláv népek történelmével, s a programot ismertette fel kell hívni a tanulók figyelmét minden népünk fejlődésének legjelentősebb mozzanataira, kiemelve a közös momentumokat főképpen abban a harcban, amelyet népeink a nemzeti függetlenségért folytattak.”⁶

A szövetségi dokumentumnak ezt a követelményét a köztársasági programok szószerint végrehajtották. A jugoszláv népek történelmének minél egyenletesebb tárgyalására való törekvés olyan erőteljes volt, hogy már ésszerűtlenségek is előfordultak. Így például a szerbiai program külön felhívja a figyelmet a krbavai csatára, amit a horvát program egyáltalán nem említ, vagy a szerbiai program említést sem tesz Cirillről és Metódról, jóllehet a szlovén és a többi köztársasági programban is találkozunk velük. Ebből a mechanikus arányosságból kiindulva, az iskolai és oktatásügyi kérdések tanulmányozásával foglalkozó szövetségi intézet elemzése megállapítja, hogy a nemzeti történelem anyaga, valamint az egyes köztársaságok és vidékek népeinek történelmi anyaga megfelelő arányban van képviselve minden köztársaság programjában.⁷ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy Vajdaság történelme a programban háttérbe szorult. Tartományunk XIX. és XX. századi politikai és művelődési története teljesen kimaradt. Emiatt a tanulók nem is érthetik meg a mai autonómia történelmi hátterét.

Érdemes megemlíteni mint sajátos jelenséget a népfelszabadító harc történetéhez való viszonyulásban, ami első alkalommal Szlovéniában jelentkezett 1959-ben, hogy az oktatási program e köztársaság kevésbé ismert

sajátosságait is magába foglalta, s ilyen téziseket is felölelt: „A felszabadító front kialakulása és fejlődése, a roškai offenzíva, a kočevói gyűlés, a SNOS, a XIV. hadtest”, míg Szerbiában és a többi köztársaságban nem tapasztalható ilyen viszonyulás a népfelszabadító harc ottani ilyen sajátosságaihoz.

A jugoszláv népek története arányos megoszlásának kérdése állandó fő gondját képezi a szakmai és politikai nyilvánosságnak. Kitűnik ez a Szerbia területén használatos tankönyvek elemzéséből, amit dr. Bogumil Hrabak végzett el. Ez az elemzés hangsúlyozza: „A politikai kérdések közül, amelyek problémaként vetődhetnek föl, mindenekelőtt a nemzeti kérdést kell említeni. Ezzel elsősorban mint arányossági kérdéssel találkozunk. Mint ismeretes, a tantervek és programok nem egységesek az egész országra nézve, hanem köztársaságonként, sőt vidékenként is külön programokat dolgoznak ki a tananyag bővítésével és a szülőföld történelmének feldolgozásával. Iskolarendszerünknek ezt a pozitív oldalát a tantervekre és programokra vonatkozóan, ha nem értelmezzük vagy nem alkalmazzuk helyesen, a maga ellentétévé lehet fordítani, ami politikailag rendkívül ártalmas lehet. Ha az egyes jugoszláv népek múltját egy-egy történelmi időszakra vonatkozóan leszűkítjük néhány oldalnyi, sőt néhány sornyi terjedelembre, ebből a fiatalok nemcsak hogy téves következtetéseket vonhatnak le a kérdéses népek múltjának gazdagságáról és jelentőségéről, hanem a pontatlan történelmi ismeretek objektív veszélyét jelenthetik a lebecsülésnek, a nemzeti szolipszizmusnak és a sovinizmus különféle más formáinak. Az általános jugoszláv történelemből mindenképpen a programba kellene iktatni egy bizonyos minimumot, amikor az arányosságokról van szó.”⁹

A kifejtett álláspontokból láthatjuk, hogy a kritikus minden tankönyvre megjegyzéseket tesz, mert a többi nép történelmének tárgyalása a legtöbb esetben nem kielégítő. A szerző azonban ezekhez a megállapításokhoz mennyiségi elemzés útján jutott el, míg a szöveg minőségének elemzésébe nem bocsátkozott bele.

Az oldalak számbavétele különben is a hatvanas évek szokásává vált. Az oldalak száma alapján állapították meg leginkább, hogy melyik nemzet járt jobban vagy rosszabbul a tankönyvekben.¹⁰ Az oldalszám a fő bizonyíték abban az elemzésben is, amit a JKSZ KB történelmi bizottsága dolgozott ki az általános iskolai VIII. osztályos tankönyvről, s amely megállapítja: „Nehéz lenne elfogadni az értékelést, hogy itt nincsenek komolyabb problémák, kiváltképpen amikor a macedón, a szlovén és a Crna Gora-i nép, valamint Bosznia-Hercegovina történelméről van szó. Mindenképpen elítélendő a jugoszláv nemzetiségekre vonatkozó anyag teljes hiánya is.”

Koncepcióbelileg még érdekesebb az a vita, ami 1964. április 25-én hangzott el a JKSZ KB történelmi bizottságának ülésén, noha ez sokkal inkább a történelemtudományra, mintsem a tanításra vonatkozott. Veljko Vlahović kijelentette: „Számomra nem az a lényeg, hogy mennyi helyet adunk a tankönyvekben az egyes nemzeteknek, hanem az, hogy melyik anyagot hogyan tárgyaljuk. Szemmel látható, hogy *bizonyos időszakokat egyik-másik népünk történelmének vonatkozásában minden nemzeti történelemben alaposabban fel kell dolgoznunk, mert tanulságosak, mert a történelmi események bőségesebbek, mert megadják a társadalmi folyamatok rajzát, s mert a többi nép múltjával is kapcsolatban állnak.* E tekintetben meg kell szabadulnunk a nemzeti korlátoktól, inkább a tudományt, a tudományos módszereket kell követnünk, hogy a fiatalok, a nemzeti történelemmel való ismerkedés útján megértsék a szélesebb

társadalmi folyamatokat. Össze kell kapcsolnunk a társadalom érdekeit, hogy minden nép a maga történelmét ne a többi jugoszláv nép történelmétől, és általában a világtörténelemtől elszigetelten fogja fel, hanem szoros összefüggésben a társadalmi, politikai, gazdasági és történelmi eseményekkel.”¹¹ Úgy véljük, ezek a gondolatok ma is útmutatóul szolgálhatnak mind a programkészítőknek, mind a tankönyvíróknak.

Az alkotmányfüggelékek kidolgozásának időszakában a nyilvánosság előtt kifejezésre jutottak másfajta elképzelések is, eltérőek azoktól, amelyek csak a matematikai arányosságokkal törődtek a jugoszláv népek és nemzetiségek történelmének feldolgozásában. Ezek főként azokban a vitákban nyilvánultak meg, amelyek a szlovén, a horvát és a macedón általános iskolai tantervek és programok módosításával álltak kapcsolatban. Így például a Szlovén SZK területén működő általános iskolák történelmi tanterv- és programtervezetében, a történelemtanítás céljaira vonatkozólag, a többi között az áll, hogy e tantárgy keretében: „. . . külön is ismertetni kell a szlovén nép történelmi fejlődését a jugoszláv népek sorában, és ismertetni e fejlődés sajátosságait — ismertetni kell a legfontosabb eseményeket a népfelszabadító harcból, továbbá a jugoszláv népek, és külön a szlovén nép szocialista építésének időszakából — ismertetni kell a jugoszláv népek szoros kapcsolatát a történelmi fejlődésben, és együttélésük szükségességét . . .”¹²

Ennek a tantervnek és programnak az alapkoncepciója a szlovének történelméből indul ki, és ehhez kapcsolja a többi jugoszláv nép történelmének adatait. Példaként említsük meg az eljárást a népfelszabadító harc feldolgozásában. Az erre vonatkozó anyag két egyenlő részre oszlik. Az első a teljes jugoszláv NFH történetét, a második pedig a szlovéniai NFH eseményeit tárgyalja. Az 1959-es programban kinyilvánított elv itt tehát már teljes mértékben érvényesül. A szlovén NFH egyenrangú tárgykör lett a teljes jugoszláv NFH általános ismertetésével.

A horvátországi tanterv és program megreformálása után a hangsúly szintén a horvát történelemre tevődött át, és erre épül a többi jugoszláv nép történelmének ismertetése. Hangsúlyozzák: „A történelemtanítás célja az általános iskolákban, hogy a tanulók megismerkedjenek az emberi társadalom, külön a horvát és a többi jugoszláv nép múltjának legjelentősebb eseményeivel, s hogy megértsék a történelmi fejlődés törvényszerűségeit. A történelem tanításával a tanulóknál fejleszteni kell a szeretetet saját népe és a többi népünk iránt, meg kell értetni népeink és nemzetiségeink közös érdekeit, és kapcsolatuk szükségességét a szabadságért és függetlenségért vívott harcban, meg kell értetni az együttélés feltétlen szükségességét a Jugoszláv SZSZK egyenrangú szocialista öngazgatású közösségében.”

A történelemtanítás feladatairól szólva elsőként annak szükségét emeli ki, hogy: „A tanulóknak meg kell adni az alapismereteket a legfontosabb történelmi eseményekről, kulturális vívmányokról és a legjelentősebb egyéniségekről a horvát nép, a többi jugoszláv nép és más népek történelméből, melyeknek nagyobb hatásuk volt a nálunk és a nagyvilágban végbement történelmi eseményekre.”

Ezek az eszmék valóra is váltak a program konkrét témáiban és téziseiben. A XII—XV. századi horvát történelem anyagára például megközelítőleg azonos óraszámot irányoztak elő, mint a többi jugoszláv nép anyagának feldolgozására (5:7).¹³

1971 decemberében megjelent az általános iskolai oktatási program Macedóniában is. Ez ugyancsak a macedón nép történelmének feldolgozására helyezi a hangsúlyt, de ennek keretében tájékoztatást nyújtanak a többi jugoszláv nép múltjáról is. Ilyen irányt szabnak a történelemtanítás céljai, amelyeket a következőképpen fogalmaztak meg a programban:

„A tanulókkal ismertetni kell a macedón nép, valamint a többi jugoszláv nép és nemzetiség múltját, hogy kifejlődjön bennük a szeretet saját népük és a baza iránt, a büszkeség, hogy ehhez a néphez tartoznak;

— a tanulóknak fel kell figyelniük az alkotó erők fejlődésének, a fennmaradásért folytatott harcnak, az egyéniségeknek és a macedón nép szabadságának értékeire az elmúlt századokon át;

— meg kell érteniük a jugoszláv népek és nemzetiségek szoros kapcsolatának szükségszerűségét a szabadságért és függetlenségért folytatott harcban, valamint az önigazgatású szocialista társadalom mostani építésének nagy fontosságát; fejleszteni kell szeretetüket e társadalom iránt, és készségüket, hogy őrizzék és megvédjék ezt a társadalmat.”¹⁴ Ezekhez a célokhoz következetesen tartják magukat a program tézisei is, amelyek „a macedón nép történelmének és a jugoszláv népek legújabb történelmének tanulmányozására” helyezik a hangsúlyt.¹⁵

E három program tézisei alapján nyilvánvalóvá válik, hogy az újabb oktatási programok már nem tartják magukat a matematikai összhang eszméjéhez, ahhoz az elképzeléshez, hogy az anyagban egyenrangúan kell feldolgozni az összes jugoszláv népek történelmét, hanem egy olyan koncepció kidolgozásához láttak hozzá, amelyben hangsúlyt kap a nemzeti önérdék, de ehhez az anyaghoz szervesen kapcsolódnak a többi jugoszláv nép történelmének adatai, és különleges szerephez jut a jugoszláv közösséghez való tartozás érzetének fejlesztése. A húszéves gyakorlathoz és a korábbi kitaró igyekezethez képest ez egészen új út, ami azonban teljességében nézve nem eléggé ismert és megokolva sincs eléggé a nyilvánosság előtt, márpedig a kételkedés, a nem megértés, a türelmetlenség rendszerint épp a tájékozatlanság következménye. Toleráns véleménycserére, kölcsönös tájékoztatásra van tehát szükség; jobban meg kell ismernünk egymás munkamódszereit a testvériség és egység tudatának, a közösségünkhöz való tartozás és ragaszkodás érzetének fejlesztésében a történelemtanítás által. Minden szakértekezletnek ezt a célt kell szolgálnia, s ez az elemzés is ezt igyekszik előmozdítani.

Vitathatatlan a tény, hogy a jugoszláv népek történelme egyenlő arányú ismertetésének koncepciója az oktatásban szinte legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Ennek a törekvésnek a megvalósítása során, az adott óraszám mellett a történelem mint nevelő célú tantárgy sokat veszített hatékonyságából. Ezért nem is csodálkozhatunk azon, hogy néha igen pesszimiztikus értékeléseket kapunk az illetékes tudósok és előadók részéről. Mirjana Gros írja: „A történelem nemrégiben még a lomtárba volt hajítva. Csupán a legújabb kornak biztosítottak a technokrata szemlélet keretében meghatározott helyet. Mi több, még a legújabbkori történelmet is egy egész sor szakiskolában a munkásmozgalomra szűkítették le. A szocialista gondolat fejlődését és a NFH-t erőszakkal kitéptük a nemzeti történelem természetes talajából. Világos, hogy a teljes történelmi örökség szerepének és jelentésének nem megértése, vagyis az elmúlt korok és az emberi lét minden területe értékelésének elmaradása súlyos politikai következményekkel járt. A történelmi örökség iránti egyre növekvő érdeklődés légkörében sok fiatal ember már-már úgy

érezte, hogy a népfelszabadító harc valamiféle *idegen test* a horvát történelmen kívül, ahelyett, hogy azt tekintették volna a történelmi hagyományok egyik legcsodálatosabb jelenségének. Mindenki számára ismeretes, hogy a történelem gyakran csak olyan tantárgy volt, amelyet tolerálni kellett, s mellékes szerepet tulajdonítottak neki a jelenkori fiatal nemzedék megformálásában.”¹⁶

Az utóbbi időben olyan vélemények hangzanak el, hogy jobban ki kellene hangsúlyozni a nemzeti sajátosságokat a NFH fejlődésében. Metod Mikuz véleménye szerint meg kellene követelni, hogy „előbb mindenkinek a maga népe körében kellene tanulmányoznia a felkelés, a partizán katonaság és a néphatóságok kialakulását és fejlődését, és csak azután hozzálátni a közös vonások és az esetenkénti sajátosságok kiderítéséhez”.¹⁷

Hogy azonban ez módszertanilag, tudományos szempontból és politikailag mennyire nem egyszerű kérdés, azt épp az ellenvélemények mutatják. M. Strugar a Történészek Crna Gorai Egyesületének álláspontjaként kifejti, hogy az ó- és a korai középkort egységes történelemkönyvben kellene tárgyalni, mivel ezekre vonatkozólag nincsenek nagyobb problémák és különbségek a magyarázásban, majd így folytatja: „Ugyanilyen okoknál fogva az a véleményünk, hogy ésszerűbb lenne, ha mind a közép-, mind a általános iskolák befejező osztályai számára is egységes tankönyvünk lenne. Hiszen az első világháború, majd a két háború közötti események és a népi forradalom időszakai olyan periódus, amelyben népeinknek közös a múltja. Amíg a harcok folytak . . . csak a jugoszlávság eszméje élt, épült a történelem, illetve egy ország és minden népe történelmének egy része, melyeknek abban az időszakban közös volt a sorsuk. Csak később kezdtük ezt az időszakot köztársaságokra bontani, amit most érzünk a legjobban, s veszünk azon, hogy ki kinek a hőse, kihez melyik offenzíva tartozik. Értelmetlenek azok a viták is, amelyek arról folynak, melyik köztársaságnak kellene elismerni a tényt, hogy ott dördült el az első puská! Ilyen álláspontok alapján javasoljuk az egységes tankönyv kidolgozását. Ezeket az álláspontokat azonban mások nem fogadták el, hanem abban maradtunk, hogy minden köztársaságnak megvan a maga programja és történelemkönyve, amire az alkotmányos rendelkezések is feljósítják őket.”¹⁸

Az említett problémákon kívül (a jugoszláv népek történelmének tanítási koncepciójáról) az elmúlt időszakban felmerült a jugoszláv nemzetiségi történelmek tanítási koncepciójának kérdése is. Senki nem vonta kétségbe a nemzetiségek alkotmányos jogát nemzeti kultúrájuk önálló fejlesztésére, e jogok gyakorlati megvalósítása azonban számos elméleti és jogi természetű megoldást követelt. Ebből eredően a nemzetiségi történelmek tanítása kérdésének is megvan a maga története, amit ugyancsak összefoglalunk röviden, hogy ez által is hozzájáruljunk e fontos probléma megoldásához.

Már a tanügyi dolgozók említett országos értekezletén, 1948-ban is szó esett a történelemtanítás programjának kérdéséről a nemzeti kisebbségek iskoláinak vonatkozásában. A fő beszámoló kiemelte, hogy „ebben a kérdésben egységes álláspontot kell elfoglalni az egész országban. A nemzeti kisebbségeknek a JSZNK népeinek történelmét kell tanulniuk, melyekbe ők is belefoglaltnak mint a JSZNK polgárai, és tanulniuk kell saját kisebbségi történelmüket is Jugoszlávia földjén, amelynek alkotó részét képezik, *nem pedig a hazánk határain kívül eső egykori anyaország népeinek történelmét*. Mint minden más népünknek, a kisebbségnek is megvan a maga múltja, azokra a vidékekre való letelepedésük óta, amelyen jelenleg is élnek, léteznek saját

nemzeti, harcos, szabadságszerető hagyományaik, melyeknek szintén kifejezésre kell jutniuk a történelemtanítás irányzatában, s amelyekben ugyan csak kifejleszthető a fiatal nemzedékek patriotizmusa.”¹⁹

Vajdaságban már 1946-ban elkészült a magyar tannyelvű iskolák oktatási programja. Szerzője, Löbl Árpád megpróbálta a történelmet Vajdaság történetén át felvázolni, de mivel ez a terület 1918-ig Magyarországhoz tartozott, a történelem is nagyrészt ehhez az országhoz kötődött. Noha a programnak jó eszméi voltak, megfelelő tudományos anyag hiányában nem lehetett megvalósítani, s a program vajdasági jellege nem jutott kifejezésre. A nemzetiségi tannyelvű iskolákban 1950-ig Vajdaság területén a nemzetiségi történelmek elemeit is feldolgozták. 1951 elején azután a vajdasági nemzetiségi tannyelvű iskolák irodalom és történelemszakos tanárai részére összejövetelt tartottak. Ezen fölolvasták a közoktatási minisztérium új rendeletét a nemzetiségi tannyelvű iskolákban folyó anyanyelv- és történelemtanítás programjaira vonatkozólag. Közölték, miszerint a határozatot az az óhaj váltotta ki, „hogy polgáraink ne differenciálódjanak a különféle tartalmak tanulásával a középiskolákban, hanem hogy az azonos tartalmak révén egyforma nevelési célokat érjünk el, a jugoszláv szocialista hazaszeretet fejlesztése és megszilárdítása irányában”. E határozat kimondására nagy hatással voltak a rossz viszonyok hazánk és a szomszédos tájékoztatóirodás országok között. A határozat kiemelte, hogy a jugoszláv patriotizmusra való nevelés, annak fejlesztése terén a kisebbségi iskolák „nagyon szerény eredményeket értek el és adtak.”²⁰ Egészen 1961-ig a történelmi programokban nem is találunk anyagot a nemzetiségi történelmekből. Ebben az évben azonban a Tanügyi Tanács kiegészítő koncepciót fogadott el a nemzetiségi tannyelvű iskolák oktatási programjaira vonatkozóan. Ebben kimondták: „A nemzeti kisebbségek tagjainak iskoláiban a történelemtanítás a köztársasági tantervek és programok szerint folyik, de azokat ki kell egészíteni a kisebbségek nemzeti történelmének anyagával.

A kiegészítő anyag célja, hogy a tanulók megismerkedjenek nemzeti múltjuk legfontosabb eseményeivel, beépítve a jugoszláv népek történelmi eseményeinek szélesebb keretébe, mellyel az ő történelmük is kapcsolatban áll, s azzal, hogy az anyagot szinkronizálni, időbelileg egyeztetni kell a jugoszláv népek történelmét tárgyaló oktatási program anyagával.

A történelmi múlt feldolgozásával a szinkronizáció elve alapján kapcsolatba hozzuk és kiemeljük azokat az eseményeket és társadalmi viszonyokat, amelyek a fejlődés meghatározott szakaszaiban a mi népeinket és a szomszédos népeket is a legjobban foglalkoztatták a történelmi események és mozgások keretében. Eközben szem előtt kell tartani azokat a mozzanatoakat, amelyek történelmileg összekapcsolták őket, de rá kell mutatni az alapvető ellentmondásokra is, amelyek a társadalom előrehaladásáért folytatott közös harcban jutottak kifejezésre e népek életében a történelem folyamán.”

A nemzetiségi történelmek tanításának ez a felfogásmódja számottevő előrelépést jelent általában is a történelemtanítás koncepciójában, és kifejezője öngazgatású társadalmunk további demokratizálódásának, a nemzeti egyenrangúság további elmélyülésének. Többé már nem a nemzetiség helyi jellegű történelmi anyagáról van szó, hanem arról, hogy a tanulók megismerkedjenek a maguk nemzeti történelmének legfontosabb eseményeivel.

E koncepció szellemében a Prosvetni glasnik SRS 1961-ben jelentette meg a román, a szlovák és a magyar tannyelvű iskolák számára a történelemtanítás tantervét és programját, s ezekben az iskolákban ma is ennek alapján

folyik a tanítás. A Szerb SZK Közoktatási Intézete néhány évvel ezelőtt hozzájárult az általános iskolai történelemtanítás újabb programjának kidolgozásához, amelyben a köztársaság minden iskolája számára előíranyozná a nemzetiségi történelmek feldolgozását, ez az újszerű és érdekes kísérlet azonban mindeddig nem valósult meg, mert egészében is gyökeres változások várhatók a tantervek és programok tekintetében.

Párhuzamosan a társadalmi viszonyok általános demokratizálódásával és humanizálódásával önigazgatású szocialista közösségünkben természetesen továbbfejlődtek, tökéletesedtek a nemzetiségek iránti álláspontok is. 1971 októberében a művelődési akciók szerbiai kongresszusán eléggé világosan kifejezésre jutott a JKSZ álláspontja a nemzetiségek helyzetével kapcsolatban. Itt megállapítást nyert: a nemzetiségek csak úgy fejleszthetik szabadon nyelvüket és kultúrájukat, ha kifejezésre juttatjuk nemzeti sajátosságukat Jugoszlávián belül és fokozzuk együttműködésüket anyanemzetükkel. Kultúrájuk csak így emelhető ki a maguk néphagyományainak rezervátumából, ami elszigeteli őket, s épp ezért gyöngye védelmet nyújt az asszimilálódás ellen. Meg kell könnyíteni, hogy a nemzetiségek zavartalanabban fejleszthessék saját kultúrájukat, mint nemzetük kultúrájának részét, hiszen ők maguk is részei annak a nemzetnek, s ugyanakkor létre kell hozni az anyagi és társadalmi feltételeket ahhoz is, hogy ezek a nemzetiségi kultúrák, mint Szerbia és Jugoszlávia kultúrájának részei fejlődjenek és érvényesüljenek . . .

A JKSZ internacionalista politikáját minél előbb következetesen és megfelelő módon érvényre kell juttatnunk minden történelemoktatási programban. Ezért úgy tűnik, bizonyos módosításokkal az egész országra vonatkozóan el lehetne fogadni azt, amit a Vajdasági Kommunista Szövetség értekezletén hangsúlyoztak:

„Síkra szállunk az oktatási rendszer egysége mellett a tartományban, az oktatás és a nevelés egységes eszmei alapja mellett az internacionalizmus alapján és tekintettel minden nemzetünk és nemzetiségünk munkásosztályának és dolgozóinak történelmi érdekeire és szerepére. *Ennek megfelelően a tanterveket és programokat úgy kell összeállítani, hogy minden gyermek és ifjú meghatározott, jelentős mértékben megismerkedjen valamennyi népünk és nemzetünk történelmi múltjával és vívmányaival, különösen amikor fejlődésük szocialista időszakáról van szó.* Ugyanakkor az oktatási programokban és a nevelés folyamatában kifejezésre kell juttatni mindazokat az elemeket, amelyek a nemzeti öntudatot és kulturát affirmálják, és az anyanyelven folyó oktatással valósulnak meg.”²¹

Az eddigi fejtegetésből láthatjuk, hogy a történelemtanítás különféle koncepcióit hihetetlen egoldalúság jellemzi. A legnagyobb figyelmet mind ez ideig az egyes jugoszláv nemzetek és nemzetiségek történelmének részarányosságai kérdésére fordítottuk, s ugyanakkor háttérbe szorítottunk, vagy egyáltalán fel sem vetettünk egy sor más kérdést, amelyek pedig épp ennyire fontosak e tantárgy oktatása és nevelőhatása szempontjából. Ezért, amennyire ennek az elemzésnek a keretei megengedik, a továbbiakban rámutatunk néhány ilyen kérdésre, hogy vitára, állásfoglalásra serkentsük az érdekelteket. E kérdések megvitatásában nyilvánvalólag részt kell vennünk nekünk is, akik az oktatási programok gyakorlati megvalósításán fáradozunk, hiszen hozzá-

járolhatunk jobb megvilágításukhoz, s ezzel növelhetjük tantárgyunk oktatási és nevelési hatékonyságát.

Az egyik legsarkalatosabb, s egyben az egyik legelhanyagoltabb felfogásbeli kérdés tantárgyunkkal kapcsolatban annak a követelménynek a kérdése, amelyet a történelemtanítással kapcsolatban állítanak elének az első és másodfokú iskoláztatásban. Uralkodónak mondható az a vélemény, hogy a történelemtanítással úgyszólván teljes mértékben biztosítani lehet az ifjúság marxista képzettségét. Amikor egy-egy különleges alkalommal a társadalmi közvélemény arra a megállapításra jut, hogy a tanulók eszmei képzettségével valami nincsen rendben, akkor mindenekelőtt a történelemtanítás hatékonyságát kifogásolják, és a leggyakrabban az oktatási programok hiányosságaira, a megfelelő tankönyvek hiányára mutatnak rá. Az ezzel kapcsolatos elemzések ilyenkor a programokat és tankönyveket rendszerint nem teljes egészében értékelik, hanem csak azokat a hiányosságokat mutatják ki, amelyeket az adott politikai pillanat tesz időszerűvé. A történelmi programoknak és tankönyveknek, jóllehet már eddig is igen nagy fejlődésen mentek át, kétségtelenül egy egész sor módszertani, szakmai és eszmei hiányosságuk van, de figyelembe kell venni, hogy ezek történelmileg feltételezettek, s hogy a társadalom viharos fejlődése során igen gyorsan elévülnek, kiváltképpen ha előzőleg a legfontosabb felfogásbeli kérdéseket sem tisztáztuk. De mégha a történelmi programok és tankönyvek a legideálisabbak lennének is, hatótávolságuk mindenképpen korlátozott. A történelem mint oktatói-nevelői tantárgy nagy lehetőségeket kínál a marxista nevelésre, de csak az összes tantárgyak együttes hatásában, az egész iskolarendszer keretében. A marxista nevelés koncepcióját viszont, elvileg bármennyire is világosak a követelmények, még mindig nem vittük be minden tantárgyba, a képzés és nevelés minden formájába; még megközelítőleg sincsenek konkrét megoldások, megfelelő szervezési és módszertani eljárások. A történelem tehát csupán az egyik olyan tantárgy, amelynek elő kell segítenie az ifjúság marxista nevelését, de hatékonysága, végső soron, az egész iskolarendszer hatékonyságán múlik.

A történelemtanításban, és a többi tantárgy esetében valószínűleg ugyanez a helyzet, nem tisztáztuk felfogásbelileg az oktatói-nevelői követelmények differenciálódásának problémáját sem, az iskola arculatától és a tanulók életkorától függően.

Az általános iskolákban és a különféle képesítést nyújtó másodfokú iskolákban úgyszólván minden programunk azonos követelményeket állít a történelemtanítás elé, függetlenül az iskola fokától és a történelem helyétől az adott oktatási rendszerben. A különbségek csupán a tények mennyiségi adagolásában nyilvánulnak meg, nem pedig a magyarázás minőségében — vagyis az előadás mélységeiben és általánosításaiban, ami a tudomány és a tantárgy velejét jelenti. Így azután abba a lehetetlen helyzetbe kerülünk, hogy az elemi iskolai tanulóktól a tantárgy legárnyaltabb általánosításait is számon kell kérnünk, mint amilyen az összes fontosabb történelmi folyamatok, jelenségek és események törvényszerűsége és alapvető jellemvonása az emberiség egész múltjában, s mindezt olyan színvonalon, ami még a középiskolai tanulóknak is roppant sok nehézséget okoz. Az elemi iskola tanulójától megköveteljük tehát majdnem mindazt, ami tantárgyunkban a legfontosabb, csak kevesebb tényismerettel, noha ez inkább csak megnehezíti a lényeg megértését. Véleményünk szerint a történelemtanítás koncepciójának ez az egyik legfőbb problémája, és ennek inadekvát megoldása az egyik legalapvetőbb

oka a történelemtanítás nem kielégítő hatékonyságának. A követelmények mérsékeltsége, valamint a realizmus a tanulók lehetőségeihez és az iskola arculatától függő életigényeikhez viszonyítva, mindez nem jellemzi oktatási programjainkat. Ezért ennek a kérdésnek a megoldásában meg kell szabadulnunk mindenfajta szakmai begubózástól, de mindenfajta megalomániától is, s csak a tanulók tényleges szükségleteire és önigazgatású demokratikus szocialista társadalmunk igazi érdekeire szabad tekintettel lennünk.

Oktatási rendszerünkben nem vitattuk meg kellőképpen az általános és a nemzeti történelem anyagának minőségi és mennyiségi viszonyát sem. Valamilyen hagyomány szerint a nemzeti megújulások korára vonatkozólag például úgy vélekedünk, hogy az elemi iskolában a nemzeti történelem anyagának kell túlsúlyba kerülnie, mintegy fölébresztve a gyermekekben a nemzeti érzést. Sehoh sem vitattuk meg korábban, hogy a történelemtudomány gazdag tárházából mely kérdések a döntőek az emberi társadalom fejlődése fő irányvonalának megértése szempontjából, s hogy az egyes korok és népek történelméből mely anyagok nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy megértsük ennek a fejlődésnek a sajátosságait is, ami feladata lenne a történelemnek mint tudománynak. És mivel ezt a problémát nem tisztáztuk a történelemtanítás koncepciójában, örökösen a két véglet: a szociologizálás és sablonizálás, valamint a dialektikus materializmus között ingadozunk. E két végletes megoldás persze egyaránt veszélyes, és egyik sem segítheti elő, hogy a társadalmi követelményekkel összhangban neveljük gyermekeinket. Véleményünk szerint az általános történelem elhanyagolása egyetlen iskolában sem lehet indokolt, arculatára és fokára való tekintet nélkül. Csupán az általános és a nemzeti történelem tartalmának tudományosan megalapozott aránya biztosíthatja a programban az összemberi közösség részét képező társadalmunk fejlődésének helyes megértését, csak ez biztosíthatja a tanulók igazi marxista irányvételét, s csupán ez segítheti elő ifjúságunk internacionalista szellemben való nevelését.

Elméletileg nem tisztáztuk, s a programban még kevésbé oldottuk meg helyesen a régebbi és az újabb történelem viszonyát. A polgári történelemtanítással ellentétben, amely osztály-politikai okokból elhanyagolta az újabbat, mi az utóbbi oktatási programokban háttérbe szorítottuk a régi történelmet, és indokolatlanul átváltottuk iskoláinkban történelmi szociológiává, amelyet egyes történelmi eseményekkel példázunk. Egyoldalúan úgy érezzük, hogy az újabb eseményeknek nagyobb a nevelőhatása. Ez alól persze kivételt képez új történelmünk (a NFH és a szocialista építés), amelynek tanulmányozását nemcsak a történelemtanításban, hanem a társadalmi tudományok más tantárgyai és az iskolán kívüli tevékenységek különböző formái révén is intenzívebbé kell tennünk. Gyakran szem elől tévesztjük, hogy a történelemtanításban az anyag tolmácsolása fontosabb, mint maga a konkrét tartalom. Tantárgyunk nevelőhatása a régi történelem anyagán is elérhető, az emberi társadalom fejlődésének teljes képét pedig csak úgy alkothatjuk meg, ha teljes egészében áttekintjük a társadalom történetét. Ezért semmivel sem indokolható, hogy egyes szakiskoláinkban a történelem tanítása a francia forradalom magyarázásával kezdődik, hiszen egyes alapvető történelmi fogalmakat és folyamatokat épp a régi történelem anyagával lehet a legkönnyebben megértetni a társadalmi viszonyok egyszerűsége, a társadalom osztálytagozódottságának nyilvánvalósága révén. Más lapra tartozik az arányok helyes

mérlegelése, aminek összhangban kell lennie az iskola fokával és arculatával, valamint a társadalom követelményeivel.

A történelemtanítás koncepciója szempontjából rendkívül fontos a gazdasági, a szociális, a politikai és a művelődési történelem megfelelő arányba állítása. Ez a kérdés világos a történelemtudomány számára, amely Marxnak a társadalmi alapra és fölépítményre vonatkozó tételéből indul ki. A történelemtanítás módszertanában azonban ez a kérdés nincs konkrét formában feldolgozva, s ezért az oktatási programokban, a tankönyvekben, de különösen az előadói gyakorlatban e tekintetben elég sok a tévelygés. Az egységes történelmi folyamatnak gyakran túlhangsúlyozzuk a gazdasági, szociális vagy politikai és művelődési összetevőit. Joggal kifogásoljuk a polgári történelemtudományban és tanításban a politikai események iránti túlzott figyelmet, másrészt pedig a gazdasági és szociális mozzanatok ignorálását. Viszont nem, ritka jelenség, hogy a mi programjaink és tankönyveink, de még inkább az előadói gyakorlat csupán a gazdasági tényezőket hangsúlyozza, ami a vulgáris ökonomizmus, a történelmi jelenségek és folyamatok sablonizált tolmácsolása felé vezet, márpedig ez ellentétben áll a társadalmi fejlődés marxista értelmezésével. Oktatási programjaink és tankönyveink az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet fordítanak a művelődés történetére, ami pozitív jelenség. E tekintetben is hiányzik azonban a probléma felfogásbeli egységesítése — nem tisztáztuk, mit kell a művelődés történetéből átvenni a történelemtanításba, és mi e tekintetben a többi tantárgy feladata. A részletek felsorakoztatása a kultúra különböző ágazataiból: az irodalomtudományból, a művészettörténetből, a filozófiából nagyon megterheli a tanulókat, s nem segíti elő a kultúra mint társadalmi jelenség megértését. A kultúra szűkebb területeiről más tantárgyak adnak részleteket, s így az egyszerű művelődéstörténeti adatok regisztrálása a történelemtanításban csak ismétlés, mégpedig a tudományos tolmácsolás alacsonyabb szintjén. Véleményünk szerint a történelemtanításban csupán a kultúra társadalmi vonatkozásaival kellene foglalkozni, kapcsolatban a gazdasági, szociális és politikai alappal, s kizárólag azért, hogy sokoldalúbban és tudományosabban megmagyarázhassuk a kulcsjellegű társadalmi jelenségeket és folyamatokat. A különben is bőséges anyag mesterséges toldozgatása és bővítése a kultúrtörténeti tényekkel, és pedig leginkább azokkal, amelyekkel a tanulók ugyis találkoznak más tantárgyak keretében, ésszerűtlen és keserves vállalkozás. A gazdasági, szociális, politikai és művelődési vonatkozású történelmi adatok megfelelő arányba való állítása mind a kérdés eszmei-tudományos jelentőségénél fogva, mind a tanítás gyakorlata szempontjából roppant fontos, mert a probléma megfelelőbb megoldásával a történelemtanítás oktatói-nevelői hatása jelentősen megnövekedne.

Ugyancsak fontos felfogásbeli kérdés a történelmi periodizáció alkalmazásának kérdése az általános és középiskolai oktatásban. Tanterveink és programjaink e tekintetben sem következetesek. A kérdés tudományos magyarázatához nyilvánvalóan csak úgy juthatunk el, ha a történelem ó, közép és újkorra való megszokott felosztását összekapcsoljuk a társadalomalakulatokról szóló marxista tanítással. Az ilyen felosztástól való elkülönülés a történelmi idealizmusba vagy a vulgáris ökonomizmusba vezet. Mégis léteznek még olyan programjaink, amelyek kizárólag a társadalmi-gazdasági alakulatok szerint vezetik le a történelmi folyamatokat, s így a tanulók tudatában téves kép alakul ki az emberi társadalom egyenes irányú fejlődéséről.

Még nagyobbak a periodizációs problémák a magunk nemzeti történelmében. Részint a kérdés tudományos feldolgozásának hiánya, részint pedig az általános és a nemzeti történelem egyidejű tárgyalásának követelménye miatt történelmünk egy-egy fejezetét mechanikusan illesztjük be az összeurópai fejlődés korszakaiba. Emiatt nem tudunk áttekintést nyújtani népeink fejlődési sajátosságairól, illetve a fejlődési problémák egészen leegyszerűsödnek.

A történelemtanítás egységes felfogására nagyon kedvezőtlenül hat továbbá, hogy népeink történelmi fejlődésének számos nagyfontosságú kérdését még mindig nem dolgoztuk fel tudományosan. Ezek közé tartozik a jugoszláv nemzetek és nemzeti kultúrájuk kialakulásának kérdése.

Erre vonatkozólag, csekély kivétellel,²² nem rendelkezünk komoly történelmi tanulmányokkal. Ezért a történelemtanításban erre a fontos jelenségre is csupán az ismert marxista tételeket alkalmazzuk, kiegészítve a nemzeti mozgalmak fejlődésére vonatkozó egyes tényekkel. Bennünket itt most csak a kérdés felfogásbeli vetülete érdekel. A mai jugoszláv népek fennállásának tényéből kiindulva mi ezt az állapotot mechanikusan átvisszük a múltba, figyelmen kívül hagyva a tényleges történelmi fejlődést. Programjainkban így felsorakoznak a témák: a szerbek, vagy a horvátok, vagy a szlovének vagy a macedónok a korai feudalizmusban — és egyetlen utalás sincs arra, hogy itt nem a mai nemzetekre gondolunk. Véleményünk szerint épp ez képezi egyik logikai forrását a nemzeti romanticizmusnak a történelemtanításban, ami nemcsak hogy tudománytalan, de politikailag ártalmas is, mivel a nemzetekről és a nemzeti problémákról kialakult fogalmak a tanulóknál a végsőkéig statikusak. E probléma felfogásbeli tisztázása és tudományos feldolgozása elősegítené, hogy a történelemtanítással még hatásosabban ápoljuk a nemzeti türelmességet, a szocialista hazaszeretetet és az internacionalizmust.²³

A tisztázatlan kérdések közé kell sorolnunk a teljes egészet képező világ-történelmi folyamatok átfogásának problémáját is. A tudományban és a tanításban is ma az álláspont van túlsúlyban, amelyet európacentrizmusnak neveznek. Általános történelemnek az európai országok, pontosabban a dél-, nyugat- és középeurópai országok történelmét tekintjük. Jóllehet ezek a területek valóban döntő jelentőségűek a modern civilizáció kialakulása szempontjából, s noha itt a klasszikus társadalmi fejlődés minden ismert társadalmi rendszere előfordult, e területek történelme mégsem azonos a teljes világfejlődéssel. Ázsia, valamint Afrika és Amerika népeinek szintén nagy a hozzájárulása a civilizáció és a kultúra világfejlődéséhez, nagy volt az ókorban, és ma is nagy. Ezek a népek sajátos történelmi fejlődésen mentek át, ennek ismerete gazdagabbá teszi a történelemtudományt, és lehetőséget nyújt a legfontosabb világtörténelmi folyamatok mélyrehatóbb és sokoldalúbb vizsgálatára. Tudománytalan, ésszerűtlen és indokolatlan, hogy a világ e részeinek gazdag történelméből semmit nem mutatunk be a történelem tanításában azon a felületes és sematikus képen kívül, amit a régi keleti népekről és országokról mondunk. Ilyen történelemtanítási koncepcióval azt a téves benyomást keltjük a tanulóknál, mintha Ázsia és Afrika népeinek fejlődésében valamiféle folytonossági hiány keletkezett volna a régi görög-római korszak és a gyarmatosító hódítások kezdete között. Nyilvánvaló, hogy ezzel a gyakorlattal szakítani kell, és pedig nem e kontinensek mai szerepe miatt, hanem tudományos és pedagógiai okokból. Az európai központú koncepcióval való szakítás azonban igen nagy változásokat követel meg az általános történelem tanításának tervezésében. A legrosszabb megoldás mindenestre az lenne, ha az

általános történelem mai bőséges anyagához újabb részleteket adnánk hozzá az ázsiai és afrikai népek történelméből. Ezzel csak újabb terheket rónánk a tanulókra, s csupán a történelemtanítás különben sem kielégítő hatékonyságát csökkentenénk. Annyi bizonyos, hogy a történelemtanítás ma már nem állhat a részletes világtörténelmi események és az egyes „történelmi” népek nagyobb eseményeinek időrendi felsorolásából. Kénytelenek leszünk a leg-reprezentatívabb események megválogatására szorítkozni, és lemondani egy egész sor történelmi esemény és egyéniség, különben értékes részletéről. Persze nem arra gondolunk, hogy a történelmi folyamatokat el kell személytelenítenünk, mert ezt már eddig is eléggé „elértük”. Csupán ésszerű válogatásról lehet szó, amely figyelembe veszi:

- a tantárgy oktatási és nevelési céljait,
- a tanulók befogadóképességének lehetőségeit,
- az iskola arculatát és korszerű szocialista öngazgatású társadalmunk szükségleteit.

Az európai történelem anyagának ésszerű csökkentésével lehetőséget kellene tehát teremteni arra, hogy megfelelő válogatással szintetikus áttekintést nyújthassunk az ázsiai, afrikai és amerikai népek sajátos történelmi fejlődéséről. Ezzel sokoldalúbbá, teljesebbé és kevésbé sematizálttá válna az emberiség történelmi fejlődésének képe, ami fontos igény, hiszen a szocialista ideológia és öngazgatású társadalmunk gyakorlata egyaránt ezt a követelményt állítja a tudomány és a tanítás elé.

Fontos lenne, véleményünk szerint, ha egyöntetűséget, sőt azonosságot érhetnénk el a jugoszláv népek és nemzetiségek közös történelme fontosabb eseményeinek tolmácsolásában is. Ismeretes, hogy egyes történelmi események a jugoszláv népek és nemzetiségek közös múltjában egymástól eltérő következményekkel jártak e népekre. Említsünk meg csupán néhányat: az 1848-as forradalom, az 1876/8-as háború, a sanstefáni béke, a berlini kongresszus, a balkáni háborúk stb. A polgári történelemtudomány egyoldalúan magyarázta ezeket az eseményeket, a maga szűk osztály- és nemzeti érdekeivel összhangban. Az ilyen felfogások homlokegyenesen ellentétes vagy legalábbis igen különböző álláspontokhoz vezethetnek egyazon eseményekkel kapcsolatban a nemzeti történelmekben. E felfogások visszhangjával, kisebb vagy nagyobb mértékben, ma is találkozhatunk a programokban, a tankönyvekben és még inkább az élő előadásokban. Ha ezek a magyarázatok a polgári történelemtudományban természetesen, a marxista tudományban pedig lehetségesek, nevelési okokból az oktatásban mégsem lenne szabad előfordulniuk. Ennek gyógyszere az elfogulatlanság, a tudományos hozzáállás és a marxista osztálytudat tudásaink és előadóink részéről. Ellenkező esetben a tanítás a nemzeti romantizmus forrásává válhat, s innen már nincs messze a nacionalizmus. A marxista hozzáállás mellett ezt csak úgy kerülhetjük el, ha megbeszéléses alapon összehangoljuk az oktatási programokat, s ha szorosabbá tesszük a tudósok és előadók együttműködését a köztársaságok és tartományok viszonyában. Ennek a kérdésnek megvan a maga módszertani vonatkozása is. Egyáltalán ésszerű-e ezeket az eseményeket külön letárgyalni az összes érintett népek történelmének feldolgozása során, vagy pedig az általános jugoszláv történelem keretében kellene ezt megtenni? Úgy véljük, tudományos és módszertani szempontból is célszerűbb lenne az utóbbi megoldás. Így elkerülnénk a tartalmak ismétlődését, és lehetőség nyílna az ilyen események elfogulatlan, tudományos elemzésére.

A témát mindezzel, természetesen, még nem merítettük ki. Csupán néhányat említettünk a jelentősebb kérdések közül, hogy az érdekelteket, elsősorban a szakmabelieket vitára serkentsük. Senki sem lehet illetékesebb e kérdések megoldásában, mint épp azok, akiknek feladata a történelemtanítás. Vitára szólító felhívásunkat fejezzük be az ismert szólással: hic Rhodus, hic salta!

JEGYZETEK

- ¹ Savremena škola, 1951. 5–6. szám. A jugoszláv középiskolai tanítók és előadók szak-szervezeti kongresszusának határozatai.
- ² Savremena škola, 1946. 3. szám. Boris Ziherl: Zadaci našeg školstva i naučnih ustanova.
- ³ Savremena škola, 1948. 2–3. szám. Radovan Teodosić: Nastava istorije u osnovnoj školi.
- ⁴ Josip Broz Tito: Govori i članci, I. könyv. Zágráb, 1959. 134. oldal.
- ⁵ Josip Broz Tito: Govori i članci, IV. könyv. Zágráb, 1959. 50. oldal.
- ⁶ Službeni list FNRJ, 1958/19. szám.
- ⁷ Usporedna analiza nastavnih planova i programa za osnovne škole u pojedinim narodnim republikama. Az iskolai és közoktatási kérdések szövetségi kutatóintézetének kiadása, Belgrád, 1960. 106–108. oldal.
- ⁸ Aktuelna pitanja nastave istorije. Naučna knjiga, Belgrád, 1970. 125. oldal.
- ⁹ Dr. Bogumil Hrabak: Néhány kérdés a Szerbia területén használatos történelemkönyvekkel kapcsolatban (kiadatlan belső kézirat).
- ¹⁰ Vukašin Radonjić: Jugoslovenska koncepcija u programima i udžbenicima istorije za osnovnu školu.
- ¹¹ Jugoslovenski istorijski časopis. 1964, 3. szám. 86. oldal.
- ¹² Zgodovina. Predlog Zavoda za školstvo SR Slovenije, Ljubljana, 1972. márciusa.
- ¹³ Prosvjetni Vjesnik, Zágráb, 1972. 2–3. szám. 51–52. old.
- ¹⁴ Nastaven plan i programa za osnovnitate učilišta. Istorija i Geografija. Macedónia SZK Köztársasági Iskolafejlesztő Intézete, 1971. 7. oldal.
- ¹⁵ Ugyanott, 11. oldal.
- ¹⁶ Mirjana Gros: O novoj ulozi nastavnika povijesti. Povijest izvući iz ropotarnice. A Horvát Egyetem kiadása, 1971.
- ¹⁷ Savremena škola, 1948. 2–3. szám. 97–98. oldal.
- ¹⁸ Vajdaság Történelmi Levéltára, a GIONSAPV gyűjteménye, Jegyzőkönyv a közoktatási megbízottság üléséről, 1951. I. 11.
- ¹⁹ Nastava istorije, 1967–8/4. szám, 11. oldal.
- ²⁰ Politika, 1971. X. 30.
- ²¹ A nemzetiségi viszonyok fejlődésének időszerű kérdései Vajdaságban, Újvidék, 1970. 18. oldal.
- ²² Edvard Kardelj: Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Belgrád, 1954.
- ²³ Lásd Milutin Perović: Ostaci šablonskih nacionalno-romantičarskih i nenaučnih shvatanja u nastavi istorije u osnovnim i srednjim školama, Belgrád, 1970.

РЕЗИМЕ

КРИТИЧКИ ОСVRT NA KONCEPCIJU NASTAVE ISTORIJE U NAŠOJ ZEMLJI

Koncepcija nastave istorije menjala se prema klasnim interesima i ciljevima društva. U eri buđenja nacionalne svesti ona je sva usmerena u pravcu istorijskog fundiranja tog procesa, a s obzirom na to da je taj proces skoro po pravilu bio vezan za međunacionalne sukobe, koncepcija nastave istorije u buržoaskom društvu direktno je bila postavljena na to da veliča sopstvenu naciju a ocrni one nacije sa kojima je bila u sukobu. Istovremeno, njen je zadatak bio da služi interesima klasnog društva i da ga predstavi kao trajnu i večnu društvenu formaciju.

Uloga, mesto i zadaci nastave istorije posle revolucije bitno su se izmenili u Jugoslaviji. Koncepcije ovog nastavnog predmeta polaze od ciljeva i zadataka da se kroz nastavu istorije formira marksistički pogled na razvitak društva, da se razvija duh internacionalizma, bratstva i jedinstva. U periodu centralizma karakteristično je nastojanje da se i pored poštovanja izvesnih nacionalnih specifičnosti ide ka što ujednačenijim nastavnim planovima i programima istorija u republikama. Osnovna je preokupacija tadašnjih programa da obezbede ravnomerno upoznavanje istorija svih naroda koji žive u našoj zemlji, a da se istovremeno obezbedi i mogućnost praćenja najvažnijih zbivanja u svetu. Na žalost, ovaj zadatak je rešavan više mehanički, uglavnom formalistički, nego suštinski. Više se vodilo računa da po broju stranica budu ravnomerno zastupljene u udžbenicima sve istorije jugoslovenskih naroda, nego da se specifičnim metodskim pristupom obezbedi ta uzajamnost u učenju istorije. Usled toga su nam udžbenici postali preopširni, glomazni i teški, a nastava istorije u vaspitnom pogledu manje efikasna.

Sa izgradnjom samoupravnog uređenja i decentralizacije počinje i proces diferenciranijeg pristupa izgradnji koncepcije nastave istorije po našim republikama, a naročito od uvođenja ustavnih amandmana, taj proces teče još intenzivnije. Nove koncepcije nastave istorije u SR Sloveniji, SR Hrvatskoj, SR Makedoniji polaze od zadatka da se u nastavi istorije posveti osnovna pažnja izučavanju istorije sopstvenog naroda, a sa te polazne tačke da se osvetle svi važniji momenti iz istorije naroda i narodnosti Jugoslavije. Kroz nastavu istorije na taj način se želi postići da učenici formiraju pravilne poglede na klasni karakter društvenog razvitka i da shvate zajedničke interese svih naših naroda i narodnosti kao i nužnost povezivanja istih u borbi za slobodu, nezavisnost i samoupravno socijalističko društvo.

Razvijanje solidarnosti sa borbom potlačenih klasa i naprednim snagama sveta je osnovna karakteristika svih naših programskih koncepcija, kao i pravo narodnosti na izučavanje svoje istorije. Koncepcijski, pravo narodnosti na određeno mesto u nastavi ovog predmeta je menjano, razvijano i usavršavano, tako da je sve više i potpunije realizovana ravnopravnost i jednaki tretman u našem društvu.

РЕЗЮМЕ

КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА КОНЦЕПЦИЮ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Концепция преподавания истории менялась в зависимости от классовых интересов и целей общества. Во время возбуждения национального сознания она направлялась к историческому основанию этого процесса. Принимая во внимание, что этот процесс почти всегда был связан с междунациональными столкновениями, концепция преподавания истории в буржуазном обществе была направлена возвеличивать собственную нацию и очернить нации, с которыми была в столкновении. Одновременно, её задача была служить интересам классового общества и представить его длительной и вечной формацией общества.

Место, роль и задачи преподавания истории после революции в Югославии существенно изменились. Концепции этого учебного предмета происходят из целей и задач формирования марксистического зрения на развитие общества, разывивания духа интернационализма, братства-единства. Период централизма характеризует настояние, уважать некоторые национальные специфичности, а учебные планы и программы истории в республиках были подравнены. Основная преокупация тогдашних учебных программ была обеспечить равномерное ознакомление с историей

всех народов живущих в нашей стране, и одновременно обеспечить возможность следования самых важных событий в мире. К сожалению эта задача решалась чаще механически чем в своей сущности, главным образом формалистически. Старалось больше о том, чтобы в учебниках число страниц истории югославских народов было равномерно, чем о том чтобы специфической методой обеспечить взаимность в изучении истории. В следствии этого учебники стали обширными, громоздкими и тяжёлыми, а воспитание в преподавании истории менее действительным.

Строительством самоуправляющегося устройства, и децентрализации начинается и процесс различного приступления стройки концепции преподавания истории в наших республиках, а особенно от введения конституционных амандманов этот процесс течет ещё интензивнее. Новые концепции преподавания истории в СР Словении, СР Хорватии, СР Македонии происходят из задач, в преподавании истории посвятить основное внимание изучению истории собственного народа, а с этой точки зрения надо осветить важнейшие моменты истории народов и народностей Югославии. Преподаванием истории этим образом хочется постичь у учеников формирование правильного взгляда на классный характер общественного развития, понимание общих интересов всех наших народов и народностей как и нужность связывам их в борьбе за свободу, независимость и самоуправляющееся социалистическое общество. Развивание солидарности с борьбой угнетённых классов и передовыми силами мира, основная характеристика всех наших программских концепций, как и права народностей в изучении своей истории. Концепительно, право народностей на определённое место в преподавании этого предмета менялось, развивалось, усовершеншалось так, что больше и полнее реализовались равноправность и одинаковый третман в нашем обществе.

TÖRTÉNETÍRÁSUNK MOZZANATA

ADALÉK A KORSZERŰ JUGOSZLÁV TÖRTÉNETÍRÁS METODOLÓGIÁJÁRÓL SZÓLÓ VITÁHOZ

Ismeretes, hogy az osztálytársadalmakban az osztályharc a legáltalánosabb és legátfogóbb társadalmi folyamat. Úgyszintén ismeretes, hogy az mindig és mindenütt konkrét társadalmi folyamat. A tudományos szocializmuson alapuló munkásmozgalom megjelenésétől az osztályharc egy olyan új minőséggel gazdagodik, amellyel korábban nem rendelkezett. A forradalmi munkásmozgalom olyan szubjektív erővé válik, amely hatásával megszünteti a társadalmi ellentétek ösztönszerű megoldását és az erőviszonyok spontán fejlődését az osztályharcban. Marx és Engels óta a forradalmi munkásmozgalom hatása az öt feltételező adott körülmények tudományos elemzésén és az osztályerők, a lehetőségek viszonyának és megoszlásának, valamint a forradalmi hatás irányelveinek kiértékelésén alapul. A beért társadalmi ellentétek progresszív megoldásáért folyó harcban a forradalmi munkásmozgalom kiépíti az osztályharc megfelelő stratégiáját és taktikáját, így a szocialista forradalom világfolyamattá fejlődésében — a társadalmi ellentétek fejlődésével, az osztályharcban kifejezésre jutó erők viszonyával és megoszlásával feltételezett — meghatározott teljes stratégiai-taktikai tételek és irányelvek váltását észleljük. Ezekre az jellemző, hogy számítanak az egész világ forradalmi erőinek kölcsönös, összehangolt hatására és dialektikus egységére.

A proletár avantgarde stratégiai-taktikai tételeinek az osztályharcban megnyilvánuló fejlődésével kapcsolatban figyelemmel kísérhetjük azt az egységes, összetett társadalmi folyamatot, amely egyrészt a munkáosztály nemzetközi szolidaritásának kialakulásaként mutatkozik, másrészt pedig a tudományos szocializmusnak a munkáosztállyal való egyesítésére utal. Egészében véve, a szubjektív tényezőnek — a marxista tudományos öntudatnak — az osztályharcban, történelmi — minőségileg új — szerepéről van szó.

A munkások nemzetközi szolidaritásának megvalósítása az osztályharcban összetett folyamat, amelyben több tényező időnként kisebb vagy nagyobb hatást fejt ki. Marx, Engels és Lenin szerint három dolog a legfontosabb: — a proletár avantgardének a demokráciához való viszonya, azaz hogy hogyan értelmezi a demokráciát, — hogyan harcol érte, vagyis hogyan szervezkedik ebben a harcban, és — mint harmadik, döntő jelentőségű dolog, a megfelelő időben történő és kimért akcióra való képesség.

A munkások megvalósított nemzetközi szolidaritásának mércéje az osztályharcban a munka erejének általános és alapvető kifejezése a tőke elleni harcban. Az osztályharcban a munkások nemzetközi szolidaritása kialakításának — a fejlődés történelmi feltételei és a forradalmi munkásmozgalom tevékenysége szerint megvannak a fejlődési szakaszai és fázisai. Feltételesen, e munka céljából, rá lehet mutatni a fejlődés három történelmi mozzanatára és az osztályharc három stratégiai-taktikai tételének szempontjából mutatni be őket.

1. VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

Marx—Engels legáltalánosabb, alapvető, történelmileg elsődleges tétele a munkáosztály nemzetközi szolidaritásának kialakításáról. Itt csak a leglényegesebb tételeit emeljük ki. A proletariátus osztályának a kapitalista társadalmi berendezés elleni harcát Marx és Engels a demokratizálódásért folyó harcnak, és minden társadalmi réteg, minden nemzetiség

szociális egyenjogúságának tekinti. A demokratizálódásért és az egyenjogúságért folyó harcra kapcsolatban ők rendkívül érthetően vetik fel és oldják meg a nemzeti érdek, valamint a proletariátus osztály- és nemzeti érdeke viszonyának kérdését. Marx hangsúlyozza, hogy forradalmi értelemben a nemzet fogalma a társadalom függő viszonyban levő és kiszákmányolt rétegeinek érdekeit képviseli, amelyekért az adott körülmények között eredményesen csak a munkásosztály, illetve annak mozgalma tud küzdeni. Ilyen értelemben ő a proletár osztályharcot nemzeti harcnak nevezi.¹

Marx és Engels szerint a nagyméretű kapitalista árutermelés feltételei középette a többség érdeke nemzeti érdek, de nem minden össznemzeti érdek haladó és forradalmi. Csak a proletár érdekek képezik a nemzeti érdekekért, a többség érdekeiért, a társadalom valódi demokráciájáért folyó harc eszmei alapját, nem pedig a kis árutermelők, vagyis a kispolgárok érdekei is. A proletár érdekekért folyó harc az osztály nélküli társadalom, a teljes demokrácia felé vezet. A proletár érdekekért folyó harcban, Marx és Engels szerint, a proletár mozgalomnak kell, és kötelessége is, képviselni azokat a nemzeti érdekeket is, illetve a társadalom többségének azon érdekeit, amelyeknek kielégítése hozzájárul a társadalom demokratizálódásáért folyó harchoz. Stratégiai és taktikai szemszögből a proletár avantgarde forradalmi hatása abban rejlik, hogy felismeri a proletár és nemzeti érdekek egységének konkrét mércéjét, amely az adott történelmi feltételek között és az adott történelmi környezetben haladó; hogy ezt a felismerést átvigye az érdekelt tömegekre; hogy mozgósítsa és vezesse (szervezze) ezeket a tömegeket, a meghatározott társadalmi átalakulás megvalósítására. Amikor a proletár- és nemzeti érdekek mércéjének egysége kérdéséről határoz, a proletár avantgardenak, a társadalom demokratikusabb viszonyainak javára, végeredményben pedig a proletár érdekek, a proletár demokrácia javára kell döntenie. A nagyobb demokrácia a proletár mozgalom részére több lehetőséget jelent az osztályharc lebonyolításához. A társadalmi viszonyok demokratizálódásáért folyó harcban magának a proletár mozgalomnak is demokratikusan szervezettnek kell lennie. Engels ezzel kapcsolatban azt mondja, hogy a proletár avantgarde demokratikus politikájának nemzetközinek, vagyis a nemzeti egyenrangúság politikájának kell lennie, amelyben minden népnek² egyenlő szabadsága van arra, hogy bekapcsolódjon a forradalmi harcba, a forradalmi mozgalomba.

Marx világosan és határozottan rámutat arra, hogy a nemzeti és osztályellentétek jelentős mértékben megegyeznek, azonosulnak, vagyis hogy a nemzeti egyenlőtlenség, a nemzeti leigázás fő oka a szociális egyenlőtlenség, vagyis az osztálymegosztottság a társadalomban. Ő azt mondja, hogy „a meglevő tulajdonviszonyok feltételezik az egyik népnek a másik részéről való kiszákmányolását.”³

A proletár mozgalom stratégiáját és taktikáját Marx és Engels konkrétan kidolgozták az 1848-as forradalmi eseményekkel, az ír és lengyel kérdéssel, úgyszintén a francia—porosz háborúval a Párizsi Kommunéval, és a maguk idejében, a társadalmi fejlődés más kérdéseivel kapcsolatosan.⁴ Ezért ők gondosan figyelemmel kísérték a nemzetközi viszonyokat, nemzetközi méretekben tanulmányozva az erőviszonyokat az osztályharcban. Számukra ez fontos, különösen a Párizsi Kommuné után, amikor belátták, hogy a proletár mozgalom akciója egy központban nem lehet sikeres, több kulcsfontosságú központ támogatása és egyidőbeni akciója nélkül. Ekkor Marx és Engels (vagyis az Internacionálé a londoni konferencián 1871-ben) ismételtelen és határozottabban hangsúlyozzák, hogy a munkásosztálynak az osztályharc eredményes vezetése és a politikai mozgalom megszerzése céljából politikai pártra van szüksége.⁵

Az Első Internacionálé munkájának megszűnése és egész sor szociáldemokrata, valamint szocialista párt létrehozása után Európában, Marx és Engels hangsúlyozzák egy új internacionálé jelentőségét, amely a munkáspártok együttműködésével spontán módon jön létre. Engels reméli, hogy Marx munkái alapján az új internacionálé tisztán kommunista jellegű lesz.⁶ Úgy véli, Oroszországban megérnek az események, amelyek révén a forradalmi avantgarde csatába kezd; hogy a forradalom számára egészében fontos annak németországi visszhangja, és mindez megteremti a nagyméretű fellépés pillanatát és a hivatalos, igazi internacionálét, amely többé nem lesz propaganda-, hanem akciójelleget.⁷

Marx és Engels már az Első Internacionálét erős központi, de egyben demokratikus szervezetnek képzelték el. Hangsúlyozták, hogy a proletár-mozgalomnak szembe kell szállnia a burzsoá kormányok gonosztevé külpolitikájával. Az internacionálét harci szervezetnek tekintették, amelynek feladata a munka felszabadítása és a nemzeti széthúzás megsemmisítése.⁸ A Második Internacionálé azonban nem ilyen volt. Engels kénytelen volt fellépni a francia, a német és angol munkásmozgalomban megnyilvánuló nacionalista törekvésekkel szemben, amelyek arra irányultak, hogy vezető helyet foglaljanak el a nemzetközi munkásmozgalomban.⁹ Csak Lenin Harmadik Internacionáléja volt a demokratikus centralizmus elvén megszervezve.

A társadalom demokratikus viszonyainak fejlődéséért és a munkásmozgalom demokratikus jellegéért folyó harc az, aminek Marx és Engels szerint a proletár avangarde szükségserűen alá kell hogy rendelje akcióját, ha az osztályharcban sikeresen akar ténykedni az erőviszonyok fejlesztésén. Lenin ezt a kritériumot a maga forradalmi gyakorlatában nagyon szigorúan alkalmazta.

2. A KOMMUNIZMUS SZÁMÁRA MEGNYERNI A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS A PARASZTSÁG TÖBBSÉGÉT

Lenin forradalmi ténykedésében a központi helyet egészen az 1917-es februári forradalomig a burzsoá-demokratikus köztársaságért folyó harc foglalja el. Elsősorban az agrárkérdés megoldásáról van szó a cári Oroszországban, ahol a cári egyeduralom képében, valójában, a parasztság feudális függőségének számos és erőteljes maradványai uralkodnak, fékezve a kapitalizmus, a proletariátus osztálya kifejlődését, különösen durván visszafojtva a proletariátus osztályöntudatra-ébredését és szervezkedését. Lenin a cári Oroszország agrárkérdését a burzsoá fejlődés nemzeti kérdésének nevezi, illetve a „végső megszilárdulás nemzeti kérdésének Oroszországban a burzsoá fejlődés terén”¹⁰: vajon az orosz faluban a kapitalizmus orosz, vagy amerikai módon fejlődik-e ki. A proletár avangardenak az agrár- (paraszt-) és nemzeti kérdéssel kapcsolatos álláspontját indokolva kitarotán bizonyítja, hogy Oroszországban a munkásmozgalomnak és politikai pártjának teljes erejéből kell támogatnia és megindítania a parasztság és a kispolgárság harcát a burzsoá-demokrata forradalom forradalmi befejezéséért (amely 1861-ben a jobbágyosság felülről való megszüntetésével kezdődött), a minél demokratikusabb és szabadabb berendezésű burzsoá-demokrata köztársaság létrehozásáért, mert valójában ily módon kell küzdeni a burzsoázia elleni proletár-osztályharc kedvezőbb feltételeiért. A burzsoá-demokrata köztársaságért folyó harccal Lenin egyesíteni akarja a proletár és paraszti tömegeket, a cári önkényuralom ellen. Ő egyúttal nyíltan és világosan hangsúlyozza, hogy ez a harc a burzsoá uralom elleni proletár-osztályharc érdekében történik, amely elkerülhetetlenül következik a burzsoá-demokrata köztársaság keretén belül, és amely ilyen feltételek mellett annál könnyebb lesz, minél demokratikusabbak lesznek a körülmények. Hogy ezek minél demokratikusabbak legyenek, a proletariátusnak vezető erökként, szervezetten kell kötelezettséget vállalnia a burzsoá-demokrata köztársaságért folyó harcban. Ezért Lenin kiemeli, hogy már a burzsoá-demokrata köztársaságért folyó harc idején a városi és falusi proletariátusnak külön kell szervezkednie, hogy készen álljon és képes legyen a burzsoá-demokrata köztársaság megeremtése után azonnal folytatni a forradalmi harcot. Ezzel kapcsolatban Lenin megindokolja a proletariátus tudatos felszabadítási folyamatát fejlesztésének szükségességét a burzsoázia eszmei hatása, a burzsoázia által lefektetett és meghatározott nemzetiségi érdekek szolgálatá alól. A nemzeti kérdés keretében tárgyalja a burzsoá-demokrata és szocialista köztársaság állami berendezése, ezen belül pedig az autonómia kérdését; egyúttal a párton belüli szervezési elvről is tárgyal. Ő fokozatosan, de nagyon alaposan a demokratikus centralizmus elve alapján építi ki az erős forradalmi pártot, valamint kifejleszti az osztályharc stratégiáját és taktikáját a cári Oroszország adta feltételek között. Eközben nagymértékben kifejezésre jut a megfelelő időben és kimért akcióhoz való érzéke.

Lenin értékelése szerint a nemzetközi körülmények az orosz forradalmat külön feladatok és nagy nehézségek elé állítják. Mivel a nemzetközi munkásmozgalom nagyon megerősödött és Ázsiában is elkezdődött a forradalmi demokratikus harc, elkerülhetetlen a nemzetközi burzsoázia reakciójának erősödése és valamennyi nemzeti forradalom kiéleződése. Az orosz burzsoázia mindinkább a nemzetközi proletár-ellenes és antidemokratikus folyamat felé tart. Az orosz proletariátusnak nem kell a burzsoázia soraiból kikerülő liberális szövetségesekre számítani. Egvedül kell haladnia a maga útján, segítve a paraszti tömegeket, hogy erőszakkal oldják meg az agrárkérdést, azt a feladatot tűzve maga elé, hogy létrehozza a proletariátus és a parasztság diktatúráját, de nem szabad elfelejtenie, hogy harcai és győzelmei elválaszthatatlan kapcsolatban állnak a nemzetközi forradalmi mozgalommal.¹¹

Lenin — figyelemmel kísérve, tanulmányozva a társadalmi viszonyok és erők fejlődését Oroszországban, Európában, valamint az egész világon — kutatja a forradalmi krízis meg a forradalom végrehajtásának lehetőségeit. A fellépő imperialista háború egyetlen alkalomként jelentkezik számára. Lenin kifejti azt a tézist, hogy az imperialista háborút lehetséges és szükséges is polgári háborúvá, szocialista forradalommal alakítani.¹² Álláspontja valójában a háború szembeállítását jelenti a háborúval. Példaként említi a Párizsi Kommünt, ahol a nemzetek közti háború polgárháborúvá fajult. Az ilyen átalakulás — mondja Lenin

— általában a kapitalizmus objektív feltételeiben rejlik, különösen az utolsó időszakában. A szocialistáknak kötelességük tevékenységüket csak ilyen irányba terelni.¹³

A Második Internacionálén belül azonban szakadás állt be a fegyveres, vagy a fegyver nélküli forradalom hívei között. A szocialista pártok erősödése a polgári parlamenti demokrácia feltételei között, valamint azok sikerei a választásokon a fejlett kapitalista országokban oda vezetett, hogy a fegyver nélküli forradalom mellett foglaljanak állást. Az ilyen állásfoglalás alapján a nemzeti kispolgári tudat rejtett, ezért Lenin ezt nem tartja marxistának.¹⁴ Hangsúlyozza, hogy az imperialista háború polgárháborúvá alakulásával kapcsolatos egyik lényeges, konkrét feladat sok országban a marxista elemek egybegyűjtésén való munkálkodás, hogy a forradalom céljából egy új internacionálét létesítsenek. Nemzetközi marxista szervezet létrehozása céljából önálló marxista pártok megalakítására törekszik, országos, illetve nemzeti kereteken belül.¹⁵

Az első világháború Leninnek megmutatta, hogy a burzsoázia hatása a tömegekre még mindig nagy. Ez a Második Internacionálét átható nemzeti elragadtatásban is kifejezésre jutott. Emiatt szól Lenin a proletariátus és a burzsoázia szervezettebb elkülönülési folyamata fejlesztésének szükségességéről, és ezzel kapcsolatban a munkásmozgalomban a szociál-sovínisztákkal való határozott, feltétel nélküli teljes szakításról, valamint a kizárólag marxisták egybegyűjtéséről.

Az oroszországi szovjet hatalom létrehozása, valamint az ellene irányuló katonai intervenció sikertelensége után Lenin nagy megalapozottsággal beszél az erők meghatározott egyensúlyáról világméretben. Az erőknek olyan egyensúlya ez, amelyben a kapitalizmus, habár anyagi erejét tekintve túlsúlyban van (a hadsereg, a fejlett termelés és általában a jóval nagyobb anyagi gazdagság), ideiglenesen nincs abban a helyzetben, hogy elfojtsa a szovjet hatalmat, hanem kereskedelmi viszonyra lép vele. Az osztályerőknek ez az — igaz, bizonytalan — egyensúlya mégis feltételt teremt a szovjet hatalom fennmaradásához, a szocializmus kiépítéséhez egy országban, de feltételezi az osztályharc új taktikájának szükségességét világviszonylatban. Az elért egyensúly nemzetközi jelentősége a forradalom előrehaladásában rejlik, mondja Lenin, és hogy az osztályerők viszonya — nemzetközi méretekben — a forradalom javára billen. A haladás azonban nem olyan egyenesvonalú, amilyenek a forradalmi erők várták. A legfejlettebb nagy kapitalista országokban a forradalom nem következett be. „Igaz, a forradalom fejlődik az egész világon — ezt elégedetten állapíthatjuk meg, — és csak ennek a körülménynek köszönhető, hogy a nemzetközi burzsoázia, habár gazdaságilag és katonailag százszor erősebb nálunk, nem tud elfojtani bennünket.”¹⁶

Lenin egyúttal belátja, hogy Európában a forradalmi hullám gyöngül. Új körülmények jönnek létre, amelyek között a kommunistáknak új forradalmi hullámra kell felkészülniük. Önmagukat felkészítve, meggyorsíthatják és felerősíthetik ezt a forradalmi hullámot.

1920-ban A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége című művében, Lenin a forradalmi tevékenység továbbfejlesztése céljából a proletár avantgarde legális és illegális harca összekapcsolásának hadművészetéről, az osztályharcban az előnyomulás és visszavonulás ügyességéről, a kompromisszumos megoldások létrehozásában való jártasságról vitázik. Ezzel a munkájával, valójában nagy vitát kezd az új feltételek közötti forradalmi stratégiáról és taktikáról; a vitát azután a Harmadik Internacionálé második, de különösen a harmadik és negyedik kongresszusán folytatják. Lenin kiemeli, hogy a forradalmi munkásmozgalom az opportunistákkal, a szociál-sovínisztákkal, úgyszintén a „baloldali” kommunistákkal való harc átélése előtt áll.¹⁷

A szocialistákról Lenin azt mondja, hogy ők már csak a frazeológia és az emlékek szerint azok, cselekvéseikben pedig kispolgárok.¹⁸ Szerinte a Második Internacionáléban történt végleges szakadás, illetve a Harmadik Kommunista Internacionálé megteremtése óta a szocialisták többé eszmeileg nem tartoznak a munkásmozgalomhoz, hanem valójában a kispolgári demokrácia eszmei képviselői.

Lenin a hataloméért, a proletár diktatúráért folyó harc egyik lényeges feladatának tekinti az opportunizmus és a szociálsovínizmus, valamint a Második Internacionálé feletti győzelmet a munkásmozgalomban.

Lenin úgy értékeli, hogy az oroszországi forradalom győzelme után a világ politikai helyzete napirendre tűzte a proletariátus diktatúráját. A világpolitika minden eseménye elkerülhetetlenül egy központi probléma körül csoportosul: ez a világ burzsoáziájának a harca a Szovjet Orosz Köztársaság ellen, amely köztársaság köré a nemzeti kommunista mozgalmak és a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmi csoportosulnak.¹⁹ Ő azonban azt mondja, hogy most — a megváltozott körülmények között — a forradalmat újból, bizonyos értelemben előlről kell előkészíteni. Új taktikát kell alkalmazni, új ismereteket szerezni a forradalmi gyakorlat alapján, az új feltételek között. A kommunista pártokat

megfelelő módon szervezetileg kell kiépíteni, termelői sejtek és a demokratikus centralizmus alapján, ami nem történt meg a Második Internacionálé pártjaival.

A kommunista pártok fiatalok, tapasztalatlanok, mondja Lenin, alig hogy elváltak a Második Internacionálétól. A szervezett proletariátusnak kisebb része áll mögöttük. A munkásosztály többségét meg kell nyerniük a maguk számára, kitartóan arra törekedni, hogy a munkásosztály minél egységesebben szálljon szembe a burzsoáziának a munkásosztály amúgy is nyomorúságos életszínvonaláé, a munkásmozgalom vívmányai és forradalmi erői ellen irányuló háború utáni támadásával. Lenin ezt az egységes proletár front taktikája kialakításának nevezte. A feladat nagyon nehéz volt. Az osztályharcban a kommunista, illetve a forradalmi munkásmozgalom ellen nem csak a burzsoá hatalom lépett fel, hanem a munkásmozgalom szociáldemokrata erői is, több-kevesebb tudatossággal, a burzsoázia mellett álltak.

A forradalmi erők elsődleges feladata a forradalmi párt megalakítása, mondja Lenin, és hogy pártba szervezkedve megtanulják előkészíteni a forradalmat.²⁰ „Egyetlen feladatunk most az, hogy erősebbekké, okosabbakká „megalkuvóbbakká” váljunk, és ezt meg kell mondanunk a tömegeknek. Utána pedig, ha ésszerűségünknek köszönve meghódítottuk a tömegeket, a támadás technikáját alkalmazzuk a szó legszorosabb értelmében.”²¹

Az októberi forradalom után Lenin hangsúlyozza, hogy a szocialista forradalom „amely az egész világ felett lebeg, semmiképpen sem áll minden országban csupán a proletariátusnak a saját burzsoáziája feletti győzelméből.” Az imperialisták ezt nem fogják megengedni, ők fel vannak fegyverkezve „a saját belső bolsevizmusuk ellen, és csak arra gondolnak, hogyan győzzék le a bolsevizmust otthonukban. Emiatt keletkezik minden országban polgárháború . . . Ilymódon a szocialista forradalom nem lesz minden országban csupán és főképpen a forradalmi proletariátusnak a burzsoázia elleni harca — nem, ez az imperializmus által leigázott valamennyi gyarmat és ország harca lesz a nemzetközi imperializmus ellen . . . A munkásoknak az imperialisták és kizsákmányolók elleni polgárháborúja minden haladó országban megkezdí egyesülését a nemzetközi imperializmus elleni nemzeti háborúval.”²²

Az egységes proletárfront taktikájának kialakításában Lenin külön figyelmet szentel a munkásosztály és a parasztság szövetségének. Ő e kérdés révén kapcsolja össze a szovjet hatalom megszilárdulásának és a szocializmus kiépítéséhez szükséges feltételek megteremtésének belső folyamatát — az elmaradott és feldúlt Szovjet Oroszországban — a munkásosztály többsége és valamennyi leigázott réteg megnyerésének folyamatával a kommunizmus számára, a kapitalista országokban, valamint a nemzeti felszabadító mozgalmak erősödésének folyamatával a gyarmatokon és a függőviszonyban levő országokban.

A kizsákmányoló osztályokon — a nagybirtokosokon és a nagybúrzoázián — kívül, majdnem minden kapitalista országban megvan a kisiparosok és a kisbirtokosok osztálya. Ezekkel szemben — hangsúlyozza Lenin — nem lehet úgy eljárni, mint a nagybúrzoáziával és nagybirtokosokkal, akiknél a kisajátítást alkalmazták. Ezzel a tömeggel keveredik a munkásosztály kispolgári eleme is. „Az Oroszországban most kezdődő időszak jelentősége nemzetközi szempontból lényegében abban van, — ha a nemzetközi forradalmat egységes folyamatként vizsgáljuk — hogy a gyakorlatban megoldjuk a proletariátusnak Oroszország utolsó kapitalista osztálya iránti viszonyát . . . Nemzetközi szempontból hatalmas előrehaladásnak számít az a törekvésünk, hogy meghatározzuk a hatalmat kezében tartó proletariátus viszonyát az utolsó kapitalista osztály, a kapitalizmus legmélyebb alapja, a törpebirtok, a kisipari termelő iránt . . . Úgy gondolom, hogy sikerül ezt a kérdést megoldanunk. Mindenesetre kísérletünk hasznos lesz a jövőbeni proletár forradalmak számára, amelyek műszakilag jobban felkészülhetnek e kérdés megoldására.”²³

Jellemző, hogy Lenin az OKP(b) és a szovjet hatalom (NEP) 1921 — 1922-es új gazdaságpolitikájával kapcsolatban a forradalomtól való elállásról beszél. Ez a szovjet hatalomnak a közép parasztság — az árutertermelő, a kapitalista jelölt, akinek a gazdaságát a háború és a terméketlenség feldúlta — iránta olyan végsőkéig terjedő engedményeiben jut kifejezésre, amelyek nem veszélyeztetik a forradalmat, hanem még mindig a szovjet hatalom megőrzését segítik elő. A közép parasztsággal való szövetségről van szó, a forradalom érdekében. Ez egyben az egységes proletár-front taktikájának egyik lényeges álláspontja. Lenin erre is azt mondja, hogy bizonyos értelemben eltérést jelent (a világforradalom várt fejlődéséhez viszonyítva, olyan értelemben, hogy az új körülmények között a hatalomért indított rohamot új módon kell előkészíteni, mégpedig a parasztsággal való szövetségben).

A fejlett kapitalista országokban, elsősorban Németországban és Olaszországban a burzsoá reakció háború utáni támadása nem csak a munkásosztály és a forradalmi munkásmozgalom ellen irányult, hanem a burzsoá demokráciát is veszélyeztette. Emiatt a jövőbeni szocialista forradalom alapértékei megkövetelik, hogy az egész munkásosztály és élcsapata,

a kommunista pártok, fellépjenek a reakciós intézkedések és mozgalmak ellen, a burzsoádemokratikus szabadság megvédésére.²⁴ „Ez az összdemokratikus jelszó felfedi azon legszélesebb dolgozó tömegek egyesítésének útját, amelyek a továbbiakban magának a harc logikájának révén a gyökeres szociális átalakulás és szocialista forradalom elkerülhetetlenségének gondolatához közelednének. Éppen ez a jelszó vezet a kommunista pártok tekintélyének növeléséhez, a tömegekre gyakorolt hatásuk kiszélesítéséhez.”²⁵

Létrejött valójában a burzsoá demokráciáért és a szocializmusért, a proletár diktatúráért folyó harc közötti szükséges kapcsolat. A proletárdiktatúra kérdését Lenin halála után politikailag elhanyagolták, majd a Komintern hetedik kongresszusán ismét felelevenítették. Az új forradalmi hullám valójában a fasizmus, a háborús veszély ellen, de a nemzeti függetlenségért és a burzsoá szabadságért, mint az osztályharc elemei feltételeinck „természetes” fejlődéséért folyó küzdelemként indult el. Ezzel a harccal azonban a forradalmi hullám szocialista forradalommal alakulhatott át, amelyet a Jugoszláv Kommunista Pártnak Titóval az élen sikerült megvalósítania.

3. EGYESÍTENI AZ ÖSSZES ANTIIMPERIALISTA ERŐKET

Az egységes proletár front kialakítása taktikájának megvolt a maga szerepe. E taktika alkalmazásával az osztályharc „nyugodt” fejlődésének időszakában a forradalmi erőknek sikerült az osztályerők viszonyát a proletár forradalom javára megváltoztatni. Az új forradalmi hullámban, amely az adott körülmények folytán a második világháborúval egyidejűleg bontakozott ki, két forradalom valósult meg: a jugoszláv és a kínai. Ismét egyensúly-állapot jött létre, de minőségileg más, mint Lenin idejében volt. A világ egy részében közvetlenül tevékenykednek a szocializmus építésén; a világ egy része a fejlett kapitalista országok fölénye ellen, a nemzeti függetlenségért, a gyorsabb gazdasági fejlődésért küzd, arra törekedve, hogy a lehetőségekhez mérten megkerülje a fejlődés kapitalista útját; a kapitalista társadalmakban mind nagyobb méreteket ölt az állami kapitalizmusnak, a szocializmus tornácának kifejlődése. A szocializmus erkölcsi-politikai ereje megnövekedett, anyagi tekintetben pedig, figyelembe véve a katonai szempontokat, meghatározott egyensúly jött létre. Mégpedig a katonai erők olyan egyensúlya, amelyben a háború, mindent megsemmisítő eszközzé, nem pedig az egyik fél győzelmi eszközévé válna. Ilyen feltételek mellett a háború többé már nem elkerülhetetlen, habár nem szűnt meg a politikai harc eszköze lenni, a szocializmusért, a forradalmi átalakulásért folyó harc pedig ismét új hozzáállást követel.

A jelenkor alapvető és fő kérdése, leegyszerűsítve, a szocializmus vagy a háború.²⁶ Ez a kételkedés valójában magában foglalja a munkának a tőke elleni harca egész történelmét, a szocialista forradalom világfolyamattá érésének történelmét, a proletár avantgarde és a munkásmozgalom forradalmi hatásának történelmét.

Az osztályharc nemzetközi méretekben elért eredményeire, valamint a második világháború előtt és alatt nemzetközi méretekben az osztályerők újrarendelt viszonyára alapozva, a szocialista forradalom, illetve a szocialista építés mind több országban való terjedésének feltételei mellett a gyarmatosítás elleni forradalom erőteljes fejlődése közepette, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak nagyon viharos és nagyon is sorsdöntő pillanatában, amikor az egyik vagy másik fél túlérének kérdése egyúttal, meghatározott értelemben, az egész emberiség fennmaradásának kérdését jelenti, tekintet nélkül a társadalmi berendezésre, a JKSZ megfogalmazza az árútermelők öngazgatói társadalmi építésének, az aktív koegzisztencia, vagyis a sokoldalú nemzetközi együttműködés tételét, amelynek alepelve „hogy a különféle társadalmi rendszerek nem lehetnek a háborús összetűzések okai, valamint az országok és népek közötti békés együttműködés fékezői . . . , hogy a különféle vitás kérdéseket békés úton kell megoldani, és az erőszakot, valamint a háborúkat ki kell iktatni a nemzetközi viszonyok gyakorlatából . . . , hogy tisztelni kell a más népek és országok belügyeibe való be nem avatkozás kötelezettségét, valamint minden népnek arra való jogát, hogy ön maga rendezze belső fejlődését és életét.”²⁷

Az aktív, békés koegzisztencia a haladó folyamatok és az elkerülhetetlen történelmi változások alkotó része, mondja Tito. „Az amit a koegzisztencia politikájának biztosítania kell nem más, mint hogy ezek a változások háború nélkül történjenek a demokratikus viszonyok erősödésével a világon, a legszélesebb néprétegeknek a gazdasági és társadalmi problémák megoldásában levő szerepe növekedése mellett.”²⁸ Az aktív, békés koegzisztencia megvalósításának értelme abban rejlik, hogy minden egyes országban megkönnyítse és ösztönözze a belső haladó folyamatokat, de eközben „ne tegye kérdéssé a világbékét, hanem szilárdítsa azt.”²⁹

A békéért, a békés szocialista építésért, az elmaradott és fejletlen országok gyorsabb gazdasági fejlődéséért folyó — az egyenrangúság elvén alapuló — harc olyan általános követelmény, amely az összes antiimperialista erőket az el nem kötelezett országok és a policentrizmus elvén megszervezett erők köré gyűjti. Ez ugyanaz a második világháború előtti és alatti antifasiszta egység, amely most új körülmények között, új módszerrel fejt ki a harcát az imperializmus, vagyis a kapitalizmus, mint a kizsákmányoláson és osztályuralmon alapuló egyenlőtlenség forrása ellen. A forradalmi harcnak e korszerű stratégiai-taktikai tétele a mindennapi gyakorlat és mindennapi eszmei-politikai viták tárgyát képezi, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalmakban, valamint a világ valamennyi haladó mozgalmában.

A FORRADALMI TAPASZTALAT ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS

A munkásosztály, azaz valamennyi függőségben levő és kizsákmányolt, nemzetközi szolidaritása kialakításában ez a három történelmi mozzanat arra utal, hogy a proletár osztályharc stratégiai-taktikai tételei mindig teljességükben és egységesen magukban foglalják a hatalomért — a proletár diktatúra létrehozásáért — vívott harc meghatározott kérdéseit, valamint a szocialista társadalmi berendezés építésének meghatározott kérdéseit; a történelmi körülmények pedig az egész struktúra központjának eltolódását, valamint a mind összetettebb struktúrává való fejlődését teszik lehetővé. Világosan szembe tűnik, hogy a 19. század iparilag fejlett országaiban a városi munkásosztály nemzetközi szolidaritásának kialakítása, a tudományos szocializmussal vezérelve, a széleskörű és összetett egység kiépítésévé fejlődött, megszabadulva az összes függőviszonyban levőknek és kizsákmányoltaknak a leigázó tőke haldokló, de mindent megsemmisítő ereje elleni munkájától.

A proletár osztályharcnak e határos stratégiai-taktikai tételei és irányelvei idővel a történetírás tárgyává válnak, mégpedig kettős jelentéssel: önmagukban és metodológiai szempontból. Módszertani szempontból a jugoszláv történetírás számára a szocializmusért folyó harcok — érdemes volna ugyanis egész huszadik századi történetírásunkat határozottan ilyen értelemben fejleszteni — tudományosan lefektetett és eszmeileg irányított ismeretelméleti alapot képeznek, amelyek kiindulópontként kell hogy szolgáljanak a legújabb időszak társadalmi ellentétei fejlődésével és megoldásával kapcsolatos tanulmányozásában, mert magukban foglalják a társadalmi berendezés ismeretelméleti feltételeinek és fejlődésének alapvető és fő kérdéseire vonatkozó kiinduló megoldásokat. Rámutatnak a társadalom fő folyamataira, elvileg meghatározzák azok időszakait, észreveszik a társadalmi gyakorlat fontosabb jelenségeit és utalnak a meghatározott társadalmi erők szerepére. Ezek magukban foglalják annak az egész történelmi folyamatnak a szükségesség, általános és előzetes képét, amelynek a részét tanulmányozzuk. A társadalmi ellentétek fejlődése és megoldása bármely kérdésének a tanulmányozását — egyszerűen szólva — érdemes befejezni abból a felismerésből kiindulva, hogy az egészről, amelyhez a kérdés tartozik, és magáról a kérdésről is bizonyosságot szerzett a forradalmi avantgarde.

Az említett szempont figyelembe vételével itt az egységes proletárfront és annak a parasztsággal való szövetsége kialakításának lenini stratégiai-taktikai tétele szerint tárgyaljuk az osztályharc egyes lényeges kérdéseit Vajdaságban, a burzsoá Jugoszlávia keretében. Ezzel — úgy számítjuk — ösztönzést adunk az osztályharc stratégiai-taktikai tételeiről szóló kérdések alaposabb tanulmányozásához, mert ez a kérdés jelentős a korszerű történetírás számára, amelynek „végső” ítéletet kell hoznia a társadalmi erők meghatározott történelmi feltételek közti és történelmi környezetbeli hatásáról és jellegéről, illetve „végső” ítéletet hozni a meghatározott események jelentőségéről és a meghatározott tényezők szerepéről az osztályerők fejlődésében.

A munkásosztály politikai szervezetének tevékenységéről szóló tudományos ítélet megalapozásának első és alapvető kritériuma megtalálható már Marx-Engels álláspontjában. Eszerint a tevékenységet a társadalom demokratikus viszonyainak és a munkásmozgalmak demokratikus fejlődése érdekében kifejtetni.

Leninnek a proletár-osztályharcról szóló stratégiai-taktikai tétele magában foglalja az orosz forradalom tapasztalatát. A forradalom kifejezetten kispolgári környezetben bonyolódott le, amelyben túlsúlyban volt a parasztság, de már a tőke és a munka közötti fejlett és mély ellentételeivel. Ennek a huszadik századi jugoszláv történetírásra nézve külön jelentősége van, mert a jugoszláv forradalom (a NFH) elvileg azonos körülmények között zajlott le: kifejezetten kispolgári környezetben, ahol szintén túlsúlyban volt a parasztság, a tőke és a munka közötti mély ellentétekkel. Együttal mindkét esetben ezek az alapvető

társadalmi ellentétek nagyon mély nemzeti ellentétekként is kifejezésre jutottak, így mindkét forradalom olyan feladatokat is megoldott, amelyek a befejezetlen burzsoá forradalomhoz tartoznak.³⁰

A baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége című művében Lenin az egyik helyen azokról a feltételekről beszél, amelyek között a forradalom előfordul. Ezt mondja: „Amikor a tömegek gyakorlati akciójáról — ha szabad így kifejeznem magam —, a milliós sereg elhelyezéséről, az adott társadalom osztályerőinek az *utolsó és döntő csatáért* folyó beosztásáról van szó . . . nem csak azt kell megkérdeznünk önmagunktól, hogy meggyőztük-e a forradalmi osztály avantgardeját, hanem azt is, hogy *valamennyi* osztály, kivétel nélkül, az adott társadalom kötelezően valamennyi osztályának történelmileg aktív erői elhelyezkedtek-e úgy, hogy a döntő csata már teljesen megérett — úgy hogy (1) számunkra minden ellenséges osztály eléggé belebonyolódott, eléggé szembeszállt egymással, eléggé legyöngült az erejét meghaladó küzdelemben, (2) hogy minden ingadozó, bizonytalan, állhatatlan, átmeneti elem vagyis a kispolgár, a kispolgári demokrácia, a burzsoáziaval ellentétben eléggé leleplezte, csődbejutásával eléggé diszkreditálta magát a nép előtt, (3) hogy a proletariátusnál létrejött és erőteljes fejlődésnek indult, a burzsoázia elleni legelhatározottabb, a végsőig bátor forradalmi akciók támogatásának hangulata. Ime, ekkor ért be a forradalom, ha pontosan figyelembe vettünk minden fent említett, fent röviden vázolt feltételt, és pontosan kiválasztottuk a pillanatot, íme ekkor lesz biztosítva győzelmünk.”³¹ E lenini tapasztalat a jugoszláviai osztályharc tanulmányozásának az a gyakorlati, metodológiai tétele, amely szerint a szocialista forradalom megvalósult. Abból a tényből kiindulva, hogy a jugoszláv szocialista forradalom, azaz a NFH a társadalmi ellentétek összefejlődéséből, vagyis az osztályharc erői egészen pontosan meghatározott viszonyainak fejlődéséből és elosztásából keletkezett, érdemes tanulmányozni a viszonyok kiéleződésének, a burzsoá csoportosulások erői kölcsönös kimerítésének folyamatát, főleg itt a kispolgári demokrácia diszkreditálásának és csődbejutásának folyamatát is.

A jugoszláviai és vajdasági feltételek között ez a nemzeti ellentétek kiéleződésének a folyamata, amely olyan helyzetet teremt, melyben a burzsoázia többé nem képes a régi módon élni és irányítani, a tömegek viszont — ahogy Lenin mondja — nem kívánják a régit.³² Ehhez hasonlóan a JKP és a forradalmi munkásmozgalom tanulmányozása meg kell, hogy mutassa, hogyan hatottak és hogyan helyezkedtek el ezek az erők abban az ellenük szegülő társadalmi folyamatban, amit Lenin a (3) pont alatt jelölt meg, azaz hogyan fogták fel és hogyan alkalmazták az osztályharc új taktikáját az új körülmények között, amelyekről Lenin beszél.

Lenin stratégiai-taktikai tétele azon a felismerésen alapul, hogy a forradalmi dagály után — amelyben a forradalmi erők különváltak a Második Internacionálé kispolgári ideológiájától, és a kapitalizmussal körülvéve, létrehozták az első proletár államot, ezáltal megteremtették az erők bizonyos egyensúlyát — a „békés” fejlődés időszaka következik, amelyben a kommunista mozgalom figyelmének középpontjában az elért egyensúly megőrzése áll, valamint annak áthelyezése a szocialista forradalom további fejlődése javára, az egységes proletárfront és a parasztsággal való szövetségének taktikájával, azaz a tömegek megnyerésével a kommunizmus számára.

Lenin levonja a következtetést, hogy a polgári erők az osztályharc küszöbön álló „békés” időszakában a munkásmozgalomban II. és III. Internacionálén történő végső szakadás feltételeiben, valamint a kapitalista környezetben fenntartott első proletár hatalom feltételei között a nemzeti ellentétek és összeütközések kiéleződése következtében, szükségszerűen kimerülnek, és ezért egymás iránti viszonyukat és fejlődésüket e szemszögből kell felmérni. Továbbá, hogy a demokratikus centralizmus elve alapján megszervezett kommunista mozgalomnak jut a szerep, hogy összegyűjtse és megszervezze a munkásosztály, a parasztság, és az összes elnyomott és kizsákmányolt réteg forradalmi demokratikus erőit, minek következtében tevékenységét az egységes proletár front taktikájának alkalmazása és a parasztsággal való szövetség megvalósítása szerint kell mérlegelnünk. Az egyik oldalon áll tehát az imperialista ellentétek kiéleződése, a reakciós burzsoá erők igényeinek összeütközése, amely a köznapi gyakorlatban a tömegpszichológiában, a nemzeti ellentétek elmélyülését eredményezi, a másik oldalon pedig a munkásosztály egységes frontja, az egységes forradalmi munkásmozgalom létrehozásának, valamint az összes demokratikus erőknek egységes frontba történő toborzási folyamata áll — a II. világháború előtt és alatt, ez az Antifasiszta Népfront volt — a tőke, és annak legreakciósabb képviselője, a fasizmus elleni harcban. Az adott időszakban ez két alapvető társadalmi folyamat állt egymással szemben, amelyek az osztályharcban az egymással szemben álló feleket testesítették meg, és formálták az erőviszonyokat ebben a harcban. A két folyamat nem egymástól függetlenül

alakult, hanem a legteljesebb mértékben feltételezték egymást, ezzel párhuzamosan a proletár öntudat és a tudományos szocializmus ideológiája igen jelentős szerepet töltött be.

Az orosz forradalom által megoldott feladatok meghatározott törvényszerűséggel jöttek létre, csakúgy, mint azok a feladatok, amelyeket az adott országban sajátosan meg kellett oldaniuk a készülöben levő forradalmi mozgalmaknak. Az előző szocialista forradalom az első általános forradalmi tapasztalat lesz, amelyet a kapitalista országokban létre jövő forradalmi mozgalmak is felhasználnak, az osztályharc vezetésében és a forradalom fejlesztésében. E tekintetben, Lenin bizonyos értelemben valóban kiegészítette életművét: A hatalom sikeres megszerzéséig végrehajtotta hazájában a forradalmat és a tapasztalat alapján meghatározta a szocialista forradalom sikeres világfolyamatá váló fejlődésére vonatkozó új forradalmi stratégia és taktika tételét. Az ő stratégiája és taktikája egységesen felöleli a szovjet-oroszországi szocializmus alapjainak kérdését és a kapitalista országok proletár avantgarde-jának a hatalom megszerzésére irányuló forradalmi gyakorlatának kérdéseit is. Mivel az orosz forradalomban a történelmi körülményeknek köszönhetően, a legnehezebb, a legösszetettebb és legsorsdöntőbb kérdésként a parasztok középrétegéhez való viszonyulás kérdése merül fel — hogyan kell azt az osztályharcban nem csak semlegessé, hanem szövetségessé tenni — így ez a kérdés került a Kommunista Internacionálé figyelmének középpontjába. Megoldása dialektikailag feltételezte a szocialista forradalom világfolyamatá váló fejlődését. Ennek megfelelő megoldása Szovjet-Oroszországban megerősítette a szovjet hatalmat és szilárd alapokat teremtett a szocializmus építéséhez. A kérdés ilyen kedvező megoldása Szovjet-Oroszországban, az egész világon megkönnyíti a forradalmi mozgalmaknak a munkásparasztsággal való szövetségük gyakorlati létrehozását, már a forradalmi válság megérésének időszakában, amely egyúttal megnehezíti azt, hogy a nemzetközi tőke nyomást gyakorolhasson a Szovjet államra, vagyis a szovjet hatalomnak megkönnyíti a létfenntartás nemzetközi feltételeit és a szocializmus építését. Természetesen, a forradalom fejlődése szempontjából e kérdés megoldása nem minden országban bírt egyforma jelentőséggel. Jelentőségét az adott ország gazdasági és társadalmi struktúrája feltételezte. A nemzetközi kommunista mozgalom gyakorlatában azonban, az oroszországi forradalom fejlődésével, előtérbe került. Ez a tény utal arra, hogy tanulmányozzuk Sztálinnak a falvakban végrehajtott kollektivizációját, valamint az osztályharc feltételeiben a munkásosztály és parasztság létrejött szövetségének befolyását a burzsoá Jugoszláviában. A forradalmi munkásmozgalom és burzsoázia közötti harcról van szó, amelyet a parasztság megnyeréséért folytattak. Erről a JKP dokumentumaiban nagyon sok, de a modern jugoszláv és főleg a vajdasági történetírásban még mindig kevés szó esik.

Lenin szerint, a munkásosztály és parasztság szövetségének létrehozásával az osztályharc folyamán, a konkrét forradalom sikeres fejlődése érdekében még egy fontos feladatot meg kell oldani. Arról van szó, hogy a munkásosztálynak és a parasztságnak egyidejűleg és egyszerre kell forradalmi akcióba lépnie, vagyis, hogy a proletariátus forradalmát egyidejűleg kell fejleszteni a városban és falvakban is. Az orosz forradalom úgy folyt le, hogy a központi hatalom átvételével először a városban valósult meg, és csak 1918. őszén terjedt át a falvakra is. Lenin szerint a jövőbeni forradalmakban nem kell és nem szükséges, hogy így legyen, de a forradalmi akciónak lehetőleg egyidejűleg kell kibontakoznia. Minél inkább paraszti jellegű az adott ország, annál fontosabb a forradalom befolyásának formája az ország további sorsát illetően. E szempögből érdemes felmérni a jugoszláv forradalom menetét is, különösen Vajdaságban 1941. folyamán.

Az egységes proletárfront, valamint a munkásosztály és parasztság szövetségének létrehozása — mint azon szocialista országok, szocialista forradalmak, megérésének és győzelmének fontos feltétele, amelyekben túlsúlyban van a parasztság, vagy amelyekben az fontos politikai tényező — olyan feltétel, amely kizárólagosan a proletár avantgarde ténykedésével, tehát a szubjektív tényező ténykedésével valósulhat meg. Ezzel kapcsolatban a huszadik század történetírása elé táruló alapvető kérdések egyike: A szocializmus, mint az osztályharc és a társadalmi kiépítés tudományos elmélete milyen mértékben forrt egységes akcióvá a kommunista és forradalmi munkásmozgalommal? Illetve: a jugoszlávai kommunista mozgalom és vajdasági — amely a jugoszláviainak logikus alkotó része — milyen mértékben volt felkészülve, hogy az osztályharcban a tudományos szocializmus elveit alkalmazza? Ezt a kérdést az egységes proletárfront taktikája kialakítását és alkalmazását valamint a parasztsággal való szövetkezését érintő kérdések összességében kell megvitatni. Az egységes proletárfront és a parasztsággal való szövetség megvalósításának sikere attól függ, hogy a proletár avantgarde az osztályharcban hogyan tudja alkalmazni a tudományos szocializmus elveit a társadalmi feltételekhez, amelyek közepette folyik az osztályharc, azaz, azokhoz a körülményekhez, amelyek az osztályharcban kihatnak az erők viszonyának alakulására — fejlesztve ez által a tudományos szocializmust annak a társadalomnak a fejlődésével

összhangban, amelyben az elveket alkalmazzák. E tekintetben a jugoszláv kommunista mozgalom történelemalkotásra alkalmas, nehéz utat hagyott maga mögött. Ez az út az álláspontok tisztázásával, valamint az agrár- és nemzeti kérdésen alakuló politika kialakulásával kezdődött. A JKP a jugoszláv társadalomnak ezekre az égető, legösszetettebb, legmélyebb és a legsorsdöntőbb ellentéteire alapozva megalkotta a tudományos szocializmus alkotó megvalósításának eszméjét, a szocialista forradalom sikeres végrehajtására és vezetésére. A történetírás azzal kezdi e kérdéssel való foglalkozást, hogy felveti a JKP önállósulásának kérdését a sztálinista Komintern pragmatikus politikájával szemben.

A huszadik századi jugoszláv történetírásnak elsősorban az a része, amely a kommunista és a munkásmozgalom illetve a NFH történetével foglalkozik, egyúttal mind komolyabban kezd foglalkozni a jugoszláviai forradalom jellegének kérdésével is: minek alapján és milyen mértékben jelenti az a burzsoá-demokratikus forradalom befejezését, valamint, hogy minek alapján és milyen mértékben szocialista. Ez a kérdés konkrétan — történelmileg másként alakult Vajdaságban, mint Jugoszlávia egyéb társadalmi-történelmi környezetében.

Lenin azt mondja, hogy a forradalom burzsoá-demokratikus jellege „a proletáriátus és parasztság szövetségében jut kifejezésre”.³³ A két forradalom közötti határ pedig a munkásosztály és parasztság szövetségében, Lenin szerint „A proletáriátus felkészültségének és a falusi szegénységgel való egyesülésének fokában nyilvánult meg.”³⁴ A proletáriátus felkészültségének foka az egységes proletár front megvalósítása akciógységességében jut kifejezésre az eszmeileg és szervezetenleg megbomlott munkásmozgalomban. Így a forradalom jellegének kérdése a kapitalista társadalom két alapvető folyamatának tanulmányozására utal bennünket. Ez a folyamat azonban nem tanulmányozható a másik nélkül.

A burzsoázia és proletáriátus mind élesebb osztályharcának feltételeiben, nemzetközi viszonylatban, a Szovjetunió és kommunista internacionálé létezésének feltételeiben, a jugoszláviai forradalmi munkásmozgalom állandó és fokozatos erősödése mellett a jugoszláviai burzsoázia már nem érdekelt a burzsoá-demokrata forradalom befejezésében. A burzsoá Jugoszláviában a megoldatlan agrár- és nemzeti kérdés egyik legsúlyosabb következménye Jugoszlávia fennmaradása kérdésének mind szemmel láthatóbb és mind súlyosabb jelenléte volt. Történelmileg bebizonyosodott, hogy ez a kérdés nem volt megoldható a burzsoá uralom feltételei mellett. Az a tény, hogy egyedül a proletár mozgalom a kispolgári tömegekkel szövetkezve alkalmas a nemzeti kérdés és parasztság kérdésének megoldására, a demokratizálódásért folytatott következetes harcából ered, amelyet a demokratikus elvekről és demokratikus gyakorlatról mindjobban lemondó burzsoázia ellen folytatott. Lenin felfigyel arra, hogy ez a folyamat szükségszerűen feltételezi a szakadást a burzsoá demokráciában. Egy része a forradalom mellé áll, egy része semleges marad, és egy része tudatosan a polgári reakcióhoz csatlakozik. A forradalmi erőknek úgy kell eljárniuk, hogy a kispolgári tömeget mind nagyobb mértékben magukhoz vonzzák.

„A kispolgárság”, mondja Lenin, „gazdasági helyzete szerint a burzsoáziához és a proletáriátushoz viszonyítva patriotikusabb”.³⁵ A kispolgár gazdasági helyzeténél fogva hisz a demokráciában. A demokratikus köztársaságban látja a „tiszta demokráciát, a szabad népi államot”, az osztályon kívüli, vagy osztályon felüli nemzeti hatalmat és „az össz nemzeti akarat teljes megnyilvánulását” stb. . . . Ez azért van, mert ez a réteg távolabb áll „az éles osztályharcától, a tözsdétől és a „valódi” politikától”³⁶ Lenin ezen álláspontjának szemszögéből érdemes felmérni az autonomisztikus vajdasági kispolgári mozgalmat.³⁷

A burzsoá Jugoszlávia államberendezéséről felújított vitákkal kapcsolatban a pontkáció idejében (1932.), jelentős Lenin azon észrevétele, hogy a kispolgárság patriotizmusa főleg a parlamentarizmus érintő kérdéseknél jut kifejezésre. A kispolgárságnak ez a tulajdonsága Jugoszláviában és Vajdaságban az 1935. május ötödikei választások idején és után jutott a legjobban kifejezésre, amikor egy pillanatban az új képviselőházi, esetleg alkotmányozó képviselőházi választásokra gondoltak. Lenin azonban azt mondja, hogy a kispolgári parlamentáris demokráciára vonatkozó álmok „az imperializmus napirendre tűzött kérdéseinek szemszögéből elavultak”.³⁸ Szerinte csak egy választás lehet: Vagy a szovjet hatalom, vagy az imperialisták diktatúrája, illetve a fasiszta erők diktatúrája.

A kispolgári patriotizmus még némely tényezőjét meg kell vitatni Lenin álláspontjának szemszögéből. Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után a kispolgári tömegek hangulata patriotikus volt. Ez időben fő érdekük Vajdaságban a SZHSZ Királyság és a Horthy-Magyarország végleges elhatárolásán összpontosult. Európában a fasiszma erősödésével, a mind kiméletlenebb imperialista gyakorlat, a békeszerződések revíziója miatt e tömeg jelentős része a forradalmi erők felé fordul. Lenin szerint a kispolgári demokráciát a forradalmi erőkkel való szövötkezésre ugyanaz a patriotizmus fűti, amely azelőtt a forradalmi erők ellen tüzelte. Ez jelentős a parasztságnak és általában a kispolgári tömegeknek a kommunista mozgalom politikája iránti viszonyulása tekintetében, a fasiszma térhódítása idején, 1931-ben.

Azok a folyamatok, amelyek az orosz forradalmat feltételezték és kísérték bizonyos mértékben és hasonló módon Jugoszláviában is megismétlődtek. A kapitalizmus fejlődésével járó alapvető gazdasági folyamat a kispolgári tömegek széthullása; a parasztság tönkremenetele, a tisztviselők, kisparosok; kis- és közép kereskedők elszegényedése és az értelmiségi ifjúság nagyon nehéz helyzete volt. Ez a folyamat a társadalmi pszichológiában a nemzetileg elnyomott rétegek között sovíniszta érzelmeket kelt, a nemzetileg „szabadok” között pedig patriotizmust. Valójában ez ugyanaz. Mindkét oldalon jelentkeznek azonban reakciós és demokratikus elhatározások is. Ez a megoszlás jelentősen befolyásolja az osztályharc erőinek viszonyulását, mert feltételezi, hogy a kispolgári tömegek, de elsősorban a parasztság milyen mértékben áll a forradalmi kommunista munkásmozgalom, és milyen mértékben a reakciós burzsoázia mellé.

A parasztságban (illetve a kispolgári tömegekben) keresni a szövetségest — Lenin szerint — az osztályharcnak a falvakba való bevitelét jelenti és a társadalmi rétegződéssel felbomlott kispolgári tömegeknek e harcra való bekapcsolását, az állami és társadalmi berendezés demokratizálását az agrárkérdés, vagyis agrárreform teljes végrehajtását, a parasztok adósságának és a nemzeti kérdésnek a megoldását jelenti, hogy a szocialista proletár demokrácia problémáit lehetőleg minél kisebb társadalmi ellentétek mellett oldhassák meg.

A kommunista mozgalom agrárpolitikája, vagyis a parasztkérdés megoldási politikája Lenin szerint, elsősorban a kommunista mozgalomnak a középparasztsághoz való viszonyulás lényege, mert e paraszt saját munkájával, valamint részben a mezőgazdasági bér-munkások munkájával bizonyos mennyiségű mezőgazdasági terménytöbbletet valósít meg. Ide tartozik továbbá a kisparaszthoz való viszonyulás, aki saját parcelláján nem képes piaci többletet termelni. Vajdaságban és Jugoszláviában mindkét parasztréteg a mind súlyosabb agrárkrízisben (a birtok felaprózódása), az általános gazdasági krízisben (amely kétségbe-ejtő szintre csökkentette a mezőgazdasági termékek árát) és a káros gazdasági, különösen mezőgazdasági politikát folytató, és a későbbi hatalmak a parasztság eladósodásának megoldatlan kérdése az állandóan nyitott árólló a városi ipar javára, a fasiszta Németországnak engedett kedvezmények, hogy pénzügyileg serkentse a német lakosság gazdasági erősödését, a mértéktelen adókötelezettség, a végrehajtás diktatúrája mellett, gyorsított ütemben tönkre ment. Nemzetiségi szempontból mérlegelve, azonban, ez a folyamat nem volt mindenütt egyforma. Vajdaságban legkevésbé a német és legjobban a magyar és szerb lakoságnál jutott kifejezésre. Tönkrement az őslakosság és a telepések is. A kis- és középparasztság valamint az egyéb kispolgári csoportok gyorsult rétegződési folyamata e rétegek egy részét — kivéve a német lakosságot — gyorsabb ütemben hozta közel a proletár ideológiához és a proletár mozgalomhoz.

A diktatúra és krízis feltételeiben a JKP kitűzte a paraszt bizottságok létesítésének a jelmondatát, számítva a parasztság fegyveres ellenállására a diktatúra elleni harcban és arra, hogy e bizottságok erővel hajtják végre a demokratikus agrárreformot. Annak ellenére, hogy a mezőgazdasági proletariátus és kisparasztság valóban nagyon érdekelve volt ebben a kérdésben, a JKP ezen elképzelése nem valósult meg. A kispolgári tömeg túlnyomó része, sőt a proletariátus egy része is pillanatonként bízott a diktatúrában. Ezenkívül, a kispolgári tömeg és a proletariátus közötti nemzeti ellentét is komoly akadályt jelentett. Egységes akcióra volt szükség, de hiányzott az egységes mozgató erő. Vajdaságban a forradalmi munkásmozgalom egyetlen valódi erejét a magyar proletár tömegek, főleg mezőgazdasági munkások képezték. A polgári pártok vezetőségei várakozási álláspontra helyezkedtek, a JKP pedig szervezetileg még nem volt eléggé kiépülve jugoszláv méretekben (jugoszláv viszonylatban szervezetileg fejletlen volt). Ezenkívül, a JKP vezetősége külföldre vonult. A Párt eszmei-politikai tekintetben a helyzethez képest nem volt eléggé érezt. Számított a falvakban és városokban spontán kialakuló fegyveres ellenállásra, szem elöl tévesztve a tényt, hogy a munkásmozgalomban a szocialista demokrácia még nem vetkőzte le kispolgári mivoltát, és hogy e tekintetben teljes egészében kompromittálta magát. Ezért nem jöhetett létre egységes akció. A történelmi pillanat azonban semmiképpen sem mondható meddőnek. A demokratikus átalakulás iránti valódi szükséglet és az érdekelt társadalmi erők tehetetlensége közötti mély és szemmel látható ellentét erősen befolyásolni kezdte ezen erők felfogását. A JKP megkezdte a szakszervezeti munkásmozgalomban a szervezeti elkülönülés megőrzésével kapcsolatos állásfoglalásának felülvizsgálását (a független illegális szakszervezetek megőrzése) és a rendszer diktatúrája elleni fegyveres ellenállás ösztönzését mindaddig, amíg a tömegek megszabadulnak a diktatúrával kapcsolatos téves felfogástól és láthatóan kifejezik harci hangulatukat, fokozatosan növelik erejüket és feltételeket teremtenek az akcióra.

A parasztság megmozdult és az oppozíciós polgári pártokba tömörülve harcra készen állva a centralisztikus államberendezés megdöntéséért és a föderatív berendezés bevezetéséért és egyéb demokratikus követelmények megvalósításáért, amelyben Vajdaság autonómiát követelt. Az agrárkrízis, a diktatúra, az általános gazdasági krízis és a fasiszmus veszélye a parasztság és más kispolgári erők számottevő demokratikus megmozdulását eredményezték. A hagyományok szerint és a körülmények következtében, kezdetben a mozgalom élén a kispolgári demokratikus politikai erők álltak. Legelőször a szocialisták már 1933–1934-ben a Szocialista Párt felújítására indított kampányban, majd a vajdasági mozgalom az 1935. május 5-ikei képviselőházi és 1936. decemberi községi választások időszakában elég alaposan és meggyőzően megindokolták a kispolgári tömegeknek, hogy a fasiszta reakció formájában megnyilvánuló kapitalizmus ellenségük,³⁹ és hogy a kispolgári gazdaság és állam létének biztosítása érdekében ellen kell állni és harcolni kell az állam demokratikusabb és életképebb berendezéséért. A kispolgári demokrácia politikai vezetőségei azonban nem voltak következetesek az antikapitalista és antifasiszta harci jelmondataihoz, és nem voltak képesek ilyen irányú egységes akcióra, mincképpen következtében fokozatosan elvesztették tekintélyüket a tömegek előtt. A tömegek a kapitalizmus és fasiszmus elleni harcot mind nagyobb mértékben a kommunista forradalmi munkásmozgalomban látták, amely arra az álláspontra helyezkedett, hogy minden áron meg kell őrizni a jugoszláviai népek közösségét.

A proletár tömegek a kommunista mozgalomtól vezetve ismét akcióba lépnek. A kommunista mozgalom felméri, hogy létrejön a forradalmi akció megvalósításának egyik legfontosabb feltétele: létrejön egy erőteljes kispolgári demokratikus mozgalom, amely az antifasiszta harc vonalán objektíven a forradalmi munkásmozgalom szövetségese. A kommunista mozgalom erre a felismerésre alapozza az Antifasiszta Népfront létesítésének politikáját. A szovinizmus, nemzeti gyűlölet és egyenlőtlenség leküzdése az antifasiszta forradalmi demokratikus erők legközvetlenebb feladata és harci kifejezőmódja lesz.

Az 1932. decemberi vajdasági punkciók jelentik a szerb Vajdaságért folytatott harc végét. A polgári demokrata mozgalom ezekben arra a következtetésre jut, hogy Vajdaság tovább nem lehet szerb, hanem az egyenjogú népek közössége. De a polgári vajdasági mozgalom nem képes ilyen Vajdaságot megvalósítani a burzsoá Jugoszlávia keretében, amely erősebb burzsoáziák imperialista törekvéseinek és számításainak tárgyává vált, és így Jugoszlávia sorsa tovább nem a hazai burzsoázia akarától függ. Az új Vajdaságért folytatott harcot a forradalmi munkásmozgalom veszi át a JKP-tal az élén. Történelmileg nagyon jelentős, hogy a vajdasági kommunista mozgalomban e kérdés körül nincs vita. A jugoszláv kommunista mozgalom már eszmei-politikai téren olyan érett, hogy azonnal gyakorlati harcra fog. A staféta ilyen átvétele viszonylag rövid ideig tart. Már 1935 őszén a kommunista mozgalom Vajdaságot a vajdaságiaknak! — jelszóval lép fel, mely azóta következetesen és biztosan áll zászlaján.

A történelmi körülmények hatása idézte elő, hogy azok a kispolgári ideológus politikusok, akik magukat szocialistáknak nevezték, és akik formálisan a munkásosztály nevében, annak a tisztán osztályjellegű érdekeikért léptek fel, de a nacionális kérdés megoldása ellen harcoltak, valóban a reakciós profasiszta burzsoá erők szövetségesei voltak. Ezért a jugoszláv szocialista demokrácia gyorsan elvesztette a munkásosztály támaszát, a parasztság között pedig soha nem is volt valami jelentős támasza.

Felvetődik a kérdés, valóban mi tartotta fenn a szociál-demokratizmust a munkásmozgalom keretein belül? Egy igen fontos tényező, a tőkés hatalom közvetlen beavatkozása, mellyel 1920-ban és 1929-ben betiltja és felosztatja az osztályvédő munkás, harcos szakszervezeteket, hogy a szociáldemokraták és szakszervezeteik ellenállásával tartósan megakadályozza az egységes proletár arcvonal kialakulását. De ez nem minden (ez megismétlődött 1930-ban is, de komolyabb hatás nélkül). A kispolgárság rétegződése eredményeként egy része proletárrá vált. A kispolgárok tömegeivel a paraszttal körülvevett proletár tömegekben sok kispolgári demokrata tévelygés volt. Ezért találnak itt a szocialisták jó támaszpontot. Emellett megnyilvánult a nemzeti öntudat. A szocialista munkás-szakszervezetekben egészen a január 6-ikái diktatúráig szerb, illetve szláv, míg az osztályvédő Független Szakszervezetben magyar elem uralkodik. A JKP dokumentumai azt bizonyítják, hogy ez tudatában van a kispolgárság jelenlétének és nyomásának a munkásmozgalomban való ideológiai és politikai ingatagságának.

A jugoszláv szocialisták álláspontja a tisztán osztályérdekek képviselésében nem csak hazug volt, hanem reakciós is, mert a munkásosztályt és munkásmozgalmat szembe állította a társadalom kizsákmányolt és leigázott többségének valódi demokratikus érdekeivel.⁴⁰ Lenin szerint a munkásosztály és a kispolgárság erőinek szövetsége nélkül nem lehet eredményes sem a meglévő burzsoá-demokrata szabadság megvédése, sem a proletár osztályharcnak a szocialista forradalommal fejlődése a burzsoá-demokrata szabadság megvédéséért,

a nemzeti kérdésnek a föderációs államberendezéssel való megoldásáért, sem az agrár-reform igazságosabb megoldásáért folytatott harc. E kérdések és a nemzeti kérdéssé összefonódott minden más követelmény megvalósításáért folytatott harcban a kommunista mozgalom és a forradalmi munkásmozgalom fokozatosan maga köré gyűjtötte a kispolgári demokrácia erőit, annak tudatában, hogy ezekkel az erőkkel való harci szövetség a proletárforradalom első lépését jelenti.

Csak a mind fejlettebb burzsoá-demokrácia feltételei között — mondta Lenin a burzsoá-demokrata köztársaság feltételeiről — „jöhet létre döntő harc a proletariátus és a burzsoázia között”.⁴¹ A nemzetközi viszonyok azonban úgy alakultak, hogy a jugoszláv demokrata forradalom, amely egyben a burzsoá-demokrata forradalom végét és a szocialista forradalom a hatalom átvételének kezdetét jelentette, szükségszerűen a demokratikus és reakciós erők nemzetközi összeütközésének színhelye lett.

Lenin azt mondja, hogy az orosz forradalmat a kapitalisták közötti imperialista háború idézte elő. A kapitalisták közötti imperialista háború, mint a forradalom létrejöttének körülménye, bizonyos mértékben megismétlődött a jugoszláv forradalom esetében is, ezek szerint a jugoszláv forradalom törvényszerűen belső polgárháború is volt. Ezenkívül Lenin rámutat arra, hogy az orosz forradalom esetében valami váratlan is történt: A nyugati kapitalisták imperialista indítékoktól vezérelve, a februári forradalom szövetségesei voltak. Sajátos módon nem ismétlődött-e ez meg a jugoszláv forradalom esetében is?

Az 1935-ös időszakban jelentkező öszdemokrata törekvések — melyek a burzsoá demokrata forradalom következetesebb megvalósítására irányultak — jellege olyan volt, hogy számítani lehetett azok teljes megvalósulására. A proletariátus érdekeit nem lehetett a proletár osztályharc közvetlen feladataiként konkrétan kitűzni, míg meg nem oldódtak a befejezetlen burzsoádemokrata forradalom legmélyebb ellentétei: az agrár- és nemzeti kérdés. E tekintetben a jugoszláv kommunista mozgalom nem volt csupán Sztálin III. Internacionáléjának egy kis jelentéktelen részlege, hanem egy forradalmi párt, melynek eszméi áthatották a társadalmi folyamatok lényegét, és a társadalmi ellentétek megoldásának gyakorlatát valóban forradalmivá tették.

Tekintettel arra a lehetőségre, hogy azok az erők, melyektől a körülmények „megkövetelték” az antifasiszta Népfront megalakítását, csak úgy ragadhatták magukhoz a hatalmat, ha valóban egyesültek, a kommunista mozgalom ezen a munkások képviselőinek a hatalomban való részvételét érti. A kommunista mozgalomban és a munkásmozgalom baloldali erői között ez nem vitás. A szocialisták azonban a Népfront megalakításának politikáját kalandnak nevezik. Kijelentik, hogy a hatalomért folytatott harc kilátástalan, hogy a munkásszakszervezetek részvétele a hatalomért folytatott politikai harcban azokat csak meg fogja semmisíteni, mint ahogy megsemmisültek a Független Szakszervezetek, a Párt és forradalmi szakszervezet 1920-ban. A legtöbb, amire az adott körülmények között a munkásmozgalom törekedhet az, hogy saját legális politikai pártot alakítson, szocialista pártot, és hogy a szakszervezet és a párt közbenjárásával elsősorban a munkásosztály napi gazdasági érdekeiért harcoljon. A szocialisták félrevezetik a munkásosztályt, mondván: Ne szövetkezzen a burzsoá-nacionalistákkal. De ezen nem is munkálkodtak. A munkásosztály és a parasztság szövetségéről volt szó a demokráciáért folytatott harcban.

A JKP az ellenzéki polgári pártokba tömörült paraszt tömegeknek megmagyarazza, hogy a kapitalista Jugoszlávia demokratizálása, amire a kispolgári demokrácia törekszik, nem a végső megoldás, hanem az ő helyzetük a munkásosztály és minden más társadalmi réteg helyzete megoldásának a feltétele. A társadalmi berendezés gyökeres megváltoztatására van szükség, hogy valóban meg lehessen oldani az agrárkrízist, a földművesek eladósodásának, a munkanélküliség, a bérek és az árak kérdését, valamint mindezen a gazdasági és egyéb kérdések révén megoldani a nemzeti egyenjogúság kérdését is. De a fasiszta veszély körülményei között a burzsoá Jugoszlávia demokratizálódása egyben, mint társadalmi közösség megőrzésének közvetlen feltétele volt, melyet népei, elsősorban a munkásosztály kíván demokratikusan berendezni.

Nemcsak a JKP számított az antifasiszta erők hatalomátvételére, hanem az ellenzéki politikai pártokba és csoportosulásokba tömörült tömegek is. A kispolgári demokrata vezetők tehetetlennek bizonyultak az akció-egység megvalósítására is, a saját soraikban, de az antifasiszta népfront kialakítását szorgalmazó kommunista politikát, mint ellenséges tevékenységet nyíltan elutasították. Ilyen módon a kispolgári demokraták tehetetlensége és hazugsága lelepleződött az őket követő tömeg előtt. A kispolgári tömegek, elsősorban a szegény- és közép parasztság mindinkább a kommunista mozgalom felé fordult, belátva, hogy egyedül vele együtt tudják kiharcolni az égető kérdések megoldását. A JKP hatása a paraszt tömegekre 1935-től kezdődik és 1938-ban lesz nagyon érezhető, amikor a háborús veszély mind szembetűnőbb és elkerülhetetlenebb. Ezt a hatást Leninnek a kispolgársággal

és a kispolgári demokráciával kapcsolatos állásfoglalásából kiindulva kell áttekinteni. Lenin a munkásosztály harcában a kispolgárság ingatagságára utal, rámutatva e jelenség gazdasági alapjára. Ilyen körülmények hatására az osztályharc nemzetközi fejlődésében a kispolgárság jelentős része a kommunista és forradalmi munkásmozgalomhoz csatlakozik. Vajdaságban a fejlődést különösen a nemzetiségi viszonyok alakulása befolyásolta, így a proletár mozgalomhoz meghatározott nemzetiségű kispolgári tömegek csatlakoznak. De a kispolgári tömegek egy része, mégpedig nem jelentéktelen része, mind szorosabban a fasiszta mozgalmakhoz csatlakozott. Azonkívül a proletariátus egy másik része is, melynek osztályöntudatát a kapitalista kizsákmányolás minden nehézsége elfojtotta, és mély nemzeti gyűlöletet ültetett el benne. 1937-től kezdve a II. világháborút megelőző években a Mezőgazdasági Dolgozók Szövetsége eltűnik. Ilyen módon, amikor a szláv kispolgári tömegek a kommunista és forradalmi munkásmozgalom köré tömörülnek, ez egy igen erős és fontos kapcsolatot veszít el a proletariátus jelentős részével, elsősorban a magyar nemzetiségű földműves proletárokkal.

A jugoszláv és vajdasági történetírás jelentős számú munkát adott ki a legújabb történelemlről. Nincs azonban olyan kezdeményezés, amely az egész társadalmi fejlődést, mint az osztályharc fejlődését tekintend át, ami csoportmunkát követel. A munkák legnagyobb része tényközlő pozitívista jellegű. Az utóbbi időben mind több anyag jelenik meg. Ezzel kapcsolatban a huszadik századi jugoszláv és vajdasági történelemírás metodológiájára vonatkozó vitákban megérett a kérdés: A mind nagyobb mennyiségben összegyűjtött és napfényre került tényeket hogyan lehet valóban és bizonyos értelemben teljesen megismerni? Ideológiai-politikai kérdéstről van szó, amely a mai történelemírás belső, metodológiai kérdése. Ennek megoldása a mi történelemírásunkban túl van a kezdeti fázison, de halaszthatatlan szükséglet, hogy a megismerés folyamatában elkerüljük a sematizmust, és felületességet. Úgy véljük, hogy ezt egyedül úgy érhetjük el, hogy a társadalmi események jellegét a proletariátus osztályszemszögéből szemléljük, ugyanabból a szemszögéből, amelyből a forradalmi erők hatottak, és amelyből hatnak a társadalmi ellentétek felszámolásában. Ez azt jelenti, hogy a tanulmányozás tárgyát képező minden kérdést az osztályharc erőviszonyok fejlődése tényezőinek és mozzanatainak kell tekinteni, a demokratikusabb társadalmi viszonyok megteremtéséért folytatott harcban. Ebben világosan megnyilvánuló álláspont, hogy a történetírás politikai tudomány (de nem a politika szolgáója is). Erős befolyást gyakorol azonban az a (kispolgári) felfogás, hogy a történetírás és más társadalmi tudományok nem lehetnek politikai jellegűek, ha tudománnyá akarnak válni. Bizonyos erők ellenszegülnek a proletár osztályálláspontnak, a tudományosság színe alatt elavult burzsoá felfogásokat akarnak érvényre juttatni. Az ilyen áramlatok ellen nyílt ideológiai harcot kell folytatni, hogy a történelemírás ideológiai-politikai kérdéseit ne csoportosulásokkal, ne az olyan különféle szervezési kereteken belül saját „önigazgató” többségek kialakulásával oldjuk meg, amelyek a történelemírás helyzetével kapcsolatos különféle kérdésekkel, káder- és anyagi kérdések megoldásával foglalkoznak.

MEGJEGYZÉSEK

¹ K. Marx, F. Engels, V. I. Lenin — O proletarskom internacionalizmu (tovább csak a kötet címe), Moszkva 1968, 5, 13, 18.

² U. a. 29.

³ U. a. 10.

⁴ Marx például azt mondja, hogy az ír kérdés több évi tanulmányozása után azt a következtetést vonta le, hogy „Angliában az uralkodó osztályra döntő csapást (az egész világ munkásmozgalmára döntő jelentőségűt) nem Angliában, hanem csak Írországban mérhetnek”. (Ugyanaz 87) „Angliában a proletariátus felszabadulásának első feltétele — a földbirtokos oligarchia megdöntése — megvalósíthatatlan marad, mert lehetetlen a pozíciót megdönteni magában Angliában mindaddig, amíg az Írországi erős támaszpontjaik megvannak”. (Ugyanaz 81.) Az angol nagybirtokosok — landlordizmus — megbuktatását sokkal könnyebb Írországban véghez vinni, mint Angliában „azért, mert Írországban a gazdasági harc a föld birtoklására irányul, mivel ott ez a harc egyidejűleg nemzeti harc is”. (u. a. 85). Ezért Marx és Engels az internacionálét is tudatosan mozgósítják az ír kérdés megoldására, mert úgy vélik, hogy ennek az a fő feladata, hogy meggyorsítsa a szocialista forradalmat Angliában, ahol már a kapitalista ellentétek megérték a forradalmi megoldásra. Marx és Engels ugyanezt a logikát, mint az ír kérdésben, alkalmazzák a lengyel kérdésben is. Amíg az orosz katonák Lengyelországban tartózkodnak — mondja Engels — a lengyel népek nem lehet sem politikai, sem szociális szabadsága (U. a. 176). Lengyelország függetlensége és a forradalom Oroszországban kölcsönösen feltételezik egymást. Ez a forradalom sokkal közelebb áll, mint első tekintetre látszik, mondja Engels és kihangsúlyozza, hogy Lengyelország függetlensége és a forradalom Oroszországban a német munkásságnak azt jelenti, hogy a német burzsoázia, a német hatalom, vagyis a német reakció saját erejére lesz utalva, amelyekkel mi még idővel leszámolunk”. (u. a. 177).

- ⁵ U. a. 130. Marx és Engelsnek a proletariátus osztályharca fejlődésének feltételeiben két fokozatot figyelünk meg, amelyek két teljesen külön fogalmat jelölnek a forradalmi tett irányelveiről, lehetőségeiről és feltételeiről, de amelyek egymás között szerves és logikus kapcsolatban állnak. Az első a társadalmi viszonyoktól, vagyis az osztályerő viszonyától és megoszlásától függ, főleg a fejlett európai társadalmakban, a Párizsi Kommunig, a másik pedig a Párizsi Kommun után. A Párizsi Kommun bizonyos értelemben meglepte Marxot, de nem hozta zavarba. A Párizsi Kommun kapcsán megállapítja, hogy a munka tőke elleni harca új fázisba lépett. (U. a. 117). Olyan idő állt be, mondja, hogy a munkásmozgalom társadalmi átalakulást kezdett végezni, kommunákat alakítani, forradalmakat szervezni. (U. a. 120).
- ⁶ U. a. 181.
- ⁷ U. a. 199.
- ⁸ U. a. 163.
- ⁹ U. a. 241. Engels megállapítja, hogy nincs eleve meghatározva, hogy a proletár forradalomban Franciaország olyan szerepet játszon, amelyet a burzsoá forradalom játszott az 1789–1798. években. „Ez ellentmond a mai gazdasági és politikai tényeknek. Franciaország gyáripara lemaradt Anglia gyáripara mögött, az adott időben lemaradt Németország gyáripari fejlettsége mögött is, mely 1860-tól kezdve gigantikus léptekkel fejlődik. A franciaországi munkásmozgalmat nem lehet ma összehasonlítani a németországi munkásmozgalommal. De sem a franciáknak, sem a németeknek, sem az angoloknak, senkinek közülük nem fog különösen kijutni a kapitalizmus megdöntésének dicsősége... A proletariátus felszabadítása csak nemzetközi tett lehet”. (U. a. 241) Ha a franciák a forradalmat saját tetteiként akarják véghez vinni, képtelenné teszik azt. Az, hogy a burzsoá forradalom vezetői csak franciák voltak — Napóleonig, a hódításokhoz, a Szent Szövetség betöréséhez vezetett el, mondja Engels.
- ¹⁰ V. I. Lenin, *O sojuze rabočego klasa i krestjanstva* (tovább csak a kötet címe), Moszkva 1954, 324.
- ¹¹ *O proletarskom internacionalizme*, 283–284.
- ¹² U. a. 337.
- ¹³ U. a. 341.
- ¹⁴ *Utalás Lenin Krah druge internacionale*, Válogatott művek, Kultura, Beograd 1960. 9. könyv.
- ¹⁵ *O proletarskom internacionalizme*, 370. 372.
- ¹⁶ V. I. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij*, izdanie pjatoc (a továbbiakban csak a kötet címe), 44. kötet, 36–37
- ¹⁷ U. a. 41. kötet, 75.
- ¹⁸ U. a. 37 kötet, 211.
- ¹⁹ U. a. 41. kötet, 163.
- ²⁰ U. a. 44. kötet, 30
- ²¹ U. a. 59.
- ²² U. a. 39. kötet, 327.
- ²³ U. a. 44. kötet 41–42.
- ²⁴ Ju. L. Molčanov, *Komintern: u istokov politiki edinogo proletarskogo fronta*, Moskva, 1969. 287.
- ²⁵ U. a. 270.
- ²⁶ *Utalás Edvard Kardelj, Socijalizam i rat*, Kultura, Beograd 1960.
- ²⁷ Josip Broz Tito, *Govori i članci*, Naprijed, Zagreb (a továbbiakban csak a kötet címe) XVI. könyv (1962), 32.
- ²⁸ U. a. XVII (1965), 95.
- ²⁹ U. a. XVI, 34.
- ³⁰ Lenin szerint az egyenlőség ideálját a burzsoá-demokrata forradalom szülte. Benne még ez az eszme forradalmi. Tovább ettől az ideáltól burzsoá-demokrata forradalom nem is tud jutni. Ezért a nemzeti egyenjóság követelése a burzsoá-demokrata forradalom jellegzetessége. A parasztság egyenlőségről ábrándozik, a föld egyenlő használatáról. Lenin megállapítja, hogy ez „a kapitalizmus idealizálása a kistermelők szempontjából nézve”. (Polnoe sobranie sočinenij, 37. kötet 322.) Nem ugyanez az idea rejlik-e a vajdasági mozgalom, és más kispolgári demokrata erők követeléseiben, különösen azon követelésekben, hogy az agrár-reformot következetesen valósítsák meg nemzeti megkülönböztetés nélkül?
- ³¹ Lenin Polnoe sobranie sočinenij, 41. kötet 79. A fordítás a belgrádi Kultura 1960-ban megjelent Válogatott Művekből 13. könyv, 478–479.
- ³² U. a. 69.
- ³³ U. a. 37. kötet 306.
- ³⁴ U. a. 312.
- ³⁵ U. a. 37. kötet 190.
- ³⁶ U. a. 192.
- ³⁷ A vajdasági mozgalommal kapcsolatban kihangsúlyoztuk, hogy azt nagygazdák vezetik, de az ideológiája szerint valóban kispolgári mozgalom volt. Utalunk a Vojvodanin c. lapban (Pancsován jelent meg 1935. végén), a vajdasági kérdésről és a vajdasági parasztság helyzetéről megjelent cikkekre.
- ³⁸ Lenin, Polnoe sobranie sočinenij 37. kötet 193.
- ³⁹ *Utalás a belgrádi Radničke novine — 1933–1934. évi számaiban megjelent program cikkeire.*
- ⁴⁰ Ezzel kapcsolatban utalunk a munkásmozgalomban a szocialisták és baloldaliak (kommunisták) között a belgrádi és zágrábi lapokban, Radničke novine, Pregled, Odjek, Radnik — lapok hasábjain 1935–1936. év folyamán folytatott vitákra.
- ⁴¹ Lenin, *O sojuze rabočego klasa i krestjanstva*, 75, 212.

REZIME

TRENTAK ISTORIOGRAFIJE

U borbi za progresivno razrešavanje sazrelih društvenih suprotnosti, revolucionarni radnički pokret izgrađuje odgovarajuću strategiju i taktiku klasne borbe. Istorijski delotvorne strateško-taktičke postavke i smernice imaju svojstvo objektivnog merila istorijskih zbivanja i po tome postaju bitan činilac istoriografske metodologije. One predstavljaju naučno zasnovanu i idejno usmerenu spoznajnu osnovu od koje valja poći u proučavanju pojedinih pitanja iz razvoja društva u najnovijem periodu, jer sadrže polazna rešenja najvažnijih pitanja u spoznaji uslova i mogućnosti u razvoju društvenog uređenja. One ukazuju na glavne društvene procese, daju u načelu njihovu periodizaciju, uočavaju značajne pojave u društvenoj praksi i ukazuju na ulogu i karakter određenih društvenih snaga. One sadrže nužnu opštu prethodnu predstavu o celini istorijskog kretanja čiji se deo proučava.

Sa metodološkog stanovišta, za jugoslovensku istoriografiju borbe za socijalizam od posebnog je interesa Lenjinova strateško-taktička postavka jedinstvenog proleterskog fronta i saveza organizovane radničke klase i seljaštva, zasnovana na iskustvu međunarodne proleterske borbe, iskustvu ruske revolucije i spoznaji novih okolnosti za razvoj klasne borbe posle Oktobarske revolucije i stvaranja Komunističke internacionale. Na osnovu prikaza te strateško-taktičke postavke istaknuta su neka bitna pitanja klasne borbe u Vojvodini u okviru buržoaske Jugoslavije, s težnjom da se u vojvodanskoj i jugoslovenskoj istoriografiji dvadesetog veka podstakne celovito sagledavanje klasne borbe kao osnovnog i sveobuhvatnog društvenog procesa.

ZU SAMMENFASSUNG

AUGENBLICK DER HISTORIOGRAPHIE

Im Kampf um die progressive Lösung der ausgereiften gesellschaftlichen Widersprüche, baut die revolutionäre Arbeiterbewegung die entsprechende Strategie und Taktik des Klassenkampfes aus. Die geschichtlich wirksamen strategisch-taktischen Ansätze und Richtlinien haben die Eigenschaft eines objektiven Masstabes der historischen Ereignisse und werden danach ein wesentlicher Faktor der historiographischen Methodologie. Sie repräsentieren eine wissenschaftlich fundierte und ideell orientierte Erkenntnisbasis von der bei der Untersuchung der einzelnen Fragen der Gesellschaftsentwicklung in jüngster Zeit ausgegangen werden muss, da sie die Ausgangslösungen der wichtigsten Fragen in der Erkennung der Bedingungen und Möglichkeiten in der Entwicklung der Gesellschaftsordnung enthalten. Sie weisen auf die wichtigsten Gesellschaftsprozesse hin, geben grundsätzlich deren Periodizität, entdecken wichtige Erscheinungen in der Gesellschaftspraxis und weisen auf die Rolle und den Charakter bestimmter Kräfte in der Gesellschaft hin. Sie enthalten die nötige allgemeine vorausgehende Vorstellung über die Ganzheit der geschichtlichen Bewegung deren Teil erforscht wird.

Vom methodologischen Standpunkt ist für die jugoslawische Historiographie des Kampfes um den Sozialismus von besonderem Interesse Lenins strategisch-taktischer Ansatz der einheitlichen proletarischen Front und des Bündnisses der organisierten Arbeiterklasse und der Bauernschaft. Dieser Ansatz beruht auf den Erfahrungen des internationalen proletarischen Kampfes, auf den Erfahrungen der russischen Revolution und der Erkenntnis neuer Umstände für die Entwicklung des Klassenkampfes nach der Oktoberrevolution und der Gründung der Kommunistischen Internationale. Aufgrund der Darstellung dieses strategisch-taktischen Ansatzes wurden einige wesentliche Fragen des Klassenkampfes in der Woiwodina, im Rahmen des bürgerlichen Jugoslawiens, hervorgehoben, mit der Bestrebung, in der Historiographie der Woiwodina und Jugoslawiens dieses Jahrhunderts eine vollständige Betrachtung des Klassenkampfes als eines gesellschaftlichen und allumfassenden Grundprozesses anzuregen.

TÖRTÉNELMI TERMINOLÓGIÁNK PROBLÉMÁI

1946 augusztusában Vajdaság hazahívott Belgrádból, ahol a köztársasági középiskolák történelmi programjait, tanmenetét készítettük, és szerveztük az új tankönyvek kiadását, elbírálva az első akkor megjelent szerbhorvát — magyar szótárt is, amely persze általános szótár volt még, hiszen nagyon messze álltunk még egy történelmi szakszótár kiadásától.

Így kezdődött. Vajdaságban azután, szakemberek híján, nem csupán a magyar, de a román, szlovák, sőt szerb nyelvű középfokú oktatás megszervezését és ellenőrzését a mindenesre, azaz rám bízta, tekintet nélkül akár a szakokra is. Fő kötelességemnek mégis a magyar-román-szlovák-ruszin tankönyvkiadás és a történelemtanítás megszervezését tekintettem. Így készült el a belgrádi, szerbiai általános történelmi programok után — 1946 őszén a köztársasági program kiegészítéséül a vajdasági magyar középiskolák külön történelmi programja is, hogy az 1946 — 1947-es tanévben már Vajdaság-szerte tanítsák, ez első program szerint, Vajdaság történetét is, beleágazva azt a jugoszláv és magyar történelem mélyre ásott, bő medrébe.

Az akkor készített program — így ma már jelentős történelmi dokumentum — 1946 szeptemberében született. 25-éves papírlap ez, és megszabja a jugoszláviai magyar történelemtanítás menetét és témáit. Ha megengedik, utólag felolvasom egyes módszeres egységeit, akár egy mai vagy későbbi összehasonlítás alapjául is, mert Vajdaságot és Magyarországot ismertető fejezetei összefogóbbak és többet is *markolók* (nem tudom: *fogtak-e* viszont kevesebbet a terepen, mint ma?!), mint a mai programok. Mint az első magyar nyelven nyújtott program szolgáltatta egyúttal az első — szövegben rejlő — terminológiai szótárat is. Első címszava: Vajdaság az őskorban, az utolsó pedig a felszabadulás utáni Magyarországra vonatkozik: Magyarország demokratizálása. Többet akkor még nem is nyújthatott, hiszen az agrárreformnál tovább 1946-ban még jutott el Magyarország.

1947 januárjában sikerült megalapítanunk a Vajdasági Történelmi Társulatot. Fő céljául az új, marxista történetírás és tanítás problémáinak közös megvitatását és megoldását tűztük ki. Így készítettük el az első kutatási programot, amely Vajdaság teljes történetét kívánta nyújtani, tehát egyként kívánt foglalkozni az itteni szerbek, horvátok, magyarok, németek, románok, szlovákok és ruszinok történelmének feltárásával is, hogy végeredményként

a teljes Vajdaság népközi, szintetikus történetét nyújthassa. Ugyanezt a célt tűztük ki a Matica elé, a Párttörténeti Levéltár, majd végül a Vajdasági Történelemkutató Intézet elé is. Így indult meg hát 1947 januárjában kutatómunka keretében a vajdasági magyar történelmi kutatómunka is, és az első marxista dolgozatok, tanulmányok: *Aratósztrájkok Vajdaságban*, *A nagy póri pör*, *A kuruckor* éppen ezt a népközi-nemzetközi, szintetikus történetírást próbálták meghonosítani itt: Vajdaságban és Jugoszláviában, nem feledkezve meg a magyar történelemtől sem.

A későbbi programok szerint minden vajdasági nép, vagy nemzetiség tanulta a világtörténelem, meg a jugoszláv népek történetének keretei között saját népének történetét is, természetesen ki-ki a maga anyanyelvén. Mindaddig, amíg azt a tételt kezdtük propagálni, hogy: mind a kutatómunka és történetírás, mind történelemtanítás, valamint a testvériség-egység politikai irányvétele is azt kívánja: ismerkedjen meg mindenki szomszédjával is, azaz ismerje meg minden népünk a körülötte élő, vele együtt élő szomszédnépek múltját is. Ez a harc eredményes volt. Így már hosszú évek óta minden vajdasági nép tanulja minden vajdasági nép történetét a már jónéhány éve elkészült négy-nyelvű, de tartalomban egységes, azonos szövegű tankönyvekből. Ezt a tervet újabban elfogadja a köztársaság is, s most már a terv betetőzéseként azt várjuk, hogy a szerb diákok szerb nyelven is tanulják a magyar, a román, az albán történelmet.

A Történelmi Intézet is egyként kutatja a szerb, a magyar, szlovák, ruszin vagy román múltat Vajdaságban, míg a Hungarológiai Intézet magyar nyelvi és irodalmi tanulmányai mellett — szintén foglalkozik egyrészt művelődés-történelemmel, másrészt a magyar—jugoszláv kulturális kapcsolatok tanulmányozásával és természetesen szótárkészítéssel-kiadással: az általános nagy szótár kiadása mellett — külön szakszótárak, terminológiai szótárak szerkesztésével is. Hogy ne is említsük az Intézet *Közleményeit*, a magyar tanszék *Tanulmányait*, amelyek már nemzetközileg is ismertek. De társadalmi tanulmányokkal foglalkozik a *HÍD*, az *Új Symposion* és az *Üzenet* is, sőt egy új folyóirat is indulóban van, amely főleg e kérdésnek fogja szentelni lapjait. (A „Létünk”-nek akkor még nem volt neve, amikor ezt a cikket írtam és felolvastam Zentán. — L. P.) És ne feledjük, hogy a vajdasági szerb nyelvű kiadványok a *Godišnjak* (Bölcsészettudományi Kar), a *Zbornik za istoriju* (Intézet, Matica), a *Tokovi revolucije* (Párttörténeti Levéltár) is közölnek lapjaikon magyar, román, szlovák témájú értekezéseket — esetleg itt-ott magyar nyelven is, vagy magyar összefoglalóval megtoldva —, hogy ne is említsük a román és szlovák folyóiratokat. Azóta a ruszinok történetét kutatjuk már az Intézetben. Mind a tanítás, mind a kutatómunka és annak népszerűsítése, ismertetése is sokoldalú és szerteágazó Vajdaságunkban, és mindez — akárcsak a kétnyelvű közigazgatás és igazságszolgáltatás is — *számos problémát teremt és vet fel. Egyebek között számos nyelvi és terminológiai problémát is.*

Valószínűleg sokan láttunk már egyes hivatali és „hivatalos” jogi és közigazgatási kétnyelvű úrlapokat, kérdőíveket — és bizonyára mindannyian sokszor vissza is hőköltünk láttukra. Hasonló kisebbsajta döbbenet foghat el egyes terminológiai munkálatok kézbevételekor is, ha ezt a munkát laikusok, és nem pedig *intézményesen* dolgozó *szakemberek kollektívája* végezte. Felelősségteljes munka ez, lehetetlen laikusokra bízni. De az úrlapok csak látható

jelei, persze feltételei is, a komoly többnyelvű munkának. A történelemtanítás azonban nem csupán nyelvi, de tartalmi szempontot is felvet.

Elsőként merül fel a kérdés: kárderiskolánk, egyetemeink, főiskoláink, történelmi tanszékeink, intézményesen és programszerűen tanítják a történelmet. De képesítik-e, legalább Újvidéken, a hallgatót arra, hogy a jugoszláv népek története mellett, a magyar (albán, bolgár, román, szlovák, ruszín) nép történetét taníthassa? Azaz: adnak-e a népek történetének tanításához: 1) *rendszeresen* tárgyi tudást, és 2) nyelvi, terminológiai tudást is, vagy pedig csupán szerbhorvát nyelven közlik közlendőiket, és csupán azt, ami a jugoszláv népek történetére vonatkozik? A többi nép történetére pedig a világtörténelem (az egyetemes történet) keretei között térnek ki, esetleg és esetlegesen, amennyiben itt-ott az egyes események a világtörténelem lapjaira is odakívánkozhatnak — és amennyiben az előadó tanár, egyéni érdeklődése következtében, ismeri e népek történetének egyes fejezeteit.

Első tekintetre ezek a kérdések feleslegesnek mutatkoznak. Természetesnek látszik, hogy: köztársasági és tartományi határozatok és tantervek értelmében tanítják mind az elemi, mind pedig a középiskolákban Vajdaság és Szerbia minden népének történetét, úgy e történelmek tanítására a köztársaság és tartomány területén működő történelmi tanszékek is berendezkedhetnek; hiszen különben képesítés nélkül küldik az elemi — és a középiskolákba az előadót. Mégis — ez történik! Így tanáraink önhibájukon kívül kerülnek, tudományuk egyes részlegeiben felkészületlenül, a kisdíák elé, anélkül, hogy akár az anyaggal, akár annak terminológiájával megismerkedtek volna — idejében — a tanítás nyelvén: a diákok, és a maguk anyanyelvén.

Természetesen — a tanár, akár már gyakorló előadó korában — az egyetemen kívül is megismerkedhet az anyaggal, és a szaknyelvvvel. Sok minden szolgálhatja ezt a célt: mind a kimondott szó és hang, mind a nyomtatott betű. Főleg 1) kézikönyvek, szótárak, folyóiratok, és 2) szemináriumok, lektori gyakorlatok alakjában.

A legtöbbet persze a kettő kapcsolata teheti, pl. az olyan szeminárium, amelynek anyagát utólag írásban is kézhez kapja a hallgató. Egészen érthető volt a felszabadulás utáni időkben rendezett, rendszeres tanítást pótló szeminárium. Annál kevésbé érthető, ha még ma is *mindent és pótlólag* szemináriumok útján kívánunk közölni a már gyakorló tanárral, azt is, amit az egyetem már előzetesen megadhatott volna. A mai szeminárium tulajdonképpen feladata csak az, hogy továbbképezze a már előadó tanárt, azt nyújtva neki, ami új, és újszerű; így mondjuk, az újabb kutatások eredményeit, vagy az újonnan felmerült problémák újszerű megoldását. Sajnos, nem így van, mert 1) a történelmi tanszéken csak szerbhorvát nyelven folynak az előadások, és 2) a magyar történelmet itt-ott, és azok a tanárok ismertetik, akik és amikor éppen egy-egy magyar témára is kitérnek, tekintve, hogy kutatásaik során egy-egy magyar könyvet is el kellett olvasniok — néha csupán fordításban —, amely esetben aztán a magyar terminológiára nem tudják felhívni a hallgatókfigyelmét. Egyedül a *magyar tanszéken* folynak rendszeres magyar történelmi előadások és magyar nyelven, de ezek vizsgázói csupán annak bizonylatát igénylik, hogy megszerezték az irodalom tanulmányozásának alapjait, de nem taníthatják magát a történelmet is, hiszen ezen a kollégiumon a részletekbe nem hatolhatnak be, szemináriumi gyakorlatokat nem tarthatnak, és a bibliográfiát is csak olyan célból kapják, hogy — ha egykor szükségük és idejük lesz rá — tudják, hol keressék az ad hoc megkívánt anyagot. Érdekes, hogy éppen ezek

a hallgatók, akik a történelmet csak a legritkább esetben tanítják — jutnak hozzá az előadások és tankönyvek, kézikönyvek szövegében nyújtott terminológiához is. A szerb, román stb. anyanyelvű hallgatók nem vehetnek részt a magyar nyelvű előadásokon, viszont a kisszámú magyar *történész* is ritkán jöhet el ezekre, mert tanrendje szerint ugyanakkor más előadásokat kell hallgatnia. Biztos tehát, hogy a *történelmi* tanszéken *intézményesen, program-szerűen* kell — a közösen ismert *szerbhorvát nyelven* — és rendszeresen hallgatni a magyar (román, szlovák stb.) történelmi előadásokat, kiegészítve ezt 1) magyar szemináriumi, és 2) magyar *lektori gyakorlatokkal* — a terminológia elsajátítása céljából a magyarok és a magyarul beszélők számára.

Mindaddig, amíg az újvidéki történelmi tanszék nem tesz *rendszeresen*, kötelességszerűen is eleget e követelményeknek — még egyre csupán „szórványos” szemináriumokról, tanfolyamokról lehet szó. Az elmúlt 26 esztendő folyamán három-négy ilyen szemináriumot hallgathattak a történelemtanárok, ami bizonyára nem volt elégséges. Ezek, főleg, ha nem is teljesen, káderiskolapótló szerepet játszottak. Ezek a szemináriumok, ha esetleg nem is teljességgel, de itt-ott magyar nyelven is szóltak a hallgatókhoz (például az 1971. szeptemberi, zentai szeminárium), ami által a nyelvi, terminológiai problémát is igyekeztek megoldani, akkor is, ha — 1) túl rövidek voltak és szűkreszabottak a szükségletekhez mérten, és 2) nem nyújtották az előadások és esetleges viták anyagát utólag nyomtatásban is a hallgatóknak. A zentai anyagot közlő — és megígért — füzet sem jelent meg. Emiatt hamarosan elillant minden hatásuk! 1962-ben Karlócán elhatároztuk az előadások szövegének sokszorosítását, ki-ki meg is írta — ha jól emlékszem szerb nyelven —, be is szolgáltatotta előadását a Pedagógiai Központnak —, pénz híján mégis kútba esett ez a kísérlet, holott Veljko Vlahović 1967-ben az ekrán előtt is úgy nyilatkozott, hogy e téren a pénz nem döntheti el és meg a problémák megoldását. Éppen ebben az időben került sor az újvidéki szeminárium megtartására, amelyet már azzal szerveztünk meg, hogy a teljes előadás anyagát publikálni fogja egy impozáns, kb. 30 éves kézikönyvben a Tartományi Könyvkiadó Intézet. Ez volt az indítéka annak, hogy előadóink már előre megírták, és felolvasták előadásaikat. Ez a szeminárium ezáltal jobban is sikerült! Eleinte ugyanis csupán a városi és tartományi magyar történészeknek szánták ezt a magyar-történelmi sorozatot — mind anyagot, mind terminológiát szolgáltató szándékkal. Ne feledjük azonban, hogy a tanterv szerint a magyar történelmet a nem magyar diák is tanulja, a nem magyar tanár is előadja. Így mind a tartomány, mind a köztársaság nem magyar tanárai is részt kívántak venni az előadásokon. Ezzel a szeminárium sikere és hasznossága meg-sokszorozódott, viszont az előadásokat emiatt szerb nyelven tartottuk, ami által csupán anyagot nyújtottunk, nem pedig egyúttal terminológiát is! A több néha — kevesebb, a kevesebb pedig több! Bizonyos, hogy első ízben hallgattak magyar történelmi előadásokat rendszeresen a köztársaság szerbjei, románjai, szlovákjai, legalábbis 1918 óta. (Ha ugyanis Vajdaságot tartjuk szem előtt. Szerbiában, a Koszovón viszont első eset volt ez a világ teremtése óta!) A különbség persze igen pozitív volt Vajdaság esetében is. 1918 előtt muszájból hallgatták az ilyen előadásokat, és gyűlölettel gondolva az azt elrendelőre, most önszántukból, utólag pedig nagy örömmel konstatálva, hogy a magyar történelem, magyar múlt sokkal érdekesebb, és nem csupán taszító-erő, mint

gondolták, de komolyan kapcsolja is magyart a jugoszláv népekhez. Ezért az eredményért érdemes volt tehát, és érdemes lehet lemondani a terminológiai, nyelvi téren várt eredményről. Mégis csupán abban az esetben, ha ezt más alkalommal, más úton-módon pótolhatjuk és pótoljuk.

Volt ennek a szemináriumnak egy nagy negatívuma is. Az anyagot a határozat szerint, mint szerkesztő egybegyűjtöttem, könyvbe szerkesztettem és nyomdakészen átadtam a tankönyvkiadónak, amely ezt azonban (újból a dinárt okolva!) mindmáig nem adta nyomdába. Meg kell mondanom, hogy reményünk van rá, hogy az újvidéki Bölcsészettudományi Kar átveszi és kiadja a 30 ív terjedelmű kéziratot.

A szemináriumok tehát — legalábbis terminológiai téren — mindeddig édes-keveset nyújtottak.

1964-ben összeültünk öten-hatan jugoszláv történészek néhány magyarországi történésszel az Akadémia Történeti Intézetében Pesten, és a közös jugoszláv—magyar történelmi témák feldolgozására nagyszabású tervet készítettünk, amelyhez, sajnos, mindeddig alig-alig nyúltunk, azonkívül, hogy utóbb még két ízben tanácskoztunk e kérdésekről, itt minálunk — Újvidéken és Rijékán (1965), főleg az 1848—49-es témát tárgyalva meg magyar és jugoszláv szempontból. A terminológiáról itt persze nem is esett szó.

Több ízben volt szó oly történelemtanítási folyóirat kiadásáról, amely nem csupán a kényesebb témákhoz szólna hozzá, nem csupán Vajdaság szintetikus, népközi történetéből dolgozna fel egyes részkérdéseket (nem szakszerűen, az előadók számára felesleges részletadatokat nyújtva, hanem csupán főbb tételeiben tárva az olvasó elé a még ismeretlen témákat), hanem egyúttal bibliográfiai könyv- és cikkjegyzéket is közölne, hogy terepi munkásaink tudják, mit hol találhatnak. Esetleg egyúttal megszervezné a könyv- és folyóirat beszerzést is: hazulról vagy Magyarországról. A Fórum kommerciális vállalat és rendelés nélkül erre nem vállalkozhat; viszont terepjárásomkor úgy tapasztaltam, hogy sokan nem tudják, mit hol és hogyan szerezenek be, sőt talán nem ritka az az eset sem, hogy egy-egy iskolánk 20 folyóiratra is előfizet, de magyar nyelvű közöttük nem akad! Ha ilyen szervezeten nyúlunk ehhez a problémához, úgy talán a múltban sem történik meg az, hogy egyes iskoláink „a szabadkai gyakorlat” értelmében a leíró tantárgyakat, így a történelmet, szerb nyelven tanították, míg saját kárukon rá nem jöttek arra, hogy tanulóik szerb nyelvű tudásban nem sokat nyertek ezáltal, viszont magyar nyelvű tudásuk éppen ott szenvedett kárt, ahol a folyékony kifejezés-mód, az előadás, a szónoklás meg a párbeszéd képességét, azaz élő nyelvet gyakorolhatták volna némileg — politikai téren is. Hiszen a történelmi, a jogi terminológia egyúttal jórészt politikai terminológia is, és bizony hallottunk már olyan magyar politikusokat, akik szerb nyelven jobb szónokoknak bizonyultak, mint magyar nyelven. Mindezt tetézi az a csak szórványosan előforduló hiba is, hogy például (szakiskolákban) szerbhorvát tankönyv van a padokon, sőt a katedrán is olykor, miközben magyar nyelven igyekeznek kifejezni magukat és tanárok és diákok magyar jegyzeteket készítenek; a szerbhorvát könyv hatása alatt természetesen: Szekspirnek írva a Shakespeare-t stb.

Körülbelül a karlócai és újvidéki szemináriumok idején, szinte egyidejűleg jelent meg a tankönyvkiadó gondozásában két kis terminológiai szótár. Az 1962-es kiadású könyvecske, a szerbhorvát—magyar szakszótár, inkább az

általános történelmi szükségletet kívánta kielégíteni (világtörténelem, a jugoszláv népek története), az 1968-as mind szerbhorvát—magyar, mind pedig a magyar—szerbhorvát részében már többet foglalkozott a magyar történelem szakkifejezéseivel is. A két szótár feltétlenül alkalmas volt arra, hogy hézagpótló szerepét betöltse, ha még elég sok kívánni valót hagyott is hátra. Elvégre 1848-ról már 120 éve írjuk a nagy műveket, vaskos köteteket, s szinte még ma is az események „beállítása” fölött vitatkozunk: Magyarországon és Jugoszláviában is!

Mielőtt bizonyos értékelést nyújtanék az 1968-as szótárról — bemutatom előbb azt, előrebocsátva s még egyszer kihangsúlyozva —, hogy hasznos munkának tartom, ha azután ki is mondom, hogy hibát is leltem benne jócskán. Talán nem is abszolút hibák ezek, mint inkább olyan *kérdésszerű*, problematikus esetek, amelyek megkívánják a *kollektív vitát!*

A hibák jórésze — és azt nem szabad szem elől téveszteni — megismétlődik egyes tankönyveinkben és természetesen szemébe tűnnek az iskolai előadások, visszakérdések alkalmával a hospitálónak, akárcsak az osztálynaplók lapjain, vagy pedig a diákok dolgozataiban, jegyzeteiben is.

Talán megvitandó e szótárral, és az elkövetkezendő szótárral kapcsolatban, amelyre feltétlenül szükség lesz, az is, hogy tulajdonképpen mire is van szükségünk leginkább: általános történelmi szótárra, vagy egy teljesen *sajátságos* „*vajdasági*” *szakszótárra*, amely a fent már megjelölt szintetikus, népközi, vajdasági történelem specifikumát tartaná elsősorban szem előtt, ami azt jelenti, hogy a magyar, román, szlovák, ruszin, német és természetesen a jugoszláv népek történetét külön-külön is konzultálná és tekintetbe venné. Történelmet mondok, de természetesen nem csak a történelmi irodalomra gondolok, hanem mind e népek élő, éppen itt élő (a német: a múltban) alkotóira és előadóira, a történészekre is. Az említett 68-as szótár ezt csak némileg tartja szem előtt. Kevésbé jelentős, de nem elvetendő kérdés az sem, biztosra menjen-e ez a szótár, vagy adja meg több szinonim szó lehetőségére is az alkalmat; már aszerint a *vita alapjául* szolgálna, vagy annak *eredményét* képezné-e?! Közölje-e a szótár a mai, ma elfogadott fogalmakat, és az azokat jelölő szakkifejezéseket, vagy szálljon velük esetleg pörbe, vitába, ha elhamarkodottnak tartja a felvett szavak egyikét-másikat?! Itt egy példával is szolgálnék: A 68-as szótár (a 14. és az 51. lapon) ezeket írja: *nacionalno pitanje* — nemzetiségi kérdés (14, 51.) *nacionalnost* (narodnost) — nemzetiség (14, 51.); *narodna manjina* — nacionalna manjina (51.). Ez egyrészt bizonytalan-kodást jelent, másrészt esetleg hibát is rejt magában. A „kisebbség” szót már kivetettük gyakorlatunkból (és némileg szótárunkból is) azzal a magyarázattal, hogy pejoratív, elmarasztaló, talán sértő is. Viszont a „*nemzetiség*” szó ugyanígy pejoratív, lenéző szóként keletkezett annak idején, a régi Magyarországon, hogy a szerb, román stb., nem nemzet, sőt csupán része az egyetlen magyar (politikai) nemzetnek; nem nemzet, csak nemzetiség, legfeljebb is „szerbajkú”, „románajkú” magyar! Hogy hozzátették a „*politikai*” nemzet megjelölést, nem csökkenti a lenéző jelentést, hiszen a *nemzet* mindig is politikai nemzetet jelent már önmagában is, az etnográfiai *nép* még nem nemzet ugyanis, hanem egy előzetes fejlődési fok! A nemzetiségnek viszont megvan a külön jelentése: értelmezték azt már úgy is, mint az etnográfiai *nép* és a politikai nemzet között álló fejlődési fokot; történelmi nemzetiséget csak még most való csoportot, alakulatot; de értik alatta a nemzetet nemzetét tevő tulajdonságot is, pl. így: XY nemzetisége — magyar! Tekintet nélkül

arra, hogy hol lakik ez a valaki: Magyarországon, vagy Vajdaságban, és arra is, hogy 1918 előttről van-e szó, vagy 1918–1941 közötti, 1941–44 közötti korról, vagy — a máról? Hiszen csak az évszámtól és területtől függően lesz belőle, lett belőle: hol nemzet, hol pedig nemzetiség! Akár a szerbből is! Mert hol a magyar, hol a szerb volt a nemzet, míg a másik is ugyanúgy váltakozva: nemzetiség! Itt tehát nem *fejlődési fokról* van szó, amit tulajdonképpen jelent a nemzet, a nép, a nemzetiség! Hanem: történelmi, azaz hatalmi, uralmi helyzetről legalábbis 1945-ig. Ma viszont, amikor nincs sem nemzeti uralmi helyzet, sem államnyelv — annál kevésbé van értelme — a *nemzetiség* szónak, és itt az ideje, hogy új terminust keressünk. Talán nagyon is belebocsátkoztam itt már a vita lényegébe, de rá akartam mutatni — itt is, másutt is —, milyen komoly vitáknak kell megelőzniük egy ily szótár összeállítását. Hogy nincs nemzetiségi kérdés, hanem csupán nemzeti kérdés van, az ezek után már természetes. (Legalábbis szerintem. A vita majd meghozza az esetleges ellenérveket is).

A terminológiai bizonytalanságot én elítélném egy ilyen jellegű szótárban. Pl. *Antifasiszta Nők Frontja* vagy Szövetsége. Szerintem csakis *Frontja*; AMINT CSAK *Antifasiszta Népfront* van, nem egyúttal Fasisztaellenes Népfront is. A terminus — az terminus! Itt nincs vagy-vagy, legfeljebb a vitát és határozatot megelőzően. (3 lap) Vagy: *autonóm körlet* — ma már nincs. Maradt az *autonóm tartomány*! Hozzáteve ma már természetesen a szót, hogy — *szocialista*. (3) Az *annexió* is talán inkább bekebelezés, mint csatolás. (3) Az *abszolutizmus* mást jelent, mint az önkényuralom! (3) Az első ugyanis meghatározott politikai terminus, amely nem jelent feltétlenül sem önkényeskedést, sem pedig feltétlen negatívumot! A feudális anarchia, oligarchia állapotánál — amelyet levált, feltétlenül magasabb, haladóbb fejlődési fokot képvisel! A bogumilka *jeres* — nem szekta, hanem eretnokség (4). Órákhosszat lehetne így elvitáznai az egyes terminusok fölött, vagy esetleg nem is lehet vitatkozni fölöttük, ha egyszerűen hibát jelentenek. A *carska* politika nem császári politika minden esetben, mert esetleg éppen cári politikát jelent (német, osztrák császár, orosz cár stb). A *centralisztikus állam* néha központosító, néha már központosított, mindenképpen egy az abszolutisztikus állammal, legalábbis majdnem ugyanazon és jelentésű fejlődési fok! (5). A *crkveni sabor* lehet esetleg zsinat is, habár a zsinat — inkább *sinod*! Például egy szerb egyházi — nemzeti kongresszus, azaz sabor, inkább politikai — polgári, a *sinod* viszont inkább egyházi — püspöki testület volt (és civakodtak egymással, miközben a magyar állam inkább volt a „sinod”, mint a „sabor” oldalán!). Hogy ne is beszéljünk arról, hogy a deklaráció is inkább nyilatkozatot jelent, mint kiáltványt! (5).

A megvitatandók, sőt hibák ellenére: a néhány szeminárium és szótár valamint az egyéni kezdeményezésből beszerzett magyar történelmi irodalom együttesen mégis hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nyelvű történelemtanítás Vajdaságban nagy léptekkel haladjon előre, ha ez azután nem is jelenti azt, hogy minden továbbit is úgyszólván az előadókra kell és lehet bízni, a régi jelszó nevében: „Találd föl magad!”, „Snadi se!”, ami már szinte maga is belekívánczik a történelmi terminológiába! De hasonlítsuk csak össze az 1967–68-as, meg 1971-es iskolátogatásaim eredményét.

1967–68-ban a legtisztább magyar vidékek iskoláiban tősgyökeres magyar tanároktól és diákjaitól szinte szászámra hallgattunk olyan kifejezéseket mint pl: *középnemes* — köznemes helyett (*srednje plemstvo*). A képviselők

„engedményeket hoznak létre” — a tesznek értelmében! A nép viszont „kérdést indít”, míg a király „megkísérli a megadóztatást”, azaz kísérletet tesz a nemesség megadóztatására. A trojni pakt-ot, háromhatalmi egyezmény helyett, *három egyezmény*-nek fordították és tursko ropstvo is így vált *török rabsággá*, török hódoltság helyett. A feudális vagy hűbérrendszert *feudalista rendszernek* „becézték”; a nemzetségi arisztokráciát pedig *törzsi nemességnek*. A népfelszabadító *harcok* ezen a nyelven nem kibontakoztak, terjedtek, de *fejlődtek* és az ipari forradalom *gyáripari forradalom*má változott, akárcsak a nehézipar is *nehéz gyáripar*rá. A gyáripar azután kihatott: nem az *életszínvonal* emelésére, hanem *növelésére*. Ebben az élő, gyakorlati szótárban Rákóczi csak nemes volt, nem fejedelem, viszont a felszabadult országban 1945 után nem a földkérdést *oldották* meg, hanem a *földreformot*, ahelyett, hogy földreform-törvényt hoztak volna.

1971-ben kevertebb tájon is inkább csupán vitaindításra ösztökélő, némileg talán mégis idegenszerű kifejezéseket hallottam, mint olyan szarvashibákat, amelyeket a helyszínen is mindenki azonnal kijavíthat, ha van, mint az egykori zentai muzsikuskos mondanák, „jó fülhallása”. 1968-ban közmondásos lett a „*középső század*” mint terminus a középkor helyett, ahogy egy nem szakos előadó fordította a srednji vek-et. Ma legfeljebb arról lehet szó, hogy elégséges-e a különben helyes *többlet* szó, minden jelző nélkül, mert talán nem mindegy értéktöbblet-re vagy munkatöbblet-re gondolunk-e? Itt-ott *hűbéri* vagy *hűbéres államot*, vagy *timár-* és *csitluk-rendszer-t* mondanak, amit elfogadhatunk a szótár számára is. Esetleg, éppen a szótár alapján, *abszolutizmus* helyett önkényuralmat mondanak, a kuruc felkelés helyett minden esetben a sokszor szintén helyes *kurucmozgalom* szót használják, esetleg a már helytelen lázadás kifejezést is. Hallottam már azt is, hogy a *hadsereget* nem el-, hanem *kitartják*, vagy hogy valamely ország kereskedelmi *mérlege* nem aktív vagy passzív, hanem *pozitív* és *negatív*. A diákok néha törvényhozó- és végrehajtó hatalom helyett *állami* és *bíráskodási hatalmat* emlegetnek, s az egyház és polgári jogot is csak *isten*i és *emberi jogként* kezelik. Olyan szarvashibák azonban, mint 1968 előtt, nem fordulnak elő.

Vannak esetek, amikor egyébre sincs szükség mint a magyarországi irodalom figyelemmel kísérésére, esetleg egy-egy pesti nyári szeminárium végighallgatására. Más kérdéseket azonban nekünk magunknak kell megoldanunk, esetleg a magyarországi kollegákkal való tanácskozás után. A tisztára vajdasági sajátosságokra gondolok, a mi vajdasági, vagy általános jugoszláv intézményeinkre, országrészeinkre, neveinkre stb., amelyeket csak mi érzünk meg és át, amelyeket csak a mi fülünk, „fülhallásunk” hall meg, és fog fel a maguk teljességében.

Magyarországon például még ma is „a Vajdaságot” emlegetik, holott tartományunk neve rég országrész-név olyannyira, hogy a mi fülünket már bántja a névelős használat. Mi Magyarországot mondunk és Erdélyt, és Bánátot, és ugyanígy Vajdaságot is minden névelő nélkül. Ez az oka annak, hogy egyes történelemórákon még szintén lehet „a Vajdaságot” hallani. Ugyanígy odaát, és ennek hatása alatt mi magunk is: *macedónt* és *Macedóniát* mondogatunk, ha furcsáljuk is ezt egy kicsit. Hiszen a macedón maga makedónnak nevezi magát, országát pedig Makedónijá-nak és a szó nem latin, hanem görög eredetű, tehát k-nak ejti azt, amit a latin „újabban” c-nek ejt az „e” és az „i” előtt — habár régebben szintén Kaeszart, sőt talán Kikero-t is mondott Caesar és Cicero helyett. Viszont a makedónok balkániak, nem

pedig az Appenin-félsziget lakói. Nagy körültekintést igényelne tőlünk az is, hogy állandóan változtassuk a kiejtés módját, hiszen szerbhorvátul és makedónul szólalva meg át kell váltanunk a „k”-s kiejtés módra. Mindez vita tárgyát képezheti (a magyarországiakkal közös vitára gondolok itt természetesen) ugyanúgy, mint az is: Vajon valóban háromfajtájú helyesírással kell írunk mondjuk a Markovics nevet, már aszerint, hogy szerb-e, szlovén-e, makedón-e? Tudnom kell-e minden egyes esetben — és tudhatom-e?! —: ki hol született közülünk? (A szerb ugyebár legyen Marković, a szlovén: Markovič, a makedón pedig Markovics!)

Lássunk még egy ilyen megvitandó esetet. Én Vajdaság minden népének történetét, azaz Vajdaság népközi, szintetikus történetét kutatom, írom és így számtalanszor vet ki harmóniám nyugodtságából a (mondjuk) *Dragutin* Khuen-Héderváry, vagy a Goldiš *László*, és számtalan ehhez hasonló névtorzítás! Ideje volna megvitatni: Van-e hozzá jogunk, hogy Héderváryt Dragutinnak nevezzük, vagy ellenkezőleg, Vasile Goldiš-t „meglászlósítsuk”?! Diákkoromban együtt éreztem Dušan barátommal, osztálytársammal, és igazat adtam neki, amikor nyugodtan ülve maradt, amikor a tanár Lehel néven szólította fel — talán a „lex Apponyi” alapján. Živan barátom kevésbé volt öntudatos és önérzetes és felkelt, ha *Vidor*-nak, vagy latinul Vitályos-nak szólították is. De ő is úgy érezte, hogy meg akarják magyarosítani és berzenkedett. Amellett a román *Vasile*, vagy szerb Vasilije, Vasa — különben sem *László*, hanem *Vazul*. A László a szláv *Vladislav* (Ladislav) magyarosítása.

Lehet-e *Ivan(iš) Korvint* mondani vagy *Mirko*-nak ejteni az *Imré-t*, mondjuk Imre herceget. Számomra idegen lenne a *Mirko Thököly*, de ugyanúgy a *Šrobar „Lőrinc”* is (Vavra helyett), a *Goldiš László* is! Hiszen egyes történészek már odáig tévednek, hogy a folyóirat és hírlap-címeket is fordítják: magyarról szerbre, szerbről magyarra, hogy az ember hirtelen úgy érzi, hogy, no lám, a magyarok szerb lapokat olvastak, a szerbek viszont magyar lapokat járattak?! Úgy érzem — mindez már szinte történelemhamisítás!

Egyéni véleményt nyilvánítottam. Lehet, hogy másoknak mások az elgondolásai. De, hogy össze kell ülnünk, és meg kell vitatnunk mindezeket a kérdéseket: ebben, úgy hiszem, mindannyian egyet értünk.

Összefoglalva a mondottakat, azt hiszem a következő feladatok megoldását kell célul tűznünk ki a Történelmi Társulat, az Oktatásfejlesztő Intézet, a Hungarológiai Intézet és egyéb intézményeink elé:

1. Történelmi tanszékünk programszerűen, intézményesen tanítsa a magyar (román, szlovák, ruszin) történelmet, esetleg általában a szomszédnépek történetét is — ugyanúgy ahogy, mondjuk, a belgrádi tanszék tanítja Bizánc történetét. Tekintettel arra, hogy mindannyian közösen csupán a szerbhorvát nyelvet ismerjük, és így a tanítás nyelve csakis ez a nyelv lehet — vezessék be a magyar (román stb.) lektorátust a terminológia elsajátítása kedviért.

2. Az újonnan felmerülő problémákat, az újabb kutatások eredményeit stb. ismertessék továbbra is egyes magyar (szlovák stb.) szemináriumokon, amelyeknek anyagát utólag azután publikálják. (Oktatásfejlesztő Intézet, Tankönyvkiadó Intézet)

3. Adjanak ki az intézetek — a Hungarológiai Intézettel együtt — történelmi szótárakat az egyes problémák és lényeges kifejezések előzetes megvitatása után. A szótárak mellett adjon ki a Tankönyvkiadó — az elemi és

középfiskolai tankönyvek mellett — nagyobb kézikönyveket, és egyetemi tankönyveket is.

4. Az eddigi tankönyveket revideálják nyelvi szempontból is.

5. Tegyük lehetővé a magyarországi irodalom ismertetését és szervezett behozatalát — hazai bibliográfiai jegyzékek és ismertetések alapján.

6. Tegyük lehetővé egy történelmi-módszertani-terminológiai, könyv- és folyóirat-ismertető folyóirat kiadását, akár sokszorosított Bulletin formájában is.

7. Tegyük lehetővé tanáraink részvételét a magyarországi nyári szemináriumokon, valamint a közös vitákat a magyarországi szakemberekkel.

РЕЗИМЕ

PROBLEMI NAŠE ISTORIJSKE TERMINOLOGIJE

Autor razmatra problematiku istorijske terminologije na mađarskom jeziku. Prvi indirektni korak u pravcu rešavanja ovog pitanja ućinjen je u jesen 1946. godine sastavljanjem dopunskog nastavnog programa za srednje škole sa mađarskim nastavnim jezikom. Dalji rad na ovom polju bio je povezan sa naućnim proućavanjem istorije Mađara, Slovaka, Rusina i Rumuna u Vojvodini, a koji se odvijao u raznim našim naućnim institutima. 1962. i 1968. godine Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika izdao je stručni terminološki rećnik za potrebe osnovne škole u mađarsko-srpskohrvatskoj i u srpskohrvatsko-mađarskoj verziji. Ti rećnici su mnogo pomogli u nastavnom radu istoriĉarima-praktiĉarima.

Stalni, organizovani naućni rad na proširenju, obogaćenju i preciziranju istorijske terminologije na mađarskom jeziku treba da se odvija na Istorijskoj katedri Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, u Institutu za hungarologiju i u sekcijama Istorijskog društva Vojvodine. Poželjno je da Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika korišćenjem novijih rezultata naućnih istraŹivanja povremeno izdaje terminološke rećnike za nastavne potrebe.

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМЫ НАШЕЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Автор разматривает проблематику исторической терминологии на венгерском языке. Первые косвенные шаги в направлении решения этого вопроса сделаны осенью 1964 года сочинением дополнительной учебной программы для средней школы на венгерском языке. Дальняя работа по этому вопросу была связана с научным изучением истории венгров, словаков, русинов и румынов в Воеводине. Эта работа совершалась в различных наших институциях. В 1962 и в 1968 годах Областный завод для выпуска учебников выпустил словарь профессионально-терминологической лексики для потребностей начальных школ в двух версиях: венгерско-сербохорватской и сербохорватско-венгерской. Эти словари помогли много историкам-практикам в учебном процессе.

Постоянная организованная научная работа на распространении, обогащении и уточнении исторической терминологии на венгерском языке должна развиваться на Исторической кафедре Философского факультета Университета в Новом Саду, в Хунгарологическом институте и в кружках Исторического общества Воеводины.

Было бы хорошо, если бы Областный завод для выпуска учебников, пользуясь новыми результатами научных исследований, повремено выпускал профессионально-терминологические словари для потребностей учебных процессов.

A SZUVERENITÁS ES AZ AUTONÓMIA KÉRDÉSEI- RŐL FÖDERALIZMUSUNK LEGÚJABB KONCEPTUSA NYOMÁN

I.

A jogtudományi irodalomban a szuverenitás viszonylag elhanyagolt fogalom, amelynek tartalmát elsősorban az államhatalom gyakorlása szerint határozzák meg. A társadalom, illetve az alkotmányos gyakorlat fejlődése annak szükségére figyelmeztet, hogy a szuverenitás fogalmának jellemzőit ki kell egészíteni, és ezzel összhangban adekvátabb elméleti és gyakorlati fogalmat kell alkotni az alkotmányosságról.

A szuverenitás elmélete a nyugati polgári gondolkodás összetevőjeként jött létre. Megléte utat nyitott az újabb államjogi és alkotmányos gyakorlatnak a polgári társadalomban, és többé-kevésbé a szocialista és újonnan felszabadult országok alkotmányos gyakorlatának is, jóllehet éppen ebben a gyakorlatban figyelhetők meg bizonyos jelentős újonságok.

A szuverenitás fogalmának alapvető, legáltalánosabb jellemzői: a felsőbbség, a függetlenség és a korlátozatlanság.¹

Az alapvető jellegzetességek felismerése lehetővé teszi a különleges karakterisztikumok új azonosítását. Az alapjellemezők tartalmának általánossága a formalizmus miatt bírálatra készíthető, annak mégis megvan az értelme, amennyiben minden említett karakterisztikumot új elméleti elemzésnek vetünk alá, tekintetbe véve a valóságban fennálló viszonyokat. A szuverenitás fogalmának tartalmi és jelentésbeli kiegészítése csak akkor éri meg a fáradságot, ha ezzel a valóság megismeréséhez elméleti alapot nyújtunk.

A felsőbbség és a korlátlanág karakterisztikuma a hatalom hordozóira és az ő hatáskörükre vonatkozik, a függetlenség pedig a területi sérthetetlenségre, az állam határainak és szabadságának a megőrzésére.

A szuverenitásról szóló polgári elmélet, a feudális hatalommal és az abszolutista monarchiával szemben, a hatalom hordozóinak fogalmába bekapcsolta a népet is, valójában a nemzetet, s ebben csúcsosodott ki. A szocialista elmélet és alkotmányos viszonyok szempontjából a polgári elmélet hagyatéka a nemzet szuverenitásáról még mindig időszerű örökséget képez, jóllehet a nemzet fogalmát már döntően másként értelmezzük, mert a nemzet keretében a szuverenitás hordozójává a munkásosztály, illetve a dolgozó ember lép elő.²

Mitől függ tulajdonképpen az, hogy a munkásosztály a hatalom hordozójává váljon a nemzet keretében? Íme:

1. a szervezett politikai erőktől, amelyek lehetővé teszik, hogy a tudat önnön helyzetükről folytonosan azonosuljon a munkásosztályon belül, s amelyek tudatosítják az áramlatokat is, melyek azért jelentkeznek, hogy megoldják helyzetüket;

2. a rövid és hosszú lejáratú programbeli orientációtól³, amely megengedi a módosításokat, a korszerűsítést és a kiegészítést;

3. attól, hogy egyetlen élő mozgalomban összesíthetők-e és egyesíthetők-e szüntelenül a munkás- és haladó erők, a meghatározott kérdések megoldására irányuló konkrét küzdelmekben; és

4. a nemzet gazdasági fejlettségének színvonalától, s a munkatöbblettel való rendelkezés társadalmi-gazdasági feltételeitől.

Itt már elkerülhetetlenül kérdésessé válik a szuverenitás fogalma, a maga klasszikus értelmezésében. *A szuverenitás fogalma annyiban egészül ki, hogy az államhatalom gyakorlása ugyan döntő, de magában véve mégsem elegendő előfeltétele a munkásosztály hatalmáról szóló alkotmányos kinyilatkoztatás érvényesítésének.*

Mivel, esetünkben a munkásosztály hatalmáról van szó, fontosnak látszik a szuverenitásnak olyan karakterisztikuma, amely világosabban kimondja, hogy *a szuverenitás nem csupán a hatalom felé nyitvánul meg, hanem ennél is lényegbevágóbban a társadalom társadalmi-politikai rendszerének fejlődése irányában is, ami a viszonyoknak sokkal szélesebb spektruma mint a hatalom gyakorlása.* A munkásosztály szuverenitásának jogi respektálása a társadalmi-politikai rendszerben — amennyiben túl akarjuk haladni a parlamentáris demokrácia formáit — úgy valósulhat meg, ha következetesebben alakítjuk ki a szakszervezetek és az öngazgató szervek szerepét a munkások és a munkásosztály lehetőségeinek kiaknázásában, mégpedig abban, hogy szuverén jogukat a közvetlenebb és konkrétabb öngazgatásra használják ki.

Gyakorlatilag tehát, az alkotmánynak azt a részét, amely a társadalmi szervezetekről szól, ki kell egészíteni a társadalmi szervezetek, és külön a szakszervezet arra vonatkozó jogával, hogy a politikai rendszer kialakításának és életre keltésének hordozója legyen, s hogy kezdeményezhesse a társadalmi és törvényhozási tevékenységet, ide értve azt a jogot is, hogy javaslatot adjon az alkotmány módosítására (amiről egy szó sincs a XXX. alkotmányfüggelékben). A kezdeményezési jognak és a politikai rendszer felé megnyilvánuló aktív viszonyoknak, amikor az öngazgató demokrácia jelentős kvantitásáról van szó, abban kell kifejezésre jutnia, hogy az ún. társadalmi bázisból, a közvetlen munkaviszonyokból eredő követelések döntő hatást gyakorolhassanak a rendszerre és a viszonyok megoldására.

A hatáskörök megosztása, lehetővé tenné azt, hogy a társadalmi szervezetek meghatározott tevékenységhez és felelősséghez jussanak a kérdések megoldásában, és nagyobb jogokkal, kötelezettségekkel ruháznák fel ezeket a szervezeteket. Szükség van erre a munka társítása céljából, továbbá a munkamegszakítások és egyebek miatt is. Ugyanígy a közvetlen demokrácia mélyrehatóbb befolyásának intézményesítése, a munka és a munkásosztály biztonsága végett, azt is lehetővé teszi, hogy ezek a szervezetek és az öngazgató szervek megfelelő tevékenységhez és meghatalmazáshoz jussanak a küldöttek megválasztása, munkájuk és hatásköri ténykedésük ellenőrzése tekintetében.

Ily módon a szocialista öngazgatási demokrácia parlamentáris hatalmi rendszere, mint a burzsoá parlamentarizmus és az uralkodó osztályok hatalomgyakorlásának módosított változata, illetve a burzsoázia hatalmának megdöntése után, a szocializmus kiépítésének éveiben kialakult osztály- és politikai struktúra olyan parlamentáris rendszerré alakulhat át, amelyben a nemzeti kollektivitás és a társult munka közvetlen kifejezési formákhoz juthat.

A munka szuverenitása a munkatöbblet rendelkezése szempontjából, mint-hogy véglegesen túlhaladja az etatizmust, döntő módon a munkások jogává teszi a holt munkával való rendelkezést. Ezért feltétlenül szükség van arra, hogy másként határozzuk meg a felsőbbség formalizmusát, nehogy fennmaradjon rendszerünkben az etatista társadalmi újratermelés oly módon, hogy névlegesen a munkásosztályt jelöljük meg ugyan a hatalom hordozójaként anélkül hogy valóban is biztosítsuk bekapcsolódásának lehetőségét a képviselői testületek szerteágazó és formalizmusában túlméretezett munkájába, és ténylegesen azokban a keretekben hagynánk, melyekben még nem tudott felülkerekedni a társadalmi újratermelés összetett gazdasági struktúráján, tehát amelyekben még nem tudott közelebb férkőzni a munkatöbblet elosztásához.

A szuverenitás új viszonyai a jelen pillanatban, de különösen a jövő tekintetében, új időszakot nyitnak meg a meghatalmazások elosztásában, illetve a korlátlanág karakterisztikumának és elvének konkretizálásában. *A XXIX. alkotmányfüggelék felvázolja, hogy milyen meghatalmazásai lehetnek a jugoszláv nemzetek és nemzeti kisebbségek közös államának és társadalmának, amely meghatározza a közös politikát. A XXIX. alkotmányfüggelék 4. szakasza, a JSZSZK érvényes alkotmányának 161. szakaszával szemben, másként és teljesebben fogalmazza meg a szövetség jogkörét a gazdasági rendszerben, átfogóbb módon teremti meg a feltételek azonosságát Jugoszlávia gazdasági fejlődésében.* Szinte csodálatos, hogy ezt előírányozzák és hogy a szövetség funkcióját és hatáskörét alkotmányfüggelékekre korlátozzák, még hozzá olyanra melyeknek célja a végrehajtás feltételeinek előírása.

A jövőbeni jugoszláv föderalizmus szuverenitásának karakterisztikuma a gazdasági rendszer kérdéseiben, a köztársaságok és a tartományok meghatalmazásával, hogy részt vegyenek a rendszer kiépítésében, szankcionálja azt a törekvést, ami a köztársasági és tartományi öngazgatás fejlődésének hosszabb időszaka alatt, és a meglevő gyakorlat szerint alakult ki, s ami most már az alkotmányfüggelékek szellemével is összhangban van. Valójában ugyanis az a helyzet, hogy a reform meghozatala óta gazdasági rendszerünk, ha elő is fordultak a nehézségek és visszakoázások, nem kizárólag a szövetségi szervek műve, hanem a köztársaságoké és a tartományoké is. Más kérdés azután, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján miért nem állapítottuk meg, milyen feltételek között kerül sor a közös részvétel erősödésére és gyöngülésére, s hogy meddig terjed a köztársaságok és tartományok obstrukciója, tehát hogy milyen gazdasági okok váltják ki az egyik és a másik magatartásformát. A politikai irányzatok és a gazdasági problémák megértése mindig jól inspirálta a kezdeményező készséget, az együttműködést és a másutt jelentkező problémák átérzését saját megbízatásunkon és meghatalmazásunkon túl is, és mindig konkrét akciókhoz, a kérdések türelmes felgöngyölítéséhez vezetett.

A politikai élet korábbi időszakából, de különösen a deetatizációs úttörés időszakából eredő nézetkülönbségeket félretéve, döntő fontosságúnak tetszik

az a megállapítás, hogy az alkotmányfüggelékek minden eddiginél korszerűbb elméleti és gyakorlati utat kínálnak fel a döntéshozatalhoz a meglévő társadalmi feltételek közepette, akkor amikor már rendkívül erőteljesen kifejlődtek a meghatározott öngazgatási szervezetek. Ezért a képviselő-testületi ténykedésnek és döntéshozatalnak, az elnökség tevékenysége mellett, sokféle erőfeszítés, gondolkodás és megbeszélés alkotó jellegű szintézisévé kell válnia, tehát feltétlenül túl kell haladnia a szűk testületek, amilyen pl. a SZVT és annak szervei, és a képviselőházi szónokok alkotó jellegű ténykedését. És e tekintetben természetesen, káros minden mellébeszélés és elodázás.

A köztársaságok és a tartományok, de épp így a községek részvételével is nagyobb mértékben társadalmasodik az igazgatás a társadalomban, ami azt jelenti, hogy az igazgatás kialakulásában és megvalósításában a szükséges mértékben érvényesül mind a munkásosztály és a dolgozó nép ilyen célú részvételének elve, mind pedig a tudományos vívmányok meglátásának és felhasználásának elve is; kifejezésre jut továbbá az élet humanizálásának követelménye, a gazdasági fejlődés meggyorsításának szükségszerűsége és a sokféle külön-érdek és szükséglet megfelelő kielégítése azáltal hogy a megoldásokat kutató munka olcsóbbá és korszerűbbé válik stb. Tény az is, hogy az elnökség fennállásával sok összeütközéstől mentesülhet a társadalom, mert ennek a testületnek „amortizáló” szerepe lehet a legjelentősebb kérdésekben; az elnökség olyan intézményt képvisel, amely méltán kelti fel a jogelmélet figyelmét, hiszen ennek a testületnek szabad utat kell biztosítania minden igazi létérdek számára (nem pedig elködösíteni azokat), de erőfeszítéseket is kell tennie, hogy az ellentmondásokat időben túlhaladjuk. Persze, semmit sem kell, és nem is akarunk idealizálni, amit megteremtünk vagy megteremtünk, de arról sem feledkezhetünk meg, hogy már eddig is (noha nem összeütközések, nézeteltérések és harcok nélkül) gyorsabbá tettük a társadalom fejlődését, mint mások, miközben a társadalomban minimálisak voltak a destruktív jellegű összeütközések és a károk. *Ilyen prizmán át nézve, az elnökség fennállását, valamint a köztársaságok és a tartományok bekapcsolódását a szövetség meghatalmazásába, a gazdasági rendszer kérdéseit illetően újabb előrelépésként kell tekinteni.*

Igazságszolgáltatási rendszerünk voltaképpen, úgy is mint a normatívák hierarchiájáról szóló koncepció kifejeződése, egyre inkább a koherens normák vagy a korrelatív viszonyok rendszerévé válik. A hierarchiát persze nem hagytuk ki, és nem is lehet kihagyni, de értelme nem a törvényes normatívák fölé- és alárendeltségében nyilvánul meg, hanem a világosan meghatározott normatíva-elvek konkretizációinak következetesebb elosztásában. Ezért az új igazságszolgáltatási rendszer megalapozására irányuló munkában egyrészt jelentősebb elméleti aktivitásra van szükség, de tanulmányozni kell a gyakorlatot is, jobban meg kell érteni az elhatárolásokat és az egybehangolást, aminek meghatározott elvi alapja van. Ezen a területen a szövetség hatásköre rendkívül fontos az igazságszolgáltatási rendszer kiépítésében, mert kifejezettebben fennáll az a követelmény, hogy elvi értelemben jobb minőségű normatívákat állítsunk fel a társadalmi viszonyokban és a jövő felé fordulva tiszteletben tartsuk a realitásokat.

Az igazságszolgáltatási „anyag” öngazgatású felosztásában a szuverenitás nagyobb mértékben jut kifejezésre, mint bármely másik szférában, és épp itt mutatkozik meg, hogy a jog a társadalmi viszonyok berendezé-

sében meghatározott osztálykoncepció, meghatározott politika kifejezője. A törvényhozási normatívák az egységes elvi alapokról levezetve úgy konkretizálódnak, hogy összhangban legyenek a szélesebb és szűkebb társadalmi környezetek történelmi, gazdasági és kulturális helyzetével, afelé haladva, hogy minden ilyen normatíva megállapodás egység legyen a társadalmi kommunikáció lehetséges és szükséges szerkezetében, amely fokról fokra előbbre viszi az ember szabadságának ügyét.

A szuverenitás, amit a politikai rendszer és a hatalom határoz meg, elkerülhetetlenül az öngazgatás következetes tiszteletét is jelenti, de azt a funkciót is, amely révén meg kell őriznie területünk szuverenitását. A terület és a határok megőrzésének gondolata a népfelzabardító harcban született a mozgalom forradalmi eszméire támaszkodva, s ez tudatosította a küzdelem szükségességét az új Jugoszlávia megteremtéséért. Ez volt később is az alapvető, inspiráló biztosíték a megpróbáltatások éveiben, a szocialista Jugoszlávia fennállásának egész eddigi negyed évszázadában. Jugoszlávia területe és határai szuverenitását ezért most és a jövőben is a köztársaságok és tartományok határainak és szuverenitásának tiszteletére kell alapozni, a jugoszláv terület és határok megőrzése tekintetében pedig a kiképzési és előkészítési ügyek és feladatok megosztására, a területvédelmi szervezetek különböző típusainak kombinációjára, amely biztosítja az együttműködést és a koordinációt.

Az új Jugoszlávia számára, tekintettel az általa, de nem csupán általa megszerzett politikai és államszervezési tapasztalatokra, elsődleges feladat a polgárok folytonos egyesítése a humánusabb szocialista társadalom konkrét perspektíváinak kialakításában, és abban az ettől el nem választható, megalkuvás nélküli igyekezetben, ami a területek és határok megővésére irányul. Ebből eredően a szuverenitás megvédésének koncepciója csak úgy képzelhető el, mint ami összetevő részét képezi a többnemzetiségű közösség politikai koncepciójának, amelyben a védelmi szervek legcélszerűbb funkcionálása céljából, a védelmi koncepciók kidolgozásának hatásköre megoszlik a szövetség, a köztársaságok és a tartományok között, anélkül hogy vonakodnánk ezeknek a hatásköröknek a megmásításától, s hogy kizárólagosság fordulna elő közöttük.

II.

Ami az autonómiák jellegét és helyzetét illeti a jugoszláv föderalizmusban, ezeknek a viszonyoknak a rendezésében ma néhány jelentős társadalmi és történelmi körülményből kell kiindulnunk:

— azok a követelések, hogy az autonómiáknak önállóbb és hatékonyabb helyet kell elfoglalniuk a jugoszláv szövetségi rendszerben, azon alapozódnak, amelyet a JKP még a II. világháború előtt tett a magáévá, hogy egyesíteni tudja az összes itt élő nemzetek és nemzeti kisebbségek munkásosztályát, s amely egyértelműen kiemelte, hogy minden nemzetünket és nemzeti kisebbségünket egyenrangú helyzetbe kell hozni társadalmi, illetve államjogi szempontból;

— az autonómiák területén önálló hadvezetéssel folyt a felkelés, és állandóan együttműködtek a mozgalom központjával a hadvezetés összehangolása érdekében, figyelembe véve az egységes stratégia és taktika követelményeit, de a tartományokban élő nemzetek és nemzeti kisebbségek körülményeit és szükségleteit is;

— Vajdaság minden nemzete és nemzeti kisebbsége, az újonnan megválasztott hatalmi szervek útján, a felszabadulás után önállóan fejezte ki akarátát az önrendelkezés mellett, azzal, hogy Vajdaság a Szerb Népköztársasághoz tartozzon;

— politikai tapasztalatok a felszabadulás utáni időkből, a hatalom megerősödésének időszakából, amikor teljes egészében respektálva volt a követelmény, hogy a központ a tartományi szervekre támaszkodjon;

— politikai tapasztalatok az etatizmus időszakából, amikor ez az irányzat szétzúzta a mozgalom tömegbázisát, és az egyoldalúságot részesítette előnyben az állami rendelkezésekkel beszedett akkumuláció begyűjtésében és elosztásában, miközben a társadalmi élet előrehaladásának számos fontos összetevőjét elhanyagolták vagy túlságosan is leegyszerűsített formában vették figyelembe; az etatizmus szétmarta a mozgalom kohézióját, és a nemzetiségi viszonyok kiéleződéséhez vezetett, problémákat teremtett a nemzetiségi viszonyok terén a Szerb SZK-ban is;

— az etatizmus erélyes felszámolásának időszakában, a JKSZ Központi Bizottságának 1966. évi IV. plénuma után, korszerűbb módon rendeztük a viszonyokat Szerbiában, összehangoltuk azzal az általános irányvonallal, amely az öngazgatás fejlesztéséhez vezetett minden társadalmi-politikai közösségben;

— az öngazgatás továbbfejlődése megköveteli, hogy adekvátabb módon viszonyuljunk a gazdasági, politikai és kulturális kérdések egész sorához, tehát mindezeknek a viszonyoknak a rendezésében, a tekintetben is, hogy a tartomány milyen helyzetet tölt be a köztársaságban és a szövetségben, az öngazgatásos föderalizmus és a társult munka álláspontjából kell kiindulnunk,

Vajdaság helyzete, amennyiben a státútumok értelmében tekintünk rá. ide értve az 1963. évi státútumot is, mindennél meggyőzőbben szemlélteti az etatista államjogi struktúrát, amelyben a tartományi szervek adminisztratív-igazgatási funkciója, vagyis a hatalom gyakorlása alapvetően abban merül ki, hogy végrehajtsa a törvényes előírásokat Vajdaság területén, jöllehet a meghatalmazás szintje a végrehajtás tekintetében azonos a köztársasági meghatalmazás szintjével.⁴

Vajdaság társadalmi és gazdasági fejlődésében — tekintettel arra, hogy a felszabadulás óta tartományunkkal elsősorban mindig mint az ország és a köztársaság éléskamrájával foglalkoztunk⁵ — mindig jelen voltak azok az erősödő törekvések, amelyek társadalmi és államjogi értelemben véve Vajdaság nagyobb önállóságára irányultak. A tartomány helyzetének módosítására irányuló nyílt követelések eleinte az etatisztikus logika határai között nyilvánultak meg, mert a lemaradással és annak szükségességével igazolódtak, hogy Vajdaságnak másként kell részesednie a beruházási eszközökből, de azután ezek a követelések fokozatosan kiterjedtek a köztársasági és a szövetség minden centralizált eszközére és alapjára.

A vajdasági képviselőház által 1963 májusában elfogadott státútumban, az önkormányzat új koncepciójával még nagyon is felemás lépést tettünk előre Vajdaság önállósulása felé, de kétségkívül ekkor éledt újjá a szövetségi berendezkedés elveinek újraérvényesítési eszméje.

Az az értetlenség, hogy a tartományok öngazgatási önállósághoz jussanak, és hogy helyzetüket a köztársaságban és a szövetségben megfelelő államjogi előírásokkal rendszabályozzuk, a politikai rendszer torzulásos jelenségeihez vezetett, különösen Kosovón, amiről a Szerb KSZ Központi Bizottságának

1966 szeptemberében megtartott VI. plénümán is szó volt. Ezzel kapcsolatban érdemes ma visszaemlékezni arra, hogy az 1968. évi alkotmányfüggelékben lerögzített megoldások a Szerb és a Jugoszláv KSZ haladó törekvéseinek köszönhetőek.

Vajdaság öngazgatásos és önállóbb helyzetének eszméjét Vajdaságban sem mindig azokkal az érvekkel igazoltuk, melyeknek kizárólagos motivációja az öngazgatás szükségszerűsége. Az önkormányzatért folytatott politikai harcban bőségesen jutott hely az etatista és bürokrata jellegű érveknek és gyakorlatnak is, ami abban a törekvésben nyilvánult meg, hogy az akkumulációval való rendelkezés hatásköre maradjon meg a tartományi társadalmi-politikai közösség keretében, noha már elhangzott a határozott politikai bejelentés az öngazgatók erre vonatkozó kizárólagos jogáról. Ez csak azt bizonyítja, hogy Vajdaság önállóságára is az etatista gyakorlat prizmáján át tekintettünk. Ez a harc ezenfelül túlságosan befelé fordult, hiányzott a kellő igyekezet és készség, hogy az ország más vidékeinek körülményeit is megismerjük és megértsük.

De mialatt fékeztek az elosztásban megnyilvánuló etatisztikus módszereket a szövetségben és a köztársaságban, a tartomány új státusáért folytatott harcban objektíve megingott az etatizmus Vajdaságban is, s így ez a harc, függetlenül a sokféle eszmei és politikai konfúziótól és félmegoldástól, mégis csak haladó volt.

Az önkormányzat mellett szóló eszmei bizonyítékok másik csoportja a nemzeti struktúra hangsúlyozására épült, mint olyan tényezőre, ami eleve megköveteli a tartomány új státusát.

Elvszerűbb, eszmei és gyakorlati szempontból is megokoltabb, ha az öngazgatás fejlesztésének eszméje szempontjából úgy tekintünk Vajdaságra, mint körülhatárolható egységes vidékre és területre, amelynek joga van társadalmi-gazdasági fejlődésre, amelyben különleges szükségletek érvényesülnek, s ahol egységes a területén élő nemzetek és kisebbségek sorsa, mert rokonértékű a kultúrájuk, a munkaszokásuk és a mentalitásuk. A lakosság nemzetiességi összetétele, mint megkerülhetetlen komponens, szintén bekerül az érvek sorába, de úgy kerül be, mint egy egységes társadalmi közösség problémáinak része, amit széttephetetlenül és szorosan egybekapcsolnak a történelmi események, kiváltképpen az utóbbi három évtizedben. Minden nemzet tagjainak sorsa és előrehaladása nem csupán a létszámtól függ, noha a létszám is fontos lehet, de nem okvetlenül, a gazdasági és művelődési élet meghatározott kvalitásainak elérése szempontjából (tehát a többség-kisebbség vonalán megengedhetetlen minden érvelés), annál kevésbé, mivel a többnemzetiség inkább csak külön jegy és kvalitás, hiszen mindannyiuk előrehaladása a terület fejlődésétől függ és attól, hogy milyen mértékben sikerül elmélyíteni a nemzeti egyenrangúság viszonyait. *A nemzeti mozzanat nagymértékben relativizálja a többség-kisebbség fogalmát, mivel a valóságban a többség és a kisebbség nem él kialakult és elkülönült többségben és kisebbségben.*

Ami viszont az autonómiát mímelő szeparatista törekvéseket illeti, aminek az lenne a célja, hogy kiváljunk a köztársaságból és külön szövetségi egységet alkossunk, ilyen irányzatok nem voltak Vajdaságban, s ilyen fogalmazásban csak mint az autonómia magyarázásának szemléltetése fordult elő a JKSZ vajdasági vezetőinek irataiban a második világháború előtt, amikor az autonómia kérdését úgy közelítették meg, mint ami kétféle változatban alkotó

egységét képezi a föderalizmusnak anélkül, hogy a két változat közül bármelyiket konkretizálták volna⁶ .

Az önkormányzat fejlesztéséért folytatott harcban jelentős mozzanat az, hogy minden nemzet felelős vezetői egységesek voltak, és kifejezetten ellenállást tanúsítottak a vajdasági szerbek egyes köreiből megnyilvánuló nagyszerb pártoskodással szemben. Az egység abban a harcban is kifejezésre jutott, amely a nemzeti kisebbségek soraiban észlelhető hasonló eszmék ellen folyt.

A legjelentősebb elvek a tartomány helyzete szempontjából is, amelyeket a föderalizmus fejlődése az utóbbi évtizedben újra érvényre juttatott, és különösen a legújabb alkotmánymódosító javaslatokban jutnak kifejezésre (megalapozva a tartomány helyzetének véglegesítését is), a következők:

- önkéntes társulás a szövetségben, az önrendelkezés és az elszakadás jogával;
- a nemzetek és nemzeti kisebbségek akaratának szuverenitása a társadalmi viszonyok és a területi, illetve a nemzeti államiság szempontjából;
- a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága a konstitucionális döntéshozatalban, ami azt jelenti, hogy a nemzetek és a nemzeti kisebbségek a hordozói annak a konstitucionális jognak, amelynek alapján autonómiába, nemzeti közösségbe tömörülhetnek, és szövetséget alkothatnak;
- a nemzeti, illetve a köztársasági és tartományi társadalmi közösségek gazdasági önállósága.

Mindezek az elvek, az öngazgatás alapelveit érvényesítve, a munka további felszabadításának és társításának célját szolgálják.

Mindezt figyelembe véve, a köztársaság szervezetét olyan irányban kell tovább tökéletesíteni, hogy biztosítani tudja Szerbia szűkebb területe és a tartományok önállóbb szerepét, s hogy a köztársaság csak azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyek tekintetében a fellépésnek egységesnek, a rendszabályozásnak pedig különbözőnek kell lennie, és amelyekben az egységes törvényhozással, a társadalmi szükségletek jegyzékével, a fejlődés érdekében okvetlenül biztosítani kell a szolidaritást. A köztársaságra hárul továbbá az a feladat is, hogy kialakítsa a képviselői testületek rendszerét, meghatározza hatáskörüket és döntéshozataluk módját. És mindezt nem csupán a tartományok és a köztársaság viszonyában kell előírni, hanem a szövetséghez való viszonyok tekintetében is.

A jugoszláv szövetségi államrendszer aszimmetrikussága megköveteli, hogy a köztársaság keretében, a régihez viszonyítva ma néhány kérdést másként oldjunk meg.

A képviselőház és KVT szervei ma úgy vannak kialakítva, mint a köztársaság szervei, noha a gyakorlati munkában jórészt Szerbia szűkebb területére vannak utalva. Ezért meg kell vizsgálni, ki lehetne-e alakítani a Köztársaság Tanácsát, mint a szűkebb Szerbia és a tartományok képviselőinek közös testületét, hasonlóan a JSZSZK képviselőházában működő Népek Tanácsához, s emellett megalakítani a Községek Köztársasági Tanácsát. Külön létre kellene hozni Szerbia szűkebb területének képviselői testületét, amely önállóan dolgozna és saját végrehajtó tanácsa lenne. A Szerb SZK képviselőházának elnöksége olyan testületként alakulhatna ki, amelynek a három különálló képviselőház munkáját kellene koordinálni és összehangolni, és két tanácsnak felelne közvetlenül: a Köztársaság Tanácsának és a Községek Tanácsának.

Szerbia köztársasági társadalmi közösségének megvannak a maga együttes érdekei a társadalmi-gazdasági fejlődésben, ezért ezeket a közös érdekeket és érvényesítésük módját pontosan körül kellene határolni — mint amilyenek: a kevésbé fejlett területek előrehaladása, a közoktatás és más hasonló kérdések, valamint a hatáskörök. Közös hatáskörbe kellene tartoznia a gazdasági viszonyok egyes kérdéseinek is, de nem mindnek. Ebből ered a gyakorlat követelményei alapján, amely arra törekszik, hogy felölelje a különlegest, de a közöst is megtartsa, amikor a különleges kapja meg a maga szükséges stimulusát, hogy egyre inkább kiterjed a közös ügyek és meghatalmazások köre az önálló köztársasági ügyintézésben, mint ami az egész köztársaságnak, de részeinek, Szerbiának (szűkebb) és a tartományoknak is érdekében áll; éppen ezért a közös ügyek kérdéseit érzékenyebben és teljességükben kell átszűrni, nem szabad fennakadni a gazdasági rendszer egyik vagy másik kérdésén, és nem a szervezésen kell kezdeni.

A csehszlovák föderalizmus tapasztalataiból egy és más mindenképpen szemléltetésül szolgálhat. Így például náluk a fejlettebb és a számbelileg nagyobb nemzetnek állami, de társadalmi szempontból is primátusa volt, jóllehet a nemzetiségi viszonyok fejlesztése szempontjából egyenrangú volt a helyzet. Nálunk viszont sem a köztársaság, sem a szövetség felépítésében nem lehet azonosítani semmiféle elsőbbségi jogot, berendezésünket nem inspirálta kívülről semmi, és összehasonlítani sem lehet semminemű külföldi megoldással. Szerbiában viszont egészen világos, hogy egy összetett helyzetben és társadalmi fejlettségi szinten nincs értelme olyan koncepciót dédelgetni, amely mindenáron erősíteni akarná a centralizmus vagy az autonomizmus szükségtelen tényezőit, kiváltképpen a gazdasági viszonyok terén.

A törvényerejű meghatalmazásokkal tehát biztosítani kell a következőket:

1. Szerbia (szűkebb) és a tartományok gazdasági önállóságát mindenben, amiben célszerű, és a gazdasági egységet minden közös érdekű kérdésben (a sorrend nem tetszőleges);

2. a részek önszervezési jogát, ami lendületet adhatna a képviselői testületek, szervezeteik és hatáskörüik racionális innovációjához, s ami által önszervezéses megállapodás jöhetne létre s Szerb SZK képviselői rendszeréről; biztosítani kell tehát a jogot az önálló, de a közös törvényhozásra, végrehajtásra és igazságszolgáltatásra is;

3. a részeknek azt a jogát, hogy széles körű szabályrendelező tevékenységet fejtsenek ki, megtalálva a helyet és a mértéket a Szerb SZK képviselőházának stb. ilyen irányú ténykedéséhez is.

Nyilván ésszerű lenne, ha a Szerb SZK alkotmányába egy olyan függelékkel iktatnánk be, amely előírná, hogy mely kérdések megoldásában szükséges az egyetértés, az előzetes megbeszélés.

Szerbiában már 1968-ban nagy lépést tettünk előre a tartományok korszerű államjogi funkciójának továbbfejlesztésében, hiszen már akkor úgy láttunk hozzá a tartományok helyzetének módosításához, hogy azok Szerbia és Jugoszlávia föderalizmusának államjogi egységeit képezik. És emlékeztetni kell arra, hogy számos, addig nagyon kiélezettnek tartott viszony és probléma került le — aránylag könnyen és szinte minden izgalom nélkül — a napirendről. Ezért a viszonyok rendezésének útja a köztársaságban a

további demokratizálódás irányában teljes biztosítékát képezi az előrehaladásnak Szerbiában és egész Jugoszláviában. A mögöttünk levő események és tapasztalatok után a másik útról még csak szólni sem érdemes.

Újvidék, 1972. július 6.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd dr. Borivoje Pupić írását: Adalék az államhatalmi szuverenitás jelenségének materialista értelmezéséhez. Összegyűjtött munkák (Zbornik radova) III. Az újvidéki jogi fakultás kiadása, N. Sad, 1969, 255. oldal.
- ² Lásd a JSZSZK Alkotmányának 1. szakaszát. Ustav SFRJ, Savremena administracija, Belgrád, 1969, 20. oldal.
„Elhatározásunk, hogy a közös szövetségi államban, a szocializmus és a proletár internacionalizmus humánus eszméinek szellemében megteremtjük minden polgárunk számára a sokoldalú fejlődés és boldogulás feltételeit, és szavatoljuk számukra, nemzeti hovatartozásukra való tekintet nélkül az egyenlő demokratikus jogokat és a szabadságot.” A csehszlovák szövetség alkotmánytörvénye, Újabb alkotmányok gyűjteménye, IV. rész, az Összehasonlító Jogtudomány Intézetének kiadása, Belgrád, 1969, 73. oldal.
- ³ A franciaországi forradalmi mozgalom, és külön a FKP sikertelenségének okait fejtegetve, 1968-ban, az Olasz KP volt funkcionáriusaival vitatkozva, akik az II. Manifestot szerkesztik, Sartre egy egész sor érdekes gondolatra jutott, mint amilyen az, hogy osztály-spontanitásról nem lehet beszélni. Igaz, egy sor olyan argumentumot is felhozott, amelyek a priori azt látszanak bizonyítani, hogy minden párt vagy szervezet elidegenedik az osztálytól, ami természetesen nem fogadható el, hiszen már a szomszédos Olasz KP 1968-ból származó tapasztalatai is megcáfolják ezt, hogy más nemzetek tapasztalatairól ne is beszéljünk. Elméletileg tekintve ő mégis alátámaszt néhány marxista igazságot a párról. Rámutat, hogy az osztály fennállása magában véve még semmiképpen sem szavatolja az osztályharc sikerét, tehát szükség van a szervezetre (az osztálytól való elidegenedés immanens lehetőségét is szem előtt tartva), és szükség van a programra is, ezzel utalva az osztály korlátaira a párt megszervezésének formája és módja, valamint a program megalkotása tekintetében. Sartre gondolatainak jelentőségét a forradalmi harc mai vezetésének témájára, a munkásosztály tevékeny közreműködésével, következő mondata is mutatja: „Más szóval, a tőkés rendszerben — virtuálisan — mindenütt lehetséges az osztályharc, de valójában csak ott állhat fenn, ahol hatásosan irányítják.” Pregled, 2. szám, Szarajevó, 1969, 23. oldal. — ami akkor sincs másként, ha szocialista társadalmi rendszerről van szó, annál is inkább, mivel a forradalmi elhatározás aktív munkásosztályt feltételez a szocializmus kiépítésében. — D.R.
- ⁴ Lásd: APV, 8—10. szakasz és 15. szakasz, 1948, Újvidék, a Vajdasági AT szkupstinai titkárságának kiadása, 1967. decembere;
Lásd: Vajdaság AT Statútumának 3. szakaszát 1953-ból, meghozva 1953. március 19-én, a Minerva kiadása;
Lásd: Vajdaság AT Statútumának 8., 20., 23., 25. és 27. szakaszát, meghozva 1963 áprilisában. A tartományi népképviselőház végrehajtó tanácsa információs hivatalának kiadása, Újvidék, a Dnevnik nyomása.
- ⁵ „Figyelembe kell azonban venni a tényt, hogy Vajdaságban a gazdasági tevékenység csak 1956 után kezd növekedni, tehát csak miután módosítottuk gazdaságpolitikánkat.” Stevan Doronjskinak, a tartományi képviselőház elnökének beszámolójából, amit a szkupstina 1963. április 13-i ülésén mondott el, Vajdaság AT Statútumának elfogadása alkalmából. Gyorsírói jegyzetek Vajdaság AT népképviselőházának negyedik üléséről, 1958—1963-ig, 374. oldal.
- ⁶ Ž. Zrenjanin: A nemzeti kérdés, 8. oldal, a Szerb KSZ vajdasági Tartományi Bizottsága, a Történelmi Osztály Levéltára, 21993. szám.

REZIME

O PITANJIMA SUVERENITETA I AUTONOMIJE, POVODOM NAŠEG NAJNOVIJEG KONCEPTA FEDERALIZMA

Saopštenje mr Dese Romić sa Simpozijuma „Federalizam i nacionalno pitanje”, održanom u Novom Sadu, odnosi se na pitanja: ekonomske samostalnosti nacije, suvereniteta, autonomije. Za štampu je prilog skraćen i preveden je deo o suverenitetu i autonomiji.

Sušтина promena u pojmu suverenosti, u razvoju društva kod nas, tiče se ne samo odnosa radničke klase prema vlasti, nego njenog odnosa prema mogućnostima uticaja na ukupnu reprodukciju društvenih odnosa. Otuda, suverenost i praktično treba da dobije drugačiju razradu, u Ustavu, naročito u odnosu na ulogu sindikata i drugih društvenih organizacija. Aktivan odnos u političkom sistemu i mogućnosti za njegove izmene, su taj novi izraz suverenosti, koji se ne može veštački stvoriti, nego nastaje onda kada združeni proizvođači uzimaju učešća, počev od proizvodnje, pa do svih drugih vidova odlučivanja u društvu. Suverenost radničke klase se izvorno konstituiše i uobličava pod tim izvornim uticajem radnika u celokupnom sistemu federalizma, ali idući od dole prema organima federacije. U tom kontekstu i suverenost republika i pokrajina postaje značajnija, ali kao suverenost koja učvršćuje federalizam.

Autonomije, u svom razvoju, ilustruju primenu principa, na osnovu kojih je bilo moguće uključiti interese društvenih zajednica, koje imaju izvesne osobenosti u prošlom i sadašnjem društvenom razvoju. Redefinisanje položaja autonomije izazvano je potrebom razvoja samoupravnosti, koja se pojavila u vreme zamene centralizma. Poslednja decenija je potvrdila da status autonomija u nas potiče i situira se, u zavisnosti od ideja i principa u razvoju samoupravnosti širih društveno-političkih zajednica. Nova rešenja, zbog toga, ne bi mogla da se cene na osnovu kriterija, uspostavljenih u drugim i drugačijim društvenim okolnostima.

Autor daje i konkretne predloge u pogledu rekonstrukcije organa republike, s obzirom na već ustanovljen položaj autonomija, sa amandmanima iz 1968. godine.

RÉSUMÉ

QUELQUES REMARQUES SUR LES PROBLÈMES DE LA SOUVERAINETÉ ET L'AUTONOMIE DU FÉDÉRALISME À LA LUMIÈRE DE NOTRE CONCEPT RÉCENT

L'information de mr Dese Romić au Symposium „Le fédéralisme et la question nationale”, qui a eu lieu à Novi Sad se rapporte aux questions de l'indépendance économique des nations, de la souveraineté et de l'autonomie. Pour la presse nous ne donnons que des extraits sur la souveraineté et celle-ci de l'autonomie.

L'essence de l'idée de souveraineté dans le développement de la société chez nous ne concerne pas seulement le rapport de la classe ouvrière envers le pouvoir, mais il représente aussi les relations de la classe ouvrière par rapport aux possibilités de l'influence sur la reproduction totale des rapports sociaux. Par conséquent, la souveraineté doit être traitée pratiquement, dans la Constitution, d'une manière différente, surtout en ce qui concerne le rôle du Syndicat et d'autres organisations sociales. Le rapport actif dans le système politique et quant aux possibilités du changement du système politique, représente cette forme nouvelle de la souveraineté qui ne puisse être créer et substituer d'une manière artificielle, mais qui existe, autant que le travailleur associé reprend les positions, à partir de la production jusqu'aux d'autres rapports de gouvernement en société. La souveraineté de la classe ouvrière se constitue et se forme principalement sur ces influences originales du travailleur dans le système de fédéralisme en entier, mais en partant d'en bas vers les organes de la fédération. Dans ce contexte la souveraineté des républiques et des autonomies devient plus important, mais comme la souveraineté qui renforce le fédéralisme.

Les autonomies en voie de développement, illustrent la réalisation du principe qui ont rendu possible l'implication des intérêts des communautés sociales, qui renferment certaines particularités dans le développement social du passé et celui d'aujourd'hui. Une nouvelle définition de la position d'autonomie résulte du besoin du développement de l'autogestion, qui se présenta en moment de substitution du centralisme. La décennie récente affirme que l'état des autonomies chez nous provient en dépendance des idées et des prin-

cipes sur le développement de l'autogestion des communautés socio-politiques plus vaste. Pour cette raison les nouvelles solutions ne pourraient pas être évaluées sur des critères établis dans des circonstances sociales différentes.

L'auteur présente également des propositions concrètes quant à la reconstruction des organes de la république, prenant en considération l'état établi (actuel) des autonomies, avec des amendements de 1963.

EMLÉKEZÉS A KOPERNIKUSZI MŰRE

1. A szellemi műveknek furcsa a sorsuk: tudnak forradalmakat okozni és így felemelkedni való értékükön felül is, de az sem ritkaság, hogy feledésbe mennek. Sokszor nehéz meghatározni, hogy mi is befolyásolja egyes művek sorsát, de azt nyugodtan állíthatjuk, hogy sokszor nem az alkotás valódi értéke a döntő. A múltat kutatva találunk olyan alkotásokat, amelyek a megszületésük pillanatában reális értéket jelenthettek volna, de akkor süket fülekre találtak, és semmilyen hatásuk nem volt.

Ilyen gondolatok merülnek fel most, amikor Kopernikusz születésének 500. évfordulóját ünnepeljük, és 4–5 évszázad távlatából a kopernikuszi műre emlékezünk. Mi volt Kopernikusz alkotásában az a varázslatos tartalom, amely azt a forradalmat eredményezte, ami a szellemi élet új és jelentős mérföldkövéhez vezetett? Miért Kopernikusz és nem, mondjuk, Vasalius vagy Ramee művei — amelyek ugyanakkor születtek —, idézték elő a nagy változást?

Számos ilyen kérdés adódik. Nincs szándékunkban mindezekre felelni, ezért csak adalékokra szorítkozhatunk.

2. Kopernikusz korában, a XV. század végén és a XVI. század elején, Európa szellemi életében már megszűnőben volt a keresztény egyházak abszolút uralma. A skolasztika, a „teológia szolgálólánya” hanyatlóban volt. A polgárság-támogatta reneszánsz, a régi görög és római kultúrát előtérbe helyezve, új gondolatokkal tört be, és több lángész aktivitásának köszönve, igen jelentős fejlődés vette kezdetét. A skolasztika spekulatív, Arisztotelész tekintélyére épített bölcselete szembetalálta magát a reneszánsz természetfilozófiájának a természet kutatását hirdető szemléletével. A kétarcú Janusra emlékeztető helyzet: egyidőben lehet látni a múltat és a jövőt.

A régi görög és római bölcsék egyes műveit ismerték már előbb is, de leginkább rossz fordításban. A humanisták az eredeti szövegeket vették kezükbe, és kiderült, hogy sok fordítás rossz volt — ettől még a Biblia sem volt mentes. A régi műveket tanulmányozva ők maguk is felszabadultak, ami azt eredményezte, hogy észrevették ezen alkotásoknak nemcsak az értékét, hanem hibáit is. Mások hibáin okulva fejlődést kezdeményeztek. Nem vitás, hogy a természet megismeréséhez a görögökön keresztül vezetett az út.

Már régebben észrevették, hogy a vallási „igazságok” nem mindig egyeznek a természeti tényekkel: tehát a teológiának és a tudománynak egymással nem egyező, egymástól teljesen független igazsága lehet. Így született meg a veritas duplex, a kettős igazság elve. Régi arab gondolat volt ez, de a középkor egyik filozófiai irányzata, a nominalizmus újrafogalmazta, és alkalmazta is. A vallás igazságáról és a valóság igazságáról, tehát két, egymástól elválasztható fogalomról lehet beszélni. Ez az elv egyrészt jó kibúvót szolgáltatott a vallás híveinek, másrészt a tudósoknak lehetőséget adott arra, hogy kikerüljék az inkvizíció terrorját. Egy bizonyos hallgatólagos kompromisszumról volt tehát szó, amely mindkét félnek előnyös volt. De a tudósok szabadsága csak addig terjedhetett, amíg állításaik nem veszélyeztették a vallási igazságokat. Kopernikusz maga is alkalmazta a veritas duplex elvét. A „De Revolutionibus” címlapján, de annak első oldalain is hangoztatja, hogy a matematikusoknak írta dolgozatát. „Ha akadnak olyan fecsegők — írja —, akik bár nem értenek a matematikai művekhez, de mégis megengedik maguknak azt, hogy elítéljék vagy kétségbe vonják művemet, készakarva kiferdítve a Szentírás bármely részét, én nem veszek rólok tudomást.”

3. A csillagászatban Kopernikusz idejében a geocentrikus, földközponitú rendszer volt az uralkodó. Ez megfelelt a keresztény egyháznak: a teremtés koronája, az ember, a világmindenség középpontjában, a mozdulatlan Földön él. Ez a bölceleti elv be volt építve a primitív ember gondolkodásába is, mert érzékszervei ilyen megoldást sugalltak. Innen származik az az elképzelés is, hogy a Föld egy korong, és ezt egy hatalmas víztenger veszi körül — ez került be az ótestamentumba is. Az egyház sokáig harcolt a gömb alakú Föld ellen, de amikor Magellán megkerülte a Földet, a Föld gömb alakja többé nem képezhette vita tárgyát, bármennyire is ellentétben állt ez a bibliai világgéppel.

Mindent egybevéve, a XVI. század elején az egyház elfogadta azt a geocentrikus rendszert, amelyet Ptolemaiosz dolgozott ki a II. században. Ezt tanították az akkori egyetemeken.

A régi népek látszatra épült világgépeit, amelyek misztikusak és naivak voltak, a görögök tudományosan megalapozott elképzelései váltották fel. Nagy haladás volt ez, függetlenül attól, hogy az új gondolatok sem voltak mentesek a különböző szellemi, főleg misztikus hatásoktól. A görögök eljutottak ahhoz a jelentős felismeréshez, hogy a Föld égitest. Gömb alakú formája van a Földnek is, mint a többi égitestnek. Rájöttek arra, hogy a sötétségnek nincs anyagi realitása, — a sötétség ott jelentkezik, ahol a fény hiányzik —, és ez a nappalok és éjjelek jelenségeinek megértéséhez vezetett. El tudták képzelni a Hold fényváltozásait, meg tudták érteni a hold- és napfogyatkozásokat, az antipodusokat lehetségesnek hitték stb. Tehát túljutottak a látszat határain, és ezért már szükségként jelentkezett a hét mozgó test (Nap, Hold, Merkúr, Venus, Mars, Jupiter és Saturnus) valamint a Föld helyzeteinek és a bolygók egymásközi viszonyának tárgyalása. A földközeli testek rendszeréről két jelentősebb elképzelés alakult ki: földközponitú és napközponitú. Egyik rendszer híveinek sem voltak bizonyítékai a mozgó vagy nyugvó Föld mellett. Arisztarkhosz (i. e. III. század) heliocentrikus rendszere, a tengelyforgást végző és a Nap körül keringő Földdel, azért nem tudott győzedelmeskedni, mert Arisztotelész geocentrikus véleménye közelebb állt az akkori emberek szelleméhez. A nyugvó Föld gondolata bölceletileg is elfogadható volt, mert az

akkori kor véleménye szerint a nyugalmi helyzet természetesebb a mozgásnál. Arisztotelész azt hangoztatta, hogy ha a Föld mozogna, akkor ezt a csillagos égbolton észrevennénk, — ilyet azonban nem tapasztalunk, ha pedig a tengelye körül forogna, akkor a merőlegesen feldobott testek nem esnének le oda ahonnan feldobták azokat. Ezeket az érveket akkor nem lehetett megdönteni.

Ha tehát a Föld nyugszik, akkor a többi test körülötte kering. Ez a végső következtetés vezette Ptolemaioszt arra, hogy a főművében — amely az arab Almageszt címén vált közismertté, — a geocentrikus rendszert helyezze előtérbe, és azt teljes egészében kidolgozza. A gömb alakú Föld mozdulatlanul áll a mindenség középpontjában, és körülötte körpályán kering a Nap és a Hold. A bolygók föld körüli mozgása már bonyolultabb: a Föld középpontja egy deferens nevű körnek, amelyen egy epiciklus elnevezésű kör középpontja mozog, — maga a bolygó pedig az epicikluson halad. Megközelítőleg így jól be lehetett mutatni a bolygók látszólagos pályáját az égbolton; azt a komplikált görbét, amelyet a bolygók az állócsillagok között leírnak. De a mozgás leírásában egy filozófiai feltételt is teljesíteni kellett: az égitestek egyenletes körmozgást végeznek, mert csak ez méltó azok tökéletességéhez. Körpályák sokaságával és egyenletes szögsebességű mozgással a bolygók keringését nem lehet leírni, de ha ezt mégis meg akarjuk tenni, akkor egy igen összetett képet kapunk. Mivel már az ókori tudósok, így Ptolemaiosz is észrevette, hogy az észlelt adatok nem egyeznek az elméletből nyertekkel, így Ptolemaiosz új köröket vezetett be; egyeseket a Földtől excentrikus helyzetbe hozta, az egyenletes szögsebesség elvét elhomályosította vagy el is vetette.

Ez a világgép már a megteremtésének pillanatában nem egyezett teljesen az észlelésekkel, de az eltérések évről-évre még nagyobbak lettek. Igyekeztek ezt kijavítani, de ennek csak az lett az eredménye, hogy a XVI. század elején már 79 körre volt szükség, hogy a 7 mozgó égitest keringését leírják. A XIII. században, X. Alfonz, Kasztília tudós királya így szólt: „Ha én lettem volna isten helyében, egyszerűbbnek teremtettem volna a világot”. De mintha e királynak kívánt volna felelni Ptolemaiosz akkor, amikor az Almagesztben ezt írta: „Az égi mozgások egyszerűségét nem ítéltethetjük meg annak alapján, hogy nekünk embereknek mi tűnik egyszerűnek, különösen akkor, amikor mi ezen a földön nem tudunk megegyezni, hogy mit is értsünk az 'egyszerűség' fogalmán”.

4. A krakkói egyetemen (1491—1495) Kopernikusz jól megismerkedett a ptolemaioszi rendszerrel. Csillagászati ismereteit később Olaszországban gyarapította (1496—1503), ahol a régi görög gondolkodók műveit tanulmányozta. Így tudomására jutott nemcsak Arisztarkhosz véleménye, hanem másoké is, akik a heliocentrikus rendszer hívei voltak. Fontos megemlíteni, hogy Kopernikusz Olaszországban tanulta meg a csillagászati észlelések tiszteletét és fontosságát.

Idézzük Galileit¹: „...senki sem harcolt Kopernikusz álláspontjáért, aki régebben nem vallotta az ellentétes nézetet, és nem ismerné alaposan Arisztotelész és Ptolemaiosz érveit. Másrészt Ptolemaiosz és Arisztotelész egy követője sem osztotta azelőtt a kopernikánus nézetet, amelyet az arisztotelészi kedvéért vetett volna el. Amikor ezt mérlegeltem, kezdtem azt hinni, hogy aki egy, az anyatejjel magábaszívott és számtalan ember által elfogadott nézetet felad, hogy másikat tegyen magáévá, amelynek csak igen kevés híve van, amelyet

minden iskola tagad, és amely valóban elég paradoxonnak is látszik, azt valóban legnyomósabb érveknek kellett meggyőzni, hogy ne mondjam, kényszeríteni”. Kopernikusz nem szól arról, hogy milyen vaskos okok kényszerítették arra, hogy elvesse a ptolemaioszi világméretet. No, de erre nem is nehéz következtetni, mert az észlelési és az elméleti adatok eltérése mellett a ptolemaioszi geocentrikus rendszer több kérdésére (mondjuk: a Mars fényingadozására) egyszerűen nem tudott feleletet adni. Kopernikusz külön felrótta Ptolemaiosznak — és ez jellemző —, hogy hűtlen lett az egyenes körmozgás elvéhez. Mindenképpen új és egyszerűbb világméretet kívánt kialakítani. Erre már megérett a helyzet, mert a geocentrikus rendszer elleni gondolatok Kopernikusz kortársainál is jelentkeztek².

Saját elképzeléseit a világmindenség felépítéséről, Kopernikusz egy (valószínűleg) 1507-ből származó kéziratban „Nicolai Copernici de hypothesis motuum coelestium a se constitutis commentariolus” (N. Kopernikusz kis kommentárja az égi mozgásokra vonatkozó, saját maga által kidolgozott hipotézisekről) — amely röviden Commentariolus néven ismert —, fejtette ki. E rövid dolgozatban, amelynek kézzel sokszorosított példányai közkezen forogtak, tömören, mindössze hét pontban mutatja be rendszerét:

1. Az égitesteknek és az égi szféráknak nincs közös középpontjuk.
2. A Föld középpontja nem középpontja a világmindenségnek, hanem csak a nehézkedésnek és a Hold mozgásának.
3. Minden körmozgás a Nap körül történik, mintha ez lenne a világmindenség középpontja, ezért is a világmindenség középpontja a Nap közelében van.
4. A Nap — Föld távolságnak az aránya a csillagos égbolt távolságához képest kisebb, mint a földgömb rádiuszának aránya a Nap távolságához, úgyhogy a csillagos égbolthoz képest elhanyagolható.
5. Mindaz, amit az állócsillagok égboltján mint mozgást észlelünk, nem olyannak mutatkozik, mint amilyen ténylegesen, hanem olyan, mint amilyenek a Földről látszik. A Föld tehát a rajta levő tárgyakkal együtt naponta megfordul változatlan pólusa körül. Ezzel szemben az állócsillagok szférája, mint a legkülső égbolt, mozdulatlan.
6. Mindaz, amit a Nap mozgásában megfigyelhetünk, nem önmagától áll elő, hanem a Föld mozgása révén, mely mozgás éppúgy a Nap körül történik, mint a többi bolygó mozgása. Ezenkívül a Föld még más mozgásokat is végez.
7. Ami pedig a bolygók mozgásánál mint direkt és retrográd mozgás látszik, nem önmagától van így, hanem csak a Földről nézve. Csak a Föld mozgása révén magyarázható az égbolt oly sokféle jelensége.

Ezek után a Föld körüli égitestek Naptól számított sorrendjét adta meg: Merkúr, Venus, Föld (a Holddal), Mars, Jupiter és Saturnus; és e bolygórendszeret övezi a csillagok mozdulatlan szférája. És végül ez a büszkeséget kifejező megállapítás található: „A Merkúr tehát mindössze hét körön mozog, a Venus ötön, a Föld hármon, és körülötte kering a Hold négy körön, és végül a Mars, a Jupiter és a Saturnus mindegyik öt-öt körön. Tehát összesen 34 kör elégséges, hogy megmagyarázzuk a világ teljes szerkezetét és a bolygók teljes balettjét”.

Tehát Kopernikusz a Nap és a Föld helyzetét felcserélte, a Földet pedig mozgásba hozta (Nap körüli keringésbe, tengely körüli forgásba és még

„más” mozgásba). De a Föld mozgásait sajnos bizonyítani nem tudta. A 4. tétel, amelyet már Arisztarkhosz is hangoztatott, azt van hivatva kifejezni, hogy a csillagos égbolt oly távol van tőlünk, hogy azon, a Föld mozgása következtében, a csillagok egymásközi helyzete gyakorlatilag nem változik. Ez válasz volt Arisztotelész az előbb említett érvére.

A Commentariolus egyik értéke, hogy Kopernikusz a mozgások tárgyalásánál kihangsúlyozza az optikai (kinematikai) viszonylagosság elvét. Ez a gondolat biztosan nem tőle származik — ő maga is Vergiliust idézi: „Kifutottunk a kikötőből, a városok és a mezők hátramaradtak” —, de Kopernikusz volt az első, aki ezt beépítette a csillagászatba³. A relativitás elvét majdnem teljes következetességgel alkalmazta, de ki kell hangsúlyozni, hogy csak majdnem, mert a csillagok szférájánál erről lemondott. Mozdulatlanak vette azt, mert — mint mondja —, „az a világmindenség színhelye, és mert képtelenség a tartályt mozgatni a tartalom helyett”. Hibásan hitte azt, hogy a viszonylagos mozgás megismeréséhez egy mozdulatlan abszolútra van szükség — ez a gondolat különben jellemző a középkorra⁴.

A Commentariolus csak egy vázlat volt, a tételeit bizonyítani kellett. Kopernikusz nagyon jól látta, hogy kevés adat áll rendelkezésére. 1514-ben Rómába hívták, hogy vegyen részt a naptár megreformálásában. Ezt a meghívást elutasította azzal érvelve, hogy a Nap és a Hold mozgását még nem ismerjük eléggé ahhoz, hogy a naptárreformot elvégezhessük. Ezért ő maga látott hozzá észlelések gyűjtéséhez. Az a tény, hogy Kopernikusz az észlelési adatokra kívánt támaszkodni és így ellenőrizni saját elméletét, feltétlenül jelentős előrehaladást jelent.

A „De revolutionus orbium coelestium” (Az égi pályák körforgásairól) című műve csak 1543-ban, halálának évében jelent meg. Sokáig viaskodott, hogy kiadja-e dolgozatát. Nem kívánt — mint mondja —, témát adni azoknak, akik „a filozófusok között olyan szerepet játszanak, mint méhek között a herék”. De végül engedett barátai biztatásának. Könyvét III. Pál pápának ajánlotta. Bocsánatot kért tőle, hogy a Föld mozgásáról ír, de ezt csak azért teszi, „mert e mozgás kutatásával kapcsolatban a matematikusok nem egyeznek egymás közt”. Azt lehetne mondani, hogy Kopernikusz azért halogatta könyvének kiadását, mert ő maga sem volt megelégedve annak minden részletével⁵, másrészt pedig tartott az egyház ellenállásától.

A „De revolutionus” különbözik a Commentariolustól: a vázlatból teljes egész lett, de sajnos az egyszerű és tömör megfogalmazás összetetté vált. A régi és az új észlelési adatok, valamint a kidolgozott matematikai apparátus utat nyitottak Kopernikusznak ahhoz, hogy az alapvető elképzeléseit ellenőrizze. Művét úgy építette fel, hogy az hasonlít az Almageszthez. Ezzel is azt kívánta kifejezni, hogy mennyire tiszteli Ptolemaioszt, függetlenül attól, hogy nem voltak egy véleményen. De amikor a bolygók mozgásáról írt, akkor is azt nézte, hogy az új elképzelés — amely a Föld keringését veszi alapul —, mennyit változtat Ptolemaiosz adatain. Ezért Kepler megjegyzése megalapozott: Kopernikusz „egyáltalán nem ismerte fel saját gazdagságát és inkább Ptolemaioszt igyekezett tolmácsolni mint a természetet”.

A „De Revolutionibus” első fejezetében azokat a hipotéziseket találjuk, amelyekre a kopernikuszi világkép épült. A világmindenség és a Föld gömb alakú — mindez azért mert a gömb a legtökéletesebb forma, mert ilyen alakú a Nap, a Hold és a csillagok, mert ez egy végső forma —, lásd a vízcseppeket, mert a Föld más-más pontján az égbolt különböző részét látjuk stb. Az égi-

testek egyenletes körmozgást végeznek. A Földnek három mozgása van: forog tengelye körül, kering a Nap körül, és tengelyének van egy térmozgása. A Föld nem középpontja a bolygók keringésének. Az égitestek helyzete: a középpontban a Nap van — mert hol is volna helye e fenséges templomban —, és körülötte keringenek a bolygók, a már említett sorrendben.

Kopernikusz a Föld mozgására nem tudott bizonyítékot adni. A Nap körüli keringéssel kapcsolatban újból a Commentariolus 4. tételét hozta fel. A tengely körüli forgásnál azt hangoztatta, hogy az atmoszféra a földtesttel együtt forog (így vetette el azt a régi állítást, hogy a Föld forgása esetén a felhők mindig kelet-nyugat irányban haladnának, a madarak sohasem tudnának visszatérni fészükbe), és egyszerűbb elképzelni, hogy a Föld és nem pedig az állócsillagoknak az a hatalmas szférája fordul meg 24 óra alatt (valaha ugyanis azt állították, hogy a gyors rotáció esetén a Föld szétesne).

A könyv második fejezete matematikai apparátust és egy csillagkatalógust tartalmaz (e katalógusnál Kopernikusz szintén nem alkalmazta a relativitás elvét). A harmadik fejezet a Föld mozgását és az év hosszát adja meg — érdekes megjegyezni, hogy az év hosszánál Kopernikusz csak 29 másodpercet tévedett. A precesszió jelenségének részleteit nem jól adta meg, de annak közepes évi értékét igen pontosan meghatározta. A legszebb a negyedik fejezet: a Hold mozgását egyszerűbben és pontosabban adta meg mint Ptolemaiosz. Az ötödik és a hatodik fejezet a bolygók mozgását írja le eredeti módon — természetesen komplikáltabban mint ma, mert több körmozgást volt kénytelen alkalmazni, míg ma tudjuk, hogy a bolygók elliptikus pályán keringenek —, de meglepő az, hogy a bolygók Naptól számított középtávolságait olyan pontosan adta meg, hogy azok alig térnek el a mai adatoktól.

5. Kopernikusz csillagászati művét értékelve a következő megállapításra jutunk. A régi görög tudósok gondolataitól ihletve, Kopernikusz egy új rendszert épített ki. Az alapvető dolgokat — mondjuk a Föld mozgását — nem tudta bebizonyítani, mert akkor erre még nem volt lehetőség. Az észlelések pontatlansága sok mindenben meggátolta. De az általános kép, amelyet kialakított, sokkal pontosabb, és jelentősen több kérdésre ad választ mint a ptolemaioszi geocentrikus rendszer.

A kopernikuszi műnek sok gyenge oldala van — különösen ha a ma szemzögéből nézzük. Filozófiai előfeltételeket iktatott be rendszerébe, amelyek azt mutatták, hogy nem tudott teljességgel megszabadulni az akkori kor szellemétől. Sőt, a Földnek még továbbra is egy bizonyos kiváltságos helyzetet biztosított, — a bolygók mozgását a Földpálya középpontjára, nem pedig a mozdulatlan Napra vonatkoztatta.

M. Zemplén Jolán szerint⁶: „A reneszánsz természetfilozófiája inkább csak hangulati kifejezője annak, hogy az új természettudomány megszületése szükségszerű és küszöbön áll. Magának a tudománynak a létrehozásában ezek a filozófusok azért nem vehettek tevékenyen részt, mert tanításuk *csak* filozófia volt, a skolasztika spekulatív, tekintélyen alapuló rendszerével szembe egy másik, de ugyancsak spekulatív rendszert állítottak, amely tartalmilag a mai ember számára rokonszenvesebb ugyan és meggyőzőbb is, de mégiscsak spekuláció. Döntő érvet a kettő közül való választáshoz csak a tények adhattak, de ezeket a tényeket először megfelelő módszerrel fel is kellett kutatni. Természetes azonban, hogy ennek ők maguk is tudatában voltak. Már a

XIII. században Roger Bacon hangoztatta a kísérletezés, a megfigyelés fontosságát a természettudományokban, a skolasztika tekintélytisztelaten alapuló spekulatív módszerével szemben. Jól látta ezt a XV. században Leonardo da Vinci és a XVI. és XVII. század minden haladó filozófusa”. Ez a megállapítás nagyrészt Kopernikuszra is vonatkozik.

A XVI. század csillagászai Kopernikusz rendszerét okos elméletnek tartották, de nem fogadták el igazságként⁷. Hiányoztak a bizonyítékok. Újabb és pontosabb adatokra volt szükség. A kopernikuszi világméretet Kepler, Galilei és Newton további kutatásai vitték győzelemre. A bizonyítékokat nem volt könnyű összegyűjteni. Az újabb, Kopernikusz utáni ismereteink alapján kialakított mai heliocentrikus rendszer már természetesen nem egyezik Kopernikusz nézetével, de a kiindulópont feltétlenül nála keresendő.

Kepler így írt⁸: „Mi lehet ugyanis csodálatosabb, mit lehetne bizonyítóbb erejűnek gondolni, mint azt aényt, hogy mi mindazt, amit Kopernikusz következtetésekből, a posteriori, miként a vak, ki lépéseit bottal keresi (ahogy szívesen mondogatta Rhätikusnak), inkább szerencsés ötlettel, mint megbízható dedukcióval megállapított és magának elrendezett, hogy mindez — mondom —, oly alapon, mely a priori az okokból, a teremtés eszméjéből levezethető, a legbiztosabban megállapítjuk és megragadjuk”.

6. A kopernikuszi mű kezdeményezte nemcsak a csillagászat, hanem az emberi gondolkodás megreformálását is.

A csillagászatét azért, mert újat, elfogadhatóbb világméretet adott. Ez nem volt ugyan tökéletes, de termő talajt biztosított a fejlődésnek. Kopernikusz nem „megmenteni” akarta a jelenségeket, hanem azokra támaszkodni akart.

Ha elfogadjuk a Földnek a világméretben kívüli helyzetét és azt aényt, hogy a Föld egyszerű, nem pedig különleges része a világméretnek, akkor akaratlanul is az ember jelentőségéhez jutunk. Vajon az ember tényleg a teremtés koronája-e; kiváltságos helyzetben van-e, vagy nincs? Lealacsonyodik-e az ember akkor, ha egy „jelentéktelen” égitesten él? Ilyen, az emberi büszkeséget és önimádatot reveláló gondolatokat idézhet elő egy nem földközponturn világméret. És ha így tekintünk erre a kérdésre, akkor megalapozottnak tűnik Rotterdami Erasmus ironikus megjegyzése⁹: „A tudományokat az emberiség vesztére találták fel”.

Nem vitás, hogy a mozgó Föld ténye rést ütött az egyházi világméretben is. Amíg a kopernikuszi heliocentrikus rendszer nem terjedt el, a katolikus egyház a kettős igazság elve alapján távol tartotta magát a támadásoktól, függetlenül attól (vagy talán az miatt), hogy Luther és hívei Kopernikusz művét mindjárt és alaposan kritizálták. De amikor a bizonyítékok gyűlni kezdtek, különösen Galilei munkásságának köszönve, az egyház a katolikus igazság védelmében betiltotta Kopernikusz és mások műveit, amelyek a Föld mozgásáról szóltak. 1616-ot írtak akkor. De a fejlődést nem lehetett megakadályozni, és így 1757-ben az egyház megengedte, hogy a Föld mozgásáról beszélni lehet, de csak 1835-ben egyezett bele, hogy minden Kopernikuszt támogató és magyarázó könyvet olvasni lehet.

Az 1616-ból származó tiltó határozatban az áll, hogy az említett műveket betiltják mindaddig, amíg azokat ki nem javítják. Kepler erre így reagált: „Helyesebb lett volna, ha azt mondják: amíg meg nem magyarázzák”. Az előbb mondottak alapján ez a megjegyzés érthető.

Nem kétséges, hogy Kopernikusz nagy alkotó volt. Kepler jól ismerte a kopernikuszi tan hiányosságait, de Kopernikuszt „magasabb rendű lángésznek” tartotta. Azt sem kell külön hangoztatni, hogy a „De revolutionibus” nagy mű volt, de hatása túlszárnyalta értékét. A XVII. századbeli Hardy így vélekedett erről a könyvről: „Egy ember sohasem írt ettől fontosabb könyvet . . . A Bibliával vagy a Koránnal nem lehet összehasonlítani, mivel azokat vagy az isten vagy egy bizottság írta”. Engels forradalmi tetteinek nevezte Kopernikusz szemléletét, mert azzal a természettudomány kinyilvánította függetlenségét, és attól számítódik a természetkutatás felszabadulása a teológia hatása alól.

A bevezetőben A. Vesaliust és P. Rameet (P. Ramus) említettük. Mindkettőjüknek szintén 1543-ban jelentek meg műveik. Vesalius „De corporis humani fabrica” című könyve a modern anatómia kezdetét jelenti. Ramee (Ramus) a skolasztika ellen írt az „Institutionum dialecticarum”-ban. Mindkettőjüket üldözték gondolataik miatt, és tragikusan fejezték be életüket. Sem ez a két mű, de a reneszánsz sok más jelentős alkotása sem idézett elő olyan változást, mint azt Kopernikusz műve tette. Pedig a maguk nemében mindegyik igen jelentős volt. Miért? Az ember mindig — a múltban is és ma is — az égre és az égi jelenségekre nem úgy néz, mint egy kőre vagy fára. Valami misztikus tartalmat keres ott. Ezért elfogadható az az állítás¹⁰, hogy „a természettudományok egyetlen más ága sem került oly szoros kapcsolatba a civilizáció és a gondolat általános fejlődésével, mint a bolygórendszer elmélete”. Az ég tiszteletének köszönhetjük, hogy még ma is él a csillagjósolás, és hogy egy holdutazásnak jóval jelentősebb a hatása mint egy szívátültetésnek. Legalábbis az egyszzerű emberek többségénél.

JEGYZETEK

- ¹ Galileo Galilei: „Párbeszéd”, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959, 70. oldal.
- ² Róka Gedeon: „Csillagászati Évkönyv 1973”, Budapest, 1973, 143. oldal.
- ³ „Nikolaj Kopernik”, Izd. AN SSSR, Moskva—Leningrad, 1947, 29. oldal.
- ⁴ Ugyanott, 35. oldal.
- ⁵ Hermann Kesten: „Copernicus and seine Welt”, Verlag Kurt Desch, Wien—München—Basel, 1948, 199. oldal.
- ⁶ Lásd az 1. számú művet: Utószó, 170. oldal.
- ⁷ A. Pannekoek: „A History of Astronomy”, G. Allen and Unwin, London, 1961, 198. oldal.
- ⁸ Lásd: W. Heisenberg, „A mai fizika világgépe”, Gondolat Kiadó, Budapest, 1958, 55. oldal.
- ⁹ Rotterdami Erasmus: „A Balgaság Dicsérete”, Magyar Helikon Kiadó, Budapest, 1960, 87. oldal.
- ¹⁰ P. Couderc: „A Csillagászat Története”, Gondolat Kiadó, Budapest, 1964, 86. oldal.

REZIME

SEĆANJE NA KOPERNIKOVO DELO

Kraj XV i početak XVI veka — doba kada je Kopernik delovao — vreme je pojave novih ideja, većinom suprotnih zvaničnom stavu Crkve. Izučavanje dela starih grčkih mislilaca u originalu, dalo je ne samo mogućnost upoznavanja stvarnih vrednosti grčke kulture, nego je delovalo i kao podstrekač realnog razvitka. Princip dvojne istine sve je manje mogao zaštititi crkvene ideje od sumnji u njihovu istinitost.

Geocentrični sistem sveta bila je vladajuća predstava o Sunčevom sistemu, prihvaćena i od strane Crkve. To mišljenje bilo je blisko svim starim narodima, pa i starim Grcima, i u II veku naše ere Ptolomej je detaljno, matematički razradio ovaj sistem. Na osnovu njegovih podataka, pojave na nebu su mogli biti unapred izračunati — sa tačnošću toga doba. Ali Ptolomejev sistem, koji je 13 vekova suvereno vladao, nije mogao dati odgovore na mnoga pitanja, bio je veoma zamršen i sve je više odstupao od stvarnih podataka. Sazrelo je, dakle, da se ova teorija popravi ili zameni. Tog zadatka se prihvatio Kopernik.

Svoje osnovne ideje o heliocentričnom sistemu, Kopernik je dao već (verovatno) 1507. godine, ali njegovo glavno delo „De Revolutionibus . . .” pojavilo se tek 1543. Kopernik je vaskršnuo ideje o pokretnoj Zemlji, koje su bile prisutne i u mislima starih Grka, razradio ih i stvorio jednu originalnu celinu. Njegova predstava o sunčevom sistemu nije savršena — svoj sistem nije mogao dokazati — ali je neuporedivo korektnija od Ptolomejeva. Želja za oslanjanjem na posmatračke podatke i isticanje principa optičke (kinetičke) relativnosti su posebne vrednosti njegovog dela.

Astronomi XVI veka bili su mišljenja da je Kopernikova predstava o svetu oštroumna ideja, ali je nisu prihvatili za istinitu. Nedostajali su argumenti. Tek su Kepler, Galilej, Njutn i drugi uspeali da dokažu istinitost osnovnih Kopernikovih ideja. To je značio napredak ne samo u astronomiji, nego je izazvao značajan progres u razvoju ljudske misli uopšte. Astronomska dela su imala, a imaju i danas, osetno veći uticaj na čovekovo razmišljanje, nego rezultati drugih nauka — razlog toga treba tražiti u tome što čovek u nebeskim pojavama uvek traži neki mistični sadržaj.

ZUSAMMENFASSUNG

ERINNERUNG AN DAS WERK VON NIKOLAUS KOPERNIKUS

Das Ende des XV und der Beginn des XVI Jahrhunderts — das Zeitalter in dem Kopernikus tätig war — gilt als die Epoche neuer Ideen, die vom offiziellen Standpunkt der Kirche vorwiegend grundverschieden waren. Das Studium der Originalwerke der alten griechischen Denker bot nicht nur eine Möglichkeit, die tatsächlichen Werke der griechischen Kultur kennenzulernen sondern wirkte auch als Anregung zur realen Entwicklung. Das Prinzip der Doppelwahrheit konnte immer weniger die kirchlichen Ideen vom Zweifel an ihre Glaubwürdigkeit schützen.

Das geozentrische System der Welt war die herrschende Vorstellung vom Sonnensystem, die auch von der Kirche anerkannt war. Diese Vorstellung war allen alten Völkern nahe, so auch den Griechen. Im II Jahrhundert n. Chr. hat Ptolemäus eingehend mathematisch dieses System ausarbeitet. Aufgrund seiner Angaben konnten die Himmelserscheinungen im voraus berechnet werden — mit der Genauigkeit jenes Zeitalters. Aber das Ptolemäische Weltbild, das dreizehn Jahrhunderte lang souverän herrschte, konnte auf viele Fragen keine Antwort liefern, war kompliziert und weichte immer mehr von den tatsächlichen Angaben ab. Die Zeit reifte also aus, diese Theorie entweder zu verbessern oder zu ersetzen. Dies stellte sich Kopernikus zur Aufgabe.

Seine Grundvorstellungen vom heliozentrischen System gab Kopernikus (wahrscheinlich) schon im Jahr 1507. Sein Hauptwerk „De Revolutionibus” erschien jedoch erst 1543. Kopernikus erweckte die Ideen vom beweglichen Erdball wieder, die auch bei den alten Griechen vorhanden waren, arbeitete diese Ideen, aus und schuf ein eigenartiges Ganzes. Seine Vorstellung vom Sonnensystem ist nicht vollkommen — er konnte sein System nicht beweisen — jedoch unvergleichlich genauer als das System von Ptolemäus. Sein Wunsch, sich an Beobachtungsangaben anzulehnen und das Hervorheben des Prinzips der optischen (kinetischen) Relativität — sind besondere Werte seines Werkes.

Die Astronomen des XVI Jahrhunderts waren der Meinung, dass die Vorstellung von Kopernikus von der Welt eine scharfsinnige Idee ist, haben diese aber nicht als wahrhaftig angenommen. Es fehlte an Argumenten. Erst Kepler, Galilei, Newton und anderen gelang es, die Stichhaltigkeit der Grundideen von Kopernikus zu beweisen. Dies bedeutete einen Fortschritt nicht nur für die Astronomie sondern rief auch einen bedeutenden Prozess in der Entwicklung des menschlichen Denkens im allgemeinen hervor. Astronomische Werke hatten und haben auch heute einen spürbar grösseren Einfluss auf das menschliche Denken als die Ergebnisse anderer Wissenschaften. Der Grund dafür sollte darin gesucht werden, dass der Mensch in den Himmelserscheinungen immer einen mystischen Inhalt sucht.

A „LÉTES TUDAT“ ÚTVESZTŐI

„Kívül nincs semmi.“

Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, § 103. Jugoszláv kiadás (Nolit, Beograd 1969.)

Wittgenstein szerint a „légyfogó üvegburából“ a kiút csak a Misztikusba vezet. Vö.: *Op. cit.* § 309.

Bevezető zárótételek

A lehető legjobb világ ideológiájának hamissága ellen lázadó szenvedély, amely nélkül Hegel szerint semmiféle nagy dolog sem történt meg a történelemben¹, az egzisztencia filozófiáiban konstituálódott eszmévé. De ez az eszme, amely a szubjektivizált szabadságot tűzte zászlajára, csupán az elidegenülés átéléséig juthatott el. Helyesen látta meg, hogy az embernek kívülről senki sem adhatja meg tulajdonságait, mert az ember a lét egészéhez tartozik. Nincs semmi sem, ami létünket megmérhetné, megszabhatná. Az ember önmaga adja meg értékeit. Igaza volt tehát Nietzsche-nek, amikor azt mondta:

„Csak az értékelés adja meg az értéket:
és értékelés nélkül a lét diója üres héj volna.”²

Ám az egzisztencialista filozófiák értékvizsgálatai csupán az üres héjig jutottak el, de ezzel olyan új értékeket teremtettek, melyek a represszív erők alibijét és nem a humanista értékek lehetőségét jelentették. Noha ugyanazt akarják végiggondolni, mint Marx, eredményeik ellenkezőek. Ezért pl. a heideggeri hagyományokkal „megtermékenyítendő” marxizmus koncepciója elfogadhatatlan. Pedig ez a koncepció többféle változatban és főleg többféle szinten — a filozófiaiától az irodalomértékelésig — nálunk is érezteti hatását.

A következő sorok annak a szerény kísérletét jelentik, hogy a feltételezett megállapításokat némileg megvilágítsák, és szerénytelenül azt célozzák, hogy a heideggeri hagyományok és a marxista gondolat elkülönítéséhez hozzájáruljanak.

Semmi sem világos, de minden megmondható

Az egzisztencia filozófiáinak heideggeri változata szerint az egész eddigi filozófia, azaz metafizika alapvető hibája, hogy a transzcendentális kategóriákkal irányított létezéskutatás az önmaga által projektált értékposztulátumokhoz érkezett vissza. A hiposztazált kategóriák olyan univerzálissá szélesített tartalommal telítődtek meg, amelyek miatt a lét vizsgálata sohasem arról beszélt, ami a lét egésze valójában, vagy ami valójában az ember léte, hanem

arról, amit az ember magáról és a létről általában feltételezett. Ezért mondhatjuk, hogy amikor Martin Heidegger szerint a filozófia értékposztulátumoktól vezetve „elfelejti a létet”³, azaz a létet szubjektumra és objektumra bontja, vagyis az ember világban-létezését (Dasein) az ígylét (Sosein) adott változataival egyenlíti ki, akkor tulajdonképpen Marx kritikáját mondja; azt a gondolatot, hogy az emberek nem azok, amit magukról gondolnak⁴, s egyben itt is tér el tőle az egzisztencia filozófiáinak minden kilátástalanság-változatával egyetemben.

Az egzisztencializmus felhagy az „Ember a mértéke mindennek!” és az „Ismerd meg önmagad!” koncepciójának a hegeli-marxi dialektika és totalitás oldaláról való megközelítésével, mert az ilyen dialektikát és az ilyen totalitást valójában metafizikának — a lét elfelejtésének — tartja. Szerintük már Kant ott tévedett, amikor Szókratésznek hitt, aki az ismeretszerzést az egyedben lakozó általános kifejtésének vélte. Az ógörög filozófiában ez az eljárás biztosította a harmónikus élet „Theoriájának” totalitás-fogalmát. Ez a totalitás azonban az ittlétezés elértéktelenítő, abszurd valóságában szétbomlott, a „phüszisz” (természet), a kozmosz, az isten stb. „meghalt”. A totalitás hiánya az ember igazi sorsaként, igazi etoszként mutatkozott meg. Az emberi lét nem vizsgálható olyan „külső” (illetve külsővé tett) kategóriákkal, mint amilyenek az isten, az érték stb. A vizsgálat egyedüli lehetősége az intencionális tudat elemzése. De éppen ezért semmi sem fejezhető ki racionálisan. Semmi sem definiálható, mert semmiféle „genus proximum” sem létezik. Ebben Wittgensteinnel jutnak közös nevezőre, de a „kimondhatatlan” zsákutcájából a „szív logikája” — ez a Blaise Pascaltól kölcsönvett gondolat menekíti ki őket. Amiről szerintük hallgatni kell, az nem a Lét, az Érték, a wittgensteini Misztikus, hanem a nyelv informatív funkciója. Az értesítő funkciójú nyelv semmiről sem értesít, mert csak önmagát elemzi. Ezért az expresszív funkciót használják. Semmi sem világos, semmi sem diszkurzív, de minden megmondható. Így oldják fel a pozitívizmus béklyóit, s így vetik el a pozitívizmussal együtt az egész eddigi filozófiát mint az önámítás megnyilatkozását.

A negatív totalitás ontológiája

Amikor a „logique du coeur” a racionális totalitás lehetőségének tagadásával egy utópisztikus negatív totalitásig jut el, amikor a filozófiával kétségbeesetten a „semmibe veszik”⁵, akkor tulajdonképpen az elidegenült, objektummá vált világ maró kritikáját mondja ki. Ugyanakkor közvetett úton ahhoz is hozzásegít bennünket, hogy megértsük:

„az emberi lényeg nem valami az egyes emberekben benne rejlő elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.”

Az egzisztencialista kritika ahhoz segít hozzá, hogy a hatodik Feuerbach-tézis pozitívista értelmezésének helytelensége világosabb legyen számunkra, és ahhoz is, hogy ezt az emberi lényegét az ittlétezés adott körülményei között elidegenültnek ismerjük fel. Ám különösen segítségünkre lehet a szociologizmus és a totalitarizmus csapdáinak elkerülésében is, mert felhívja figyelmünket arra, hogy a „társadalmi viszonyok összessége” nemcsak — és nem elsősorban — az objektumba merevedett szubjektivitás, hanem az emberi lényeg — ahogy Marx mondja — ideális totalitás is, öncél, a lét része és értelme is.

Ám az egzisztencialista nihilizmus ugyanekkor ennek az emberi lényeknek, ennek a „társadalmi viszonyösszességnek” egyik konkrét — elidegenült, ittlétező és igylétező — megnyilvánulását is jelenti, s ezzel egyszersmind azt is, hogy ezek a „társadalmi viszonyösszességek” — mint totalitás — magukban hordják a „*másként kell, mint ahogyan van*” értékideáljainak megvalósítási lehetőségeit. Még akkor is magukban hordják, ha az elidegenült lét, az elidegenült társadalmi viszonyok összességének öntudata a totalitás vágyát csupán a szétdaraboltság ittlétezésének sorssá nyilvánított kilátástalanság-projektumával, öntermelés-eszméjével (Sartre „pro-jet”-jével) fejezi is ki. Ezért lényegében igaza van Lukács Györgynek, amikor a Rosa Luxemburgról írt tanulmányában azt mondja:

„Nem az különbözteti meg a marxizmust a polgári tudománytól, hogy történelem-értelmezésében a gazdasági motívumoknak adja a vezérszerepet, hanem a totalitás szempontja.”⁶⁷

(Itt nem térhetünk ki annak elemzésére, hogy a totalitás a korai Lukácsnál — amennyiben a dialektikát csakis és kizárólagosan a társadalomra alkalmazza, s így Sartreval jut közös nézetekre, aki szerint a természetben nincs totalitás, nincs „természet dialektikája” — meglehetősen homályban marad, és Karel Kosik szerint egy rossz totalitáshoz, fetiszizált totalitáshoz — a sztalinizmus-hoz — is vezethet.)

Mindenesetre, Lukács „Történelem és osztálytudata” rávilágított arra, hogy a marxizmus totalitás-fogalma nem üres és hiposztazált kategória, hanem a konkrét-általános kifejezése, éppen az „amit és ahogyan az emberek termelnek” konkrét tevékenységének és osztályviszonyainak konkrét tevékenységének valóban-ittlétezésével bizonyítható. Ezért állítható — éppen az egzisztencialistákkal szemben —, hogy:

„A társadalom nem egyénekből áll, hanem az összességét fejezi ki azoknak a vonatkozásoknak, viszonyoknak, amelyekben az egyének állnak egymással.”

„A társadalmi egyén kifejlődése az, ami a termelés és a gazdaság egy alappilléreként jelenik meg.”⁷

Persze, az egzisztencia filozófiái éppen ezt az ittlétezést, az anyagi élet termelését teszik zárójelbe és nyilvánítják evésbe, munkába stb. veszőnek (Jaspers: „blosses Dasein”; Heidegger: „uneigentliche Existenz stb.”). A kör így lassan leszűkül. A zárójelen kívül semmi sem marad, ami az emberi ittlétezés (Heidegger: „Dasein”; Sartre: „pour soi”) genus proximuma lehetne. Minden csupán szubjektív, individuális, differentia specifica. Ám nem szubsztanciális értelemben! Az egyedi létezés teljességgel meghatározatlan; nem mondható meg hogy „mi?”, csupán a „hogyan?”-ről szólhatunk. A léthez ebből a „hogyan?”-ből kell eljutni. A lét vizsgálata a „mi?” oldaláról lehetetlen, mert minden válasz értékposztulátumokból fakad. A jelenségek világa fölé emelt világ egészének kategóriái a hiposztazálás eredményei. A lét, létező, magánvaló stb. fogalmakat éppen annyira ittlévőknek kell tekinteni, mint az általuk megjelölt konkrét egyedi tartalmakat. Ezeket a kategóriákat önállósítani annyit jelent, mint egy osztályt a saját elemei közé sorolni, saját maga alá rendelni. Ha így cselekszünk, akkor csupán az elvonatkoztatott, önállósított, hiposztazált lét üres sémájába bújít hatalomra törő akarat „kell!”-jéhez jutunk. A metafizika azt állapítja meg, ami benne van; az értéket és

nem azt, ami a tények lényege. Amikor arról beszél, ami van, akkor tulajdonképpen arról szól, amit akar, aminek szerinte lennie kell. Ez tölti ki az eddigi gondolkodás történelmi térségét — mondja Heidegger. A metafizikából kimarad, elrejtőzik a lét. A metafizika valójában nihilizmus.⁸

Heidegger szerint a tárgyasult, empirikus létező (das Seiende) jelenségei képtelenek önmagukból kifejtetni (Auslegung), megvilágítani (Erklärung) önmagukat. Csupán a tárgyi világ tárggyá vált alkotójának (a „Homo Faber”) eszközei.

Ezzel kapcsolatban két dolog jegyzendő meg.

I. Az egzisztencia filozófiái igen gyakran egyenlőségelet tesznek a nem azonosítható tárgyasulás és elidegenülés közé.

A tárgyasulás a természet humanizálásának és az ember naturalizálásának egyik momentumuma. Az emberi tevékenységgel új tárgyként létrehozott dolgokat jelenti. Ezek meghatározott termelési eljárást jelenítenek és (viszonylag) örökítenek meg. Újratermelésükhöz ezek ismeretét el kell sajátítanunk. Ha csak használjuk őket, akkor is — meghatározott szintű, társadalmilag feltételezett és közvetített emberi tulajdonságokat, képességeket hordozva, megtestesítve — megkövetelik azok betartását. Az ember az ilyen exteriorizáció révén affirmálódik. Nem vagyunk érett, befejezett pszichikumként a társadalomba hajítva, hanem fokozatosan szocializálódunk, beletanulunk a társadalomba; tárgyasulva integrálódunk. Így leszünk emberibb, vagy embertelenebbé (persze nem a szó biológiai értelmében) a társadalmi viszonyoktól és a racionális, szervezett alkotó-tevékenységtől függően. Az embert a környezet határozza meg, de a környezettel képes létezni, és a környezettel meghatározott ember így arra is képes, hogy ezt a környezetet meg is változtassa.

Az egzisztencia filozófiái az előbbi momentumot — a tárgyasulást — már eleve elidegenülésnek nevezik és egyszerűen azonosítják az önállósult, represszív erővel bíró, a történelmileg kialakult és az emberi ellenőrzés alól elszabadult termelés feltételeivel és eredményeivel, miközben az osztályfeltételezettség kategóriáját egyszerűen elhallgatják, illetve *csak* „ontikusnak”, s nem ontológiai szempontból is relevánsnak tartják. Az elidegenülés megszüntetését célzó, a marxista osztályharc koncepciójától eltérő egzisztencialista ugrás, az úgynevezett „ek-szisztencia” irracionalizmusa a tárgyasulást akarja megszüntetni, és az ennek „hogyan?”-jára adott válasz misztikumában mutatkozik meg.

Az egzisztencia filozófiái rendszerint az objektiváció fogalmát is pejoratíve, objektivációként (eltárgyasulás — elidegenülés — eldologiasodásként) értelmezik. Ilyen értelemben mutatnak rá a klasszikus metafizika hiányosságaira, de ugyanide sorolják be a marxista elméletet is, mert az — állítólag — racionalizmusával és dialektikájával csak az eddigi elnyomó hatalomként konstituálódott technika kiszolgálója. A saját maguk által kialakított objektivációkat a többitől elkülönítve „pozitív utópiának”, illetve nem utópisztikusnak, hanem utópikusnak hívják. A támadott moralizáló (metafizikus) beállítás kézenfekvő, noha ezt az ellentmondásosságot erénynek is tüntetik fel, az „új, azaz az igazi” logika (ha ennek a kifejezésnek egyáltalán valamilyen értelme van) megnyilatkozásának tartják. Nem véletlen, hogy az ilyen szellemi klíma a bölcsesség non plus ultrájának tekinti például Braque mondását:

„Les preuves fatiguent la verité.”

(A bizonyítékok kifárasztják az igazságot.)⁹

II. A szubsztancialitást feltételező klasszikus metafizika bírálata cseppet sem egzisztencialista találmány. Például — hogy most ne a filozófiára hivatkozzunk —, a modern fizika ma már a szubsztancia helyett a világ és a kutató, tehát a szubjektum és az objektum viszonyát tematizálja. Ezt a koncepciót követi az egzisztencializmus is, amikor arról beszél, hogy az egzisztencia nem határozható meg a szubsztanciális tulajdonságok merev halmaza gyanánt, hanem csupán egzisztenciális viszonyulásainak összességében. Az ember „autentikus lehetőségeinek összességében” létezik, melyek nem tehetők külsővé, melyekben az ember már benne él (Sein zum Seinkönnen). Ezzel ugyanazt a kérdést tematizálják, mint Marx, s ezeket az állításokat — így absztrakt általánosságukban — fenntartás nélkül elfogadhatjuk.

Ám mindebből Marxétól homlokegyenest ellenkező következtetéseket vonnak le. Egyrészt az irracionalitás szükségszerűségére következtetnek, mert minden racionalitás „külsővé tétel”, „szubsztancionális merevítés” stb., másrészt pedig, ha az ember az autentikus lehetőségeinek összességében már benne is létezik, akkor a múlt—jelen—jövő dimenziói egybefolynak, s ebből csak akkor vezethető le az állandó jövő felé fordulás, az állandó önp projekció, az állandó transzcendencia mint az egzisztencialista létezés lét-lényege, ha az időt teljességgel redefiniáljuk, a létet a temporalitás történéssel azonosítjuk. A lét és a létezés, a szubjektum és az objektum stb., tehát az autentikus ember totalitása ekkor egy negatív totalitásként a Lét és a Semmi negatív totalitásaként „ragadható” meg, a „Minden elmúlik és minden örök” örök körforgásának tér-időtlensége, nemlétező létező, s létező nemlétező gyanánt; irracionálisan.

Mi az igazság? — „Bolondját járm”, kóborolni, tévelyegni; a „die Irre”

Az „animal rationale” koncepciójával az igazságot a szubjektum—objektum viszony „veritas est adequatio: rei et intellectus; (intellectus ad rem;) rei ad intellectum” fikcióiban kereső metafizikában¹⁰ lehetetlen a tárgyiasult (értsd: elidegenült!) emberi létezés túlhaladása, mert az ilyen vizsgálódás nem ontológiai, hanem *csak* (!?) ontikus síkban mozog. Ez csak az igazság elrejtése (Verborgenheit), a lét talajvesztése (Ab-Grund). Az ismeretelmélettel önmagát az objektum részévé változtató szubjektum filozófiái

„a logikára való hivatkozással azt a látszatot keltik, mintha éppen a gondolkodásba illeszkednének be, pedig azt megtagadják”¹¹.

„Humanizmusuk” az emberi lényeg preegzisztenciálisnak tartott formáját akarja ránk — mint alakítandókra — kényszeríteni. Ez a technika kizárólagos türelmetlenséggel avatkozik be életünkbe, és szolgálivá tesz bennünket, így elveszíti a humánomot — fejt ki Martin Heidegger egy párizsi barátjához, Jean Beaufrethez írt híres „Humanizmus-levelében”. Az igazi humanizmus nem lehet semmiféle „izmus”, hanem maga a humánus; az ember megértése az önmagához való viszonyból, de semmiféleképpen sem a létező (Das Seiende) egészéből való levezetéssel. A jelenségek világa csak a tudat megvalósítását szolgáló eszköz lehet.¹² Az igazság tehát maga a szabadság, az pedig a tévelygés, az állandó újrakérdés (die Irre), mert nincsenek semmiféle elsáncolt igazságok, nincs semmiféle konstans világítótorony a lét hullámverésében, nincs semmiféle talaj, mert maga a lét a talaj, s ennek nem lehet talaja; ezért Ab-Grund, temporalitás.

Amíg az eltárgyasult-elidegenültség kritikájának síkjában mozog (noha absztrakt-ontológiai síkjában), Heidegger

„érdekes módon a tőkés rendszer világának és emberének elidegenültségéről szóló marxi tanítást közelítette meg”¹³.

Kiemeli, hogy az elidegenülést felismerve Marx a „történelem lényeges dimenziójába hatolt”, s mert a lét történetét vizsgálja, a marxista történelem-felfogás „minden más történelemnél hatékonyabb”.¹⁴

Am az „ember csinálja a történelmet” kijelentést Heidegger tisztán szubjektív projekcióként értelmezi. Az, hogy az emberi lehetőségválasztás már a biológiai alkattal, a természet feltételeivel, társadalmi életének anyagi alapjával, társadalmi viszonyainak objektív összességével feltételezett stb., mindez a zárójelen kívül marad. Az, hogy tudatunk az anyagi élet szükségszerű termelési folyamatában a praxis ontológiai előfeltételével — az akaratunktól függetlenül létező, strukturált anyagi valósággal — meghatározott, Heidegger szerint fordítva érvényes. Létezésünk ontikus síkja a világba-hajítotttság. Ebbe a bukásba vagy a mindennapok sűrke objektívítás-űrlapjára ragadó depersonalizálódott „das Man” gyanánt veszünk el, vagy autentikus emberré leszünk. A probléma marxi. A megoldás nem. Marx tétele, hogy a lét mindig tudatos lét (ha elidegenült is), a visszájára fordult. A tudat létes tudat lesz. A marxi emberré-alakulás történelmi folyamata helyett a történelem a temporalitás, az idő-lét egzisztenciáléjaként jelenik meg.

A tárgyi világgal minden racionális viszonyt megszakító önmagunkhoz való viszonyulás igazságkeresésének antropocentrizmusa elve lehetetlennek minősíti a tárgyi világ mindenféle humanizálási kísérletét (az objektív praxist). Ezzel a fundamentálonológia valójában „képtelen objektívációvá”, utópisztikussá lesz. Az ember ontológiai, szubsztanciális természetének elvetése mögött az egzisztenciálék ontologizálása húzódik meg; a metafizika elvetése a metafizika nevében történik. Az ember a világ törvényhozója, a lét pásztora lesz, de olyan, akinek időbeli végessége a Semmi és a Halál közé ékelve önmaga szabadságra való „kárhoztatottságát” (Sartre: „Condamné à être libre!”), önmaga törvényhozó erejének lehetőségét abszurdummá, erőfeszítéseinek hiábavalóságává silányítja. Az örök visszatérésben értelmetlenné váló dinamika, azaz az igazságkeresés tévelygésben igazságralelése, a mindig befejezetlen önk aktualizáció moralizáló eljárással történő érték-ké-mítosszá emelése az irracionálisba torkollik.

Az egzisztencialista beállítás helyesen mutat rá, hogy az ember alapvető jegyei: a praxis, az öntudat, a szabadság stb. — elsősorban antropológiai kategóriák. Am minden szubtilis elemzés ellenére is, a történelmileg alakuló egzisztencia ontológiai előfeltételektől való megfosztása szükségszerűen ott köt ki, hogy az „Ember a mértéke mindennek!” prótagorászi tétele csak egy lehető tartalmat, a gorgiaszi nihilizmus tartalmát kapja, vagyis azt, hogy semmi sem létezik, ha létezik, akkor nem közölhető. Így pedig ezek a kategóriák olyan üres fogalmi konstrukciókká válnak, melyeket mindenki olyan tartalommal tölthet ki, amilyennel éppen akar. A metafizika értékposztulátumoktól vezetve elfelejtette a létet, mondja az egzisztencialista szellem. Nos erre a szellemre ugyanez vonatkozik.

„Humanitás” — ahumanizmus!

Az ember világban-itt-létezése (Dasein ist In-der-Welt-sein) állandó szituációban levés, állandó kóborlás (die Irre), az állandó lehetőségválasztás korlátlan szabadság (amelyben csupán a szabadságot nem lehet választani). Az ember az, amit a szituáció túlhaladásának érdekében cselekszik; tehát emberré lehet, vagy nem-emberré válhat. Cselekvésünk megszűnteti, feloldja, de meg is őrzi a múltat. Ezért ittlétünk nem egyszerűen jelenség, hanem fenomén; a semmiből idevetődött lét, a lét és a tudat őseredeti egysége, melyben mindenféle szubjektum—objektum viszony tételezése csak elmeredezés, önelvesztés. Lényege tehát:

„ex nihilo fit ens qua ens”.

A jelenségtől eltérően az emberi élet realitása, öntudata, önmagát önmagából megmutató nyitottság:

„die Aussetzung in die Entborgenheit des Seienden”

mondja Heidegger a *Wom Wesen der Wahrheit* soraiban. Az egzisztencia állandó önaktualizáció, önprojekció, angazsált beállítottság (Befindlichkeit). Az ember tehát mindig önmaga előtti (Sich vorweg-Sein). Ezért vagyunk végzetesen a szabadságra kárhozható, melynek felelősségét el kell viselnünk. A felelősségtől való menekülés a technikai racionalitás világába való beépülés, amelyben minden kitörési kísérlet (tehát az egyébként „okos” Marxé is) csak a szükségyszerűség világának béklyóit perpetuálja.

Heidegger azt a husserli gondolatot gondolja végig, hogy a világnak egyáltalán nem szükséges léteznie, önlétünk abszolút bizonyossága akkor is megmarad. Mi vagyunk a világ, amely nem magyarázható meg semmiféle morálizáló human-,izmussal”. Az elidegenült, elesett (Verfallenheit) létezésből csak ugrással, kiszakadással szabadulhatunk ki. Ezért az ember „ek-szisztál”, hogy önmagát a lét igazságában (mondjuk ki, hogy az örök visszatérés temporalitásának állandó tévelygésében, az értelmetlenség levés-ártatlanságában) keresse. Az ek-szisztencia tehát a lét őrzése (Hirt des Seins). Hogy Heidegger mennyire őrizte a létet, az autentikus szabadságot a fasizmus ideje alatt, arról már sokan írtak. De erről nem kell szólnunk, ha immanens kritikát akarunk; a konkrét személyiséget ekkor nem azonosíthatjuk az ek-szisztenciával, hiszen az csak a temporalításban, a lét—idő horizontjában való projektálódás.¹⁵ Am ha így van, akkor az ember fundamentális lehetősége, egyetlen nagy összeütközése önmagával csak a halál abszurditása. Ezért léte a halálra-létezés (Sein zum Tode). A „Lét és Idő” végső megállapítása az, hogy az ember múltja a Semmiből való felmerülés, jövője pedig a halálra-létezés. A lét csak idő, amely a semmiből jó és a semmibe veszik. Így nyer Heidegger lázadása a tárgyasult-elidegenült létezés ellen pesszimista befejezést, amely csak az „adott” ideológiai apológiája, noha „negatív előjelekkel”. Már kezdetben nem kérdez az emberről, hanem a lét értelmét vizsgálja. Az ember értelmének kérdésében számára csak egy fontos; az ember milyenné léte, amely az „ontikustól” elvonatkoztatott ontológiai síkban egyszerűen elkallódik. A fejlődés dialektikájának destruktív oldala nála egyszerűen sorssá, etosszá válik. A munka az eltárgyasult-elidegenült ember generikus lényegeként jelenik meg, de csak az elidegenült ember, a metafizikai „animal rationale” lényege gyanánt.¹⁶ A munka konstruktív oldala nála elmosódik. Marxnál ellenkezőleg!

JEGYZETEK

- ¹ *Hegel*, Fenomenologija duha (Phänomenologie des Geistes). Kultura, Zagreb 1955. 7. o.
- ² *Nietzsche*, Ím-ígyen szóla Zarathustra. Grill Károly, Budapest 1908. 77. oldal.
- ³ *Martin Heidegger*, Holzwege. Frankfurt/Main 1950. 238., 240., 245. oldal.
- ⁴ Marx ezt a tézist több helyen is kifejtette, például a 9. Feuerbach-tézisben, a „Kéziratokban”, amikor a képtelen lényről (Unwesen) beszél stb.
- ⁵ V. ö. *Lukács György*, Az ész trónfosztása. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 383. oldal.
- ⁶ *Lukács György*, Povijest i klasna svijest (Történelem és osztálytudat). Naprijed, Zagreb 1970. 83. oldal.
- ⁷ *Marx*, Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie. Dietz, Berlin, 1953. 176. illetve 593. oldal; valamint az új magyar kiadás I. kötetének 168. illetve a II. kötet 169. old.
- ⁸ *Heidegger*, Holzwege, 244. oldal. Vö. még a 283. és 245. oldalt.
„Wenn jedoch das Wesen des Nihilismus in der Geschichte beruht, daß im Erscheinen des Seienden als solchen im Ganzen die Wahrheit des Seins ausbleibt, und es demgemäß mit dem Sein selbst und seiner Wahrheit des Seienden als solchen in ihrem Wesen Nihilismus.”
- ⁹ *Heidegger* idézi, a normandiai Cerisy-la Salleban tartott előadása utáni vitában, 1955. augusztusában.
- ¹⁰ V. ö.: *Heidegger*, O biti istine (Wom Wesen des Wahrheit). Gledišta, 5–6/1972. Beograd
- ¹¹ *Heidegger*, Platons Lehre von der Wahrheit. Bern, 1947. 97. oldal.
- ¹² A lehetőséget a valósággal abszolúte szembefordító felfogásokat már Hegel bírálta. A képzeltnék úgy tűnik – mondja –, mintha a lehetőség gazdagabb és átfogóbb volna, a valóság pedig korlátozottabb és szegényesebb. Pedig fordítva van, mert a valóság a lehetőséget elvont mozzanatként hordja magában.
Hegel, Enciklopedija . . . Veselin Masleša, Sarajevo 1965. § 142. és § 143.
- ¹³ *Bogdan Šešić*, Savremeni čovek i svet. Zavod za izdavanje udžbenika SRS. Beograd 1969. 62. oldal.
- ¹⁴ *Heidegger*, Platons Lehre von der Wahrheit, mit einem Brief über den „Humanismus”. Bern 1954. 2. Aufl. 87. oldal.
- ¹⁵ *Heidegger*, Sein und Zeit, 235. oldal. Idézte *Miladin Životić*, Pragmatizam i savremena filozofija c. munkája alapján. Nolit, Beograd 1960.
- ¹⁶ *Heidegger*, Vorträge und Aufsätze: Überwindung und Metaphysik. Pfullingen 1954. 72. oldal.

REZIME

LAVIRINTI „BITAK-SVESTI”

U *Uvodnim konkluzijama* autor iznosi stav da egzistencijalistička misao, koja je pravilno uvidela da čoveku niko ne može odrediti njegove ljudske vrednosti, jer čovek pripada celini bitka, i koja je na svoju zastavu istakla zahtev za subjektivizirano slobodom, uprkos suptilnih analiza otuđenog-opredmećenog sveta metafizike, dospela je samo do doživljavanja otuđenosti. Time njeni „stvorení nove vrednosti” na kraju služe samo ideološkoj apologiji „poretka” a ne znače mogućnost humanističkih vrednosti. Otuda spoj Hajdegera sa Marxom je neprihvatljiva alternativa. U ostalim delovima teksta (*Ništa nije jasno ali je sve izrecivo, Ontologija negativnog totaliteta, Šta je istina-lutanje, „die Irre” i „Humanitas”-ahumanizam*) autor skicira razlike između hajdegerovske fundamentalontologije i marxizma, pokušavajući da pruži imanentnu kritiku hajdegerovskih stavova o neprikladnosti informativne funkcije jezika za izražavanje istina „logike srca”, o neprikladnosti i protivurečnostima pojma totaliteta kao identifikacije Bitka i Ništavila, ukazujući na nedopustivost identifikovanja opredmećivanja i otuđenja i objektivacija, pokušavajući da skicira apsurdnosti shvatanja istine kao lutanja Bitka-Vremena u krugu večnog vraćanja istog; i na kraju daje i kritički osvrt na problem „ek-sistencije” kao stava „*contradictio in adjecto*” i ukazujući na ahumanizam egzistencijalistički tretiranog apstraktnog „humanitasa”, izraženog u pojmu „*Hirt des Seins*”.

SUMMARY

LABYRINTHS OF „EXISTENCE-CONSCIOUSNESS”

In his introductory conclusions the author exposes the standpoint that the existential thought — which has rightly realized that man cannot be determined his human values by anyone because he belongs to the entity of existence and which has put on its flag the claim for an individualized liberty in spite of subtle analyses of the estranged materialized world of metaphysics — reached only to experience estrangement. Thereby the „created new values” of the existential thought after all serve only for the ideological apology of the „regime” but do not imply the possibility of humanistic alternatives. Therefore the relation between Heideger and Marx is an unacceptable alternative.

In the other parts of the text (Nothing is clear but everything is utterable, Ontology of negative totality, What is truth-erring, „die Irre” and „Humanitas”-inhumanism) the author outlines the differences between Heidegerian fundamentalontology and Marxism making the effort to give an immanent critique of Heidegerian viewpoints on the inadequacy of the informative function of language to express truths of the „heart’s logic”; on the inadequacy and contradictions of the concept of totality as the identification of Existence and Nullity pointing out to the inadmissibility of identifying objectification and alienation; trying to sketch the absurdity of conceiving truth as erring of existence-time in the circle of eternal returning of the same; and concluding the author gives a critical retrospect at the problem of „existence” as a position „contradictio in adjecto” pointing out to the inhumanities of abstract „humanitas” treated in an existential way and expressed in the conception of „Hirt des Seins”.

HAJNALI ESZTETIZÁLÁS

Éjszakai esztetizálás. Ezzel a címmel jelent meg az a vaskos, mintegy harmincöt ívnyi gyűjtemény, amely Csáth Géza zenei tárgyú cikkeit, kritikáit tartalmazza. (Zeneműkiadó, Budapest, 1971) Figyelmet keltő cím, s kifejező is, ha arra gondolunk, amire Kroó György is, hogy e szókapcsolat jelzője a korra is utal, a modern magyar zene születésének még homályos és bizonytalan időszakára (Élet és Irodalom, 1971. július 31.), bár az írások s a kor természete inkább a hajnalra emlékeztet, mint az éjszakára. Egyébként a gyűjtemény darabjaiban az esztetizálás, az elmélkedés sem mondható gyakornak. Az viszont valószínű, amit többen is föltételeznek, hogy ezeknek a cikkeknek a zöme hangverseny után és a lap nyomása előtt, tehát a késő esti órákban készülhetett sebtiben, s így a kötet címében az „éjszakai” kétszeresen is jogos.

Ezzel számolni azért is tanácsos, mert ezek a bírálatok híjával vannak minden pedantériának, s aki módszeres okfejtést, zeneelméleti rendszert várna tőlük, annak csalódást okoznának. Többségük rövid recenzió, melynek menetét részben a bírált műsor rendje, részben a benyomások határozzák meg. A tűnődő, mérlegelő értékelésekkel szemben, az élmények közlésének spontán lendülete határozza meg természetüket. Egy-egy művet vagy előadást legtöbbször két-három mondattal kell a szerzőnek jellemeznie, s ilyen terjedelemben nem lehetett könnyű eredetinek, élményszerűnek lenni, s a lényegot mondani.

A gyűjtemény közzétételét mégis nagy nyereségnek véljük. Hogy miért, arról tüzetesebben is érdemes szólnunk. Demény János, aki közreadta s bevezetővel látta el, természetesen maga is rámutat a közreadás nyereségének néhány fontos elemére. Első helyen és nagy nyomatékkal a gyűjtemény forrásjellegeré. Arra, hogy az Ady–Bartók nemzedék nagy művészi forradalmának legizgalmasabb fázisáról, a frontáttörés éveiről (1906–1911.) Csáth Géza beszámolóit adják a legteljesebb keresztmetszetet. Ezekben a kritikákban — mint Demény írja — „az Ady-, Móricz-, Bartók- és Kodály-kor első, forrongó időszakának szele süvít.” Föl is sorolja azokat az eseményeket, amelyekkel érzékeltethető a történelmi pillanat kivételessége s az élmények hordereje. Elismételni ezeket itt nem akarjuk, s mivel bennünket amúgy is e könyvnek az egykorú irodalomra is érvényes tanulságai érdekelnek, illetékességünket is korlátozottnak tudjuk. De éppen ezért lehetséges, hogy néhány

pontnál, vonatkozásnál tartósabban időzzünk, s nagyobb nyomatékkal hívjuk föl a figyelmet egy-két tényre, gondolatra.

Az egyik az, hogy egy város, ahol három-négy jó zenekar volt állandóan pódiumon; ahol Bécs, Berlin, Olaszország, Párizs kiválóságai hangversenyeztek; ahol Puccini, Richard Strauss, Debussy maga vezényelte művét; ahol Beethoven összes szonátáit Európa legjobb színvonalán lehetett hallani; ahol Willy Brumster, Jan Kubelik, Caruso, Pablo Casals egymásnak adják a kilincset; ahol e világnagyságokat értő és szenvedélyesen odafigyelő közönség ünnepli; ahol . . . Abba hagyjuk a felsorolást, mert konzekvenciánk csak ennyi: ahol ilyen érinthető közelségben volt jelen Európa, ott a Nyugat mozgalmának s a vele párhuzamos zenei és építészeti irányzatoknak a kihívása, e kihívások bátorsága, fölénye, dinamizmusa egyre törvényszerűbbnek és természetesebbnek tetszik. Amíg csak az irodalom felől, a Nyugat néhány száz olvasója, néhány újság, s köztük a munkásmozgalmat reprezentáló Népszava felől néztük ezt a forrongást, erejét, áttörésének sikerét hajlamosak voltunk legendásítani. Nem Csáth könyve az első kiadvány, amely a század eleji modernség rétegzettségét igazolja, de ez az első, amely az irodalom és a többi művészet közötti kapcsolat szorosságát közlel és gazdagon dokumentálja.

Ennek jelentősége akkor mérhető hitelesen, ha tudjuk, hogy a Nyugat íróinak és költőinek világképében a zene eléggé periferikus helyet foglalt el. Míg a kortárs képzőművészettel való kapcsolatról sok vers, cikk és vallomás tanúskodik, s a másik oldalról Rippl-Rónai, Tihanyi Lajos, Medgyessy íróportréi is a kapcsolat szorosságát igazolják, addig a zenéhez fűződő szálak elég gyérek és esetlegesek. A Kosztolányi-versekben ugyan fölbukkan Schumann, Beethoven neve, van interjúja Bartókkal is, de zenei anyanyelve még a század eleji nótázás jegyében alakult, s az ebből eredő bizonytalanság később se oszlott el. Tudomásunk szerint érvényes ez Adyra, Kaffkára, Móriczra, Tóth Árpádra, Juhász Gyulára is. Babitsról meg eléggé ismeretes, hogy a görögös kedvteléseket, a táncot, a zenét csak távolról tudta csodálni. Ilyenképpen a Nyugat jelentősebb írói között — a librettóírásban is jártas Balázs Béla mellett — csak Csáth Géza volt a zenében avatott. Igazán avatott csak ő. Gyűjteménye tehát nemcsak a maga, hanem egy egész irányzat zenei ízléséről is tudósít. Lehet, hogy Ady vagy Kosztolányi nem gondolkodott ugyanígy, de az nagyon valószínű — hiszen egyazon lapnál dolgoztak —, hogy — amíg a Budapesti Napló volt a bázisuk —, ha a zene eseményeiben el akartak igazodni, elsősorban Csáth Gézára figyeltek. Ady bizonyára Reinitz Bélára is, de hogy Kosztolányi elsősorban Csáth Gézára, ezt több okból is föltételezhetjük.

Mielőtt ezekről a kapcsolatokról s a gyűjtemény szabadkai vonatkozásairól szólnánk, beszélünk kell arról a zenei eszményről, melyet — e kötet tanúskodása szerint — Csáth Géza leginkább magáénak vallott, amelyet modernnek vélt. Erről az eszményről képet alkotnunk igazán nem nehéz, mert Csáthnak gondja van rá, hogy elképzelését a modernségről világossá és meggyőzővé tegye. Eszerint a modern zenének nem a szerkezet, hanem a melódia, a föltűnő, érzékletes melódia a lelke. Építkezését az érzések logikája határozza meg. Ritmikája sokkal szeszélyesebb, egyénibb, mint a klasszikus zenéjé, s hangszerelése, harmonizálása olyan színes, rafinált és árnyaltos, hogy a hallgató egész idegrendszere rezonálni kénytelen rá. Elkábít, fölizgat, mint a szesz ital. Így képes a napi lőtás-futás után is fölajzani az elcsigázott érzékeket s a

fáradt fantáziát. „Csupa apró figyelem-koncentráció, csupa rövid akaratlendület, enervált idegducok korai kisülése!” — írja Pucciniról szóló tanulmányában. S ugyanitt olvasható ez a szintén nagyon jellemző elemzés is: „Illogikus, önkényes, modoros, sőt amateurizú egyes momentumaiban, de a matematikai logika hiányát indokolja egy szinpadai és érzelmi logika, a zenei önkényességet magyarázza egy álmodozó, hatalmas erejű melódiafantázia türelmetlensége, a modorosságot pedig egy nagy hangszerelőtehetség mániákus színekedvelése.” Az egyéni, az érzéki, a gáttalan különösen fontos jegyei ennek a műszemélynek. Igen jellemző, hogy Bartókról szóló cikkeiben is a szilaj, „szangvinikus kedély”, a sohasem hallott hangszínek, a vad, erőszakos ritmusok, a „hun táncokat” visszaidéző hatások fogják meg Csáthot leginkább.

Mindazonáltal félremagyaroznánk őt, ha nem mondanánk el, hogy a „nemes”, a „finom”, az „elegáns”, az „elmélyült” jelzők az előbbiekkal szinte egyenértékű minősítéseként bukkannak föl ott, ahol erre alkalom kínálkozik, például Debussy vagy Bartók esetében.

Ez a fogékonyág azonban még szerves része ugyanannak a modernségnek, mely az üde, a vad, az érzéki zenélésben leli igazán kedvét, s érzéketlen minden iránt, ami más. Csáth Géza nem ilyen értelemben volt modern zeneértő. Azt nem tagadta, hogy a jelen zenéjéhez: Wagnerhez, Puccinihez, Bartókhöz vonzódik, az elfoglalt rajongás idegen volt tőle. Azonosulva is folyton egy teljesebb zene, az egyetemes muzsika mértékével mért. Ez a mérték képesítette arra, hogy a régi és az új küzdelme közepette is számolni tudott például Puccini vagy Richard Strauss bizonyos gyöngeségeivel. Puccini esetében azzal, hogy nem túl igényes, hogy a hatás a fő gondja, s partitúrája szimpla és improvizációszerű. Richard Strauss *Elektrájáról* megírta, hogy a sikoltozás és a harsogás túlteng benne. Igaz, egy későbbi előadásról, melyet a szerző vezényelt, már több megértéssel ír, de azt is jelzi, hogy az első előadás izgalma az alaposabb megismerés során elveszett. Ezeket a bíráló megjegyzéseket a nagyra becsülő minősítések ellensúlyozzák, de célunk nem is az ízlés affinitásának elkendőzése, hanem a szemlélet józanságának bizonyítása. S ezt még az előbbi példánál is meggyőzőbben igazolja az, hogy Csáth Géza ismerte az ízlésalakulás dialektikáját, s jól tudta, hogy a láz, a szenvedély, az egyéniség, az izgalom, a rafináltság, a differenciáltság, az ingyencség kultusza után valami másnak, egyszerűbb, bensőségesebb, tisztább zenének kell következnie: „... a modern muzsika — írta egyik igen fontos cikkében — minden látszólagos komplikálódása mellett is egyszerűsödni fog. Egyszerűsödik technikailag, kifejező eszközeiben, formáiban, a nélkül, hogy lemondana a harmóniak csodás, újonnan felfedezett gyarmatairól és a hangzás pikantériájáról. A Debussyk, s Straussok, a Sindingek utódai meg fogják találni a módot, hogy az ő individuális poézisüket, vagy ha úgy tetszik, örültségeiket miképp mondják el egyszerűbben, összefoglalóbban, anélkül azonban, hogy a kifejezésben egy pillanatra is megtagadnák magukat és önmagukban a Ma emberét.” Ettől a fejleménytől azt várja, hogy az idegek és az ösztönök felől hódító zenét a mélyebb megértést igénylő zene váltja föl. Itt írja le ezt a vallomást: „Sok és sokféle zenei szenzációban volt részem, de a legszebbnek számítom azt, amikor falun, reggeli után, fehérre meszelt szobában játszhattam a Mozart hegedűszonátáit.”

S ez a vallomás nem ötletszerű, nem a pillanat ihletéből ered, hanem abból, hogy Csáth Gézát a zenetörténet klasszikusaihoz mély átértésen alapuló és a friss élmények révén folyton újuló, föltöltődő kapcsolat fűzte. Beethoven

szonátáit olyan hozzáértéssel, olyan intenzív figyelemmel tudta hallgatni és elemezni, ahogy csak életérdekű, kivételes eseményre figyelhet az ember. Bach távolabb állt tőle, de titáni bőséget, szépséget szintén mélyen átélte, s hitte, hogy az alapos zenei műveltség Haydnhoz és Mozarthoz is közelebb viheti a ma emberét. E klasszikusok tisztaságának, nemességének, mélységének, zsenialitásának fölénységét még ott is éreztetni tudta, ahol a tőlük való távolság és eltérés értelméről s nyereségeiről beszélt.

Napjainkban, amikor a modernség képviselőit egyre inkább azok sajátítják ki, akik számára — jobb esetben — Kassáknál kezdődik a hagyomány, az előbb elmondottakat érdemes külön is hangsúlyozni. Annál inkább, mert Csáth Géza modernségét még az avantgarde legkonzekvensebb esztétái sem vonják kétségbe. Ellenünk vehetnék, hogy egy újság kritikusanak kötelessége volt — mint ezt Csáth meg is fogalmazta — „mindent, ami értékes, megérteni és értékelni.” Csakhogy Csáth Géza nem „hivatalból”, s nem ímmel-ámmal tett eleget ennek a parancsnak, hanem meggyőződésből, az élmény ereje által sarkallva, hitelesítve. S nem azért bizonyult erre képesnek, mert a műélvező naivitásával hódolt minden szépség előtt, hanem mert a műélvező egészséges érzékenységét a képzett muzsikusi tudása, a zenetörténet folyamatának átélése felől is igazolni tudta. Mert ép érzékekkel, nyitott lélekkel és szilárd mértékkel állt a mű előtt. Ezért sejtette meg és merte leírni, hogy „a zenei parfümök és csemegék mértéktelen élvezése után el fog következni a rendszeres zenei táplálkozás korszaka. S a hajlam erre mindenütt megvan. (. . .) Már a hangversenyeken nagy keletje volt a klasszikusoknak. (. . .) Ez a neoklasszicizmus, amely a muzsikusból teljesen organikus képződmény, jelentkezik már a fővárosi zeneértő közönség vágyaiban és szándékaiban is.” S itt következik a már idézett program, méghozzá hangsúlyosan: „*Mindent, ami értékes, megérteni és értékelni.* Mozart Don Juanját épúgy, mint Strauss Saloméját . . .”

Ezt 1907. június 20-án írta Csáth Géza, tehát a Nyugat-nemzedék készülődésének legvehemensebb pillanatában, és egy Wagner, egy Puccini valóban leigázó bősége, érzéki varázslata közepette, tehát igazi „csemegék” és nem harmadszor fölmelegített, szellem és szépség nélküli kihívások közepette. Aki komolyan veszi az ő modernségét, annak ezzel bizony számolnia kell, s nem jár vele rosszul sem a mai esztéta, sem a mai irodalom. S mert nálunk megvan rá a hajlam, hogy eldobjuk a klasszikust, ha nem illik a koncepciónkba, még ha olyan merészen modern novellákat írt is, mint Csáth Géza, nem árt elmondani, hogy ez az egész kultúrán iskolázódott mérték nem volt kivételes adottság. Az irodalom szférájában Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi éppúgy tisztelte és szerette a tőle távol eső klasszikusokat, Vörösmartyt, Aranyt, később Petőfit is, mint Csáth Beethovent. Az a kapcsolat, amely Kosztolányit és Babitsot Aranyhoz fűzte, nemcsak tiszteletteljes volt, de szinte családian személyes és folyton gazdagodó. Ady pedig, aki a maga forradalmának ellentéteit visszavetítve vállalta vagy utasította el elődeit, a vita és a vonzódás megkapó és huzamos küzdelme révén jut végül közel a balladához s a *Buda halála* Arany Jánosához. S eközben a vele rokonnak érzett elődökből fölmutatja, fölfedezi a magyar irodalomtörténetnek azt a vonulatát, amely Balassitól Csokonain át Petőfiig ível, s amelyet azóta sokan vállaltak (például Németh László), s ma is sok irodalomtörténész és költő e kép kiegészítésével, részletezésével s újrafogalmazásával alkotja meg irodalmi világképe alapjait. S még nem is beszéltünk a világirodalomhoz fűződő kapcsolatokról, melyek

Babits és Kosztolányi esetében kézikönyveket fölülmuló szervességgel s gazdagsággal öltöttek formát.

Mindezt azért kell itt fölidéznünk, hogy kitűnjön: mint a kultúra nagy forradalmárai általában, a modern magyar irodalom úttörői nem légüres térben, hanem egy gazdag kultúra emlőin, a hagyomány gyökerén nőttek föl, s ez képesítette őket arra, hogy ne részegedjenek meg önmaguktól, hogy művészi ösztönük és mértékük az érés, a tisztulás, az elmélyülés felé kényszerítse az egyéni pályákat s a mozgalom egészét.

Hogy ez az ösztön s ez a mérték mennyire személyes készségként s milyen spontánul és biztosan működött, Csáth Géza sebtiben lejegyzett, s egymást gyakran követő zenekritikáiból éppúgy kitűnik, mint Babits elmélyült tanulmányából. Ez a kritikus, aki nemzedékével összhangban olyan lázas együttérzéssel tudott lelkesedni az egyéniségért s az eredetiségért, nyomban szigorú kritikussá változott, ha az eredetiséget hivalkodással, túlhajtott, nem természetes effektusokkal akarta valaki bizonyítani. Pedig ő jobbra képzett művészetet bírált, így a tehetetlenség blöffjeitől nem kellett szenvednie, de éberén észlelte a bravúr mögötti őszintétlenséget is. Ha valami sajátos és elragadó szépséggel kárpótolt a művész, mint Ysaÿe Beethoven-előadása, szívesen meghódolt a produkció előtt, de fönntartás nélkül azt a művet s előadást becsülte, amelyben „az abszolút technikai készség csak eszköz. Eszköz arra, hogy az interpretátor valóban érvényesíthesse azt, amit a zeneművekben, mint művészi értelmet, érzést és érdekességet fölismert. Ez a fölismerés nála (Godovszkyról van szó. D. Z.) mindig bámulatosán egyszerű, kézenfekvő, költői s elsősorban is zenei.” S az akkor még fiatal, de már világhírű W. Backhaus hangversenyéről írva a kongenialitás jellemzőjeként rögzíti, hogy „Nemcsak érző ember, hanem önmagát ellenőrző, problémáiban elmélyedő muzsikus . . .” A bravúrozásra leginkább alkalmas Paganini-hegedűverseny előadójáról, J. Manén-ről azért ír lelkesedéssel, mert nem „erőprodukciónal”, hanem „igazán nemes, muzsikális” előadással nyerte meg hallgatóit. F. Feinhals Wagner-alakítását is azért véli kivételesnek, mert a „frazírozáson érezzük a genialis, de egyúttal figyelmes átgondolást, a deklamációt irányító intelligencia átfogó erejét.” A szintén világhírű s diadalt diadalra halmozó E. Sauer Vigadóbeli s nagy sikerrel záruló zongoraestélyének közönségével szemben viszont ilyen határozottan rögzíti a maga különvéleményét. Érdemes hosszabban idézni, mert fontos, nekünk szóló dokumentum ez a néhány sor: „Leleplezési estély volt. Sikerült tisztán, világosan és kétségbevonhatatlanul meglátnom ennek a nagy, híres virtuóznak egy jelentékeny gyengéjét. Beethoven Szonáta appassionatáját (op. 57.) játszotta a többek között. Játékában hiányzott minden komoly átértés, meggyőződés és stílus. Szétszakgatta, kipattogtatta és dörömbölte ezt a szent művet. Sauernél nem lehet arról beszélni, hogy jól megértette a kompozíciót és rosszul interpretálta. Amit ő akar, azt meg is tudja csinálni. A baj az, hogy képtelen megérteni Beethoven, képtelen fölemelkedni hozzá. A főtémának nem volt tempóban súlya, a melléktéma érzelgős volt és önkényes ritmusú, a zárótéma megjelentetése theatrális és ordináré. A variációs tétel apró részlet-effektusokban sikkadt el, a ritmust kinos és indokolatlan kis ritenutók zavarták. A finalet pedig koncert-etudenek játszotta Sauer. A virtuóz artista-elbizakodottságnak és a zeneszerző iránti köteles respektus hiányának eredménye volt ez a kellemetlen, meg nem értő interpretáció.”

Önkényesség lenne azt, amit Csáth egy Beethoven- vagy Bach-interpretálásról írt a kor alkotóira is érvényes mértékként kezelni, hiszen láttuk, hogy

Wagnernél, Puccininél a teatralitást, a szeszélyt s az érzelgősséget nagyon is meg tudta érteni, sőt Kálmán Imre „modernségét”, mi több Zerkovitz Béla léhaságait is tudta méltányolni, persze a mű sajátos mezőnyében, de arra sincs semmi okunk, hogy amit az előadóművészekről és amit a kor szerzőiről mond, a közt hasadást föltételezzünk. Egyazon világkép és ízlés átfogó mivoltának szélességéről, rugalmasságáról, nyitottságáról beszélhetünk itt, s ezen belül az alázat, az átértés, az elmélyültség, a nemesség olyan igényt jelent, mely a szemléletnek s az ízlésnek szerves eleme.

Volt már arról szó, hogy e korszakra olyannyira jellemző egyéniségtszetelet Csáth Géza szemléletében is milyen fontos helyet foglal el. Hogy az új magyar zene úttörőinek jelentőségét az elsők között ismeri föl, arról Demény János előszava nagy nyomatékkal beszél. Eszerint Csáthot teljes joggal tekintjük a „modern” Bartók első értő kritikusaként. Érdemes lenne itt azon is eltűnődnünk, hogy a fölismerés miként mélyül Csáthban személyes üggyé, hogy milyen éberén és szívósan kíséri például a *II. szvit* budapesti útjának mozzanatait, s hogy az ilyen kapcsolatban a mű története már a kritikus pályatörténetébe is szinte beleforr. S hogy az ilyen vállalás mennyire más, mint az, amelyet az erőviszonyok jó-rossz megsejtése sugall. De ennél a tanulságnál jóval fontosabb, hogy rámutassunk az „egyéniesség” és „magyarság” címszóval jelölhető sajátosságok viszonyára, s arra, hogy Csáth Géza miként igazodott el a szövevényben, amit ez a viszony alkotott.

Az eléggé ismeretes, hogy a kor szemléletében és ízlésében a nemzeti jelleg uralkodó tényező volt. Jogot hozzá elsősorban a konzervatívok formáltak. Ezzel a nemzeti jelleggel, akár Ady Szabolcska Mihállyal, Csáth Géza is torkig volt. „Miért kellett palotást táncoltatni? — kérdi Rékai Nándor hamisan historizáló operájának bírálatában. — Enélkül nem lehet magyar operát írni? Az ember tükön ül és kellemtelenül érzi magát ilyen szándékos izléstelenségre.” Hogy „a darumadarak és a hulló virágok” Fráter Lóránd-i költészete is hidegen hagyta Csáthot, az önmagában nem lehetne fontos adalék a zene magyarságáról való elképzeléseit illetően, de az már igen, hogy pontosan érzékelté s alaposan átgondolta a magyar műzene megteremtésének legnagyobb gondját: a magyar népzene és a modern zene harmóniavilágának látszólagos idegenségét. Közéről látta, s átgondolta a korábbi s az egykorú kísérletek felemáságában, csődjében rejlő tanulságokat: „A magyar zeneszerzők nagy része lemondóan rapszodiákat és népdalparafrázisokat hangszerelt — leginkább Wagner receptjei szerint — és ez a mi szimfonikus zenénk múltja; kétségtelen, hogy Liszt erősen ludas benne. Soha át nem érezte ő a magyar zene hangulatait . . .” Ezt Weiner Leó kapcsán írta, de Bartókról, Kodályról szólva többször megismétli. Legizgalmasabb talán az a vallomása, amelyben elmondja, hogy ő is kísérletezett a magyar parasztdal harmonizálásával, de sikertelenül, mert munkája nyomán a dal eredeti értelme, karaktere teljesen megváltozott. Bartók és Kodály azért oldhatták meg sikeresen ezt a megoldhatatlannak látszó föladatot, mert „*Nagyon finom zenei érzékkel és a néplélek megértésével dolgoztak.*” Azért kellett kiemelnünk ezt a mondatot, hogy Csáth állásfoglalásának logikájára fölhívassuk a figyelmet. Ő nem úgy küzdött az avatag és provinciális magyarság ellen, hogy légüres térben kereste az egyéniség önkifejezésének lehetőségét. Ellenkezőleg: pontosan látta, hogy egyéniség és nemzeti jelleg nem ellentétei, hanem forrásai, kölcsönös ösztönzői egymásnak. „Nem a ritmusban, a dallamokban kellett elhelyezni a fajiságot — írja Bartókról —, hanem valahol másutt. És ez nem akart sikerülni sehogy-

sem. Főlöszleg magyarázni, hogy a modern művészet, ahol a jelszó individualizmus: az »egyéni« szinte beteges tisztelete, mennyire megkívánja a fajiságot, mint az egyéni szükségképeni attributumát.” (Hogy a „fajiság” fogalmának Csáthnál éppúgy, mint Adynál, még semmi köze sem volt a későbbi fajmítoszhoz, hanem a nemzeti jelleggel volt azonos, eléggé ismeretes.) A főntiekhez hozzá kell tennünk, hogy a népzene s a magyar jelleg ilyen szoros és programos összekapcsolása a magyar zene akkori állapotának szűkségyszerűségét jelzi elsősorban, de a példában vannak a koron túlmutató igazságok is. Nevezetesen az, hogy egy nép vagy nemzet emlékezete mindig tartalmaz olyan tudást, amely a jelen igazságait a történelem időtlen érveivel töltheti föl, az egyéniben az egyetemet gyarapíthatja, teheti gazdagabbá, jellegzetesebbé. Hiszen aki közösségben él, s annak emlékezetéről, észjárásáról s legégetőbb ügyeiről keveset tud, az a közeget sem észleli elég érzékenyen, tehát a világot sem. Ezért véljük a bartóki példából elvont Csáth-gondolatot ma is időszerűnek: az egyéniben a közösségi tartalmak, vonások jelenléte nem kötelesség, nem program, hanem természetes lehetősége a világgal termékeny kapcsolatban álló tehetségnek.

Csak sajnálható, hogy ez a mély megértésen alapuló szemlélet még nem működhetett eléggé magabiztosan. A fogalmak tisztázatlansága miatt-e, vagy az újszerűség iránti lojalitás miatt, esetleg a lap törzsolvasói ízlésének kényszerű tisztelete miatt, a századforduló münépdalait, Kálmán Imre dalainak talmi magyarságát s Zerkovitz „pestiességét” nem tudta elég világosan elhatárolni az igazi népzeneitől és az igazi városiasságtól. De a jelenség természetét, jelentőségét remek érzékkel mérte és rögzítette. Akkor is, ha Bartókkal, s akkor is, ha Zerkovitzcal állt szemben. Az utóbbiról szóló rövid jellemzése mintapéldája lehet annak a minősítésnek, mely támadó él nélkül, a jellemzésbe oltva érvényesült: „A pesti dal, ami a muzsikát illeti, pont megfelelője annak a speciális pesti irodalomnak, amely a fővárost felfedezte. Valami kasirozott, stilizált cigányosság van benne, a városligeti hinták sípládáinak jellegével. Valami franciás sikk, valami fővárosi szegényes fényűzés; (. . .) Valami neki-keseredett züllöttség és fölényes fásultság, ami az élet lélekvesztettjeit, a művészeket jellemzi. Valami léha lenézése a nemes férfias nagy akarásnak és kimosolygása mindennek, amit a közönséges ember komolyan vesz.”

Ma sem kívánhatunk ennél találób jellemzést. Talán csak a fővárost fölfedező irodalomtól választanánk el azt a zenét, amelyről fennebb szó volt. De a szűk teret magvasabban kitölteni nehéz lenne. Természetes, hogy ahol a jelenséget értékesebbnek, rokonszenvesebbnek találta, s ahol az alapos jellemzést tér és műfaj lehetővé tette, ott képességei is jobban kibontakoztak. Az avatottak egybehangzó véleménye szerint legjobban a Puccini-esszében futotta ki formáját. Csak sajnálható tehát, hogy sem Demény, sem más nem hajolt közelebb ehhez a munkához. A szakmabeli bizonyára még jobban tudná méltányolni az ihletettségnak és alaposságnak azt a remek összhangját, amely zenetörténeti információkat, elméleti vonatkozásokat, a szerző egyéniségéről való tudást műelemzésekkel egybeszöve alkot szikrázóan eleven ritmusú folyamatot. Csáth Géza úgy elemez, hogy a laikus megkívánja tőle a műértést, pedig sohasem a szakszerűség rovására, csak a műélmény forró közelségének áramában a szakma tolvajnyelve fölfénylik, olyan emberivé lesz, mint minden nagy élmény, amely az ösztönöket, az idegeket s a kedélyt is fölzaklatja.

Nincs tehát ennek a teljesítménynek különleges titka, csak az, hogy a szakszerűség nemhogy eltávolítaná, inkább érzékelhetőbbé tudja tenni a

műélményt. Ebben nem varázsszerként, de elég állandó és fontos tényezőként segítette őt, hogy a művet szerette alkotójával, alkotója egyéniségével együtt látni. Jól tudjuk, hogy az egzaktásra törekvő mai irányzatok képviselői fintorogva szemlélik a régi iskoláknak ezt a jellegzetességét. Számunkra ma is rokonszenves. Nem az a néhány sor, amely az előadó külsejéről is tájékoztat (ezt nyilván az újságolvasók kedvéért tette), hanem az a figyelem, amely ember és mű összefüggéséből az alkotás mélyebb megértéséhez tudott adalékokat nyerni. S hogy Csáth ilyen esztéta volt, nemcsak Puccini-tanulmánya, de Lisztról írt tömör jellemképe, Bach-portréja és sok más írása is igazolhatja. S nem ösztönösen, hanem tudatosan élt a megismerésnek ezzel a komplex módszerével. Előnyeiről külön cikket is írt *A művészetek élvezése és az emberismeret* címmel. S ebben az alkotók emberi jelleme iránt közönyös esztétát ahhoz az orvoshoz hasonlítja, akit csak a betegség érdekel, az ember, aki beteg, az nem: „akik a művészeteket minden emberismeret nélkül, minden az író személye iránti érdeklődés nélkül élvezik, (. . .) akik (. . .) nem látják meg egy pillanatra se a megetté álló embert” (. . .), azok önmagukat a műélmény teljességétől fosztják meg.

Nincs tehát ennek a szemléletnek semmi köze ahhoz az avatottsághoz, amely a maga élményét másokat kirekesztő terminológiával, steril belterjes-séggel igyekszik követhetetlenné, oszthatatlanná tenni. Egy demokratikus szellemű napilap zenekritikusa ilyen luxust meg sem engedhetett magának. De Csáth erre igényt sem tartott. Idegen volt tőle a céhbéli arisztokratizmus. Azt ugyan ő is nagyon jól tudta, hogy a zeneértők táborát csak alaposabb, szélesebb körre kiterjedő zeneoktatással lehet gyarapítani, de hogy ez lehetséges, abban őszintén hitt. *A zenei közművelődés* címmel cikket is írt erről, s a Népszavában a népszerűsítés legegyszerűbb nyelvén is megkísérelte Beethovenhez az olvasókat közelebb segíteni. (*A zenéről.*) És ott volt a népszerű, a kispénzű emberek, diákok számára rendezett hangversenyeken, cikkeivel is toborozta a közönséget, mert meggyőződése volt, hogy a nemes zene nem azért lett, hogy a szerencsés kevesek fülcsiklandozó mulatsága, hanem hogy sokak „lelki tápláléka” lehessen.

S átlépte Csáth Géza a belterjes szakszerűség határait azzal is, hogy a zenét, elsősorban saját kora zenéjét együtt látta a kor más művészi jelenségeivel, leginkább — s ez természetes — az irodalommal. Gyakran folyamodik irodalmi analógiákhoz, melyeket a szóban forgó mű, például Debussy *Egy faun délutánja* című műve meg is kívánt. Máskor azért, hogy a jelenség természetét az irodalom rokon példáival hozhassa közelebb, tehesse világosabbá. Ezeknél a párhuzamokban kifejeződő kapcsolatoknál fontosabbak azok, amelyek egy-egy áttekintésében öltenek formát. „Mi is történt? — kérdezi 1907 májusában. — Láttunk Meunier-szobrokat, Beardsley-rajzokat, Gauguin képeket, Wedekind darabokat, Hauptmann, D’Annunzio, Wilde, Ibsen, Maeterlinck fokozott erővel vonultak föl a színpadokra. Hallottunk Debussy muzsikát, D’Indy szimfóniát, Puccini operái jobban hódítottak, mint valaha. Szóval mindaz megtörtént, amitől Magyarországot — mint valami kis beteg gyereket a szabad levegőtől — gondosan őriztek.” Ma már furcsállhatjuk, hogy D’Indyt többször is Debussyval egy napon emlegeti, de jelen összefüggésben nem ez a lényeg, hanem a művészeti ágakat átfogó figyelem. Az az érzékenység, mely egy-egy jelenséget a kortendenciák áramában érzékelt és mért. Benne élve ebben az áramban, együtt lüktetve a folyamattal. Ez a figyelem és jelenlét tette képessé például arra, hogy fölismerje: a modern művészet, nevezetesen a

zene leggazdagabb tartalékai Kelet-Európában rejlenek. Bizonyára tévedett, amikor a német, a francia s az olasz zenekultúrát kiéltnek vélte, de a jellemlegben rejlő lehetőség megsejtése így is profétikus. S nem valami misztikus adottság képesítette erre, hanem az a szakszerűség, az a jelenlét, mely a történelem érverését is érzékeli. Rákényszerítette erre a zenekritikus munka is, de ennek a kényszernek is meggyőződésből engedett, mert nemcsak a mű érdekelte, amelyet hallott, hanem a közízlés alakulása is. Olyannyira, hogy erről külön is írt, időnként egy-egy évad tapasztalatait is ebből a szempontból tekintette át, hogy lássa „a társadalom kulturális fejlődésének irányát és természetét”. Jogosnak érezzük tehát azokat a megállapításokat, hogy egy-egy műről, alkotóról vagy előadóról olvashatunk alaposabb, szakszerűbb munkákat is, de a kor zenei életének egészéről, magáról a folyamatról ennél értékesebb és érdekesebb gyűjtemény nincs.

Hogy miért érdekes, arról még külön is szólnunk kell. Nemcsak a benne formát öltő eszmény, a kritikus szemlélete és szándékai miatt. Hanem a nagyszabású, a rendkívüli jelenségek közelsége miatt. A csöndesebb és látványosabb események miatt, melyek a kor igazi szenzációi voltak. Ezekről a szenzációkról néha csak egy mondat tudósít, de a zenetörténetben valamelyest is járatos olvasó képzeletében asszociációk egész sorát, a tűnődés és a nosztalgia izgalmas hullámverését indítja el. Vajon milyen lehetett az a közönség, amely tizenhatszor tapsolta színpadra a *Salomé*t bemutató együttest 1907-ben? Mennyi volt ebben a rajongásban a letiltott műnek kijáró rokonszenvtüntetés, s mennyi szólt magának a zenének? Nem extrém kíváncsiság ez: a történet-tudomány addig aligha adhat teljes magyarázatot századunk nagy eseményeiről, amíg az ilyen hangversenytermi szenvedélyeknek is mélyére nem néz.

Vagy itt vannak a Caruso budapesti föllépésének félsikeréről tudósító cikkek! Ki gondolná, hogy a világ közvéleményének alakításába az ilyen afférok is közrejátsoztak? És ki gondolná, hogy a kor egyik legkitűnőbb hegedűsének, Geyer Stefinek repertoárján ott szerepelt gróf Andrassy Tihamérné *Krasznahorka büszke vára* című szerzeménye is? Más szempontból érdekesekek azok a beszámolók, melyek a zenekarok zenészeinek a Bartók-művek iránti ellenérzéséről, bojkottjáról tudósítanak. S kit ne érdekelne, hogyan hegedült a nemrég elhunyt Szigeti József, hogyan gondokázott egy Pablo Casals pályája hajnalán?

S ennél csöndesebb, de épp ilyen elgondolkodtató esemény, hogy századunk elején a budapesti műegytemen — Tóttösy Béla dékán vezetésével — kitűnő szimfonikus zenekar működött.

A gyűjtemény érdekességét szemléltető mozzanatokat idézhetnénk még hosszan, de ideje rátérnünk a bennünket legközelebről érintő irodalmi vonatkozású megnyilatkozásokra. Ilyenekben szintén bővelkedik az *Éjszakai esztetizálás*. Csáthnak erős meggyőződése, hogy az általa sokra becsült (túlbecsült) Weiner s főként Bartók és Kodály törekvése megfelel annak, amit az irodalomban Ady és a Nyugat képvisel. Hasonló rokonságot észlel a nyugat-európai irodalom és zene modern képviselői között. A rokonságot azonban nem leszűkítve értelmezi, s természetesnek veszi, ha R. Strauss Wilde *Salomé*-ját egyénisége természete szerint teljesen átformálja: a retorika, a pátosz, a heroizmus végtelég transzformálja.

Nagyon természetes, hogy élénken figyelt a hozzá közel álló költők s a zene kapcsolatára. Ennek a figyelemnek talán legértékesebb nyereségei azok a bírálatok, melyek az Ady-versek megzenésítésének folyamatát követik. A

zeneértők rég tudják, hogy a forradalom előtti ilyen próbálkozások általában elmaradtak a versben rejlő lehetőségek mögött. Vonatkozik ez még az Adyhoz oly közel álló Reinitz Béla szerzeményeire is. Az újabb Ady-irodalom, elsősorban Király István azonban nem a megfelelés, nem a rátalálás árnyalatai alapján, hanem aszerint s azért tartja nagyra Reinitz Ady-zenésítéseit, mert „Az esztétizáló, fátyolos kommentálással szemben egy tartalmibb, őszintébb, emberibb szemlélet magyarázta itt a költeményeket.” (*Ady Endre*. Budapest, 1970. I. 602.) Király többek között Csáth Géza kritikáira is hivatkozik e véleménye alátámasztásképpen. És joggal. Csáth valóban becsülte Reinitz Ady-dalait, s bennük csakugyan az egyszerűsége s a világosságra való törekvést szerette leginkább. Ez a gazdag gyűjtemény többször is foglalkozik ezzel a kérdéssel, s ezekből a cikkekből most megtudjuk, hogy Csáthnak Reinitz szerzeményeivel szemben elég magvas fenntartásai voltak. Észrevette, hogy néhol naívabbak, közhelyszerűbbek, öblösebbek, mint a versek, s olykor triviálisak is Ady áhítatához képest. Csáth elemzése nem teszi kétségessé Reinitznek az Ady-versek ügyében szerzett érdemeit, de szerzeményeinek differenciáltabb értékeléséhez fontos adalékokat kínál.

S tanúskodik Csáth abban a kínos ügyben is, amely Ady és Reinitz szép és szoros barátságának a végét okozta. Erről így ír Ady monográfiája: „Egy Beretvás Hugó nevezetű, pénzes dilettáns kedvéért cserbenhagyta a költő egyik leghívebb emberét, a versei legjobb zenei értőjét: cserbenhagyta Reinitzet, a művészt s a barátot, 1909-es pesti matinéján Ady-dalokkal nem őt léptette fel.” (I. m. 591.) Csáth Géza a *Polgár* című lapban tudósít erről a Royalbeli matinéről, s e cikke Beretvást tagadhatatlanul tehetségesnek mondja, fantáziáját fogékonynak, elevennek, differenciáltnak: „tud konstruálni, tud merni, több mint muzsikus-poéta.” S hogy dilettáns lenne, azt csak a képzettségére vonatkozó „szolid” jelző sejteti, s az, hogy az ökonómiának s egyszerűségnek, feszültségnek egyelőre híjával van. Egy későbbi cikk aztán nyíltabban is szóvá teszi, hogy Beretvás dalai, noha tehetségre vallanak, keresettek, nem meggyőzőek. Olvasható még ebben a gyűjteményben bíráló Farkas Ödön s Hetényi-Heidelberg Albert Ady-dalairól is, de ezek itt nyugodtan mellőzhetők. Fontosabb adalék a Reinitzet halálig sértő Royalbeli hangversenyről szóló cikknek az a mondata, amely arról beszél, hogy „A genális poéta mellett valóságos tüntetett a közönség, Budapest legelőkelőbb, legintelligensebb irodalmi és hangversenyközönsége.” Az olvasóban, ha nem merül el a filológiában, ha az emberre is figyel, mint Csáth is, óhatatlanul fölötlik a kérdés: vajon Csáth nem tudott arról semmit, hogy Beretvásért Reinitzet áldozta föl Ady? És a „legelőkelőbb” irodalomértők sem tudtak erről semmit? Vagy ez, tehát a statisztéria már akkor se igen számított az igazi szenzáció közepette? Nem célirányos kérdések ezek, csak tünődések, s csak az a céljuk, hogy szemléltessék, milyen érdekes, mennyire elgondolkodtató olvasmány ez a gyűjtemény.

S végül szóljunk a szabadkai vonatkozásokról is. Szakszempontról bizonyára a Lányi Ernő dalairól írt kritikák a fontosabbak. Inkább méltatások ezek, mint patikamérlegesen készült bírálatok, s a nagybecsülésben alighanem része van a Lányi családhoz fűződő barátságnak is. De még inkább annak a lokálpatriotizmusnak, amely — a zenei közművelődés ügyét s problémáit a szabadkai helyzet alapján ismerve — nagyon tudta méltányolni Lányi Ernő munkáját, aki nagy fáradtsággal szimfonikus zenekart szervezett Szabadkán. Ennek a zenekarnak a bemutatkozása többszörösen is érdekelheti

a filológusokat. A prológot Kosztolányi Dezső írta. Az eseményről naplójában beszámol szerelme, a „Fecskelány”, aki egyben a karmester lánya, vagyis Lányi Hedvig. (*Fecskelány*. Újvidék, 1970. 35–38.) S beszámol róla Csáth Géza is, és éppen *Zenei közművelődés* című fontos cikkében: „Nemrég egy nagyobb vidéki városban filharmóniai társaság alakult. A társaság első hangversenyén persze minden kaputos ember ott szorongott a színházban. Nagy részük még sohase hallott igazi zenekart és igazi szimfónikus zenét. Ez a negyventagú zenekar a kitűnő karmester szigorú diszciplinája alatt valóban méltóan interpretálta Schubertet, Mozartot, Grieget. Egészen tartalmatlan életű lényeket, fiatal lumpokat és műveletlen, cigánykedvelő zsúrlányokat hatott meg ez a muzsika.”

Elejtve e hangversenyéről szóló többi dokumentum idekívánkozó tanulságait, egy lényegesebb kérdést kell itt megemlítenünk. Csáth Géza 1904 őszén kezdte el tanulmányait Budapesten, 1906-ban viszont már a Budapesti Napló zenekritikusa. Egy lapé, amelyet Ady Endre reprezentál, de belső munkatársa Molnár Ferenc, Kosztolányi Dezső is. Szabadkán aligha hallhatott rendszeresen nagy zenekart, hiszen — mint az előbbi beszámoló mutatja —, Lányi Ernő vállalkozása nagy újságnak számított. Hol készült akkor? Hol szerezte meg — nem a tudást, nem az érzékenységet, hiszen azt Szabadkán, a szülői házban is megszerezhetette, hanem — az európai színvonal átértéséhez és bírálatához szükséges kultúrát és a megbízható mértéket? Ezt csak 1904 és 1907 között szerezhette, tehát munka közben. S ezt a kérdést azért kellett ilyen nyomatékkal föltennünk, hogy rögzíthessük: a gyors érés a belső készség, a készenlét s a kor összetalálkozásának műve. Mert vannak botcsinálta kritikusok, s vannak, akiket a kor emel. Csáth egy sodró, érlelő, emelő idő áramában haladt, egy fiatal mozgalom lendületével. Könyve is ezt tükrözi. Szívesebben is neveznénk éjszakai helyett hajnali esztétizálásnak, de ilyen korrekciókkal nem akarjuk kisebbiteni a gyűjtemény értékét. Csak azt sajnáljuk, hogy Nagy Júlia méltán emlegetett eredményeit a kötet gondozói — D. Benedict Edna és Demény János — nem tudták idejében hasznosítani, s így egy teljesebb kiadás még a jövőre vár.

REZIME

NOĆNA ESTETIZACIJA

Rad Zoltana Déra polazi od prikaza knjige Géze Csátha (Geza Čat) *Éjszakai esztétizálás* (Noćna estetizacija) u kojoj su sakupljeni članci o koncertima i eseji o muzici preteče moderne mađarske beletristike (1887–1919). Z. Dér svestrano obuhvata muzički estetički rad ovog pisca, koji je među prvima došao do saznanja značaja genija dvojice pionira nove mađarske muzike, istaknutih kompozitora našeg veka Béle Bartóka (Bela Bartok) i Zoltana Kodályja (Zoltan Kodalj). Zoltan Dér ukazuje na važnost ove zbirke pošto o najinteresantnijoj fazi velike umetničke revolucije generacije pesnika svetskog ranga Endreja Adyja (Endre Adi), o periodu između 1906. i 1911. godine, baš ove kritike daju najcelovitiji pregled.

Iz njega možemo da upoznamo ne samo muzički ukus autora, koji je, pored književnog rada, i komponovao i više godina bio muzički saradnik eminentnog časopisa „Nyugat” (Zapad) u Budimpešti i jedan od najcenjenih muzičkih esejista u Mađarskoj, već i ukus novih strujanja. Njegov ideal bio je ideal nosilaca progresivnih težnji: stvaranje moderne umetnosti. Po njegovom ubedjenju duša savremene muzike nije kompozicija, nego melodija, puna osećanja i senzibiliteta. Ona je izražajna, njen ritam je daleko čudljiviji, individualniji nego klasične muzike, njena instrumentacija, harmonizacija je toliko šarena,

rafinirana i iznijansirana, da ceo nervni sistem slušalaca neminovno mora rezonirati na nju. Opija, uzrujava kao alkohol. Na taj način ona je sposobna da, posle jurnjave tokom dana, pobudi premorena čula i fantaziju.

Autor eseja posebno se osvrće na one napise Géze Csátha koje se odnose na Suboticu gde je ovaj esteta rođen i dugi niz godina živeo. Od ovih njegovih kritika iz stručnog aspekta svakako su najznačajniji prikazi kompozicija centralne ličnosti muzičkog života ovoga grada, direktora Muzičke srednje škole, osnivača Radničkog hora i Filharmonije Ernőa Lányija (Erne Lanji). Istina, ovi članci nisu bez pristranosti, jer u njima dolazi do izražaja ona prisna veza koja je Gézu Csátha povezivala sa porodicom Lányi, ali daju uvid u duhovnu atmosferu ovog velikog panonskog mesta početkom našega veka. Nažalost, zbirka ne obuhvata celokupan muzički opus autora više zbirki novela i nekoliko pozorišnih komada, što je svakako za žaljenje, jer da prezentuje celokupan njegov rad na ovom polju, dobili bi još bogatiju, još svestraniju sliku o vremenu pre šest-sedam decenija.

SUMMARY

NOCTURNAL AESTHETICIZING

Zoltan Dér's paper proceeds from the presentation of Géza Csáth's book *Éjszakai esztetizálás* (Nocturnal Aestheticizing) in which articles on concerts and essays on music, forerunners of modern Hungarian literature (1887–1919) are collected. Z. Dér covers in a many-sided way the musical-aesthetic work of this writer who was one of the first to realize the importance of Béla Bartók's and Zoltán Kodály's genius — the genius of these two pioneers of new Hungarian music and distinguished composers of our century. Zoltán Dér points out to the importance of this anthology for just these critiques give a comprehensive survey of the most interesting phase of a large artistic revolution, of a world famous generation of poets like Endre Ady, of the time between 1096 and 1911.

From this collection we can get to know not only the musical taste of the author — who besides literary work was also active as composer and through many years was musical contributor to the eminent review „Nyugat” (Occident) in Budapest and one of the most appreciated musical essayists in Hungary — but also the taste of new currents. His ideal was the ideal of the representatives of progressive aspirations: to create modern art. According to his conviction the soul of up to date music is not the composition but the melody full of emotion and sensibility. This music is full of expression, its rhythm is far more playful and individual than that of classical music; its instrumentation, harmonization is so colourful, subtle and shaded that the entire nervous system of the listener inevitably must react to it. This music dazes, excites like spirits. In this way it is capable of agitating our senses and phantasy after the rush of a day's work.

The author of this essay separately considers those writings of Géza Csáth that refer to Subotica where this aesthete was born and lived for many years. In any case from a professional viewpoint the most important among these critiques are the reviews of Ernő Lányi's compositions. Ernő Lányi was the central personage of musical life in Subotica, headmaster of the intermediate school of music, founder of the Worker's Chorus and the Ernő Lányi Philharmonic orchestra. It is true that these articles are not impartial because of the strong personal link of Géza Csáth with the Lányi family. However they give an insight into the spiritual atmosphere of this large city at the beginning of our century. Unfortunately the anthology does not comprise the entire opus of the author of several collections of short stories and a few stage-plays and that is a pity. If the anthology would represent the complete work in this field we would get a still richer and still more versatile picture of the time before six-seven decades.

műhely

AZ ÖNIGAZGATÁS ELMÉLETI MEGFOGALMAZÁSÁNAK KÍSÉRLETE

I. A KÉRDÉS IDŐSZERŰSÉGE

Mindenekelőtt az öngazgatás lényege és fogalma meghatározásának időszerezésére és szükségességére kívánok rámutatni. Ennek több oka van.

1. Véleményem szerint először is azokat a lényegbe vágó különbségeket kell figyelembe vennünk, amelyek egyrészt 1950-ben, tehát a munkásöngazgatás bevezetésének időszakában, másrészt pedig ma jellemzik a gazdaság reális helyzetét és továbbfejlődésének irányzatait.*

A munkásöngazgatás bevezetésének időszakában gazdaságunk a külterjes fejlődés időszakát élte. Uralkodó formája a kisipari jellegű termelés volt, kezdetleges munkaszervezéssel. Ezenfelül a felaprózottság jellemezte, s végül, a tervgazdálkodás révén az államnak döntő befolyása volt a gazdaságra. A munkástanácsok öngazgatási akciói számára tehát igen korlátozott terület állt rendelkezésre. Tényleges döntéshozataluk igen kevés kérdésre vonatkozott, s jellegüknél fogva ezek a kérdések is igen egyszerűek voltak. Nagybbrára ilyen reális feltételek között tevékenykedtek az első munkástanácsok.

Ma viszont a gazdaságban (és nemcsak a gazdaságban) egészen más a valóságos helyzet. A kisipari termelési módszereket felhasználó külterjes gazdálkodás mindinkább átadja a helyét az intenzív gazdálkodásnak (a szó gazdasági-technológiai értelmében), s egyre inkább terjednek a technológiai változások a termelésben. A gazdasági-technológiai integrációk nyomán fokozatosan megszűnik a gazdaság felaprózottsága. A központilag irányított tervgazdálkodást egyre inkább kiszorítja a piaci árugazdálkodás. Lépésről-lépésre csökken az állam dominációja a gazdaság felett (jóllehet elég sok az ingadozás és ellenállás ezzel szemben), s folytonosan fejlődik benne az öngazgatás. Ilyen módon az öngazgatási akciók egyre nagyobb területre terjednek ki. Állandóan növekszik a kérdések száma, amelyekről a munkaszervezetekben kell dönten. És növekvőben van a kérdések sokrétősége is.

Ezzel szemben az öngazgatás koncepciója tekintetében nem következtek be olyan változások, melyek összhangban lennének a gazdaságban végbement változásokkal. Ennek következtében azt lehetne mondani, hogy a gazdaság mai

* Igaz, itt nem csupán a gazdaság reális helyzetében megfigyelhető lényeges különbségekről van szó, hanem arról is, hogy lényegesen megváltoztak az általános társadalmi feltételek, amelyek között e két különböző időszakban az öngazgatás létezett és fejlődött.

reális állapota és továbbfejlődésének irányzata mindinkább összeütközésbe kerül az öngazgatás túlhaladott realitásának koncepciójával. Az intenzív piacgazdálkodás ugyanis, amely saját integrációjának lendületes expanzióját éli, nem tűrheti el az extenzív és felaprózott gazdasághoz, a kisipari jellegű termeléshez kötődő öngazgatás koncepcióját, amely a kezdetleges munkaszervezés és az állami domináció feltételei között jött létre. A gazdaság mai valóságos helyzete és továbbfejlődésének útja megköveteli, hogy az öngazgatás koncepcióját összeegyeztessük ezzel a realitással.

2. Elméleti szinten az öngazgatásnak, mint integrált társadalmi rendszernek nincs egységes és kielégítő mértékben feldolgozott aplikált koncepciója. Nincsenek kételyeink, hogy az öngazgatás mellett vagy ellene vagyunk-e. Csupán arra a kérdésre nem eléggé egységes a válaszuk, hogy milyen öngazgatás mellett vagyunk. Vitathatatlan a tény, hogy az öngazgatás fogalma alatt ma egészen különböző dolgokat értelmezünk. Ez a tény teszi időszerűvé, hogy kísérletet tegyünk az öngazgatás lényegének és fogalmának meghatározására.

3. Alkotmányjogi szinten ugyancsak hiányos az öngazgatás koncepciójának feldolgozása. Az alkotmányfüggelékben tartalmazzott alkotmányos megoldásokat sem tekinthetjük az öngazgatás mint össztársadalmi rendszer teljes koncepciójának.

Ezek az okok teszik szükségessé a „nullára való visszatérést”, vagyis az öngazgatás fogalmának és lényegének ismételt elméleti meghatározását.

II. AZ ÖNIGAZGATÁS FOGALMÁRÓL ÉS LÉNYEGÉRŐL

Az öngazgatás többjelentésű, univerzális fogalom, s ezért többféle — filozófiai, szociológiai, szociális, gazdasági, eszmei, politikai, jogi, erkölcsi, pszichológiai stb. — szempontból lehet és kell vizsgálat alá venni. Ebben a rövid fejtegetésben azonban semmiképpen sem beszélhetünk az öngazgatásról, az összes, egyenként vett tudományos ágazatok szemszögéből. Mi ezúttal az öngazgatás elméleti vizsgálatára helyezzük a hangsúlyt, s ilyen keretek között próbálunk adalékkal szolgálni az öngazgatás fogalmának és lényegének meghatározásához. Külön is szólni fogunk az öngazgatás és néhány más, az öngazgatás értelmezése szempontjából releváns társadalmi jelenség viszonyáról. Végül elmondjuk miért vagyunk az öngazgatás mellett, s hogy miben látjuk történelmi értelmét. S a félreértések elkerülése végett: a szövegben arról lesz szó, hogy elméletileg *mi az öngazgatás*, s hogy a gyakorlatban milyennek kellene lennie. Itt tehát nem szólunk az öngazgatás megvalósulásának fokáról.

1. Az öngazgatás, elsősorban is, a társadalmi viszonyok integrált rendszere, amelynek alapját a termelési eszközök társadalmi tulajdona képezi. Mint a társadalmi viszonyok integrális rendszere a társadalom funkcionális és területi szervezetének minden szintjén jelen van. A termelési eszközök tulajdona alapvető termelési viszony, amely elsődlegesen határozza meg a társadalmi viszonyok egész rendszerét. Ez azt jelenti, hogy a termelési eszközök tulajdonának jellege okozati összefüggésben áll a hatalom politikai rendszerének jellegével, az uralkodó ideológiával, és az egész politikai, tudományos, művelődési, társadalmi rendszerrel.

2. Az öngazgatás egyben társadalmi *folyamat*, amely lényegében véve azt jelzi, hogy a munkásosztály nevében alkalmazott hatalom, amely a forradalom folyamán és közvetlenül utána alakult ki, fokozatosan átváltozik magának a munkásosztálynak és a dolgozó embereknek a hatalmává, ami végül is elvezet az osztály nélküli társadalomhoz. Ebben az átalakulási folyamatban tehát a munkásosztály képviselői hatalma (amelyet az állam testesít meg) a munkásosztály és a dolgozó emberek közvetlen társadalmi hatalmává változik át. Ez esetben a munkásosztály társadalmi hatalma mint az öngazgatók és az öngazgatás társadalmi hatalma ölt kifejezési formát. A munkásosztály társadalmi hatalma ugyanakkor csak úgy lehet igazán forradalmi, felszabadító erejű és történelmileg indokolt, ha úgy alakul ki és nyilvánul meg, mint az öngazgatók és az öngazgatás társadalmi hatalma, ami összhangban van az egész társadalmi rendszerrel. A munkásosztály társadalmi hatalmának sorsa az öngazgatás társadalmi hatalmától függ. Az öngazgatók és az öngazgatás társadalmi hatalma nélkül a munkásosztálynak sem lehet tényleges társadalmi hatalma.

Ilyen értelemben az öngazgatás nem más, mint a munkásosztály forradalmi mozgalmá avégett, hogy felszámolja minden alapját a társadalom ismételt polarizálódásának egyrészt olyanokra, akik tulajdonukba vehetik a termelési eszközöket és igazgathatnak, másrészt pedig olyanokra, akik bérvizonyba kerülhetnek, s akik felett mások uralkodhatnak. Ily módon tudatos akciójával a munkásosztály túlhaladja a társadalom osztálytagozódását, megakadályozza, hogy a társadalom ismét osztályalapokra épüljön fel, s ezzel mint osztályt önmagát is megszünteti.

Az öngazgatás, ezek szerint, mint folyamat a maga mélyebb értelmében nem csupán a burzsoázia uralmát számolja fel a munkásosztály fölött, hanem minden tekintetben túlhaladja az egyik ember uralkodását a másikon. Lényegileg az ember felszabadításának folyamatát jelenti tehát az uralkodás mindenfajta formája alól, amelynek során az ember felülkerekedik a természeti és társadalmi törvényeken, felülkerekedik a munka feltételein és eredményein. Az öngazgatás ilyen értelemben az emberi egyéniség felszabadításának és a társadalmi kohézió megvalósulásának folyamata, egyet jelent az emberek integrálódásával a társadalmi viszonyok olyan rendszerében, amelynek alapját a termelési eszközök társadalmi tulajdona képezi. Az öngazgatás nem megkövesedett állapot, hanem állandó folyamata a társadalmi integráció megvalósulásának. Így értelmezve, az öngazgatás csak „valahol a végső esetben” tekinthető törvényszerű jelenségnek. Ez a folyamat ugyanis elsősorban annak az akciónak az eredménye, amelyet a társadalom tudatos erői folytatnak az adott és (vagy) a létrehozott történelmi feltételek között.

3. Az öngazgatás továbbá olyan rendszere a társadalmi viszonyoknak, amelyben teljes egyidejűséggel individualizálódik a termelő anyagi érdekeltisége a termelőerők gyorsabb fejlődésében, de az öngazgatásnak mint társadalmi rendszernek a fejlődésében és megvalósulásában is, hiszen a gazdálkodás eredményei attól is függnek, hogy ki miről határoz. Az öngazgatás így az elsődleges eszmei-politikai kategóriából átfejlődik termelési viszonyná, amely végső soron minden emberi potenciált a termelőerők állandó intenzív fejlesztésére ösztönöz, de ugyanakkor serkenti saját „bővített újratermelésüket” is. Az öngazgatás ily módon, mint társadalmi viszonyrendszer humánus is, gazdaságilag hatékony és kifizetődő. Nem csupán emberségesebb rendszer

tehát, hanem gazdaságilag is előnyösebb más társadalmi rendszereknél, s elsősorban ez adja meg történelmi indokoltságát.

4. Az öngazgatás ugyanakkor integrális rendszerét képezi a kölcsönös kapcsolatban álló intézményeknek, amelyben a termelők (a szó legtágabb értelmében vett dolgozók) közvetlenül és közvetve döntenek munkájuk feltételeiről és eredményeiről. A termelő fogalma alatt értünk minden olyan embert, aki társadalmi termelőeszközzel dolgozik, s aki munkája folyamán — közvetlenül vagy közvetetten — nagyobb értéket hoz létre, mint amennyit a munka folyamán elhasznált. Az öngazgatási intézmények eléggé demokratikusak (tágasak) ahhoz, hogy kereteik között különféle és ellentétben álló érdekek is kifejezésre juthassanak, de ahhoz is megvan a képességük, hogy mindezeket az érdekeket hatékonyan és demokratikusan célirányossá tegyék és megoldják.

5. Az öngazgatás magában foglalja azoknak az embereknek a felelősségét is, akik részt vettek a döntések meghozatalában, a hozott döntések következményeit illetően. Az öngazgatás nem lehet az emberek pusztá participációja a döntéshozatalban, mert hozzáértő és felelős határozathozatalt követel meg. Ha azok, akik részt vettek a döntések kimondásában, nem felelnek a meghozott döntésekért, akkor az öngazgatás nem igazi és valódi öngazgatás. A felelőtlenség, az anarchia, a fegyelmezetlenség stb. idegen az öngazgatás számára. Az öngazgató társadalom olyan mértékben válik ténylegesen azzá, amilyen mértékben megoldja a felelősség kérdését.

6. Az öngazgatást a tervszerűen irányított piactudálkodás jellemzi.

7. Az öngazgatás immanens elosztási elve a „mindenkitől a képességei arányában, mindenkinek a munkája szerint”, aminek eredményeit a piac verifikálja. Ennek az elvnek van egy korrektívuma is: „a szükségletek szerinti elosztás”. Így például mindenki azonos egészségvédelemben részesül, egyenlők az iskoláztatási jogok stb. függetlenül a munkaeredményektől. Ami a személyi jövedelmek elosztását illeti, ezeknek magasságára a munkaeredményeken kívül kihat a képzettség szintje, a munkakor, a munkafeltételek összessége. A szolidaritás elve beépül magába a jövedelemszerzési és elosztási rendszerbe.

8. Fejlődésének jelenlegi szakaszában az öngazgatás nem azt jelenti, hogy minden dolgozó ember részt vesz minden kérdés megoldásában, amelyről egyébként döntést kell hozni. Úgy gondolom, hogy egy specialista a termelésben, akinek naponta 7—8 órán át a gép mellett kell lennie, miközben a saját egzisztenciájáért dolgozik, az öngazgatás mai fejlettségi fokán nem sok reális eséllyel számíthat arra, hogy univerzális öngazgatóvá válik.

Az ember felszabadítása a maga teljességében végső célja az öngazgató társadalomnak, amit reálisan úgy valósíthatunk meg, ha ennek a folyamatnak az egyes szakaszaiban legalább egyes „részeit” felszabadítjuk az emberi egyéniségnek. Egy olyan esetleges követelmény az öngazgatással szemben, hogy most mindenki minden döntéshozatalban vegyen részt, egészen irracionális lenne, nem jelentene egyebet az utópiánál.

Összegezzük. A társadalmi viszonyok integrális rendszerében mi olyan öngazgatás felé törekszünk, amely egyidejűleg humánus (1), gazdaságilag hatékony (2), szervezetileg ésszerű (3) és felelősségteljes (4).

III. AZ ÖNIGAZGATÁS ÉS MÁS EHHEZ KAPCSOLÓDÓ FONTOS TÁRSADALMI JELENSÉGEK VISZONYA

Szólnunk kell arról is, hogy milyen viszonyban áll az öngazgatás más olyan társadalmi jelenségekkel, amelyek az öngazgatás értelmezése szempontjából relevánsak.

Az öngazgatás nem magyarázható meg, s nem értékelhető önmagával. Ezért részletes vizsgálat alá kell vennünk, hogy milyen jellegű viszonyban áll az öngazgatás azokkal a további társadalmi jelenségekkel, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak az öngazgatással. Meg kell magyaráznunk tehát, hogy milyen kapcsolatban van az öngazgatás a következő négy társadalmi jelenséggel:

1. Az állam, illetve annak jellege;
2. A termelési eszközök tulajdonjellege;
3. A társadalom osztály-, illetve szociális-gazdasági struktúrájának jellege;
4. Az uralmon levő osztály politikai pártja. Esetünkben az a kérdés, hogy milyen viszonyban áll az öngazgatás a Kommunista Szövetséggel.

Az öngazgatás és e négy társadalmi jelenség kölcsönös viszonyát csupán tézisek formájában fejtjük ki.

1. Az állam és az öngazgatás kölcsönös viszonya

Az állam elhalásának folyamata és az öngazgatás megvalósulásának folyamata lényegében véve egyazon társadalmi folyamat, csupán kétféle elnevezéssel jelezve. Amilyen mértékben és intenzitással megy végbe az állam elhalása, olyan mértékben és intenzitással valósul meg az öngazgatás. Eszerint az öngazgatás csak olyan mértékben valósulhat meg, amilyen mértékű az állam elhalása. Az öngazgatás megvalósulásának folyamata voltaképpen azonos az állami funkciók társadalmiasításának folyamatával, az államelhalás folyamatával. A klasszikus állami struktúra e folyamat keretében átalakul társadalmiasított öngazgatási struktúrává. Magától értetődik azonban, hogy az állam elhalása, önmagában véve, még nem jelent minden esetben egyet az öngazgatás megvalósulásával. Az állam elhalásának, hatalomfosztásának folyamata csupán fő feltétele az öngazgatás érvényesülésének. Ezzel szemben az öngazgatás megvalósulásának önmagában véve is egyet kell jelentenie mint folyamatnak az állam elhalásának folyamatával, hatalomfosztásának, az állami funkciók társadalmiasításának folyamatával. Álláspontunk a szocialista állam elhalásáról és az öngazgatás megvalósulásáról azon a marxi tézisen alapozódik, amely szerint „a munkásosztálynak csak olyan államra van szüksége, amely elhalóban van”.

2. A termelőeszközök tulajdonjellegetek kapcsolata az öngazgatással

Amilyen mértékben és intenzitással alakul át a termelési eszközök állami szocialista tulajdona (mint alsóbbrendű szocialista tulajdonforma) a termelőeszközök társadalmi tulajdonává (felsőbbrendű szocialista tulajdonformává), olyan mértékben és intenzitással valósul meg az öngazgatás. Ahol a termelési eszközök állami szocialista tulajdona uralkodó tulajdonformát képez, ott

önigazgatás nem létezhet. Ezzel szemben a termelőeszközök társadalmi tulajdona, mint a szocialista tulajdon felsőbb formája, feltételezi az öngazgatás fennállását. Minthogy a termelési eszközök tulajdona alapvető termelési viszony, amely a társadalmi viszonyok egész rendszerét meghatározza egy adott társadalomban, ezért az öngazgatás megvalósulásának foka mindig azonos a termelőeszközök társadalmi tulajdonának megvalósulási fokával. Az öngazgatás megvalósulásának folyamata nem csupán a termelési eszközök tőkés tulajdonának tagadását jelenti, s a tőkés nyereség — munkabér viszonyát szünteti meg, hanem tagadja az állami szocialista tulajdont, és azt a viszonyt is, ami az állami akkumuláció és a munkások bérrendszere között alakul ki, tehát egyrészt túlhaladja a tulajdonmonopólium minden formáját, másrészt pedig megszünteti a bérmunkát. Az öngazgatás mint a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló társadalmi viszonyok rendszere elsősorban azt jelenti, hogy az újonnan előállított értékkel és a jövedelem-szerzési feltételek meghatározásának jogával azok az emberek rendelkeznek, akik az új értéket létrehozzák. Végső kimenetelében az öngazgatás lehetlenné teszi, hogy a hatalommal való rendelkezésben bárminemű különbségek legyenek, amikor az új értékek elosztásáról és megszerzésük feltételeiről van szó.

Ezért tekinthető a termelési eszközök társadalmi tulajdona a szocialista tulajdon felsőbb formájának, alapvető előfeltételnek az öngazgatás megvalósulásához és az emberi személyiség felszabadulásához. Maradjunk még egy kicsit a tulajdon kérdésénél.

A hely nem engedi meg, s gondolom nincs is szükség rá, hogy ebben a szövegben részletesebben foglalkozzunk a társadalmi tulajdon elemzésével. Röviden mégis rá kell mutatnunk, hogy miben különbözik egyrészt a termelési eszközök társadalmi tulajdona a tőkés tulajdontól, másrészt pedig, hogy melyek a döntő különbségek a szocialista tulajdon alsóbb (állami) és felsőbb (társadalmi) formája között.

Ha a termelési eszközök tőkés tulajdonban vannak, akkor a tulajdonos monopóliummal rendelkezik a munkás munkájának eredményei és feltételei fölött. És nem csak erről van szó. A tőkésosztály, amelynek monopóliuma van a termelési eszközök fölött, egyidejűleg kezében tartja a politikai hatalmat is, kisajátítja az uralkodó ideológiát, a tudományt, a kultúrát, a tömegtájékoztatási eszközöket stb. Ilyen tulajdonviszonyok között a munkás nem csupán bérmunkása a tőkésnek, hanem objektuma a tőkés politikai uralmának is. Olyan objektum, amelyen végrehajtvák a gazdasági, eszmei, politikai, sőt a fizikai kényszert is. A termelési eszközök monopóliumán sarjad ki a tőkés monopóliuma az újonnan előállított érték fölött, ő osztja el munkabérré, amikor megszabja a munkaerő árát, valamint profitra, amikor meghatározza a termelési eszközök tulajdonjogának árát.

A munkásosztály a termelőeszközökkel dolgozva új értéket állít elő, de semminemű hatással sincs az új érték előállításának feltételeire és elosztására. Az új érték ily módon munkabérré és tőkés profitra oszlik fel (akár egyéni, akár állami tőkés tulajdonformáról van szó), mégpedig az osztályharc alakulása szerint, attól függően, hogy milyenek az erőviszonyok az osztályok összeütkezésében.

Az állami szocialista tulajdonra az jellemző, hogy az állam monopóliumot élvez a termelési eszközök igazgatásában, az állam határozza meg az új

érték előállításának feltételeit, s végül monopóliummal rendelkezik az új érték elosztása tekintetében is.

Mínthogy a szocialista államnak monopóliuma van az új érték igazgatására és elosztására, s mínthogy az állam határoz a munkás munkájának feltételeiről és eredményeiről, ily módon monopóliumot szerez a politikai hatalomra, az ideológiára, a tudományra, a kultúrára, a tömegtájékoztatási eszközökre stb. Az ilyen államtulajdonra jellemző viszonyok között a munkásosztály sajátos bérvizonyba kerül saját államával, a maga reprezentánsával. Munkáját az állami tulajdonban levő termelőeszközökkel folytatja, s nincs joga igazgatni ezeket az eszközöket, nem határozhat saját munkájának feltételeiről és eredményeiről. Mindezekről a szocialista állam dönt, a munkásosztály nevében. Így tehát ahol az állami szocialista tulajdon uralkodó formája a tulajdonviszonyoknak, ott nem lehet szó a munkásosztály igazi felszabadításáról, nem lehet szó öngazgatásról, hiszen a munkás helyzete a termelésben, az elosztásban és a döntéshozatalban csupán annyiban változott, hogy a tőkésnek a szocialista állam lépett az örökébe. A változás csak annyi, hogy a munkással és munkájának feltételeivel, eredményeivel többé nem manipulálhat a tőkés, hanem csak saját állama, amely önállósult és elidegenedett a munkástól.

Erre gondolt Marx, Engels és Lenin, amikor arra figyelmeztettek, hogy a szocialista forradalom után a munkásosztályt nem csupán a „hatalomfosztott burzsoáziának”, hanem „saját bürokráciájának” a veszélye is fenyegetni fogja.

A termelési eszközök társadalmi tulajdona olyan rendszere a tulajdonviszonyoknak, amelyet elsősorban az jellemez, hogy senkinek sincs monopolisztikus joga a termelési eszközök igazgatására, s a munka feltételeivel és eredményeivel való rendelkezésre. Ilyen tulajdonviszonyok között senkinek semmilyen monopóliuma nem lehet. A társadalmi tulajdon kötelezően tagadását jelenti a társadalom mindenfajta megosztásának olyanokra, akik igazgatnak és olyanokra, akiket igazgatnak. Itt nincsenek tulajdonosok és nincsenek bérmunkások. Ebben a tulajdonrendszerben senkinek sem lehet joga kisajátításra a tulajdonjog alapján, hiszen a társadalmi tulajdon épp ennek a jognak a tagadását jelenti. A társadalmi tulajdon azt jelenti, hogy a termelési eszközöket azok igazgatják, a munka feltételeiről és eredményeiről azok határoznak, akik a termelési eszközökkel munkát folytatva — közvetlenül vagy közvetett módon — hatást gyakorolnak az új érték előállítására. Épp ezen az alapon fejlődik ki az öngazgatás és válik szabaddá az ember — a termelő felszabadul minden tőle elidegenedett és önállósult hatalom kizsákmányolása, uralma és mesterkedése alól. Ezért válik a kisajátítás alapjává *a munka és a munkaeredmény* a tulajdonjog helyett.

3. *Az öngazgatás viszonya a társadalom szociális-gazdasági struktúrájához*

Amilyen mértékű és intenzitású a klasszikus osztálystruktúra átalakulása olyan szociális-gazdasági alakulattá, amely megfelel a termelési eszközök társadalmi tulajdonviszonyainak és az államelhalás folyamatának, olyan mértékű és intenzitású az öngazgatás megvalósulása. Ezek szerint az öngazgatás nemcsak olyan társadalmi folyamat (és viszonyrendszer), amelyben túlhaladjuk a társadalom klasszikus osztálystruktúráját, hanem olyan társadalmi folyamat is egyben (és viszonyrendszer), amelyben megszűnik (túlhaladottá válik) a társadalom mindennemű polarizációjának lehetősége az egyik oldalon

olyanokkal, akik tulajdonosai vagy igazgatói a termelési eszközöknek, a másik oldalon pedig azokkal, akik objektumai az uralkodásnak és a bérvizonyoknak. Az öngazgatás mint folyamat nemcsak azt jelenti, hogy túlhaladjuk a társadalom felosztását burzsoáziára és munkásosztályra, s hogy ily módon megszüntetjük az osztályellentéteket, hanem azt is, hogy túlhaladjuk a következő fázist is: a társadalom lehetséges vagy tényleges megosztását munkásosztályra és a maga bürokráciájára, megszüntetjük a közöttük levő lehetséges vagy tényleges ellentmondásos viszonyt és ellentéteket. Az öngazgatás ilyen értelemben a teljes társadalmi kohézió, az osztály nélküli kommunista társadalom megvalósulásának, az osztálystruktúra és az osztályellentétek megszüntetésének folyamatát jelenti.

4. *A Kommunista Szövetség és az öngazgatás viszonya*

A munkásosztály politikai pártja (a Kommunista Szövetség) hatalmon levő pártból egyre inkább átalakul magának az öngazgatási rendszernek az eszmei-politikai tényezőjévé, az öngazgatás integrális részévé, s amilyen mértékű és intenzitású ez az átalakulási folyamat, nagyrészt ettől függ az öngazgatás megvalósulásának mértéke és intenzitása. Ahol a politikai párt közvetlenül és ténylegesen gyakorolja a hatalmat, ott nem alakulhat ki öngazgatás. Esetünkben az öngazgatás megvalósulása döntő módon függ attól is, hogy milyen mértékben alakul át a Kommunista Szövetség az uralmon levő klasszikus politikai pártból a munkásmozgalom élgárdájává, az öngazgatás megvalósításáért folytatott harc vezető eszmei-politikai erejévé és az öngazgatás integrális részévé. A Kommunista Szövetség mint a munkásosztály politikai pártja tudatosan lemond saját hatalmáról a munkásosztály javára. E folyamat keretében a munkásosztály politikai pártjának hatalma voltaképpen átalakul magának a munkásosztálynak a hatalmává. A munkásosztály politikai szervezete e folyamatban döntő szubjektív erejét képezi a munkásosztály hatalmi törekvésének, illetve az öngazgatás megvalósulásának. Az öngazgatás megvalósításáért vívott harcban a Kommunista Szövetség csak úgy érvényesítheti vezető és döntő szubjektív erejét, ha demokratizálja a maga belső életét, ami jelenleg is egyik törekvése. Csak úgy küzdhet eredményesen az öngazgatás megvalósulásáért (a társadalmi viszonyok állandó demokratizálódásáért), ha a maga belső életének demokratikusságával vértelmezi fel magát és szerez tekintélyt önmagának.

5. *Következtetések*

Összegezeként tehát a következőket mondhatjuk:

Az állam elhalásának folyamata, a termelőeszközök állami szocialista tulajdonának átalakulási folyamata társadalmi tulajdonná, továbbá a társadalom klasszikus osztálystruktúrájának átváltozási folyamata olyan szociális-gazdasági alakulattá, amely megfelel a termelőeszközök társadalmi tulajdonviszonyainak, valamint az a folyamat, amelyben a munkásosztály politikai pártja mint hatalmon levő párt az öngazgatás megvalósulásának eszmei-politikai tényezőjévé, vagyis az öngazgatás integrális részévé alakul át, mindezek a folyamatok voltaképpen egyet jelentenek az öngazgatás megvalósulásának folyamatával, tehát ugyanazt a globális társadalmi folyamatot fejezik ki — öt különböző néven nevezve. Ezzel persze nem azt állítjuk, hogy mindezek a társadalmi folyamatok önmagukban, önállóan nem léteznek. Ellenkezőleg, mindegyikük

viszonylag önálló folyamat, s mozgásuknak megvan a maguk viszonylag önálló belső logikájuk. Csupán arról van szó, hogy az öt folyamat közül egyik sem létezhet a másik négy nélkül, minélfogva magyarázni és értékelni sem lehet őket elkülönülten, egymáshoz való kölcsönös viszonyuk vizsgálata nélkül.

IV. MIÉRT VAGYUNK AZ ÖNIGAZGATÁS MELLETT, ÉS MIBEN VAN AZ ÖNIGAZGATÁS TÖRTÉNELMI ÉRTELME

Világméretekben ma egy olyan ellentmondásos igazságnak vagyunk a szemtanúi, ami a következőkben jut kifejezésre:

1. Az ember mindinkább felülkerekedik a természetén és annak törvényein, egyre inkább függetleníti magát tőlük, s a természet mind kevésbé tekinthető olyan őserőnek, amelyben az ember léte és jövője bizonytalan;

2. A politikai és gazdasági hatalom folytonosan növekvő koncentrációja mind kevesebb ember, szervezet és intézmény tulajdonában az embert egyre inkább kiszolgáltatja a bürokratikus önkénynek és a társadalmi ösztönszerűségnek — az ember léte és jövője egyre bizonytalanabbá válik a bürokratikus önkény és a társadalmi ösztönösség hatására, hiszen az ember sohasem tudhatja előre, hogy mit fog határozni és mire használja fel hatalmát az, aki rendelkezik vele.

Az öngazgatás történelmi értelme abban van, hogy kiküszöböli az emberek polarizálódásának lehetőségét egyrészt tulajdonosokra és uralkodókra, másrészt pedig bérmunkásokra és az uralkodás objektumaira. A maga történelmi elhivatottsága szerint az öngazgatás kiküszöböli a társadalmi hatalom önállósult és a munkásoktól elidegenített gócinak veszélyét, elhárítja ezt a veszélyt, s a társadalmat az ember érdekei szerint szervezi meg. A munkásosztály nem csupán azért vívja meg a szocialista forradalmat, hogy megszüntesse a burzsoázia hatalmát a munkásság felett, hanem ugyanakkor felszámolja minden anyagi és más alapját annak, hogy az egyik ember uralkodhasson a másikon.

Az öngazgatás értelme több annál a lehetőségnél is, hogy az ember tudhatja, mi lesz a társadalomban, hogyan fog a társadalom kialakulni, és kinek milyen lesz a helyzete benne. Az öngazgatás mindenekelőtt azt jelenti, hogy az emberek önmaguk döntenek, önállóan alakítják ki a társadalmat, s meghatározzák benne saját helyüket, az adott tér és idő keretei között.

Az ilyen öngazgatású szocialista társadalom nem lehet adott, kapni sem lehet senkitől, s önkéntesen nem is adná meg senki. Érte az embernek kell harcolnia, az embernek kell létrehozni, csak így juthat el hozzá. Ez a harc az öngazgatásért úgy lesz hatékonyabb és eredményesebb, ha ennek a harcnak a hordozói azok az emberek lesznek, akiknek az öngazgatás megvalósulásával nincs mit veszíteniük.

TEORIJSKO ODREĐIVANJE POJMA I SUŠTINE SAMOUPRAVLJANJA

Na teorijskom nivou nepostoji jedna opšteprihvaćena koncepcija samoupravljanja koja bi bila aplikativna na sadašnje stvarno stanje jugoslovenskog društva. Izvesno je da se pod pojmom samoupravljanja podrazumevaju suštinski različite stvari. Na ustavno-pravnom nivou nije dovoljno razrađena koncepcija samoupravljanja kao integralnog društvenog sistema. To su uglavnom razlozi „vraćanja na početak“ potrebe teorijskog određivanja pojma i suštine samoupravljanja. Moja ambicija nije da definišem samoupravljanje, već samo da dam prilog teorijskom određivanju njegovog pojma i suštine. U tekstu se govori šta samoupravljanje *teorijski jeste i šta bi u praksi trebalo da bude*.

Samoupravljanje je pre svega revolucionarni pokret radničke klase za svoje oslobađanje. Radnička klasa može vršiti svoju istorijsku ulogu, da oslobađajući sebe oslobodi celo društvo, samo ako svoju potencijalnu društvenu moć konstituise u društvenu moć samoupravljača i samoupravljanja i kao radničkog pokreta i kao društvenog sistema. Samoupravljanje je istovremeno i integralni sistem društvenih odnosa zasnovan na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju. Svojina nad sredstvima za proizvodnju je osnovni produkcionni odnos koji determinira ceo sistem društvenih odnosa. Samoupravljanje kao integralni društveni sistem mora istovremeno biti: (1) humanizacija društvenih odnosa, (2) povećavanje ekonomske efikasnosti, (3) organizacijski racionalan i (4) odgovoran.

Za definisanje i razumevanje samoupravljanja relevantno je ispitati njegove međusobne odnose sa (1) karakterom svojine sredstava za proizvodnju, (2) sa karakterom i ulogom države, (3) sa socijalnom strukturom društva i (4) sa ulogom Saveza komunista. Veoma je značajno ispitivati i međusobne odnose samoupravljanja i sindikata. To u ovom tekstu nije učinjeno i to je njegov nedostatak. Ovaj blok međusobnih odnosa je ovako rezimiran:

Proces odumiranja države, proces transformiranja državne socijalističke svojine u društvenu svojinu sredstava za proizvodnju, proces prevladavanja klasične klasne strukture društva u socijalno-ekonomsku strukturu adekvatnu društvenoj svojini sredstava za proizvodnju, proces transformacije političke partije radničke klase iz partije na vlasti u idejno-politički faktor borbe za ostvarivanje samoupravljanja i u njegov integralni deo i proces ostvarivanja samoupravljanja je u suštini jedan isti globalni društveni proces, označen sa pet različitih imena. Time, razume se, ne tvrdimo da svaki od ovih pet društvenih procesa ne postoji i sam za sebe. Svaki od njih je relativno samostalan i ima svoju relativno samostalnu unutrašnju logiku kretanja. Radi se, pre svega, i samo o tome, da nijedan od ovih pet procesa nije moguć bez druga četiri procesa, i da se, prema tome, ni jedan od njih ne može objasniti ni vrednovati bez ispitivanja njihovih međusobnih ukupnih odnosa.

Na kraju teksta se govori zašto smo za samoupravljanje i u čemu je njegov istorijski smisao. Željeni samoupravni socijalizam nije dat, ne može se ni od koga dobiti, niti će ga iko dobrovoljno dati. Za njega čovek treba da se bori, sam da ga stvara i samo ga tada može imati. Borba za samoupravljanje biće efikasnija i daće veće rezultate ako njeni nosioci budu ljudi koji u ostvarivanju samoupravljanja nemaju šta da izgube.

ZUSAMMENFASSUNG

THEORETISCHE BESTIMMUNG DES BEGRIFFS UND DES WESENS DER SELBSTVERWALTUNG

Auf theoretischer Ebene ist keine allgemein angenommene Konzeption der Selbstverwaltung vorhanden, die auf den gegenwärtigen, tatsächlichen Stand der jugoslawischen Gesellschaft anwendbar wäre. Es ist ganz gewiss, dass unter dem Begriff der Selbstverwaltung im Wesen Verschiedenes verstanden wird. Auf verfassungs-rechtlicher Ebene wurde die Konzeption der Selbstverwaltung als integrales Gesellschaftssystem bisher ungenügend ausgearbeitet. Die wären hauptsächlich die Gründe für das „Zurückgehen an den Anfang“ mit der theoretischen Bestimmung des Begriffs und des Wesens der Selbstverwaltung. Es ist nicht mein Wunsch, die Selbstverwaltung als solche zu definieren sondern nur zur theoretischen Bestimmung dieses Begriffs und seines Wesens beizutragen. Im Text wird darüber gesprochen was die Selbstverwaltung *theoretisch ist und was sie in der Praxis sein sollte*.

Die Selbstverwaltung ist vor allem eine revolutionäre Bewegung der Arbeiterklasse um ihre Befreiung. Die Arbeiterklasse kann ihre historische Rolle, sich befreiend die gesamte Gesellschaft zu befreien, nur dann vollziehen, wenn sie ihre potentielle Kraft in eine gesellschaftliche Kraft der Selbstverwalter und der Selbstverwaltung konstituiert, sowohl als einer Arbeiterbewegung wie auch als Gesellschaftssystem. Die Selbstverwaltung ist gleichzeitig auch ein integrales System gesellschaftlicher Beziehungen, das auf dem gesellschaftlichen Eigentum an den Produktionsmitteln beruht. Das Eigentum an den Produktionsmitteln ist das fundamentale Produktionsverhältnis, das das gesamte System der gesellschaftlichen Beziehungen bestimmt. Die Selbstverwaltung als integrales Gesellschaftssystem muss gleichzeitig sein: (1) Humanisierung der gesellschaftlichen Beziehungen, (2) Steigerung der ökonomischen Wirksamkeit, (3) organisationell rationell und (4) verantwortungsvoll.

Zur Begriffsbestimmung und Verständnis der Selbstverwaltung ist es relevant, ihre Wechselbeziehungen (1) zu dem Charakter des Eigentums an den Produktionsmitteln, (2) zu dem Charakter und der Rolle des Staates, (3) zu der sozialen Struktur der Gesellschaft und (4) zur Rolle des Bundes der Kommunisten zu untersuchen. Von grosser Bedeutung ist auch, die Wechselbeziehung der Selbstverwaltung und der Gewerkschaften zu untersuchen. Dies wurde in diesem Text nicht getan und das ist sein Nachteil. Dieser Block der Wechselbeziehungen wurde folgendermassen zusammengefasst:

Der Prozess des Absterbens des Staates; der Prozess der Transformation des staatlichen sozialistischen Eigentums an den Produktionsmitteln in gesellschaftlichen Eigentum; der Prozess des Überwiegens der klassischen Klassenstruktur der Gesellschaft in eine sozial-ökonomische Struktur, die dem gesellschaftlichen Eigentum an den Produktionsmitteln entspricht; der Prozess der Transformation der politischen Partei in einen ideell-politischen Faktor des Kampfes um die Verwirklichung der Selbstverwaltung und in ihren integralen Teil; und der Prozess der Verwirklichung der Selbstverwaltung ist im Wesen ein und derselbe globale Gesellschaftsprozess, der mit fünf verschiedenen Namen bezeichnet wird. Damit behaupten wir natürlich nicht, dass jeder dieser fünf Gesellschaftsprozesse nicht auch an und für sich vorhanden ist. Jeder dieser Prozesse ist relativ selbständig und hat seine relativ selbständige innere Bewegungslogik. Es handelt sich vor allem, und nur darum, dass keiner dieser fünf Prozesse ohne die anderen vier möglich ist und dass demzufolge keiner dieser Prozesse erklärt und gewertet werden kann, ohne ihre Gesamtwechselbeziehungen zu untersuchen.

Abschliessend wird im Text darüber gesprochen, warum wir die Selbstverwaltung befürworten und worin ihr geschichtlicher Sinn ist. Der gewünschte Sozialismus der Selbstverwaltung ist nicht gegeben, kann von niemandem erhalten werden, weder kann sie jemand freiwillig geben. Der Mensch muss für die Selbstverwaltung kämpfen, er muss die Selbstverwaltung selbst erschaffen und nur dann kann er sie haben. Der Kampf um die Selbstverwaltung wird wirksamer sein und grössere Ergebnisse leisten, wenn die Träger dieses Kampfes Menschen sind, die in der Verwirklichung der Selbstverwaltung nichts zu verlieren haben.

AZ ÖNIGAZGATÁS MINT FORRADALMI GYAKORLAT

Társadalmi-gazdasági kategória-e a szocializmus, mint az összes eddigi társadalmi alakzatok az emberiség történetében? Bizonyára nem az. Már Marx rámutatott a kapitalizmus és a kommunizmus, vagyis az osztálytársadalom és az osztály nélküli társadalom közti átmeneti időszak szükségességére. Ez az átmeneti időszak a szocializmus, a munkásosztály osztálytársadalmá, amelynek az a feladata, hogy az osztálytársadalmat osztály nélkülivé változtassa át. Ha ezt elfogadjuk, akkor egyet kell értenünk abban is, hogy a szocializmusnak különböznie kell az összes eddigi társadalmi-gazdasági formációktól. Az összes korábbi társadalmak lényegében két antagonisztikus osztályra, az uralkodó osztályra és az elnyomott osztályra tagozódtak. Az uralkodó osztály és az elnyomott osztály közti viszonyok e társadalmak alapvető viszonyai voltak, mert e viszonyok stabilitása nélkül maga a társadalom sem lett volna stabil.

A szocializmusban jelentős változások történnek a társadalom struktúrájában eltűnnek az antagonisztikus osztályok, és csak egy osztály, a munkásosztály marad meg. A szocializmus azonban nem lenne átmeneti jellegű társadalmi-gazdasági alakzat, ha a társadalmon belül nem volnának antagonisztikus viszonyok. Természetesen, a szocializmusban ezek az antagonisztikus viszonyok az egyetlen fennálló osztályon, vagyis a munkásosztályon belül jelentkeznek. Ugyanis az antagonisztikus viszonyok fennállnak mindaddig, amíg létezik az elidegenített munka, ez pedig olyan kategória, amely csak az állam megszűnésével tűnik el. Önként adódik a kérdés, melyek ezek az antagonisztikus kategóriák a szocialista társadalmon belül, vagy föltehetjük más-képpen is a kérdést: Hogyan idegenítik el a munkát a szocialista társadalomban? Ha így fogalmazzuk meg a kérdést, már a megfogalmazás rámutat arra az útra, amelyen haladva eljuthatunk a felelethez. Vagyis a munkából mint egységes egészből kell kiindulnunk, hogy elidegenítését felfedhessük. E kritériumból kiindulva észrevesszük a szocialista államok antagonisztikus oldalait. Egyrésztől felismerjük az irányítókat, másrésztől a kivitelezők rétegét. Mindkettő a munkásosztályon belül van, de különböznek egymástól a munkásosztályban elfoglalt pozícióik szerint. A szocialista állam fejlődésének első fázisában fennáll az irányító réteg rendkívül erős hatása, mivel ez a réteg a munkásosztály nevében rendelkezik a társadalmi (vagy állami) vagyonnal.

Ezt a réteget államstruktúrának is nevezhetnénk, mert éppen ennek az irányító rétegnek az erejétől függ az, hogy milyen nagy az államnak az újratermelés folyamatára gyakorolt hatása. Tehát ebben a fázisban az összes viszonyok az államstruktúra erős hatása alatt állnak, s ebből ered a végrehajtók rétege munkájának elidegenítése. A végrehajtók rétege tulajdonképpen bérvizonyban van az államstruktúrával, amely az államhatalmat képviseli. Ebben a periódusban a termelőeszközök állami tulajdonban vannak, s ennek alapján az államstruktúra végzi a munka elidegenítését. Eszerint az ilyen társadalomban az alapvető viszony az államstruktúra és a munkásosztály többi része között fennálló viszony.

Mivel a szocialista társadalom célja az állam elhalása, a fejlődés folyamán a következő lépés az állami tulajdonnak társadalmi tulajdonná tétele. Ezzel a lépéssel biztosítjuk az alapvető feltételt ahhoz, hogy a társadalmi és gazdasági viszonyokban megtörténjen az öngazgatásra való áttérés, s ennek egyúttal az államstruktúra végét is kellene jelentenie. Lényegében azonban csak most kezdődik a harc az államstruktúra hatásának gyengítéséért és a szocialista alapokon nyugvó öngazgatási jellegű társadalomért. Az államstruktúra továbbra is képviseli a társadalmat, s bár hatása lényegesen csökken, ezentúl is globális hatást gyakorol a társadalmi eszközökkel való rendelkezésre. A végrehajtók rétege egyre inkább feltör, s összezúzza az államstruktúra maradványait azáltal, hogy egyre nagyobb mértékben vesz részt az öngazgatásban. Mégis erre a fázisra továbbra is jellemző egyrészt az államstruktúra maradványa vagy a társadalom képviselői, másrészt pedig a társadalom többi része. Az öngazgatási jellegű társadalom célja: az olyan viszonyok kialakítása, amelyek lehetővé teszik az egyéniség teljes érvényesülését. Tehát ezek olyan társadalmi-gazdasági viszonyok, amelyek lehetővé teszik a társadalom és az egyén kölcsönös egymásra hatását. Ilyen viszonyok között tehát egyforma hatást gyakorolhat a társadalom az egyénre, és az egyén a társadalomra. Hogy ezt elérhessük, a szocialista társadalomnak folyton változnia kell, amint a cél megkívánja. Ebből az következik, hogy a szocialista társadalom legjellemzőbb vonása a permanens forradalom.

Társadalmunk fejlődése világosan bizonyítja e tétel helyességét, s ezért vallanak kudarcot mindazok a kísérletek, amelyek társadalmi-gazdasági valóságunkban az automatizáció bevezetésére irányulnak. Ebből kiindulva megérthetjük, miért állítja dr. Zoran Vidaković*, hogy elméleti-kritikai marxista eszménk válságba került, mert nem munkásosztályunk forradalmi gyakorlatából indulunk ki. El kell ismerni, hogy ez a forradalmi gyakorlat nincs kellőképpen identifikálva, mégis minden kutatás során belőle kell kiindulni, mert benne van társadalmi fejlődésünk logikája. Ha felfedjük ezt a logikát, meghatározhatjuk társadalmunk további fejlődésének irányát. Ebből a gyakorlatból fel kell fednünk a termelési viszonyokban való újnak azokat a valóságos elemeket, amelyek a jövő hordozói lehetnek. Ilyen értelemben támogathatjuk Miloš Nikolić elvtárs állásfoglalását, aki sikraszállt amellett, hogy a munkásosztályt tanítani kell magán a mozgalmon belül, nem hagyni el annak kereteit, kihasználni történelmi potenciális erejét, tudatosítani saját életét, rámutatni a megoldásra vállalati, községi, köztársasági és szövetségi szinten.

Hogy megérthessük a munkásosztály forradalmi gyakorlatát, meg kell értenünk magát a forradalmat is. Sokan úgy gondolják, hogy nálunk a forradalom 1945-ben véget ért, s attól kezdve a szocializmus építése folyik. Mihelyt

* „Korak nazad dva koraka napred”, Dr Zoran Vidaković, Komunist, Beograd 1971,

azonban a szocializmus megszűnik forradalomnak lenni, és más társadalmi-gazdasági formációkhoz hasonlóan csak valamilyen sajátos automatizmus alapján fejlődik, kérdésessé válik, hogyan fog akkor ebből az automatikus mozgásból új állapotba jutni. Azt jelenti-e ez, hogy a szocializmus és a kommunizmus között szükség van egy újabb forradalomra? Ha így tekintünk a szocializmusra, akkor pozitivistá módon interpretáljuk a marxizmust, determinista a felfogásunk a társadalom törvényszerűségeiről, és sajátos mechanizmussal rendelkezünk. Nálunk a gyakorlati politika sok vonásában mégis az a feltételezés van jelen, hogy a szocializmus az eddigiekhez hasonló társadalmi-gazdasági alakulat, és intézkedéseink egész sora ezen nyugszik. Minden lehető módon megpróbálunk felfedni társadalmi fejlődésünkben valami automatizmust, önmozgatót, és hogy ez sikerüljön, kritika nélkül veszünk át a fejlett országok gyakorlatából egyes megoldásokat azzal az egyszerű logikával, hogy a vállalatok ökonómiaja bármely körülmények között azonos. Amikor azonban megpróbáljuk alkalmazni az átvett idegen gyakorlatot, a mi körülményeink közepette problémák merülnek fel. Ugyanaz az eszköz vagy módszer, amely a fejlett kapitalista országok körülményei közt rendkívüli sikereket mutatott fel, nálunk egészen közepessé vagy elfogadhatatlanná válik.

A MUNKÁSOSZTÁLY STRATÉGIÁJA AZ ÖNIGAZGATÁS FEJLESZTÉSÉRE

Társadalmunk igen gyors fejlődése az iparosítás fejlettebb fázisát eredményezte, és újabb technikai-technológiai és szociális-szervezeti problémák elé állított bennünket. A megoldások, amelyek ismeretesek számunkra, főleg a fejlettebb kapitalista országokból származnak. Ezeknek a megoldásoknak, amint már említettük, megvan a maguk logikája, s ezért radikális revízióknak kell alávetnünk őket az öngazgatási gyakorlaton belül, azaz át kell engednünk „a munkáspraxis szűrőjén” (dr. Vidaković szerint). A mi társadalmunk olyan, amely lényegében állandóan transzformálódik, ennek következtében az árugazdálkodás rendszere a mi öngazgatási jellegű szocialista társadalmunk körülményei közt nem funkcionálhat ugyanolyan módon, mint a kapitalizmusban. Azok a markáns vonások, amelyek ezt az árugazdálkodást megkülönböztetik, az egészen más termelési viszonyok; az pedig egészen világos, hogy különböző termelési viszonyokra nem lehet azonos megoldásokat alkalmazni. A kapitalista árugazdálkodás a profit logikáján alapul, amely megköveteli a tőke uralmát az emberek felett. Ezzel ellentétben a szocialista árugazdálkodás a jövedelem logikájából indul ki, és mivel a jövedelem a társadalom szükségleteinek progresszív kielégítését jelenti, e rendszer célja az ember és annak szükségletei. A profit logikája nem lehet immánens a szocializmus számára. Ugyanis az öngazgatási jellegű szocialista társadalomban a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, s így a munka eredménye is egy konkrét csoport, vagyis a vállalat és az egész társadalom munkaeffektusának összege*. Itt, természetesen, mindjárt felvetődik a kérdés a jövedelem elvének milyen ösztönző hatása van a munkaszervezetekre? Azonban a szocialista árugazdálkodás megköveteli, hogy a termelők tudatában legyenek az egymástól való függőség törvényének, azaz hogy a közös érdeknek megfelelően rendezzék

„... Za razliku od svojih istorijskih prehodnika, ovi robni proizvođači ne upravljaju, odnosno ne odlučuju o proizvodnji, niti prisvajaju rezultate rada zato što su (pojedinačni ili grupni) vlasnici sredstava za proizvodnju, ... već zato što rade i jedino na osnovu toga prisvajaju rezultate svoga rada.”
„Osnovi teorije doh. i soc. robne proizvodnje”, Dr Korac Miladin, RAD, Beograd, 1970. — strana 19/20

egymással viszonyaikat, s akkor megértik, hogy jövedelmet nem valósíthatnak meg a másakra való tekintet nélkül. A mi gyakorlatunkban vannak példák a munkaszervezetek ilyen akcióira. Ezeknek nem az volt a céljuk, hogy a jövedelem, jobban mondva más munkaszervezetekbe való befektetés révén jövedelmet valósítsanak meg. Nem a profitszerzés volt a céljuk, hanem az, hogy a befektetett munka alapján közösen részesedjenek a jövedelemből. Ilyen volt a Novi Popovac-i cementgyár létesítése, ahol az alapítók, a belgrádi építőipari vállalatok nem azt akarták, hogy befektetett tőkéjüket megnagyobodva kapják vissza, hanem azt, hogy lehetővé váljon saját kapacitásuk fokozottabb kihasználása az új gyárban előállított cement révén. Tehát az alapítók, illetve befektetők célja nem az, hogy a jövedelem révén jövedelmet valósítsanak meg, hanem hogy munkával valósítsanak meg jövedelmet, amint azt az Alkotmány (II. fejl., 7. bek.) előíranyozza. Az újabb alkotmánymódosítások azonban ezt a lehetőséget egyáltalán nem veszik tekintetbe (tehát ismét nem a forradalmi gyakorlatunkból indulunk ki). Sőt az alkotmánymódosítás (XXII., 2. bek.) előíranyozza a jövedelem révén megvalósított jövedelmet, vagyis a jövedelem forrásának nem kell feltétlenül az élőmunkának lennie, lehet a holtmunka is.* De bizonyára nem ez az egyetlen olyan törvény, amely két ellentétes lehetőséget enged meg. Eszerint mindaddig, amíg minden egyes határozat és minden egyes döntés nem megy keresztül a munkáspraxis szűrőjén, és mindaddig, amíg a munkásosztály ön-emancipációjának eszméjét, avantgardista erőinek közvetítésével történő emancipációjához viszonyítva, világosan el nem fogadjuk elméletben és gyakorlatban, addig az öngazgatás csak óhaj marad, nem pedig valóság.

* USTAV, Službeni list, Beograd, 1971 — strana 167

REZIME

SAMOUPRAVLJANJE KAO REVOLUCIONARNA PRAKSA

Autor u svom radu polazi od razmatranja karaktera socijalizma kao svojevrsne društveno ekonomske formacije, pa ukazuje na okolnost da je osnovna protivrečnost ove formacije prelazne epohe u postojanju otuđenog rada povezanog za postojanje države. Ovu protivrečnost autor obelježava kao antagonističke kategorije. Tretirajući oblike i suštinu otuđenja rada, autor ukazuje na okolnost da unutar radničke klase postoji protivrečnost, jer u prvofazi razvoja socijalizma postoji sloj izvršilaca i sloj upravljača koji za razliku od prvog sloja raspolaže državnom imovinom u ime radničke klase. Ovaj sloj upravljača koji u početnoj fazi razvoja socijalizma ima izuzetno jak uticaj, autor naziva etastruktrom.

Pošto je cilj socijalističkog društva između ostalog i odumiranje države, sledeći korak u razvoju socijalizma je pretvaranje državnog vlasništva u društveno vlasništvo. Ovim se obezbeđuje osnovni uslov za prelazak na samoupravljanje u društvenim i ekonomskim odnosima i trebalo bi da znači kraj i za etastrukturu. Međutim, u stvari tek započinje borba za slabljenje uticaja etastrukture i za samoupravno društvo na socijalističkim osnovama.

U razjašnjavanju i istraživanju razvoja naših društvenih odnosa ne možemo se osloniti na hipertrofiranje elemenata stihijnosti, već treba polaziti od revolucionarne prakse naše radničke klase i njene avangarde. Neprihvatljivo je i shvatanje onih koji zastupaju stanovište po kome je 1945. godine završena revolucija u nas i da se od tada nastavlja izgradnja socijalizma. Takvo gledanje na socijalizam, ističe autor, predstavlja pozitivističko interpretiranje marksizma i determinističko shvatanje društvenih zakonitosti.

U završnom delu svog eseja autor razmatra transformaciju pojedinih ekonomskih i društvenih kategorija u različitim produkcionim odnosima i pozivajući se na autore dr. Zorana Vidakovića i dr. Miladina Korača ukazuje na najznačajnije faktore od kojih zavisi ostvarenje ustavnih amandmana XXI i XXII.

САМОУПРАВЛЕНИЕ КАК РЕВОЛЮЦИОННАЯ ПРАКТИКА

В своём произведении автор исходит от рассматривания характера социализма как свойственной общественно-экономической формации, и указывает на обстоятельство, что основное противуречие этой формации переходной эпохи в существовании отчуждённого труда, связанного с существованием государства. Это противуречие автор обозначает как антагонистическую категорию. Рассматривая формы и сущность отчуждения труда, автор указывает на обстоятельство, что внутри рабочего класса существует противуречие, потому что в первой фазе развития социализма, существует слой исполнителей и слой управляющих, которые, с разницей от первого слоя, располагают государственным достоянием от имени рабочего класса. Этот слой управляющих, имеющих в начальной фазе развития социализма, особенно сильное влияние, автор называет этаструктуром.

Таккак цель социалистического общества между прочим и умирание государства, следующий шагом в развитии социализма является преобразование государственной собственности в общественную собственность. Этим обеспечивается основное переходение к самоуправлению в общественных и экономических отношениях и это означало бы конец этаструктуры. Но, в действительности только теперь начинается борьба для ослабления влияния этаструктуры и для самоуправляющегося общества на социалистических основах.

В разъяснении и исследовании развития наших общественных отношений нельзя опираться на гипертрофирование элементов стихийности, но надо исходить от революционной практики нашего рабочего класса и его авангарды. Нельзя принять понятие заступающих точку зрения, что революция у нас окончена в 1945 году и что с тех пор продолжается строительство социализма. Такое зрение на социализм, подчёркивает автор, представляет позитивическую интерпретацию марксизма и детерминистическое мнение общественных закономерностей.

В окончательной части своего эссе, автор рассматривает трансформацию отдельных экономических и общественных категорий в различных производственных отношений и, опираясь на сочинения авторов др. Зорана Видаковича и др. Миладина Корача указывает на самые значительные факторы, от которых зависит осуществление XXI и XXII конституционных амандманов.

visszhang

Bagi Ferenc

EGY KEZDEMÉNYEZÉS INDULÁSA ÉS KIBONTAKOZÁSA

**A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK
MŰVÉSZETI VETÉLKEDŐJE 1967–1972**

ELŐZMÉNYEK

Az iskolákban már régi hagyomány a szakköri munka. A szakkörök rendszerint egy-egy tantárgy iránt különösebben érdeklődő tanulókból alakulnak, és a szaktanár vezetésével a tanítási órák után jönnek össze. A szakköri munka nem kötelező, nincs előírt tanterv sem, tehát a tanár is, diák is szabadon választhat érdeklődésének megfelelő tevékenységet a tudományok, illetve művészetek kínálta lehetőségek közül. De ez a szabadság, kötetlenség nem azt jelenti, hogy a szakkör összejövetelei értelmetlen, üres fecsegéssel múlnak el, hanem azt, hogy tanév elején, az első összejövetelel a tagok és vezetőtanárunk, a tantárgy, illetve művészeti ág lehetőségei közül azokat a témákat választják ki, amelyek a tagokat érdeklik, majd ezek közelebbi megismerése céljából a tanulók egyénenként vagy munkacsoportokat alakítva készülnek fel előadásaikra, beszámolóikra. Hosszadalmas volna — és ennek az írásnak nem is feladata — a szakköri tevékenységek változatait és lehetőségeit felsorolni, de értékelni sincs most módunkban. Annyit azonban elmondhatunk, hogy a tudományos kutatás izgalmát, az alkotás örömeit ismerteti meg a tanulókkal, s eközben újabb tudásszerzésre is serkenti őket. A megszerzett tudás, a kibontakozásnak indult képesség, tehetség, nemritkán olyan eredményeket hoz, amelyek túlnövik a szakkör kereteit, iskolai jelentőségűvé válnak, de mivel ugyanazon iskolában működő más szakkörök eredményeivel nem mérhetők, természetesnek tűnik, a tanulóknak az a vágya, hogy más iskolák rokon szakköreiben tevékenykedő tanulókkal is megismertessék alkotásaikat, képességüket. Erre a legalkalmasabb formának a vetélkedő látszik, amely a pályázatoktól eltérően, minden résztvevő számára biztosítja a bíráló bizottság és közönség előtti fellépést, továbbá lehetővé teszi a „vetélytársakkal” való személyes kontaktust, tapasztalat- és véleménycserét, sőt magának a vetélkedőnek a szervezését, szabályzatának elkészítését, és ezáltal a verseny jellegének alakítását, formálását is. Az általános és helyi társadalmi-politikai lehetőségek mellett, nagy vonásokban talán ezek azok a mozzanatok, amelyek a vetélkedő ötletét születték, terjedését, bővülését eredményezték és mindmáig életben tartották.

A MEGTETT ÚT – AZ INDULÁSTÓL MÁIG

Eddig hat vetélkedő zajlott le, de egyik sem volt az előzőnek pusztá megismétlése. Igaz, nem is lehetséges a pusztá ismétlés, mert a résztvevők, a középiskolások generációi is váltják egymást, de maga a verseny is évről-évre bővült, mind több versenyt iktatva műsorába, mind változatosabbá válva. A kezdet egyszerű: a Becsei Todor Dukin Gimnázium Szenteleky Kornél Irodalmi Önképzőkörének akkori elnöke, Kartag Nándor 1967 tavaszán indítványozta, hogy az iskola napja tiszteletére szervezzen az önképzőkör gimnáziumok közötti versenyt. De mivel erre nem voltak meg az iskolában az anyagi lehetőségek, tanácsomra az Ifjúsági Szövetség becsei választmányának elnökéhez fordult segítségért. Rehák István, az ISZ választmányának akkori elnöke megérezte a kezdeményezésben rejlő lehetőségeket, nevezetesen azt, hogy egy ilyen vetélkedő az Ifjúsági Otthonba vonzza a középiskolás fiatalokat, továbbá hozzájárul e szervezet kulturális és szórakoztató műsora színvonalának emeléséhez; egyszóval olyan kulturális akcióval fejlődhet, amellyel az Ifjúsági Szövetség tevékenysége gazdagodhat, a fiatalok kulturális életében vállalt feladatai megvalósulhatnak. Az ISZ vezetősége tehát támogatásáról biztosította az önképzőkört, így csakhamar elkészült a Vajdasági Gimnáziumok Magyar Önképzőkörei Vetélkedőjének Szabályzata, amely, a gimnazistákat önálló verssel, prózával, valamint vers- és szövegmondásban való versenyzésre szólította fel.

A vetélkedő minden versenyágban (1967. április 8-án és 9-én a zentai, zombori, szabadkai, és becsei gimnáziumok két-két képviselőjének részvételével zajlott le. A tanulók alkotásait és szavatait semleges bíráló bizottság mérlegelte, és annak döntése alapján nyerték el a legjobbak a könyvjutalmakat. A díjak kiosztása után a résztvevő tanulók, tanárok, a bíráló bizottság tagjai és a szervezők kerekasztal-konferenciára gyűltek össze, amelyen a lezajlott versenyről és eredményeiről mondtak véleményt. Ez a kerekasztal-konferencia a kezdeményezés szempontjából igen fontos volt, ugyanis az értekezlet hasznosnak minősítette a kezdeményezést és fejlesztésére serkentett. Az azóta elhunyt Sulhóf József író (a bíráló bizottság elnöke) például a bíráló bizottság másik két tagjának (Deák Ferenc és Gion Nándor íróknak) nevében is azt tanácsolta, hogy a prózának nevezett versenyt a jövőben „bontsák fel”, s legyen kritika, elbeszélés, humoreszk és riport, mert így a verseny a különböző műfajok művelését serkentené, az elbírálás pedig könnyebbé válna. Mások azt ajánlották, hogy a szervezők vonják be a szakiskolák tanulóit is a versenybe.

Az 1968-as vetélkedő szervezésének előkészületei még 67-ben megkezdődtek. A szervezők mérlegelték a kerekasztal-konferencián elhangzott ajánlatokat, és mivel ezek az ajánlatok megvalósíthatóknak bizonyultak, a követelményeknek megfelelően módosították a szabályzatot. Ezen a téren a következő, ma is érvényben levő határozatokat hozták:

1. A vetélkedőn részt vevők iskolájuk önképzőköri válogató versenye után városuk vagy körzet iskoláinak tanulóival elődöntő vetélkedőn vesznek részt.

2. A becsei döntőre az elődöntőkön legjobb alkotásokat, teljesítményeket nyújtó tanulók jutnak el, függetlenül attól, hogy melyik iskola tanuló. A szabályzat szerint a középiskolások versmondással, saját és meg nem jelentetett verssel, elbeszéléssel, kritikával, riporttal és humoreszkkal vehetnek részt a vetélkedőn; továbbá meghatározták a szervezők és résztvevők jogait és köte-

lezettségeit, a díjak (könyvjutalmak) értékét, valamint a vetélkedő fontosabb időpontjait.

A szabadkai, zentai, zombori, zrenjanini, bácstopolyai, újvidéki és becsei elődöntők megrendezése után így került sor a Vajdasági Magyar Középisikolások Irodalmi Vetélkedője döntőjének megszervezésére Becsén, 1968. április 28-án és 29-én. A döntőben 19 középisikola 64 tanulója vett részt, de talán ennek tiszteresére rúg azoknak a száma, akik „versenyben voltak”. A vetélkedő védnökségét az Új Symposion folyóirat Szerkesztősége vállalta, a bíráló bizottság tagjai pedig Bányai János, Tolnai Ottó, Utasi Csaba (az Új Symposion szerkesztői), valamint Rácz Szabó Erzsébet és Garai László, a becsei fiatalok képviselői, voltak. Bányai János, a bíráló bizottság elnöke, a vetélkedőt a következő szavakkal értékelte: „Az irodalmi vetélkedő fontos tényezőjévé vált a vajdasági magyar középisikolások művészeti, irodalmi és anyanyelvi nevelésének. A bíráló bizottság a vetélkedőt sikeresnek ítéli meg. Ezért azt ajánlja, hogy a szervező tegye hagyományossá, rendezze meg évről évre; az előkészítési és szervezési munkálatokba pedig vonja be mindazokat a társadalmi tényezőket, amelyeknek érdeke és feladata a fiatalok általános és kulturális és külön anyanyelvi nevelése.” (Képes Ifjúság, 1968. V. 11.)

A kerekasztal-konferencia résztvevői is egyeztek a bíráló bizottság véleményével, de ajánlották más művészeti ágak bevonását is, pl. zenei, képző- és fotóművészeti vetélkedők szervezését az irodalmival párhuzamosan. Ezek közül az 1969-ben lezajlott III. vetélkedő szervező bizottsága a képzőművészeti (festészet, szobrászat, és karikatúra), valamint a klasszikus zenei hangszerészlista (hegedű, zongora és harmonika) vetélkedő megszervezését tartotta lehetségesnek, ezekhez kapcsolva a JKSZ és JKISZ (SKOJ) jubileuma tiszteletére kiírt szerbhorvát és magyar nyelvű pályázatát. Az elfogadott javaslatokat tartalmazó szabályzatot a szervező bizottság még 1968-ban elküldte az érdekelt középisikoláknak, így könnyítvén meg felkészülésüket.

Az időben történt előkészületek meghozták az eredményeket is, és a verseny bővülésével a más művészeti ágak iránt érdeklődő tanulók is bemutathatták iskoláik szakköreiben kifejtett tevékenységük eredményeit. A versenybe bekapcsolódó iskolák száma is emelkedett, a döntő művészeti ágaiban szereplő tanulók száma megkétszereződött, az érdeklődés nőtt, s ez annak is bizonyítéka lehet, hogy a fiatalok érdeklődnek a művészetek iránt, hogy színvonalasan ki tudják fejezni érzelmeiket és gondolataikat szóval, színnel, vonallal, formával, de a klasszikus zenei művek tolmácsolásában is kifejezésre jut egyéniségük, tehetségük. Hogy a versenynek általános nevelési és kulturális eredményei is vannak, arra dr. Bori Imre, az irodalmi vetélkedő bíráló bizottságának elnöke „Középisikolásaink ünnepe Becsén” című méltatásában hívja fel a figyelmet (Magyar Szó, 1969. május 11.). A következőket írta: „A becsei kezdeményezés (immár harmadik éve, hogy ezek a vetélkedők folynak), pezsgést vitt középisikolásaink ellankadt szellemi életébe, s nem pusztán tanárokat angazsált, hanem a diákságot is, amely valójában letéteményese egész szellemi konstitúciónknak, s végeredményben rajta áll vagy bukik kultúránk és létünk is a nap alatt.” Első esetben történik meg az is, hogy a szervezés formáját is méltatják a rendezvény egészének figyelembe vételével. Dr. Bori Imre erre is kitér: „A legnemesebb értelemben vett decentralizációs kulturális igények üzentek itt, s elsősorban rajtunk múlik, hogy jelentős rendezvényünké válik-e vagy sem, köztudatba jut-e, vagy megmarad „iskolás” körülményei között. Nyilvánvalóan közügyként kellene kezelnünk, s

így viszonyulva hozzá, a legjelentősebb szellemi megnyilvánulásaink egyikéként kellene számontartanunk. Ilyenné viszont csakis társadalmi megértéssel válhat.”

E vetélkedőt is kerekasztal-konferencia zárta, amely az eddigi ilyen jellegű összejövetelekhez hasonlóan eredményes vitát és újabb javaslatokat hozott, újabb igényeket támasztott: javasolták a színjátszók és prózai szövegmondók versenyének bevezetését, valamint a Jugoszláviai Magyar Középiskolások Művészeti Vetélkedője plakátjának kiválasztása céljából plakát-pályázat kiírását. A szervezők nem tudván, hogy képesek lesznek-e az újabb igények kielégítésére, azt tanácsolták, hogy még az év októberében, vagy novemberében újabb kerekasztal-konferenciára gyűljenek össze az érdekeltek, s azon konkrétan döntsenek a javaslatok sorsáról. Erre a kerekasztal-konferenciára 1969. november 1-én került sor, és a szervezők szabályzattervezetében helyet kapott minden indítvány, és a képzőművészeti vetélkedő keretében új ágként a grafika is. Az értekezlet pontról pontra elemezte a szabályzattervezetet, kiegészítésekkel látta el, majd elfogadta.

A Belgrádi Televízió magyar műsorszerkesztőségének kérésére a vetélkedő szabályzatába került külön versenyággként a tévé-riport is.

A szabályzatot a szervezők megküldték az érdekelteknek.

Az 1970-ben tartott versenyről elmondhatjuk, hogy lendületes, eredményes és színvonalas volt. Mindjobban tudatosodik e verseny fontossága, mindinkább munkára serkenti a tehetséges és érvényesülni vágyó fiatalokat. Ezt bizonyítja az is, hogy a versenyt megelőző és az azt méltató újságcikkek szerzői a tapasztalatokból kiindulva mindjobban igyekeznek gondolataikkal hozzájárulni a verseny arculatának kialakításához. Így Gerold László „A diákszínjátszók szemléje” című írásában (Magyar Szó, 1970. április 12.) a színjátszók verseny céljának pedagógiai-művelődési szempontból való létjogosultságát a következőkben foglalja össze: „Tudjuk ugyanis, hogy színházaink, főleg az egyetlen magyar társulat, nemigen vállalkozhat kísérletekre, műsorában csak módjával és nagyon ritkán kaphat helyet egy-egy merészebb, nagyobb közönségsikerre nemigen számító darab. A diákszínjátszók pedig talán éppen ezeket a műveket mutathatnák be. Az iskolai színjátszó szakkörök a modern dramaturgia műhelyeivé válhatnak, kiegészítő szerepük a feladat jelentőségét tekintve több lenne egyszerű mechanikusan értelmezett hézagpótlásnál. Irodalmi műveltségük, korszerűre formált igényességük folytán — és színházi körülményeink miatt — elsősorban a diákokra vár a repertoár és színházkultúra felfrissítése, modernizálásának feladata.” Hogy ez az igény nem volt alaptalan, az már a vetélkedő lezajlásából, a díjazottakról szóló tudósításból is kitűnik, mert az „érdekes próbálkozásokról” és „kielégítő színvonalról” számol be. (Befejeződött a középiskolások színjátszók első vetélkedője című tudósítás Gerold Lászlótól, Magyar Szó, 1970. április 20.).

A verseny utáni kerekasztal-konferencia számos újabb javaslatot tartalmazott. Hogy csak egyet említsünk, Ács József „A magyar középiskolások képzőművészeti vetélkedője” című (Magyar Szó, 1970. ápr. 29.), értékelésének befejező sorait idézzük: „A képzőművészeti vetélkedőt művészettörténettel és régészettel lehetne bővíteni, azonkívül tömegessé kell tenni, hiszen egyik évről a másikra sok új tehetség jelentkezhet, ha az előkészítés időben történik. A középiskolások tehetségeitől várhatjuk csupán az iskolázott képzőművészeti utánpótlást”. A bővítés helyett, a szervezők tehermentesítése

céljából, a színjátszók vetélkedőjének szervezését és költségeit az Újvidéki Ifjúsági Tribün veszi át a következő évben, és rendezi meg azóta is.

A kerekasztal-konferencia ezúttal is hasznos volt. Felmerültek Ács József festő és újságíró ajánlataihoz hasonló megszívlelendő javaslatok, de a szervezők csak a képzőművészeti vetélkedőt bővítették a rajz beiktatásával és a zenei versenyben tették lehetővé a zongorán és hegedűn kívül egy bármilyen más hangszeren előadott klasszikus zeneszám bevezetését. Az 1971-es és 1972-es vetélkedők tehát kisebb változásokat hoztak, de fejlődés mutatkozott az eldöntők szervezésében és a mezőny kiegyensúlyozottságában. A fejlődés dinamikájának lelassulásakor tűntek ki az eddigi fogyatékoságok, ekkor terelődött a figyelem az önképzőköri élet és a szakköri munka tartalmai felé. Tény azonban az is, hogy a megnövekedett igényeknek a szervező bizottság nem tudott eleget tenni, ami a tevékenység lelassulásához, de méginkább egyfajta elégedetlenséghez vezetett. Hogy ez a lelassulás mégsem vont maga után színvonalcsökkenést, abban kétségkívül szerepe volt a sajtónak általában (mert a sajtó valóban támogatta az akciót, a megjelent cikkekben kiemelte jelentőségét), de különösen pozitív szerepük volt az olyan építőszándékú és útmutató írásoknak, mint amilyen Ágoston Mihály egyetemi tanár „Létünk perifériáján? — Szavakkal nem tagadhatjuk a közönyt” című írása, amely új, igényesebb hozzáállással mutat rá az eddigi tevékenység fogyatékoságaira. Keresve a stagnálás okát a következőket írja a Magyar Szó, 1972. február 17-i számában: „Mialatt a látszat mögött rejlő *szándék és lehetőség* fajsúlyát próbálom lemérni, arra szeretnék választ találni: valóban létünk perifériáján van-e még ez a vállalkozás, és ott van-e a helye”. (Kiemelés a szerzőé). A kérdésre válaszolva rámutat a megoldás útjára, mondván: „A művészeti nevelés periférikus iskolai „helyezését” mi magunk szüntethetjük meg azzal, ha a művészetet nem polgári luxusnak, nem járuléknak tekintjük, hanem a *gondolkodó és termelő ember létszükségletének*, a gondolkozás és a termelés előfeltételének és „terméké”-nek. (Kiemelés a szerzőé).

A vetélkedő szándéka, azaz, az 1972-es szabályzat megfogalmazása szerint célja, a következő: „érvényesülési lehetőséget nyújtani a művészeteket kedvelő és művelő középiskolás fiataloknak. „Ez így egyszerűnek és esetlegesnek is tűnhet, tehát olyan versenynek is felfogható, amely pusztán az őstehetségeket kívánja felszínre hozni, de ha tudjuk azt, hogy a döntőbe jutást az önképzőköri, majd pedig az elődöntő verseny előzi meg, akkor az is nyilvánvalóvá válik, hogy a díjak elnyerése nem olyan egyszerű, hogy a tehetséges versenyző is munkájának javítására, jobb, teljesebb kidolgozására kényszerül, ez viszont már az alkotómunka folyamataival és ízeivel ismerteti meg. Erre serkent, erre a kutató és alkotó munkára is nevel a vetélkedő, ugyanis a versenyeken felolvasásra kerülő munkákat az önképzőköri próbálkozás előzi meg, amelyet a társak és az önképzőkör vezető tanára bírálhatnak el, felhíva a szerző figyelmét munkájának hibáira, sebezhető pontjaira, ami a szerzőt ezek kiküszöbölésére, azaz további kísérletezésre készíti. Ez a kísérletezés már a teljesebb gondolat- és érzelem-kifejezés érdekében történik, alkotó folyamat immár, amely a tanulót tudásának önkéntes érdeklődésből történő gyarapítására serkenti és egyéniségének gyorsabb érését eredményezi. Az ezek után következő siker, az elnyert díj önbizalmát növeli, de ez az önbizalom önkéntes és tudatosan vállalt tehetségfejlesztő munka eredménye. És ez tudatosítható is, mint ahogy az is, hogy a siker további, még alaposabb, még igényesebb munkára kötelez. De helyes tanári irányítással, esetleg a

a díjazottak munkáinak, produkcióinak elemzésével, a vetélkedőn kevesebb sikerrel szereplő tanuló is aktívabb és alaposabb munkára bírható. Ha a tanár ezt eléri, akkor sokat tett, elérte azt, hogy tanítványai nemcsak ábrándoznak a sikerekről, hanem képezik magukat, s ezzel megkönnyítik maguknak a későbbi, már nem iskolás affirmálódást, mert aktívan viszonyulnak munkájukhoz. A fiatal embernek ez az angazsáltsága, tevékenységre való képessége és annak tudata, hogy érzelmeit, gondolatait a művészetek kínálta gazdag kifejezési lehetőségekkel élve ki tudja fejezni, némiképpen már biztosíték is arra, hogy a művészeteket „nem polgári luxusnak, nem járuléknak” tekinti, hanem a gondolkodó és termelő ember életszükségletének, a gondolkodás és a termelés előfeltételének és „termékének”. Éppen ezért a vetélkedőnek csak egyik komponensét, a pedagógiát elemezve is állíthatjuk, hogy ez a verseny nagyobb figyelmet, de főképpen az eddiginél nagyobb anyagi támogatást érdemel, hogy megvalósíthassa, valóra válthassa azokat a reményeket és feladatokat, amelyeket középiskolásaink, de társadalmunk is elvárhat tőle.

A másik, ugyancsak figyelmet érdemlő lehetőség a vetélkedő szervezéséből adódik és a nyilvánosság előtt való lefolyásában fejeződik ki. Azáltal, hogy a más-más iskolában, tehát más-más környezetben élő és tevékenykedő tanulók bíráló bizottság és közönség előtt lépnek fel, munkájukat pedig a lapok közlik, az iskolákban folyó élet iránt érdeklődők, számára, de egész közösségünk számára is lehetőség nyílik nemcsak a betekintésre, de a munka egy részének felmérésére és értékelésére is. Tehát a vetélkedő révén az iskola kilép elzárkózottságából, az Ifjúsági Szervezet községyi választmányának támogatásával történő szervezés pedig e szervezet vezetőségének nyújt lehetőséget arra, hogy az aktivistákat a legjobb tanulók soraiból válassza ki, és általuk gyakoroljon hatást és tartson fenn kapcsolatot a tanulóifjúsággal, ami viszont mind az iskola, mind az Ifjúsági Szövetség számára igen hasznos lehet.

A Jugoszláviai Magyar Középiskolások Művészeti Vetélkedőjének eddigi fejlődését, alakulását áttekintve megállapíthatjuk, hogy bár sokkal többet is nyújthatott volna eddig is, eredményei, de méginkább sejthető lehetőségei olyanok, hogy a további fennállása nem lehet kérdéses, tehát továbbfejlesztése a meglévő versenyformában szükséges, tehát pályázati formával nem helyettesíthető.

szimpózium

A VAJDASÁGI ROMÁNOK MŰVELŐDÉSTÖRTÉ NETE

Versecen ez év március 23-án és 24-én igen sikeres tudományos értekezletet tartott a Vajdasági Román Nyelvművelő Egyesület. Ez volt tulajdonképpen a második tudományos igényű találkozó, az első 1968-ban Alibunáron tartották. Az értekezletre betervezték mintegy húsz munka irodalmi-művészeti és nyelvészeti-dialektológiai kérdésekkel foglalkozott. A két tudományos értekezlet közötti időszakban az egyesület kezdeményezésére két nemzetközi szimpóziumot hívtak össze, ezeken a meghívottak a szerb (jugoszláv)–román történelmi kapcsolatokkal és a szerb (jugoszláv)–román népköltészet kölcsönhatásaival foglalkoztak. Az első nemzetközi értekezlet 1970-ben volt Versecen, a második 1972-ben Pancsován.

A Vajdasági Román Nyelvművelő Egyesület második tudományos értekezletének résztvevői a jugoszláviai románok művelődéstörténetét tárgyalták, s több oldalról világították meg a román nemzetiség művelődési életét. A benyújtott közlemények, dolgozatok e témakör igen széles skáláját ölelték fel. Tartalmilag a következőképpen vázolhatjuk fel: a 19 közlemény közül 3 eszmei-politikai jellegű volt — a román nemzetiség helyzetét és a vajdasági nemzetiségi viszonyokat tárgyalta —, 1 a román nemzetiség nagyjainak munkásságát mutatta be, 2 dolgozat a jugoszláviai Bánát román művelődési intézményeivel foglalkozott, 5 közoktatási kérdéseket, 2 a román nyelv sajátosságait, 5 a román nyelvű kiadói tevékenységet és a sajtót, egy pedig a román népköltészetet tárgyalta.

Megállapíthatjuk, hogy a vajdasági románok művelődési életének egyes területeit ezek a munkák sem ölelték fel, mint például a népművészet és a népzene, a művelődési egyesületek, a könyvtárak, a dalárdák és más művelődési formák kérdéseit, noha ezek sem kevésbé fontos megnyilvánulásai a román nemzetiség életének. A szervezők e témakörök feltérképezését is tervbe vették ugyan, de a szerzők nem készülhettek el időben a munkákkal.

A benyújtott közlemények, dolgozatok szerzői valamennyien ismert közéleti munkások, tudósok; többségük román nemzetiségű. A tudományos találkozón mintegy százötvenen vettek részt Vajdaságból; megjelentek a vajdasági művelődési intézmények képviselői és a románlakta helységek kiemelkedő személyiségei. Talán nem mellékes megjegyezni, hogy az egész értekezletet a szolidaritás, a testvériség és a megértés szelleme hatotta át, s ez különösen a tartalmas, érvekkel alátámasztott vita folyamán bizonyosodott be.

Ebben az ismertetőben lehetetlen részletekbe menő elemzést adni mindazokról a munkákról, amelyek a vajdasági románok kultúrtörténetével foglalkoztak. Mégis igyekszünk minden közleményt, dolgozatot bemutatni azért is, hogy hű képet adjunk az értekezletről, s egyben hogy felvázoljuk a vajdasági románok kultúrtörténetének legfontosabb állomásait. Előljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy a tudományos értekezlet egészében véve igen színvonalas volt, ezért is érdemelnek egyes munkák nagyobb figyelmet. Az áttekinthetőség kedvéért témakörönként öleljük fel a munkákat, mint azt már a bevezetőben is tettük, nem pedig a tudományos rangsorolás, vagy a munkák terjedelme szerint.

Az első közlemény igen érdekes módon tárgyalja a számunkra különben is mindig időszzerű nemzeti kérdést (dr. Rehák László: A nemzetiségek helyzetének rendezése a szocialista Jugoszláviában — különös tekintettel a román nemzetiségre). Dr. Rehák László szociológus, a szabadkai Közgazdasági Kar rendkívüli tanára munkájában a nemzetiségi kérdés rendezésének két alapvető elemére — az internacionalizmusra és az osztályjellegű

hozzaállásra — mutat rá, mint soknemzetű államközösségünk legfőbb követelményire. Megvilágítja, hogy a nemzeti kérdés tudományos alapon történő rendezésének még két döntő fontosságú szempontja van: a marxista felismerés eddigi eredményeinek számbavevése és a marxizmus tételeinek alkotó módon való alkalmazása soknemzetiségű, sajátos társadalmi berendezésű országunkban. A szerző azt is aláhúzza, hogy egyedül a proletariátus képes igazán leküzdeni a nemzeti szűkkezblőséget, a sovinizmust, hiszen a proletár internacionalizmus eszméjéből kiindulva rendezi a nemzeti viszonyokat, amelyek így a nemzeti individualitás kölcsönös tiszteltében tartásán alapozódnak.

A forradalmi munkásmozgalom már a tőkés Jugoszláviában helyes álláspontra helyezkedett a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésével kapcsolatban, s ez az álláspont folytonosan újabb és újabb felismerésekkel gazdagodott. A szerző, többek között, hivatkozik a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács II. ülészakának határozatára, mely szerint „a jugoszláviai kisebbségeknek az összes nemzeti jogok biztosíttatnak”. A jugoszláviai nemzeti kisebbségek helyzetének osztályjellegű értelmezését a szerző a kongresszusok és a Kommunista Párt értekezleteinek dokumentumaival bizonyítja.

A közlemény a továbbiakban azt a tényt ismerteti, hogy Leninnek a nemzeti kérdés megoldására vonatkozó koncepciója — mind a tudományos elméletben, mind pedig a gyakorlatban az új szocialista Jugoszláviában érvényesült. A mi gyakorlatunk egyidejűleg új elemekkel és felismerésekkel is bővült. Ezt elsősorban az bizonyítja, hogy a mi nemzeti ségeink az egyenrangú szocialista viszonyok kiépítésének nem csupán tárgyai, hanem *alanyai* is (kiemelte dr. Rehák L.).

A szerző felsorolja továbbá azokat a döntő fontosságú szabályrendelezéseket — az alkotmányfüggelégeket is ideértve —, amelyek Jugoszlávia nemzetiségeit egyenrangúan, államalkotó elemekként kezelik. A nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságának az is előfeltétele, hogy az öngazgató társadalomban a kulturális örökség és a kulturális értékek megbecsülése érvényt kapjon. Szükséges továbbá, hogy a nemzetiségek kultúrája nyílt legyen a többi nemzet és nemzetiség kultúrája, értékei iránt, és annak a nemzetnek a kultúrája felé is, amelyhez etnikailag tartoznak, és amelynek — főképpen kulturális — jellegzetességeit magukban hordozzák, és ezeket átszövik annak a környezetnek jellegzetességeivel, amelyben élnek.

Dr. Rehák László szerint a vajdasági és a jugoszláv kultúra nem tagadja a nemzeti sajátosságokat és a kultúrák nemzeti jellegét, de ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a realitásra, amely a mindinkább terjedő együttműködésben és a kölcsönös megismerés elmélyülésében nyilvánul meg.

Vladimir Popin, újdíéki közéletí munkás időszerű társadalompolitikai témát dolgozott fel Vajdaság Kommunista Szövetségének nemzetiségi politikája címmel. A közlemény szerzője külön foglalkozik a JKSZ elveinek valóra váltásával, és a nemzetiségi kérdés megközelítési módjával, valamint a JSZSZK Alkotmányának a nemzeti egyenrangúságra vonatkozó rendelkezéseivel, majd értékelést ad azokról az eredményekről, amelyek a társadalmi élet egyes területein érvényre jutottak. A továbbiakban kitér egyes eszmei-politikai mozzanatokra, amelyek a VKSZ politikai gyakorlatának kritikai értékelését tartalmazzák, Tito elvtársnak és a JKSZ Végrehajtó Irodájának levele, valamint a VKSZ Tartományi Választmánya 52. ülésének és határozatainak alapján.

A szerző leszögezi, hogy jelentős eredményeket értünk el a nemzeti egyenrangúság továbbfejlesztésében. Ezt egyebek között a munkaviszonyban levők nemzeti összetételének megfelelő aránya bizonyítja; fokozatosan javul az egyenrangú nyelvhasználat gyakorlata, az anyanyelven folyó oktatásra is jobbák a feltételek, az óvodától a felsőoktatási intézményekig; az oktatás színvonala is emelkedik, jobb a tankönyvellátás, gazdagabbá vált a népek és nemzetiségek kulturális élete, a kultúrák egymás felé fordulása is szembetűnőbb, az irodalmi élet és a művészi alkotómunka, valamint a publikálás lehetősége, és általában a kiadói tevékenység is terebélyesedett minden nemzetnél, azaz nemzetiségnél.

Egyes területeken azonban stagnálás észlelhető. A nemzetiségek soraiból kevesebben iratkoznak középiskolába és egyetemre, s az ösztöndíjazási rendszer, a tanulmányi kölcsönök odaítélése sem megfelelő arányú. Ennek rendezésével hozzájárulhatnánk a szociális és nemzeti aránytalanságok kiküszöböléséhez. A káderképzésben is sok még a kívánivaló, különösen ha a többnemzetiségű környezetek szükségleteit tartjuk szem előtt.

A közlemény politikai elemzést és kritikai értékelést ad a nemzeti egyenrangúság megvalósításáért és az eltelt idősök nacionalista törekvései ellen folytatott harcról Vajdaságban. Így több oldalról megvilágítva, teljesebb képet kaptunk a nemzetiségi viszonyok néhány időszerű problémájáról.

Gligor Popi (e sorok írója), a verseci tanítóképző tanára Adalékok a jugoszláviai bánati románság két világháború közötti történetéhez címmel új adatok egész sorát tárta fel, részletesen megvilágítva a román kisebbség helyzetét a Szerb Horvát Szlovén Királyság

létrejötte után. Munkája első részében az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásakor kialakult helyzetet illusztrálja, elmondja, hogy a román szegényparasztok körében az októberi forradalom után visszatérő leszerelt katonák hatására forradalmi hangulat jött létre, a románlakta helységekben megalakultak a nemzetőrségek stb.

A háború utáni években Versecen román hetilap indult Opinca (Bocskor) néven. A megjelent számok a szerzők haladózselemű beállítottságáról tanúskodnak, többek között a demokratikus köztársaság eszméjét propagálták a lapban.

A SZHSZ Királyság a román és a többi kisebbség számára nem hozott jobb életkörülményeket, mint ahogyan azt elvárták a Habsburg monarchia bukása után. Az új államhatalom visszaéléseket, törvényszegéseket követett el, s elkezdődött a román kisebbség üldöztetése. A román értelmiségiek éltek az opció jogával, és Romániába költöztek. Így hetvenkét tanító hagyta el az iskolákat, s a tanintézetek igen súlyos helyzetbe kerültek. Az oktatást szerb, orosz és bolgár tanítók vették át, ezek viszont nem tudtak románul.

Arról is beszámol a közlemény, hogy az új államban a románokat kirekesztették az agrár-reformból, elvették a községi földeket, nagy adókat vetettek ki az adófizető polgárookra, nehézségeket gördítettek a Romániában tanulni szándékozók elé; a művelődési intézmények, egyesületek munkáját is akadályozták, megnehezítették stb.

A fent említett három munka, mint az elmondottakból is kitűnik, bemutatta a jugoszláviai románság helyzetét a Jugoszláv Királyság alatt, majd a továbbiakban a szocialista forradalom utáni nemzetiségi politikáról, a JKSZ álláspontjairól és a nemzetiségek (elsősorban a románok) helyzetéről kaptunk ismertetőt.

Külön munkák csoportjába sorolható dr. Radu Flora, a Belgrádi Egyetem Filológiai Kara rendes tanárának közleménye, amely a bánáti románok kimagasló egyéniségeivel foglalkozik. A szerző beható részletességgel, pontossággal dolgozta fel a Bánát kiemelkedő egyéniségeinek élettörténetét, munkásságát. Ezek az egyéniségek maradandó nyomot hagytak az irodalmi életben, a népi kultúrában és általában a művészi és alkotómunkában.

Jelentősebb egyéniségekről — dr. Radu Flora szerint — a XVIII. sz. végére eső periódus óta beszélhetünk. Ettől az időszaktól fogva ugyanis rendszeressé vált a románok betelepítése a Bánát sík vidékeire. A XIX. századból igen sok jeles ember tevékenységével foglalkozik, majd a két háború közötti időszak kimagasló személyiségeit is bemutatja a szerző. A közlemény főleg azokkal foglalkozik, akik erről a vidékről származtak, vagy tevékenységük nagy részét itt fejtették ki, és munkásságuk a bánáti románok felemelkedését szolgálták.

A mintegy negyven jelentős közéleti munkás és más kimagasló egyéniség közül a XVIII. századból két nevet emel ki a szerző, Vasile Diaconu, freskó- és ikonfestő nevét (egy Versec melletti községben festőiskolát alapított), és Paul Iorgovici, Şacabenda verseci pravoszláv püspök titkáráét, a verseci grammatikai gimnázium professzoráét, aki igen művelt ember volt.

A XIX. századból a jeles emberek egész soráról tudunk már. Közéjük tartozik pl. Nicolae Tincu-Velea (1818–1867), verseci esperes, a helybeli szerb-román (oláh) papnevelde professzora, aki egyházi és nemzeti történelmi művet írt (Nagyszébenben jelent meg 1865-ben); Avram Corcea (1868–1951) szerzetes, aki a Versec környéki Kastély faluban összegyűjtötte a népballadákat (Karánsebesen jelent meg 1899-ben); Ion Pop Reteganul, tanító, költő és író, a Convorbiri pedagogice c. folyóirat szerkesztője, aki Révaújfalun élt és dolgozott. A Bánátból eltávozottak közül megemlíti Samoil Draxin unitárius szerzetest, az Alibunár melléki Román-Pettréből, akit Pop Silagi nagyváradi püspök Vidin környékére küldött, az ott élő románok közé.

A betyárvilág alakjairól sem feledkezik meg, az ottani nemesek és nagybirtokosok rémeiről; Adam-Dumă Neamţuról, aki különben tanító volt, továbbá Petru Manduról és Marcu Biguról; a szájhagyomány ma is őrzi emléküket. Jelentős helyet kaptak a tanulmányban az ismert festők, mint például Constantin Daniel, Nicolae Popescu, Axente Marişescu; majd a folklórgyűjtők sora következik.

A XX. sz. küszöbén versesköttel jelentkezett Costa Ţarina, révaújfalusi jegyző. Magyarul 1898-ban adták ki könyvét Nagybecskerekken Foszlányok címmel. Költeményeiben a bánáti tájat és a román parasztság szenvedéseit éneklé meg.

A művészek közül még említésre méltó Cornelia Liuba, a Versec környéki Réthely falu szülőtte. Rajztanári diplomát szerzett, Szabadkán rajziskolát alapított, majd később Romániába költözött. A kulturális élet fellendítői közé tartozik a románpetrei Nicolae Penţa, aki megírta faluja monográfiáját Monografia comunei Roman-Petre címmel (Oravica-bányán nyomták 1911-ben); a telepítmény százéves évfordulója alkalmából jelent meg.

Dr. Radu Flora munkájában említést tesz a folklóristákról is. Ezek több száz népkölteményt gyűjtöttek össze, s kéziratban megőrizték.

A két háború közötti időszakban a román kisebbség újabb nehézségekkel találta magát szembe. Az SZHSZ Királyság megalakulásával elszakadtak az erdélyi kulturális gócpontoktól, s így a román nyelven való publikálás akadályokba ütközött. Ugyanis a lapok és más nyomtatványok többnyire a romániai Bánát területén láttak napvilágot az itteniek számára is. Az együttműködés viszont nagyon megnehezült a királyság szűkkeblű nemzetiségi politikája miatt. Az írott szó, a tankönyvek a tanítók és papok közreműködésével jelentek meg újra. A legismertebb tankönyvírók közé tartozik Savu Nicolae (1889–1947) tanító, aki Mramorákon dolgozott 32 éven át; továbbá Petru Băla kovini és Romulus Roman dolovai (majd fehértemplomi) tanítók. A kiadói tevékenység letéteményesei közé tartozik Petru Bizerea pap (1881–1953), aki Kastélyban 1909-ben kiadta az Educatorul című pedagógiai folyóiratot, s ő lett később az Opincea hetilap igazgatója is. Maga a lap 1918–1919-ig jelent meg Versecen. Patrichie Râmneanțu, kastélyi tanító szintén a pedagógiai folyóiratnál és a hetilapnál töltött be fontos szerepet.

Később, 1927-től a hetilap Nădejdea (Remény) címmel, igazgatója dr. Savu Butoarcă (1895–1930) lett. Ugyanebben az évben a révaújfalusi Petru Balnoian Marișescu Pancsován művelődési kérdésekkel foglalkozó lapot indított Lumina (Fény) címmel. A kiadványokban több bánáti költő nevét találhatjuk, ezeket dr. Radu Flora is felsorolja. A közlemény továbbá több zeneszerzőt és előadóművészt nevez meg, ezeket többnyire ismeri a román lakosság, mint például Ion Durăint és Sava Gașpart.

Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül a világhírű Emil Petrovici (1899–1969) kisoráki születésű nyelvész és dialektológust sem, aki egész életén át ragaszkodott szülőföldjéhez.

A közlemény szerzője minden bizonnyal sokat és behatóan foglalkozott a románlakta vidékek jelentősebb alakjainak életével, munkásságával. Szívós munkájának eredményét bizonyítja a sok összegyűjtött adat. Flora professzor tanulmányának köszönhető egész sor neves ember munkásságának felfedése, mindazoknak bemutatása, akik a régebbi időkben vagy a közelmúltban hozzájárultak a jugoszláviai románság kulturális felemelkedéséhez.

Az oktatási és művelődési intézmények munkáját a második tudományos értekezleten két közlemény ismertette. Az egyik az 1949–1956-ig működő verseci Román Népszínházról szólt, a másik a Vajdasági Román Nyelvművelő Egyesület 1962-től folyó munkáját ismertette.

Miloș Miodrag közleménye a volt színház munkájával kapcsolatban megállapítja, hogy ma ismét szükség mutatkozik román színtársulat alapítására, majd a szakkáder problémájával foglalkozik. Másrészt rávilágít arra az ösztönző erőre, amelyet a színtársulat jelenthetne a falusi műkedvelő egyesületek munkájának fellendítésében, a szakmai segítség révén, és arra is utal, hogy a színházkultúra, a művészet iránti igény is növekedne és pozitív eredményeket hozna magával.

A szerző szakértelemmel világítja meg a korábbi színtársulat eséseit és emelkedéseit, jelentőségét a közönség számára, különösen miután az Isaia művészpár leszerződött a színházhoz. A Román Népszínház repertoárján hazai jugoszláv, román és a világirodalom színpadi szerzőinek művei szerepeltek. Az előadásokka! a rossz utak ellenére is szinte minden románlakta faluba ellátogattak, alkalmatlan színpadokon, elhanyagolt termekben játszottak. Mindennek alapján a szerző leszögezi, hogy a Román Népszínház rövid ideig tartó működése ellenére is jelentős szerepet töltött be a lakosság kulturális életében. Majdnem hét évig tartó fennállása után pénzügyi nehézségek miatt feloszlatták. Működése folyamán összesen 30 bemutatót tartott, csupán a két első idényben mintegy 30 ezren nézték végig az előadásokat.

A nyelvművelő egyesület 1962-től folytatott munkáját Persida Lațcu, alibunári román nyelvtanár dolgozta fel. Igen figyelemre méltó adatokat közöl munkájában. Ez az egyesület, mint már említettük, több mint egy évtizeddel ezelőtt alakult, és igen gyorsan fontos szerepet szerzett magának a románok kulturális és tudományos életében. A tevékenység fiókszervezetekben (12 fiókszervezete van) és szakcsoportokban folyik. Megalakult a román nyelvszakosok, fordítók, írók, költők, tanítók, újságírók és publicisták szakcsoportja. Az egyesületben négy állandó bizottság működik: a folklór, a jogi, a terminológia i és a pénzügyi bizottság. Az említett fiókszervezetek és szakmai csoportok tevékenységéről részletes adatokat kaptunk. Dolgozatában megemlíkezik az Alibunáron, 1968-ban megtartott első tudományos értekezletről, és a két nemzetközi szimpóziumról (Versec 1970, Pancsova 1972). Ez utóbbi a szerb (jugoszláv)–román kapcsolatokkal foglalkozott.

Munkájában bemutatja az egyesület kiadói tevékenységét. Az első tudományos értekezlet (21 dolgozat) anyaga a Lumina 1–3. számában jelent meg 185 oldalon, 1968-ban. Különböző folyóiratokban és külön kiadványokban erről a témáról 26 tanulmány látott napvilágot, mintegy 230 oldalon. Az első évkönyv 1970-ben került ki a nyomdából 200 oldalon 17 munkát tartalmaz; 1971-ben megjelent a második évkönyv, ez 24 munkát közöl

220 oldalon. A harmadik szám — az egyesület tízéves fennállása alkalmából készült — 75 tudományos igényű írást ad közre tíz európai szerző tollából, hét nyelven, 600 oldalon. A negyedik szám megmunkálás alatt van, 20 tudományos értekezést, cikket jelentet meg.

A Versecen megtartott nemzetközi szimpózium (1970) anyaga 500 oldal, 450 munkát tartalmaz, igen szép kivitelezésű. Tartalmilag igen jelentős az egyesület munkájára nézve azért is, mert a hazai és a szomszédos baráti Románia igen sok tudósát sikerült összehozni, és munkáikat közzétenni. A II. szimpózium (Pancsova, 1972) anyaga nyomdában van, 50 munka jelenik meg 600 oldalnyi terjedelemben. A Vajdasági Román Nyelvművelő Egyesület eredményei azzal is mérhetőek, hogy eddig 260 tudományos munkát jelentettek meg, 2440 oldal terjedelemben, javarésztük igen jelentős, és komoly tudományos kutatás eredményét képezi.

A szerző a továbbiakban az egyesület feladatait és terveit körvonalazza. Hamarosan előkészítik a bánáti román népköltészet antológiájának kiadását, amely mintegy 2000 népdalt tartalmaz majd. Az anyagot már begyűjtötték a nyelvművelő egyesület néprajzi szakcsoportjának tagjai. Később az összegyűjtött prózai népköltészet kerül majd nyomdába.

A kulturális tevékenység tartományi tervei szerint 1980-ig a nyelvművelő egyesület közreműködésével kapitális művek is megjelennek, mint például a jugoszláviai Bánát román tájnyelvi atlasza, amely 6 kötetből áll majd, és mintegy 2000 térképet tartalmaz. A kézirat már elkészült. Egy másik jelentős kiadvány a szerb—román kapcsolatokkal foglalkozó anyagot jelenteti meg. Kezdeményezés történt terminológiai szótár kiadására is. Erre nagy szüksége van a fordítóknak. Az egyesület kezdeményezte továbbá a vajdasági románok monográfiájának megírását. A továbbiakban, 1974-ben a tervek szerint megtartják a harmadik nemzetközi (jugoszláv—román) szimpóziumot, témája a szláv—román nyelvi kölcsönhatások.

A nyelvművelő egyesületről szóló közlemény tehát nemcsak az eddigi sokoldalú és gyümölcsöző tevékenységet mutatja be, hanem a jelentősebb terveket is felsorakoztatja, amelyek kétségkívül hozzájárulnak majd ennek a jelentős szervezetnek a munkájához, a tudományos és kulturális fejlődéshez egyaránt.

A többi közlemény javarésze az iskoláztatás kérdéséhez fűződik. Történelmi visszapillantások és mai tárgyú témák szerepelnek bennük.

Nagy érdeklődést keltett Octavian Trifu, a pancsovai levéltár szakmunkásának közleménye, amely az első románnyelvű elemi iskolákról szól. Részletes és dokumentált betekintést nyújt a románlakta települések elemi iskoláinak alapítási körülményeibe. Adatai szerint az első iskolákat a XVIII. század első felében nyitották meg — ugyanakkor, amikor a szerb nyelvű iskolákat. Mivel az egyházhoz tartoztak, jellegüket is ez a tény határozta meg; az oktatást papok és kántorok végezték. Később, az egyház és az állam támogatásával, fokozatosan önálló intézményekké váltak.

A szerző rámutat a határőrvidék és a bánáti provincia körülményei között működő iskolák helyzetére, sajátosságaira. A szervezett oktatás csak a XVIII. század második felében indult meg, a határőrvidék népi iskoláinak 1774-ben meghozott törvénye után, illetve az az 1776-os kiegészítő rendelkezések alapján. Az iskolák többsége abban az időszakban jött létre. Munkájában helyesként az iskolák és a tanulók számát is kimutatja, valamint a tanítói káder összetételét. Az iskolahálózat megszervezésében nagy szerepe volt Teodor Jankovičnak, a szerb és román iskolák első igazgatójának. Különösen sokat jelentettek az általa megrendezett szemináriumok.

A jugoszláviai Bánát területén levő román nyelvű középiskolák témájával a verseci gimnázium professzora, Trăian Doban foglalkozott. Közleményében a román nyelvű tagozatokról írt. A két háború között a verseci gimnáziumban és a tanítóképzőben tagozatot nyitottak a román ajkú gyerekek számára. Munkájában elsősorban az általános iskolák státuszával foglalkozik, ezeknek elsősorban konfesszionális jellegük volt az Osztrák—Magyar Monarchia ideje alatt, így a monarchia összeomlása után a SZHSZ Királyságban előbb meg kellett kötni a konvenciót a Romániában élő szerbség és horváttság, és az itteni románság reciprocitások elvén alapuló iskoláztatása végett. A kétoldali bizottság gyakori megszákítással sokáig tárgyalt, s így csak 1933 márciusában kötötték meg az elemi iskolákról szóló konvenciót.

A tanítói káder képzésére a román és a jugoszláv kormány megegyezett abban, hogy a verseci, illetve a temesvári tanítóképzőben tagozatok nyílnak a románok, illetve a szerbek és horvátok számára. Külön egyezmény révén szabályozták a gimnázium alsó tagozatain folyó oktatást. Így azután 1934-ben megnyílt a verseci tanítóképző román tagozata. Az elkövetkező 36 év alatt román nyelven 438-an végezték el az iskolát.

A szerző részletesen leírja a gimnáziumi tagozat megnyitásának körülményeit, melyeknek eleinte csak alsó osztályai voltak. A felső tagozatokon csak az 1941/42-es iskolaévben indult meg az oktatás. Ezek ma is léteznek. Az 1948/49-es iskolaévtől kezdve román nyelvű gimnázium működik, s annak ma már felső tagozatai léteznek, az elsőkát az akkori átszervezés

értelmében az általános iskolához csatolták. Megalakulása óta, 1934-től kezdve, 735 tanuló fejezte be a gimnáziumot.

A közlemény végül adatokkal szolgál arról, hogyan vettek részt a gimnázium és a tanítóképző tanulói a népfelzabradító mozgalomban.

A román nyelvoktatás a főiskolákon és fakultásokon 1952-től napjainkig címmel Emil Filip, a zrenjanini Tanárképző Főiskola tanára készített beszámolót. A szerző tömör áttekintést ad az újvidéki tanárképző főiskola román nyelvi és irodalmi tagozatáról, majd a zrenjaniniról, valamint a belgrádi Filozófiai Kar romanisztikai tanszékéről. Ezeknek a tagozatoknak, illetve katedrának a működése is bizonyítja a román nemzetiség egyenrangúságát a jugoszláv társadalmi közösségben, de bizonyítja azt is, hogy nálunk tudományos igényű anyanyelvű oktatás folyik. Amellett, hogy ezekben az intézményekben pedagógusok készülnek a pályára, a tudósképzést sem hanyagolják el. Dr. Radu Florának, a Filológiai Kar tanárának nagy érdemei vannak abban, hogy a dialektológia és a szerb–román kulturális kölcsönhatások és kapcsolatok tanulmányozása terén komoly eredményeket ért el.

A két háború között megjelent tankönyvekről Trăilă Spăriusiu, a verseci tanítóképző tanára készített dolgozatot. A szerző bemutatja az akkoriban nyomtatott tankönyveket. Főleg olvasókönyvek jelentek meg; Pancsován és Versecen adták ki az iskolák számára.

Spăriusiu professzor nemcsak a tankönyvek tartalmába ad betekintést, hanem kritikailag is felméri oktató-nevelő értéküket. Megállapítja, hogy a harmincas, de különösen a negyvenes években a tankönyvirás igen fejlett volt. Ezidőtájt vidékünkön sokan írtak tankönyvet, az elemi iskolák számára szinte minden tantárgyhoz megfelelő könyvet adtak a diákok kezébe. A szerzők tanítók voltak, akik nagyon jól tudták, hogy anyanyelvű oktatást csakis megfelelő tankönyvellátás mellett lehet folytatni.

Az iskoláztatással kapcsolatos témával foglalkozott még Iulian Rista-Bugariu, aki az anyanyelven folyó oktatás előnyeit szemlélte az általános iskolai tanításban. Bevezetőjében a két háború közötti elemi iskolai oktatás helyzetéről számol be, majd a mai körülményeket ismertette.

Egyebek között megállapítja, hogy az anyanyelv oktatása nem kielégítő ezekben az iskolákban annak ellenére, hogy a tanügyi tényezők komoly erőfeszítéseket tesznek a helyzet javítására. A szerző az igazi okot abban látja, hogy az iskolák nem veszik kellően igénybe a korszerű nyelvtudomány eredményeit, és módszertani szempontból sem megfelelő a munkájuk. Másrészt rámutat arra a tényre, hogy az irodalmi és köznyelv között nagy az eltérés ebben a soknyelvű Bánátban. Ez pedig szükségessé tenné azt, hogy megfelelőbb álláspontra helyezkedjenek az anyanyelv tanítását illetően, és felszámolják a hagyományos, de már elavult oktatási módszereket mind az oktatás megszervezésében, mind az elvontan ható nyelvtanításban. Az anyanyelv oktatásában csakis a mai román irodalmi nyelv megtanulása szorgalmazható, mert így módon lehet egységesíteni a nyelvet, illetve fejleszteni a tanulók különféle szintű nyelvi és beszédkultúráját.

A sajtótermékkel és a kiadói tevékenységgel több referens is foglalkozott.

Ion Bălan, pancsovai író feldolgozta a Libertatea hetilap kulturális-művészeti koncepcióját és a lap jelentőségét. Megvilágította azt, hogy ez a lap 1945 óta, amióta megjelenik, láthatóan hozzájárult a vajdasági románok kulturális és művészeti életének fejlesztéséhez. Dolgozatában kitér a működő tevékenységre, a kulturális, művészeti eredményekre, az iskoláztatásra, az irodalmi életre, a képzőművészeti alkotómunkára stb. Felveti a gondolatot, hogy minél előbb szükség lenne a megjelent írások, munkák téma szerinti bibliográfiai feldolgozására, valamint a Libertatea Lap- és Könyvkiadó Vállalat monográfiájának megírására, mivel ez a kiadóház hamarosan fennállásának 30. évét ünnepli.

Mihai Avramescu író tartalmas közleményt készített a román nyelvű kiadói tevékenységről. Megállapította, hogy ez a tevékenység a második világháború előtt szinte jelentéktelen volt, néhány kalendáriumon kívül általában csak tankönyveket adtak ki.

A felszabadulás után, 1945-től napjainkig 365 címszó jelent meg a Libertatea kiadóház révén, és még néhány kötet a nyelvművelő egyesület gondozásában. Külön figyelmet kapott a hazai román irodalom, továbbá a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek irodalmának román nyelvű kiadása, a tudományos-népszerű kiadványok, a gyermek- és az ifjúsági könyvek, valamint számos politikai kiadvány. Megfigyelhető, hogy kevés a műbíráló, a hazai művek értékelése pedig nem kielégítő színvonalú. Ezért a jövőben az irodalomkritikát ösztönözni kell, mert csak így lehet nagyobb hatást gyakorolni az irodalmi alkotómunka fejlődésére.

Érdemes megemlíteni, hogy a tájainkon született irodalmi alkotások elérték a 400 000-es példányszámot, ami magában véve is számottevő sikere a román nyelvű könyvkiadásnak.

Igen tartalmas közleményt olvasott fel az értekezleten Aurel Trifu író, a román nyelvű publicisztikáról Szociális és kulturális jellegű időszakos kiadványok a jugoszláviai Bánátban a XIX. századtól napjainkig címmel.

A szerző előbb történelmi áttekintést ad az időszaki kiadványokról, és rámutat az ilyen jellegű munkák közvélemény formáló erejére, nevelő hatására. Külön kiemeli az ilyen munkák osztályjellegű beállítottságát, ami először a burzsoázia előretörése idején jutott kifejezésre.

Mindaddig amig Erdély és Bánát a Habsburg uralkodóházhoz tartozott a román nyelvű nyomtatványok egységesek voltak, függetlenül attól, hogy milyen kiadványról volt szó. Ezek a nagyszabedű, brassói, budapesti, temesvári, nagyvárad, pancsovai stb. nyomdáknak készültek.

A szerző megemlíti a legfontosabb kiadványokat, amelyek az első világháborúig jelentek meg, és felsorolja a legkiemelkedőbb román írókat is, akik ezekben a kiadványokban szerzőként szerepeltek. A mi vidékünk legjelesebbjei is köztük vannak, úgy mint Nikolae Tincu-Velea, Pavel Vasici és Andrei Vasici, ez utóbbi verseci polgármester volt stb. A lakosság körében nagy népszerűségnek örvendett a Familia című folyóirat, 1865-ben jelent meg először Pesten, majd Nagyváradon adták ki 1880–1906-ig. A folyóirat rokonszenven fordult a munkásosztály felé, és a szocialista eszméket népszerűsítette. A munkatársak közé tartozott Valeriu Magda, écskai pap is.

Haladó szellemű volt az Albina (Méhecske) című lap is, előbb Bécsben nyomták, majd Budapesten (1866–1876), szerkesztője Vicențiu Babeș volt, a mi vidékünkön is ismert és népszerű író. Képviselővé is választották a fehértemplomi körzetben. A francia forradalom hatásának elterjedését elkerülhetetlennek tartotta.

A Tribuna napilap köré igen nagyszámú tehetséges író csoportosult. Közöttük volt a bánáti Ioan Popoviciu és Avram Korța kastélyi néprajzkutató. Lugoson jelent meg 1901 és 1920 között a Drapelul (Zászló) című lap a lugosi George Dobrin, a verseci Petru Kopeneaga és a fehértemplomi I. M. Roșu kezdeményezésére. Egy ideig a kastélyi származású dr. Avram Imbroane diplomata és politikus szerkesztette a lapot. Később, 1879-ben Iosif Tempea nagy-toráki író megindította a Desceptarea (Ébredés) című lapot.

Aurel Trifu terjedelmes munkájában kitér a szocialista beállítottságú kiadványokra is, mint például a Totul poporului (A nép hangja) című lapra, amely a Magyarországon élő románok újságja volt, szociáldemokrata elveket vallott, és a Muncitorul román (Román munkás), amely 1905–1907-ig Temesváron jelent meg. A legnépszerűbb munkáslap az Adevarul (Igazság) volt, 1903–1912-ig jelent meg, nagy hatást gyakorolt a munkásságra és a földművesekre. A szocialista sajtó nagyban hozzájárult a munkásosztály és a szegény-parasztság felvilágosításához, és erősítette az osztályszövetséget; harcolt a nemzeti türelmetlenség ellen, amelyet olyan szívesen szítottak az Osztrák-Magyar Monarchiában.

Külön jelentőségűek a XIX. század második és a XX. század első felében megjelent pedagógiai folyóiratok a jugoszláviai Bánát területéről. A szerző részletes kritikai elemzés alá vette valamennyit, értékelést adott róluk. A Convorbiri pedagogice (Pedagógiai beszélgetések) Révaújfalun jelent meg, Versecen nyomták Petru Stoica kezdeményezésére. A következő évben Ion Pop Reteganul lett a folyóirat szerkesztője, később a szerkesztőség Brassóba került. A pedagógiai, művelődési cikkek mellett helyet kaptak a kiemelkedő pedagógusokról szóló írások, továbbá népnevelési, egészségügyi, felvilágosító cikkek, könyvismertető, a kulturális események és különféle rendezvények krónikája stb.

Az Educatorul című igen magas színvonalú pedagógiai folyóirat, a karánsebesi Pedagógus Társaság orgánuma Kastélyban jelent meg 1909-től 1914-ig. Igazgatója Petru Bizerea volt. Közvetlen munkatársai közé tartozott Râmneanțu, kastélyi tanító. A folyóirat a Pedagógus Társaság gyűléseiről, értekezleteiről számolt be, és a tanítók számára gyakorlati tanácsokat adott. A cikkek, írások időszerezése a mai pedagógusokat is meglepi, a szerkesztői koncepció pedig sokoldalúságról, elmélyült gondolkodásmódról és széles látókörrel tanúskodik. A folyóirat egyben tükörképe az akkori társadalmi, kulturális színvonalnak, a románok helyzetének, az iskoláztatásnak, az anyanyelvű oktatásnak és általában az akkori társadalmi viszonyoknak.

Végül a szerző részletesen foglalkozik az Opinca című hetilappal. Ez a lap az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása idején a forradalom alatt jelent meg. Kastélyban szerkesztették, Versecen nyomták. A szerzők között ugyanazok a személyek találhatók, akik az Educatorul szerkesztették. Patrichie Râmneanțu volt a lap igazgatója, Petru Bizerea a főszerkesztője. A lapból sugárzik a szocialista eszme, a köztársaság létrehozásának gondolata. Szerepet vállalt a Gyulafehérváron, 1918-ban megtartott naggyűlés delegátusainak megválasztásában. Az akkori hatalom nem tűrte el a lap szocialista beállítottságát, és már 1919 márciusában megszüntette. Újabb lap megjelenésére négy évet kellett várni Vajdaságban. Ez 1923-ban indult meg Pancsován a Graiul Românesc hetilap.

Aurel Trifu munkája nem öleli fel a két háború közötti és a felszabadulás utáni időszakban megjelent kiadványokat, mert ezek eléggé ismertek a közéleti munkások és kutatók előtt.

A Lumina folyóirat kulturális-művészeti jelentőségéről Todor Munteanu újságíró készített tanulmányt. Ez a folyóirat 1947 óta jelenik meg, első főszerkesztője Vasko (Vasilia) Popa volt, a második Radu Flora professzor, a harmadik Mihai Avramescu, ez utóbbi 16 éven át, most pedig Ion Bălan. Két évvel ezelőtt ünnepelték a folyóirat megjelenésének negyedszázadát, s ez alkalommal ünnepélyt tartottak, amelyen az elmúlt 25 év alatti román irodalmi tevékenységről adtak számot.

A folyóiratban megjelennek a legértékesebb irodalmi alkotások, itt indulnak el a kezdő írók, költők, a szerkesztés arra is ügyel, hogy a hazai jugoszláv és a világirodalom termékeivel is megismerkedhessen az olvasó. Érdemes felfigyelni arra az igyekezetre is, amellyel a szerző az irodalom jelenlegi állapotát, a mostani áramlatokat és távlati lehetőségeket mutatja be. A folyóirat külön értékét jelenti továbbá, hogy a társadalomtudománynak és más tudományos igényű írásoknak is helyet ad — emeli ki többek között Todor Munteanu. Zárószavában azt hangsúlyozza, hogy a folyóirat alapításától kezdve kezdeményező szerepet vállalt a jugoszláviai románok irodalmi életének és más kulturális tevékenységének fejlesztésében, és mindig nyitva állott az irodalmi, tudományos, képzőművészeti alkotók előtt, segítséget nyújtott, ösztönözte az alkotókat.

Ileana-Dorina Bulic, újvidéki professzor a Nădejdea című lapról készített elemzést, annak kulturális témákkal foglalkozó írásait mutatta be. Megállapítása szerint a lap szerkesztőinek elsődleges célja az volt, hogy a román ajkú lakosság kulturális felemelkedését szolgálja. E feladatnak a szerkesztőség összetételétől függően tettek eleget. Igen sok cikk jelent meg a kulturális műsorokról, rendezvényekről, a románlakta helységek eseményeiről. Ezek az írások igen értékesek a románlakta települések állapotának, fejlődésének megfigyelése szempontjából. Érzékelhető az a törekvés, hogy mindenütt irodalmi csoportok alakuljanak, könyvtárak nyiljanak, még a kisebb falvakban is, és hogy az olvasás szokássá váljon. Az írások nagy részében a művelődési otthonok építése is igényként jelentkezik.

A lap oldalain tudomány-népszerűsítő írások olvashatóak, a gyermeknevelésnek is nagy figyelmet szentelnek. A külszági események között sokat olvashatunk a romániai kulturális eseményekről is, továbbá romániai lap- és folyóiratszemeleket közölnek rendszeresen. Az Astra Társaság kulturális tevékenysége is helyet kapott a lap hasábjain.

Dr. Momčilo Savić, a belgrádi Filozófiai Kar tanára A szerb nyelv hatása a jugoszláviai Bánát román nyelvjárásaira címmel készített közleményt. A szerb és román nyelv kölcsönhatásainak kitérő ismerője ez alkalommal a szerb nyelv hatását a mindennapi beszédre, s nyelvjárásokra gyakorolt hatást kutatta.

A közlemény szerzője nyersanyagként felhasználta dr. Radu Flora eddigi ilyenirányú publikációit, és a még kiadatlan nyelvjárási atlaszt, s így megbízható anyagra támaszkodva fejtette ki észrevételeit, megfigyeléseit.

Munkájában nem foglalkozik a palatalizáció és a mássalhangzók lágyításának kérdésével, sem a szóképzetre gyakorolt hatásokkal. Noha ezek a jelenségek is észlelhetők, de külön megfigyeléseket igényelnek. A hangképzést illetően meg kellene állapítani a szerb, illetve a szerb és a magyar nyelv hatását.

A további hatásokat tárgyalva, a következő sorrendhez tartja magát a szerző: 1. fonetikai, 2. morfológiai, 3. mondat szerkezeti és 4. egyéb hatások. Ha a hangképzéstől és a mássalhangzók lágyításától, illetve ezektől a hatásoktól eltekintünk, úgy — a tanulmány szerzője szerint — a szerb nyelv minimális nyelvi hatást gyakorol a románra.

A morfológiai hatást illetően jobban kimutatható a szerb nyelv befolyása, noha felületes vizsgálódás alapján azt is állíthatjuk, hogy fordított esetről is szó van. Természetesen az innovációkat átfogóbban kell szemlélni, balkáni síkon, pontosabban a Balkánon élő népek nyelvének, tájnyelveinek egységes vizsgálata tükrében.

A mondat szerkesztőre gyakorolt hatásokról szólva, megállapítható, hogy mind a szerbhorvát, mind pedig a román nyelvben ugyanazok a tendenciák mutathatók ki, mint számos más európai nyelv esetében is.

Végül, — állapítja meg a szerző — a szerb nyelv hatása a románra a jugoszláviai Bánátban a jelentéstani kölcsönhatásaiban, és új szavak alkotásában mutatható ki leginkább. Ez a hatás igen erős, de nem fosztotta meg a nyelvet alapvető „természetétől”, hanem sokban gazdagította és kifejezőbbé tette.

Igen időszertű kérdéssel foglalkozott Ștefan Laza jogász, az újvidéki Jogi Kar lektora Többnyelvűség a politikai kinyilatkoztatástól a törvényes jogszabályozásig című Közleményében. Beszámolójában a román nyelv használatának változó folyamatáról adott képet attól kezdődően, amikor még mint népnyelv nem nyert hivatalos elismerést, majd a kisebbségi nyelvhasználat helyzetén át, amikor a nemzetiségen belül már szabad volt használni (1876, 1919 és 1946), egészen a nemzetiségi nyelvek egyenrangú használatának törvénybe iktatásáig (1963) és a hivatali nyelvekkel való kiegyenlítésig (1973).

Az alkotmány XIX. függeléke, valamint a vajdasági alkotmánytörvény V. függeléke jelentőségének kiemelése után áttekintést ad az említett, 1973. március 28-án meghozott törvény által többnyelvűsége kötelezett intézményekről. Hangsúlyozza, hogy a törvény elemzése mélyreható tanulmányozást követel meg, tekintettel a politikai mozzanatokra és a gyakorlatban már elért eredményekre, a történelmi és az általános európai törekvésekre, a marxista nézetek fejlettségi fokával és a szocialista gyakorlattal való összefüggésekben, továbbá a politikológiai, szociológiai, tömegpszichológiai, jogi és gyakorlati szervezési-módszertani szempontokkal, valamint a nyelvi következményekkel az egyes nemzetiségek nyelvének fejlődésére nézve. Külön tanulmányozást igényelnek azok a vitathatatlan következmények, amelyek a törvény meghozásából és alkalmazásából eredően a káder-, könyvkiadási, művelődési politikában, tudományban és az egyes nemzetiségek életében, az egész több nemzetiségű vajdasági környezetben jutnak kifejezésre.

A beszámoló részletesen elemzi és bemutatja a törvényt, továbbá a törvény végrehajtásának mechanizmusát, alkalmazásának szavatolását és védelmének eszközeit. Egyúttal a közéleti munkások és szakemberek kötelezettségét is hangsúlyozza, hogy a törvény tanulmányozása alapján egyénileg is járuljanak hozzá alkalmazásához és szocialista öngazgatású gyakorlatunk továbbfejlesztéséhez.

Costa Roșu, pancsovai újságíró a román népköltésszettel foglalkozott közleményében. Feldolgozta a román népköltészet legfontosabb adatait és a folkloristák összegyűjtött munkáit, külön figyelmet szentelt a bánáti gyűjteménynek. A tanulmánynak különösen a második része érdekes, mert a hazai tájakon végzett gyűjtéseket és az itteni gyűjtőket ismerteti. A folkloristák közül kiemeli Emilie Auguste Picot nevét, Gustav Weigandét és Avram Kortáét. Ez utóbbi kiadott egy balladagyűjteményt, amelynek anyagát a kastélyi nép szájhagyománya őrizte meg.

A közlemény felsorolja azoknak a folkloristáknak a nevét is, akik anket útján gyűjtöttek anyagot. Ezek: Gheorghe Alexici, Emilia Comisel, és Horea Cocisiu. A felszabadulás után Emil Petrovici, dr. Radu Flora Constantin Brăoiu a közismert zeneművész, Nicolae Bot, Miodrag Miloș, Cornel Mata, Costa Roșu végeztek gyűjtőmunkát. Jelentős érdemeket szerzett a nyelvművelő egyesület folklor alosztálya is, ennek munkatársai készítik sajtó alá mintegy kétezer népdal könyvalakban való megjelentetését. Az összegyűjtött dalok száma meghaladja az ötezetet.

A második tudományos értekezés vitája igencsak tartalmas volt, mintegy húsz személy szólalt fel. Több közleményt a vita kibővített, és egyes állításokkal kapcsolatban ellenvéleményeket is hallhattak a jelenlevők.

Beszámolóinkban a vita nem kaphat érdem szerinti helyet, de egyes megállapításokra mégis rá kell mutatni. Pavel Samanț, a verseci gimnázium tanára arról beszélt, hogy a nemzetiségek iskoláztatására, főleg a középiskolák státuszának nagyobb figyelmet kellene szentelni. Feltette a kérdést, hogy vajon a nemzetiségiek középiskolai oktatása megvalósítható-e eszmei-politikai szempontból a kívánt szinten, ha a társadalomtudományok oktatására nincs tankönyv (filozófia, szociológia, társadalmi berendezés). Ezzel kapcsolatban dr. Rehák László és Vladimir Popin is kifejtették véleményüket, az anyanyelvű oktatás fontosságát hangoztatták, mivel minden gyermek ezen a nyelven sajátíthatja el a legeredményesebben a tananyagot. Véleményünk szerint az oktatás nem csupán a felépítmény része, hanem annyira kapcsolódik a termeléshez való felkészültséghez, hogy részben már ma a termelőerőknek is fontos tényezője. Viszont tény az, hogy a nemzetiségi tanulók az elemiből nem jutnak el kellő számban a középiskoláig és a főiskoláig. A továbbjutás akadályait mielőbb el kell hártani.

A tankönyvproblémáról Lucreția Raichici, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet szakmunkatársa beszélt.

A román tagozatokra vonatkozóan újabb adatokat közölt, és a rendelkezésre állókat igazította ki felszólalásában Alexandru Maiogan és Octavian Trifu. A szerb nyelv hatásával kapcsolatban dr. Momčilo Savić és dr. Radu Flora eltérő nézeteket vallottak. Aurel Trifu a román nyelvű publicisztikáról, e sorok szerzője pedig a jugoszláviai Bánát kiemelkedő személyiségeiről adott utólagos kiegészítést.

Valamennyien meglepéssel állapították meg, hogy a második tudományos találkozó igen hasznosnak bizonyult, kielégítette a várakozásokat, s a vitában, amely lekötötte a résztvevők figyelmét sok hasznos kezdeményezés hangzott el.

A tudományos megalapozott közlemények nagy hozzájárulást jelentenek a vajdasági románok monográfiájának megírásához. Az adatbő tanulmányok azonban nem térhettek ki a vajdasági románok művelődéstörténetének minden jelentősebb mozzanatára, de elérték céljukat, s bizonyosságot adtak afelől, hogy a jövőben ilyen tudományos tanácskozást nemcsak a kulturális kérdések tisztázására érdemes szervezni, hanem más kérdésekkel kapcsolatban is, amely szoros összefüggésben van a vajdasági románok életével, munkájával.

jelen és múlt

A NEVELÉSI ÉS OKTATÁSI FOLYAMAT HATÁSA MUNKÁSIFJÚSÁGUNK ESZMEI ARCULATÁNAK KIALAKÍTÁSÁRA

I.

Mindennapi eszmei-politikai ténykedésünkben igen gyakoriak az egymástól eltérő álláspontok az eszmei-politikai munkáról — annak hatékonyságáról, céljairól és lehetőségeiről. Az elmúlt időszak újra aktuálissá tett, noha a gyakorlatban sokszor megfélemlített róluk, néhány régi elméleti megoldást a társadalmi tudat, az eszmeiség és az eszmei-politikai akció kölcsönös viszonyának területéről. E tanulmány kontextusában csupán néhány ilyen elméleti problémára szeretnénk felhívni a figyelmet, éspedig legfőképpen azért, mert az eszmei irányzatok és álláspontok terén ezek közvetlenül elősegíthetik a kapott adatok világosabb értelmezését. Ha az eszmeiséget úgy definiáljuk, mint „azoknak az eszméknek és felfogásoknak a rendszerét, amelyek egy meghatározott osztály érdekeit és céljait fejezik ki a társadalmon belül, továbbá azokat a cselekvési normákat tartalmazza, amelyek e célok megvalósítására irányulnak”, akkor hangsúlyoznunk sem kell, mennyire fontos, hogy a munkásosztály társadalmi reprodukciójának folyamatában — a munkásifjúság nevelésében és oktatásában — biztosítsuk a marxista szocialista ideológia erőteljes hatását, a tartós, rendszeres, megfontolt és szervezett eszmei-politikai munkát, a jövőbeli fiatal szakképzett munkások-önigazgatók eszmei nevelését. Az új történelmi térségbe való áttörést, az öngazgatású szocialista társadalom új társadalmi viszonyait és formáit nem valósíthatjuk meg haladó eszmeiség nélkül, amely megvilágítja az előre vezető utat és helyes irányt szab a társadalmi akcióknak.

Az új megvalósításának folyamatában elkerülhetetlenek az ellentmondások, okvetlenül számolni kell egy sor reális társadalmi problémával, a konkrét megoldások alkalmazásában gyakoriak a nehézségek, sőt a sikertelenségek is, de különösen jelentős azoknak az erőknak az ellenállása, amelyeknek helyzetét veszélybe sodorja az öngazgatás továbbfejlődése, s amelyek épp ezért, közvetlenül vagy közvetett módon szembeszegülnek ezzel a fejlődéssel, különösen eszmei és politikai téren. Ezt azért említjük, mert a konkrét gyakorlatban minden fiatal ember igen különböző eszmei áramlat hatásának van kitéve, fennáll tehát a lehetőség a legkülönbözőbb eszmei arculatok kialakulásának, amennyiben nem szállunk szembe eléggé szervezett és egyenes eszmei szembehelyezkedés formájában a Kommunista Szövetség számára idegen ideológiákkal.

Fel kell hívnunk a figyelmet még valamire. Okvetlenül felül kell vizsgálnunk azt a módot, ahogyan az alapvető politikai és eszmei folyamatokat még manapság is tárgyaljuk, amikor hozzálátunk, hogy vizsgálat alá vegyük az eszmeiség és az eszmei ténykedés problémáit. Eléggé elterjedt a felfogás, hogy az eszmei álláspontok mindig és kizárólag a gazdasági helyzetből fakadnak, s hogy minden politikai és eszmei problémának és kontroverziának egyedül ez a forrása, tehát hogy a gazdasági nehézségek kiküszöbölése egyidejűleg a politikai és eszmei problémák megoldását is jelenti. Ez az álláspont igen erőteljesen nyilvánult meg a nacionalista propagandában, s ennek hatásával ma is számolni kell. Ezért, véleményünk szerint, eszmeileg feltétlenül szembe kell szállnunk ezzel a tipikusan egyoldalú ökonomizmussal, amely szem elől téveszti a társadalmi élet bonyolult dialektikáját, nem veszi figyelembe a politikai és ideológiai szféra viszonylagos önállóságát, nem érti meg, hogy nem minden politikai és eszmei folyamat mögött rejlik okvetlenül valamilyen konkrét gazdasági probléma, nem fogadja el, hogy a gazdasági, a politikai és az eszmei mozgások között a

kapcsolatok gyakran csak közvetettek és távoliak, s a legtöbbször kifordított, elidegenített és irracionális formában fejlődnek ki.

Az „alap” és a „fölepítmény” mechanikus összekapcsolásának másik formája az az álláspont, amely a pártproblémák — az átszervezés és átalakulás — megoldását a társadalom jelenlegi (megváltozott) szociális struktúrájának elemzéséből vezeti le, és külön a munkásosztály jellegének „döntő” változásából, azt állítván, hogy a munkásosztály érdekei többé már nem úgy fejlődnek ki, mint különleges osztályérdekek, hanem azonosultak a más érdekű szociális csoportok érdekeivel, amelyek „egy széles körű politikai mozgalom keretében fejlődhetnek ki”. Az ún. „tömegmozgalomnak” ez az ideológiai tétele ugyancsak nyomot hagyott az eszmei álláspontok megnyilvánulásának szférájában, s komoly eszmei-szociológiai konfrontációt követel meg, mert kétségbe vonja az osztályviszonyok alapvető tételeinek igazságát, és zavarossá teszi az osztály és a párt összetett viszonyát.

Eléggé sokfelé találkozhatunk olyan álláspontokkal és magyarázatokkal is, amelyek szerint a Kommunista Szövetségre mint egyének összességére kell tekintenünk, nem pedig mint szervezett és eszmei rendszerre. Tudatosan elfeledkeznek a párt történelmi dimenziójáról, a kontinuitásról, arról a tényről, hogy a pártnak megvan a maga története, a maga eredményesorozata, irányvonala, történelmi elhivatottsága, megvannak a maga vezéreszmei és céljai, amelyekért harcot folytatott, s amelyekért ma is harcot vív. A Kommunista Szövetség történelmi realitás és történelmi alakulat. *Jelenlegi és eljövendő tagjai nem valamilyen meghatározatlan szervezetbe tömörülnek, amelynek csak ezután kell majd megadni az arculatát és értelmét — hanem elfogadják ezt az alakulatot a maga meghatározott struktúrájával és funkciójával, és tevékenységüket összhangba hozzák a szervezet normáival. Épp ezért különösen jelentősnek tartjuk a véleménykutatásnak azokat az eredményeit, amelyek a szakképesítő iskolák tanulóinak arról a készségről szólnak, hogy milyen arányban lennének hajlandóak a KSZ tagjaivá válni.*

A felvetett problémákör vizsgálata során okvetlenül figyelmet kell fordítani a tanulókkal folyó eszmei munka helyzetére, tartalmára és módszereire, hogy irányvételüket minél helyesebben hasonlíthassuk össze a KSZ társadalmi funkciójának és normáinak meghatározottságával, de azért is, hogy a KSZ alapszervezeteinek tevékenységében minél több teret biztosíthassunk a fiatal szakképzett munkások politikai ténykedéséhez.

Kutatásunk alapvető célját így fogalmazhatjuk meg: *Meghatározni, milyen az iskolának mint a tanítási programok rendszerének, és mint elsődleges munka- és társadalmi-politikai környezetnek a hatása a fiatal szakképzett munkások eszmei-politikai irányvételének, nézeteinek és álláspontjainak kialakítására.*

A kutatás problémája így hangzik: *A marxista képzés és eszmeiség jelenlegi állapota az oktatásban kiható-e jelentősebben és milyen mértékben hatott ki a tanulók eszmei irányvételének és állásfoglalásának kialakulására, illetve: milyen mértékben valósult meg azoknak az osztály-jellegű társadalmi és kulturális értékeknek az átadási és befogadási folyamata, amelyek a kommunista ideológia lényegét képezik, s amelyek döntő fontosságú összetevői az osztálytudatnak, az osztályérdekeknek, a munkásosztály történelmi szerepének és helyzetének az öngazgatású szocialista társadalomban.*

II.

A KUTATÁS ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Minden véleménykutatás alkalmával felvetődik néhány alapvető probléma, mint amilyen az álláspontok tartalmának meghatározása és gyakorlati megfogalmazása, továbbá egy olyan instrumentumskála megszerkesztése, amelynek segítségével meghatározhatjuk a vélemények intenzitását. Akár az egyik, akár a másik problémát akarjuk megoldani, kénytelenek vagyunk olyan külsőlegesen vagy nyilvánvaló variánsokhoz folyamodni, amelyek alapvető feleletet jelentenek bizonyos helyzetre vagy kérdésre. Fontos az, hogy ezeknek az elemeknek vagy válaszoknak a mintája, amellyel mérni kívánunk bizonyos véleményt, reprezentáns jellegű legyen, illetve hogy azok a mutatók, amelyeket bekapcsolunk a kutatásba, feltárják „az egyes személyek perceptív, motivációs és felismerési folyamatainak tartós szervezetét az individuális világ meghatározott formájához való viszonyulásban”. A pszichológiai folyamatoknak ez a tartós szervezete feltételezi, hogy az egyén mindig azonos módon válaszol a mi indikátorainkra. Más szóval feltételezzük, hogy amennyiben az egyén konzisztens a különböző indikátorok megválaszolása irányában, akkor kielégítő biztonsággal fedezhetjük fel a latens álláspontokat azokkal a meghatározott problémákkal kapcsolatban, amelyek kutatásunk tárgyát képezik. Az adatokból és válaszokból viszont arra a következtetésre juthatunk, hogy

az egyén, aki egy sor kérdésre meghatározott feleletet adott, ehhez hasonló válaszokat adna egy sor másik hasonló kérdésre is, ha ezek a kérdések-indikátorok valamely latens álláspont egyazon tartalomra vonatkoznának.

Kutatásunk célja szempontjából fontos tudnunk, hogy az egyének — tanulók szociális fejlődése ma teljes expanzióját éli, továbbá hogy a vélemények sokasága még nem alakult ki szilárdan saját tapasztalataik alapján, tehát az élet még sok mindenben korrigálni, irányítani fogja a kifejtett álláspontokat attól függően, hogy a szociális tapasztalatok és az élményszerű helyzetek milyen nyomokat és sérelmeket hagynak maguk után. Bennünket elsősorban a vélemények strukturáltságába való betekintés érdekel, hogy az oktatásban és az eszmei munkában olyan módszereket és tartalmakat választhassunk meg, és így szervezzük meg a társadalmi-politikai életet az iskolában, hogy minél közelebb kerüljünk az egyéni gondolkodásmódhoz, mert csak így érthetünk el maximális társadalmi hatékonyságot az eszmei nevelésben. Az ifjúkorra jellemző, hogy az egyén lendületet adhat saját társadalmiságának, saját benső szükségletének, hogy bővítse társadalmi egzisztenciáját. Az ifjú ember további életútjára és „életstílusára” szinte sorsdöntő jelentőségű, hogy a maga társadalmi expanziójának épp ebben a szakában rátalál-e azokra a társadalmi eszmei értékekre és tartalmakra, a szociális lét azon formáira, amelyek ösztönzőleg hathatnak ennek a társadalmi expanzióknak a bővítésére és elmélyítésére, s amelyek meghatározólag befolyásolhatják társadalmi értékű álláspontjait és nézeteit, vagy pedig olyan negatív tapasztalatokra tesz szert, amelyek lefékezhetik, és elidegeníthetik a társadalomtól, amelyben él. Ezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy szerintünk helyesebb lenne uniformizálni a nézeteket a világról, az életről és a társadalomról. Ma számos többé vagy kevésbé fejlett eszmei ellentmondás létezik, és társadalmi-politikai szempontból kétségkívül érdekes áttekinteni, hogy ezek az ellentmondások hogyan fejeződnek ki közvetlen vagy közvetett formában az eljövendő fiatal szakképzett munkások nézeteiben és gondolataiban, hiszen a mai mind összetettebbé váló öngazgatású szervezetekben és életben ettől függően egyre inkább kifejeződésre jut annak szüksége, hogy hatást gyakoroljunk a megnyilvánuló közvéleményre, s hogy ezt összhangba hozzuk a társadalmi haladás céljaival. A demokratikus irányzatok expanziójának mai időszakában, amikor a társadalmi megnyilvánulások tartalmi és formai szempontból is egyre bőségesebbé válnak, amit az öngazgatási rendszer reprodukál és hoz magával, nem áll fenn annak a veszélye, hogy szocialista közösségünk ifjú tagjainak a nézetei és gondolatai uniformizálttá válnak. Ellenkezőleg, csupán az aggaszthat bennünket, ha azok az ellentmondások, amelyek az öngazgatás megvalósítása terén ma kifejezésre jutnak, megnyilvánulnak azokban az egyéneknél is, akik holnap válnak hordozóivá és alkotóivá társadalmi és öngazgatási rendszerünknek. Hiányos tapasztalataik és tájékozottságuk, valamint a feltétlenül jelen való utópisztikus árnyalatú élet- és társadalomszemlélet mindenképpen megköveteli a rendszeres nevelői és oktatói munkát, amely felkészítheti őket arra, hogy tevékenyen részt vegyenek az elfogadott elvek és célok megvalósításában, hogy sikra szálljanak értük, s hogy amikor szembe kerülnek a gyakorlat negatív jelenségeivel, hitet tegyenek forradalmiságuk és haladó szocialista jellegű eszmei hovatartozásuk mellett.

III.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

A legalapvetőbb kifogást a tanulók körében végzett véleménykutatással szemben a következő kérdés foglalja magában: milyen mértékben várhatunk el egyáltalán kialakult véleményeket az ifjúságnak ebben a korosztályában?

Ez a kérdés kétségkívül joggal vetődik fel, de ugyanez a probléma érvényes minden más szocio-pszichológiai jellegű véleménykutatásra is. Feltétlenül szükség van tehát bizonyos kritikai fenntartásokra, amikor az instrumentumskála alapján kapott adatokból levonjuk a következtetéseket, függetlenül minden korrektségtől az alkalmazott módszerek, a minták meghatározásával kapcsolatos eljárás, a szervezés és a véleménykutatás lebonyolítása tekintetében. Erre annál is inkább szükség van, mert a verbális véleménynyilvánítás nem jelenti azt, hogy a kérdéses egyén tényleges magatartásában is következetes maradna kifejtett véleményéhez, hiszen köztudomású, hogy a szimbolikus és a gyakorlati magatartás között néha nagyfokú ellentmondásosság állhat fenn. Bizonyosra vehető, hogy semmilyen további vizsgálódás ebben az irányban nem adhat egyértelmű feleletet a vélemények kialakultságának kérdésére az ifjúságnak ebben a korosztályában. Véleménykutatásunk célja szempontjából azonban ennél sokkal fontosabb tudomásul venni, hogy a megkérdezett egyének — tanulók szociális fejlődése teljes expanzióban van, kifejtett véleményeiket az élet fogja korrigálni és helyes irányba terelni attól függően, hogy az élményszerű szociális tapasztalatok és helyzetek milyen nyomokat és sérelmeket hagynak maguk után.

Szociológiai szempontból az ifjúságot a társadalomnak azok a tagjai alkotják, akik még nem foglalták el a gazdasági, politikai és kulturális élet funkcionálásához kötődő említett helyzetüket, vagyis az ifjúságot a tudás, a tapasztalatok és az értékek transzmissziójával — részint (az oktatási intézmények) explicit és szisztematikus, részint pedig (a család) implicit és rendszeretlen folyamatai útján — fel kell készítenünk e pozíciók átvételére. Ilyen értelemben az ifjúság szerepe nem a közvetlen aktivitás, hanem az aktivitásra való felkészülés.

A társadalmi rendszer azonban nemcsak a helyzetek és szerepek rendszere, hanem az értékek és vélemények rendszere is, ami ugyancsak nélkülözhetetlen, ha a társadalom be akarja tölteni önnön funkcióját. A társadalomnak megvannak a maga értékei és eszméi, hiszen anélkül a társadalom integrációja nem lenne teljes. Ami viszont az ifjúságot illeti, az értékek és nézetek e rendszeréhez viszonyítva, szabály szerint, kész tények elé van állítva, vagyis elvárjuk az ifjúságtól, hogy akceptálja és internalizálja ezt a rendszert. Ebből következik, hogy az ifjúság közvetlen viszonyban áll a meghatározott rendszerrel, amikor helyzetéről és szerepéről van szó, de ugyanakkor, bizonyos értelemben, fenntart magának egy közvetített „kritikai” hozzáállást is az általános társadalmi értékek és nézetek rendszeréhez viszonyítva. Ezért érdekes vizsgálat alá venni, hogy milyen percepciókat, nézeteket és irányzatokat vall magáénak a szakképesítő iskolák tanulóifjúsága a társadalomelmélet és gyakorlat időszzerű kérdései tekintetében, hiszen az ő értékeléseiket és kritikai hozzáállásukat kétségtelenül úgy fogadhatjuk el, mint a munkásifjúság reális véleménynyilvánításának mutatóit. A kapott feleletek vizsgálata alkalmával nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a társadalmi szempontból különösen jelentős kérdést, hogy milyen mértékű a pozitív viszonyulás megnyilvánulása társadalomelméletünk és gyakorlatunk meghatározott kérdéseivel, tehát hogy milyen mértékű a konformista alkalmazkodás a rendszerhez, illetve hogy mennyire utal ez a megnyilvánulás aktív alkotói érdekeltségre a köztársasággal szemben, a társadalmi ellentmondások és aránytalanságok megoldása iránt. Nem téveszthető szem elől továbbá az sem, hogy az ifjúság értékkel, de nézeteiket még nem ellenőrizték saját tapasztalataikkal, noha, véleményünk szerint, ez nem csökkentheti a kritikai álláspontok respektálásának szükségét, különösen azon kérdések tekintetében, amelyekkel szemben legkifejezettebb ez a kritikai szemlélet. Minthogy ezek a tanulók a szocializmusban születtek és neveltek fel, ennek a ténynek döntő befolyást kellene gyakorolnia az időszzerű társadalmi és politikai valóságról vallott nézeteikre. Más szóval, egyrészt a szocialista környezetnek, másrészt pedig a nevelési és oktatási rendszernek olyan tényezőként kellene hatnia, amely a legnagyobb mértékben pozitív hozzáállásra készíti a tanulókat saját társadalmuk legfőbb értékeivel, céljaival és törekvéseivel szemben. Ugyanakkor azonban, noha az említett két tényező pozitív hatását kétségtelennek és nyilvánvalónak kell tekintenünk, ez a két tényező mégsem határozhatja meg teljes mértékben a tanulók viszonyulását az időszzerű társadalmi valósághoz. Mivel a tanulók szociális, vallási, politikai és ideológiai szempontból igen vegyes környezetben élnek, ennek igen jelentősek a következményei a tanulók értékeléseiben, irányvételében és magatartásában az egyes időszzerű társadalmi kérdéseket illetően.

IV.

KUTATÁS-MINTA

A bemutatásra kerülő adatokat 1972. május végén és június elején gyűjtöttük össze. Az ankét a Horvát SZK 45 különböző szakmunkásképző iskolájának 3986 tanulója terjedt ki. Éppen a kérdéskör érzékeny volta miatt terjesztettük ki a kutatást ilyen sok részvevőre a mintában, nehogy az adatokból következő megállapítások és következtetések ellenőrizetlen tényezők hatásának legyen kitéve. Nem mellékes az a tény sem, hogy ilyen nagy minta segítségével vitathatatlanul szilárdabb értékeléseket adhatunk az irányzatokról, nézetekről és álláspontokról a társadalom egyes érzékenyebb kérdéseivel kapcsolatban.

A kérdéseket összesen 1884 első, 1554 második és 768 harmadik osztályos tanulónak, azaz 3986 szakközépiskolai növendéknek tettük fel. A véleménykutatás során arányosan stratifikált minta-típust alkalmaztunk. Erre mindenekelőtt azért volt szükség, hogy az egyes stratumok (vidék és osztály) hatása a mintában egyenlő legyen az alaphalmazban érvényessel.

Az egyes stratumok keretein belül az iskolákat a Szakképzésfejlesztő Köztársasági Intézet összeírása alapján választottuk ki, a véletlen számok táblázata alapján.

Nemük szerint a megkérdezettek 62,7%-a fiú, 37,7%-a pedig lány. Szüleik szociális és képzettségi összetétele szerint a megkérdezettek a következőképpen csoportosíthatók:

A családi környezet jellemzői

	A szülők foglalkozása						Összesen
	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) földműves	23,2	32,2	26,0	23,3	7,2	17,5	21,7
b) munkás	43,2	33,9	40,2	46,5	43,3	43,9	42,6
c) tisztviselő	14,4	11,9	11,6	6,0	8,2	7,4	13,0
d) kisiparos	4,9	4,8	5,8	0,5	5,5	3,7	4,7
e) nyugdíjas	10,1	10,1	12,6	23,3	20,4	21,0	13,4
f) egyéb	3,6	1,3	1,3	0,4	4,7	4,1	3,3
— válasz nélkül	0,6	5,8	2,5	—	0,7	2,6	1,3

Az adatok ismételten igazolják a már korábbról származó megállapításokat a szakmunkásképző iskolák tanulóinak szociális származásáról. Minden ötödik tanuló földműves-családból származik, a növendékek 42%-ának a szülei munkások, s csupán 13%-uk származik tisztviselőcsaládból. Szemmel látható, hogy a jelenlegi oktatási rendszer a meglévő társadalmi rétegződést reprodukálja. Ezek az adatok azonban bennünket most elsősorban azért érdekelnek, hogy megállapítsuk: a tanulóknak csaknem a fele munkáscsaládból származik, tehát ezek szerint a *kapott (vagy átvett) eszmei álláspontok és irányzatok kialakulásának alapvető társadalmi keretét túlnyomórészt a munkáscsaládok környezete képezi.*

„Milyen legfelsőbb iskolát végzett el apád — vagy anyád — ha ők tartanak el?”

	A szülők képzettsége						Összesen
	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) nem teljes általános iskola	41,1	50,6	45,0	56,6	47,4	57,1	47,1
b) teljes általános iskola	22,9	24,1	21,6	25,3	18,1	18,9	22,0
c) ipari tanulók iskolája	18,1	12,4	10,9	9,6	18,1	12,2	15,9
d) középfokú iskola	10,1	7,6	9,9	7,1	13,8	5,7	9,6
e) főiskola vagy az egyetem I. foka	2,0	2,0	2,0	1,0	1,0	0,8	1,7
f) egyetemi végzettség	1,6	0,8	1,5	0,4	0,2	0,6	1,2
— válasz nélkül	1,2	2,5	9,1	—	1,4	4,7	2,5

Mint láthatjuk, csaknem 70%-a a szülőknek alacsonyabb fokú iskolai végzettséggel rendelkezik, mint a gyermekük, s mindössze 16 százalékuknak azonos a képzettsége. A szülők képzettségének színvonala a nyolcosztályos iskola befejezésén alul (47%) semmiképpen sem lehet kedvező és ösztönző keret a gyermek szociális, tanulási és művelődési expanziójához, ami pedig előfeltétele a szerteágazó társadalmi kérdések iránti érdeklődés és érdeklődés kialakulásának és fejlődésének, a kölcsönös összefüggések és az egyes időszerű politikai megoldások megértésének. Noha nyilvánvalólag indokolatlan lenne kategorikusan közvetlen kapcsolatba állítani a szülői környezet képzettségi színvonalát a társadalmi fejlődés és politika elméleti és gyakorlati kérdései iránt kialakult megfelelő érdeklődéssel, mégis jogos a feltevés, hogy a szülői környezet alacsony fokú képzettségi színvonala korlátozza egy meghatározott „eszmei fogalomalap” kialakulását és gazdagodását az egyénnél — tanulóknál a családi beszélgetések, viták, magyarázatok útján, s különösen hiányos a

ráhatás az irodalom és a sajtó megválasztásában. Ezzel a feltételezéssel mi nem a tanulók eszmei hozzáállásának, irányvételének és nézeteinek problémáit akarjuk megvizsgálni, melyekre kétségtelenül nagy hatással van a családi környezet eszmei hovatartozása, hanem csak arra kívánunk rámutatni, hogy a tanulás iránti hangulat a családi otthonban minden biztonnyal gátló vagy serkentő hatótényező a meghatározott társadalmi értékek és nézetek transzmissziójában és elsajátításában.

Minden harmadik tanuló abban a városban él, ahol iskolába jár. Vizsgálódásunk célja szempontjából érdekesek azok az adatok is, amelyek szerint a szülők csaknem kétharmada falun él, s hogy a tanulók 4 százalékának szülei külföldön dolgoznak.

Jellemző adat továbbá, hogy minden ötödik tanuló albérlésben lakik, tehát ki van téve azoknak az anyagi és szociális gondoknak, amelyek az ilyen lakásviszonyokból következnek.

Az adatok, amelyek szerint a tanulók több mint 38%-a olyan lakásban lakik, ahol a legalapvetőbb egészségügyi berendezések és szerelések sincsenek meg, másrésről pedig a tanulóknak csak mintegy 15%-a él és nevelkedett fel tipikus városi feltételek között, a családi otthonok urbanizáltságának fokára utalnak, ami az ifjúságnak ebben a szociális struktúrájában szemmel láthatóan még mindig roppant alacsony a középiskolás ifjúság más szociális csoportjaihoz viszonyítva.

Hogy megállapíthassuk a családok életszínvonalának alapvető elemeit, vagyis hogy megtudjuk, milyen tartós fogyasztási javakkal rendelkeznek a szülők, feltettük a következő kérdést: „A felsorolt tárgyak közül mivel rendelkeznek a szüleid?” Erre a szociológiai szempontból eléggé érdekes kérdésre a következő feleletmegoszlást kaptuk az egyes területek szerint:

3. táblázat %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) tranzisztor	60,0	40,9	50,8	55,2	57,3	60,3	57,5
b) rádiókészülék	83,2	80,9	78,3	71,4	80,7	67,3	79,8
c) tévékészülék	62,0	45,8	60,4	42,4	65,2	52,9	59,2
d) hűtőszekrény	51,6	37,2	45,2	34,3	61,1	48,0	48,4
e) mosógép	38,9	21,3	22,5	24,6	56,4	36,2	37,1
f) mosogatógép	2,8	2,2	0,5	0,5	3,7	2,9	2,5
g) gépkocsi	18,3	10,7	11,1	9,9	20,2	13,4	16,3
h) teherautó	2,2	0,9	1,5	4,2	2,9	2,9	2,3
i) víkendház	4,1	1,3	0,8	2,0	3,7	3,9	3,4

Noha ezek az adatok sok más szempontból is érdekesek lehetnek, bennünket elsősorban az érdekelt, hogy a tanulók hanyad része nincs közvetlen kapcsolatban olyan tömeg-tájékoztatási forrásokkal, mint amilyen a rádió, a tranzisztoros rádiókészülék, a televíziós készülék. A kapott adatok alapján valószínűnek látszik, hogy a tanulóknak kb. 20–30%-a nem veheti rendszeresen igénybe ezeket a tájékoztató eszközöket, tehát *nem is lehetnek kitéve annak a hatásnak, amit ezek az eszközök végeznek.*

A kutatás célja szempontjából hangsúlyoznunk kell, hogy a *szülők túlnyomó többségének rendszeres havi járandósága, tekintettel, hogy legalább 4-tagú családokról van szó, a létminimum szintje alatt van, amelynek összege (a szerző számításai szerint annak az anyagnak alapján, amelyet a Szakszervezeti Szövetség állított össze a szociális különbségekről, s 1971-ben tett közzé 1830 dinárt tesz ki. Az anya csak minden harmadik családban járul hozzá kiegészítő keresettel a család jövedelméhez, s ez az összeg általában nemigen haladja meg az 1000 dinárt.*

Megállapíthatjuk tehát, hogy a megkérdezett tanulók körében uralkodó (csaknem fele arányú) az a struktúra, amelyben a család anyagi helyzete rendkívül alacsony színvonalú, szabály szerint csak az egyszerű létfenntartás költségei fedezhetők, s ennek kétségtelenül jelentős befolyása van a meghatározott társadalmi ellentmondások, kételyek és nézetek percepciójára és értékelésére.

A kiegészítő kereset az I. és a II. osztályban minden ötödik, a III. osztályban pedig minden harmadik tanuló szempontjából jelentős forrását jelenti az anyagi helyzet javításának. Minthogy azonban a család általános anyagi és pénzügyi helyzete rendkívül alacsony szintű, s a lakás, az étkezés és az utazási költségek a jövedelem nagyrésztét fölemészti, így a tanulók többsége számára ez a kiegészítő kereset leginkább nem jelenthet többet az egyszerű életfenntartási költségek fedezésénél.

Szükségtelen arra figyelmeztetnünk, hogy ez a kereseti lehetőség, ami általában 300–400 dináros jövedelmet jelent, még a rendszeres zsebpénz összegét sem éri el az ifjúság tehetősebb rétegeihez viszonyítva, ide számítván azokat az eszközöket is, amelyeket ezek a fiatalok a ruházkodásra és szórakozásra, a nyári és a téli szünidő eltöltésére költenek.

A szülők politikai hovatartozására vonatkozó adatok, amelyek arról adnak számot, hogy a szülők közül hányan tagjai a JKSZ-nek, azt mutatják, hogy szinte minden ötödik tanuló olyan családi környezetben neveledik fel, amely kétségkívül általában serkentőleg hat a társadalmilag pozitív eszmei nézetek és magatartásformák kialakulására. A kérdés azonban továbbra is megmarad, hogy mennyire elégséges a már említett képzettségi szint ahhoz, hogy a család döntő és rendszeres eszmei befolyást gyakoroljon, s elérje, hogy a pozitív irányvétel kialakult és megszilárdult nézetté és meggyőződéssé változzon át, megfelelő küzdeni akarással párosulva.

V.

A kérdésre, hogy „A felsorolt heti- és napilapok közül melyeket olvasod rendszeresen?” -- a következő válaszokat kaptuk:

4. táblázat %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Észék	Karlovac	Rijeka	Split	
Vjesnik	27,8	44,0	29,3	22,7	25,3	23,5	27,8
Borba	2,1	1,3	3,3	7,4	4,6	3,1	2,8
Politika	3,7	—	5,8	5,9	3,7	3,7	3,8
VUS	33,5	48,4	32,8	29,1	29,9	32,5	33,5
Komunist	2,6	0,8	2,0	3,9	3,0	3,9	2,7
Plavi vjesnik	55,2	40,4	30,1	31,0	51,0	44,4	48,9
Arena	44,8	46,9	36,9	45,8	54,1	37,7	44,3
Glas koncila	14,0	12,9	20,9	6,9	9,3	23,5	14,9
Večernji list	77,6	42,7	40,7	53,7	28,1	18,9	58,2
Mást, mit?	25,4	24,0	25,4	34,0	53,8	47,7	31,5
Semmit nem olvasok	1,6	4,0	1,3	1,5	2,6	3,5	2,1

Következő kérdésünk: „Szabály szerint milyen módon ismerkedsz meg a fontosabb politikai eseményekkel?” A válaszok megoszlása a következő:

5. táblázat %-ban

	O s z t á l y			Összesen
	I.	II.	III.	
a) újságokból, folyóiratokból értesül	46,4	44,5	50,4	46,5
b) tévézés vagy rádióhallgatás útján	64,4	60,1	63,7	62,6
c) iskolában az előadók tájékoztatják	4,7	3,9	7,8	5,0
d) odahaza a szülők, ismerősök útján	6,3	5,5	4,6	5,6

	O s z t á l y			Összesen
	I.	II.	III.	
e) hallgatom, mit mondanak az utcán, villamoson	4,9	4,2	5,8	3,8
f) egyáltalán nem értesül válasz nélkül	2,4	4,2	5,8	3,8
	0,1	0,1	1,0	0,3

A fiatalok körében a tévé és a rádió a legnépszerűbb tájékoztatási eszköz, noha párhuzamosan az életkor és a képzettség növekedésével természetesen fokozódik a sajtótermékek iránti érdeklődés is.

Vizsgálódásunk szempontjából aggasztó, hogy viszonylag igen kevés tanuló értesül a fontosabb politikai eseményekről az iskolai előadások és az előadókkal folytatott beszélgetések útján, ami szemmel láthatóan a korszerűség és időszűrés hiányáról árulkodik az oktatási folyamat és az iskolai élet tekintetében. Más szóval, az iskolának úgyszólván semmilyen hatása sincs a tanulók eszmei tájékozódásának és nézeteinek kialakításában az egyes fontosabb időszűrés politikai eseményeket illetően, s így az iskola összehatása is jóval kisebb a kelleténél, minthogy az oktatás folyamatába, szabály szerint, nincsenek rendszerszerűen beépítve az előadók és tanulók közötti megbeszélések, viták, s az előadásokon sem foglalkoznak időszűrés eseményekkel. Persze, vannak kivételek is, de ezek mindig egyes tanárok vagy iskolai igazgatók kezdeményező készségétől függenek.

VI.

VÉLEMÉNYEK AZ ÖNIGAZGATÁSRÓL

Társadalmi gyakorlatunk egyik legidőszűrés kérdése az öngazgatás megvalósulásának foka a munkaszervezetekben, s épp ezért érdekelt bennünket, hogy milyen véleménnyel vannak, hogyan gondolkoznak erről a különböző területeken működő szakképesítő iskolák tanulói.

Biztonsággal állítható ugyanis, hogy e kérdéskörre vonatkozólag a tanulók nézetei mások (szülei vagy már munkábaállt barátai) egyéni tapasztalatain alapszanak, továbbá azokon az értesüléseken, amelyekhez a tömegtájékoztatási eszközök (sajtó, rádió, televízió) útján jutnak, vagy amelyeket maguk szereznek meg abban a vállalatban, ahol a gyakorlati oktatás folyik, abban a környezetben, ahol az iskola befejezése után elhelyezkedni kívánnak.

Ezek szerint indokolt a feltételezés, hogy a munkaszervezetekben folyó öngazgatás kérdéskörére vonatkozóan a tanulók véleménye alapján véve a közvetlen munka- és szociális környezet véleményét tükrözi.

A következő néhány kérdéssel tehát arról próbáltunk képet kapni, hogy miképpen tekintenek a tanulók a valóságos öngazgatási viszonyokra a munkaszervezetekben. Első kérdésünk:

„Te már sokszor találkoztál az öngazgatás fogalmával, sokféle véleményt is hallottál erről. Egyesek dicsérik, mások kritizálják. A viták során igen különböző nézetek jutottak kifejezésre, melyek közül az alábbiakban néhányat felsorolunk. Közülük melyiket tartod egyedül helyénvaló véleménynek?”

1. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) az öngazgatás teljes mértékben érvényesül társadalmunkban. A bírálatok kizárólag a továbbfejlesztést szorgalmazzák	12,5	17,1	9,5	19,8	14,5	15,6	13,4

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
b) az öngazgatást dolgozóink többsége elfogadta. A nehézségek gazdasági jellegűek, s ezek sok munkaközösségben fékezik az öngazgatás teljes kibontakozását, amit azonban semmi sem állíthat le	23,9	24,8	29,0	27,7	34,8	21,9	25,5
c) az öngazgatás csupán egyik formája erőfeszítéseinknek a társadalom további demokratizálódása irányában. Ma még számos gyöngesége van, de egyes munkaszervezetekben jelentős eredményekhez vezetett	20,2	25,2	16,5	27,2	13,3	18,9	19,6
d) elméletileg az öngazgatás rendben van, de gyakorlatilag még messze van attól, amit a dolgozók elvárnak tőle	29,8	18,9	26,5	17,3	28,8	28,5	28,0
e) az öngazgatás a legtöbb esetben csak szólam. Nagy kérdés, mennyire lehet az öngazgatást elméletileg feldolgozni és gyakorlatilag megvalósítani	11,3	6,3	9,3	5,0	4,5	11,9	9,9
— felelet nélkül	2,3	7,7	9,2	3,0	4,1	3,2	3,6

A kapott adatok azt mutatják, hogy szóbelileg csaknem minden harmadik tanulónak pozitív álláspontja van az öngazgatási gyakorlat érvényesüléséről a munkaszervezetekben. Mi már korábban is utaltunk arra az indokolt feltevésre, hogy az idevágó vélemények és nézetek elsősorban mások (a dolgozó szülők és barátok) tapasztalatain alapozódnak, s a véleményformálásra nyilván sokaknál nagy hatást gyakorolnak a tömegtájékoztatási eszközök is. Noha az adott feleleteket százalékok szerint úgy értékelhetjük, mint a konformista nézetek jelenvalóságát erre a társadalmi vívmányra vonatkozóan, a kapott adatokat mégis a következő helyzetértékelés alapján kell magyaráznunk:

— tényvalóság, hogy az öngazgatási gyakorlatot az utóbbi időben több bírálat, mint dicséret érte a munkaszervezetekben, *de egyetlen esetben sem vált kérdésessé ennek a társadalmi folyamatnak és céljának a tényleges megvalósulási lehetősége*. Ezért okkal feltételezhetjük, hogy az öngazgatás mint társadalmi vívmány és mint percepció jelentős helyet foglal el a szociális értékek hierarchikus rendjében és a jövőbeli fiatal szakképzett munkások társadalmi tudatában.

Ifjúságunk legnagyobb része, amikor állást foglal a szocializmus ideáljai mellett, okvetlenül az öngazgatású társadalom mellett száll síkra. Úgyszólván minden vizsgálódás ezt igazolja, amit a fiatalok körében végeztek. A társadalmi fejlődést azonosítva az öngazgatás és a demokrácia fejlődésével, ifjúságunk közvetlenül igazolja egyetértését a szocializmus humánus normáival, s bírálatának minden élett, minden lázadását azok ellen az intézménysített tényezők ellen fordítja, amelyek az ő véleményük szerint késeletetik és lehetetlenné teszik az általánosan elfogadott elvek érvényesítését a való életben. Ezt igazolják a következő kérdésre adott feleletek is: „Véleményed szerint mi akadályozza a legnagyobb mértékben az öngazgatás gyorsabb és sikeresebb fejlődését?”

2. táblázat

%-ban

	Összesen
a) a foglalkoztatottak hiányos tudása	13,9
b) az anyagi alap visszamaradottsága	8,4
c) a kellő számú szakemberek hiánya	14,6

	%-ban
	Összesen
d) a nem megfelelő vezetőség	23,9
e) a munkások nem kielégítő aktivitása	3,4
f) az öngazgatói és vezetői funkciók elhatárolatlansága	4,0
g) a munkások nem kielégítő tájékoztatása	9,6
h) a következtelenség az öngazgatói határozatok végrehajtásában	13,5
i) más valami	1,6
– válasz nélkül	2,1

Figyelemre méltó, hogy a tanulók a „nem megfelelő vezetőséget” és az „öngazgatói határozatok végrehajtásában megnyilvánuló következtelenséget” tartják az öngazgatás továbbfejlődése szempontjából a legnagyobb akadálnak. Különösen nagy hangsúlyt kap ez a nézet a felsőbb osztályos tanulók körében, akik szemléletüket és nézetüket már jórészt maguk alakítják ki annak alapján, amit az öngazgatási gyakorlatról szereznek azokban a vállalatokban, ahol gyakorlati kiképzésben részesülnek, s akik már „érettebben” tekintenek az okozati összefüggésekre, amikor a megnyilvánuló társadalmi egyenlenségekről van szó. Jelen van azonban a tanulók körében az a bíráló észrevétel is, hogy a „foglalkoztatottaknak hiányos a tudása”, hogy „nincs elég szakember”, s csak ezt követi mint ok a „munkások hiányos tájékozottsága”, noha ez utóbbiról gyakoriak az olyan vélemények, hogy épp ez képezi fő okát az öngazgatás lassú ütemű fejlődésének. Vizsgálódásunk céljára való tekintettel mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy a munkásifjúság ma mindenekelőtt a vezető szervek mulasztásaiban és az öngazgatói döntések nem eléggé következetes végrehajtásában látja legfőbb akadályát az öngazgatás teljes kibontakozásának. Az egyik és a másik ok fennállása egyaránt a vállalati KSZ és szakszervezet gyöngeségét igazolja, mert nem képesek olyan légkört és viszonyokat teremteni, amelyben a kötelezettségek végrehajtása és a felelősségvállalás a legfőbb értékmérce, akár az egyes szervek, akár az egyének ténykedéséről van szó.

Másrészről, amikor az öngazgatás kérdésére adott negatív jellegű válaszokra vonatkozó adatokat vizsgáljuk, szerintünk a tanulóknak főképp az az elmarasztaló észrevételezése aggasztó, amely szerint az öngazgatási gyakorlat teljesen eltér az elmélettől és a kinyilvánított elvektől. Ezek szerint úgyszólván minden harmadik tanuló kifejezetten bíráló hangnemben nyilatkozik az öngazgatási gyakorlatról, de kifejtett nézeteivel semmilyen tekintetben sem kérdőjelezi meg az öngazgatás elveit és megvalósításának lehetőségét, hanem bírálatának előlét azok ellen a szubjektív jellegű korlátozó tényezők ellen fordítja, amelyek fékezik a munkásöngazgatás érvényesülését (a vezetők mulasztásai és következtelenség a meghozott határozatok végrehajtásában). Emellett azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy csaknem minden tizedik tanuló nyíltan kérdésesnek nyilvánítja az öngazgatás elméleti és gyakorlati értékét, mivel demagóg törekvésnek tekinti („az öngazgatás ma szabály szerint csak szólamként szolgál, s nagy kérdés, mennyire lehet azt elméletileg feldolgozni és gyakorlatilag magvalósítani”). E válasz tekintetében igen számottevő statisztikai eltérések mutatkoznak az egyes területek között. Rijekán és a karlovaci-sisaki területen statisztikailag jóval kevesebb tanuló gondolkozik ilyen negatív értelemben az öngazgatásról, mint Zágráb, Split és Eszék területén.

Mindezek az adatok alapján mi nem mondhatjuk ki egyértelműen, hogy milyen mértékben hatott ki az iskola mint öngazgatású intézmény az oktatás és a tájékoztatás rendes és rendkívüli formáival szocialista fejlődésünk ezen alapvető eszmei értékei elfogadásának folyamatára, s hogy milyen mértékben sikerült megmagyaráznia azokat az ellentmondásokat, amelyek ezen a téren elkerülhetetlenek. Ennek ellenére jogos a következtetés, hogy intenzív és rendszeres munkát kell kifejtetni az „öngazgatásra való előkészítés” és nevelés érdekében. A munkásifjúság csak úgy teheti magáévá ezeket az alapvető társadalmi és eszmei értékeket és nézeteket, ha kritikai szemlélete olyan irányban fejlődik, ami tettekre készítet, nem pedig a problémáktól való meneküléshez vezet. A pozitivistá „ideológia” és a gyakorlati-empirista nézetek hatása helyett, amelyek csak a „tényeket” képesek megállapítani és az előttük való behódolást tudják propagálni, de ugyanakkor képtelenek feltárni a jelenségek okait és túlhaladásuk módját, a munkásifjúság képzési folyamatában, munkájában, társadalmi érettségének biztosításában létre kell hozni a forradalmi osztálytudat kialaku-

lásának feltételeit, mert csak így viszonyulhat kritikailag az antiszocialista, öngazgatásellenes és antimarxista jelenségekhez és eszmékhez.

Végül érdekes az a kérdés is, hogy milyen mértékben alakultak ki (vagy vívődtek át) az észleletek arra vonatkozóan, kinek kell megoldania a munkaszervezetek szervezési és ügyviteli problémáit, vagyis általában a társadalom problémáit, hiszen, mint láttuk, csaknem minden negyedik tanuló véleménye szerint a gazdasági nehézségek nagymértékben gátolják az öngazgatás teljes érvényesülését. Az „elhivatottság” és a „lehetőségek” felbecsülésének kérdése a gazdasági és ügyviteli problémák megoldásával kapcsolatban még nemrégiben is igen erőteljes hangsúlyt kapott a nacionalista eszmei áramlatok részéről, s bennünket az érdekelt, hogy a tanulók eszmei irányvételében mennyire maradt (vagy honosodott) meg az a meggyőződés, hogy gyors gazdasági fejlődésünknek ezt a válságát csakis a „szakemberek kiválasztott csoportja” oldhatja meg, illetve hogy mennyire elterjedt a meggyőződés, amely szerint az egyetlen kiutat a gazdasági folyamatoknak és a társadalom gazdasági életének szilárd adminisztratív igazgatása jelentheti.

Következő kérdésünk így hangzott: „Véleményed szerint hogyan lehet a legsikeresebben megszervezni a munkát és az ügyvitelt a vállalatban?” A válaszok megoszlása:

3. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) a vezetők igazgatásával	6,3	10,2	9,0	7,8	6,2	6,7	6,9
b) szakértők igazgatásával	26,7	18,8	14,1	12,7	10,0	13,6	15,3
c) a munkások igazgatásával	55,0	35,9	50,8	62,3	67,2	58,9	55,5
d) a politikai szervezetek útján való igazgatással	2,2	6,1	3,4	1,0	1,0	1,4	2,2
e) állami tervigazgatással	6,4	12,7	9,2	7,4	3,8	5,5	6,7
f) „nem tudok felelni” és válasz nélkül	0,8	4,1	5,6	—	0,4	—	1,3

Noha az adatok azt igazolják, hogy a munkásifjúság körében abszolút fölényben van a teljes munkásöngazgatásba vetett bizalom, amikor a vállalat ügyviteli fejlődését szavatoló szervezési módról van szó, mégis megállapítható, hogy a „technomenedzserség” ideológiája és a „kemény kéz” eszméje szintén jelen van sok munkásifjál irányvételében, szemléletében és gondolkodásában. Joggal juthatunk olyan megállapításra, hogy a jugoszláv öngazgatásos szocializmus alapvető eszmei választóvonalát ma az eszmei elhatározottság képezi, amely az öngazgatási erőik iránti bizalomban jut kifejezésre mint olyan erőként, melyek egyedüli reális tényezőjét érzékelik a nehézségek legyőzésének, tehát egyedüli hordozói a fejlődésnek. Más szóval, politikai gyakorlatunk alapvető eszmei kérdését ma az képezi, hogy van-e bizalmunk a közvetlen termelőben mint olyan alkotóban, aki képes saját sorsának kovácsa lenni, s akinek nincs szüksége az „értelmiségi elit” vagy a „bürokratikus államapparátus” gyámkodására. Éppen ezért a termelő gazdasági tevékenységek dolgozóinak ez az elhivatottsági kérdése, hogy ők maguk számolhatják fel nehézségeiket és teremthetnek távlatokat önmaguknak a társult munka alapszervezeteiben épp úgy, mint a társadalom minden más öngazgatási struktúrájában, ez a kérdés ma, összhangban a már meg-hozott munkás-alkotmányfüggelékkel *preambulumát képezi mindenfajta oktatói és nevelői munkának, de különösen az iskolák társadalmi-politikai gyakorlatának, s ugyanakkor világos eszmei szembehelyezkedést is jelent minden olyan törekvéssel, amely a társadalmi mozgás régi vagy másfajta vágányára szeretné terelni az ifjúság eszmei orientációját.*

Végül azt is meg kell jegyeznünk, hogy a rijekai és a karlovaci-sisaki területen működő iskolák tanulói a kérdés tekintetében is nagyobb bizalmat tanúsítanak az „összmunkások igazgatása” iránt, mint a többi területen; aggasztó viszont, hogy a varaždini iskolákban csupán minden harmadik tanuló van ilyen véleményen. Minthogy ugyanezeknek a válságoknak az ellenőrzése az elvégzett osztályok szerint területenként nem utal jelentősebb

statisztikai eltérésekre, így megállapíthatjuk, hogy a rijekai és karlovaci-sisaki iskolák tanulóinak pozitív hozzáállása nem az ottani iskolákban folyó tanítás fokozottabb eszméiségének köszönhető, hanem annak, hogy ezeken a területeken általában is kedvezőbbek az észleletek a munkaszervezetek öngazgatási gyakorlatáról.

Az itt élő tanulók tudatában van jelen a legkevésbé az a tézis is, amely szerint a felvetődött problémákat csak az „értelmiségi elit” vagy pedig a vállalatvezetők hatékony igazgatása mellett lehet megoldani.

VII.

VÉLEMÉNYEK A MARXIZMUSRÓL

A Kommunista Szövetség gyakorlati ténykedésének tudományos-elméleti alapját a marxizmus képezi, amely a természet és a társadalom fejlődésének alaptörvényeit foglalja magában, s azt tanítja, hogy elkerülhetetlen a munkásosztály helyzetének megváltozása a társadalomban, elkerülhetetlen a szocializmus győzelme. Pártunknak e tartós irányvételéből és abból a tényből kiindulva, hogy egész társadalmi fejlődésünk irányát és alapját ez a forradalmi elmélet határozza meg, úgy gondoltuk, szükség van annak egyértelmű megállapítására is, hogy nagy általánosságban miképpen vélekednek a mai fiatal szakmunkások a marxizmusról. A kérdés így hangzott: „Általános vélemény szerint a munkásosztály érdekeit a marxizmus fejezi ki a legjobban. Te hogyan vélekedsz erről?” A kapott válaszokat a következőképpen csoportosíthatjuk:

	O s z t á l y o k			Összesen
	I.	II.	III.	
a) haladó elmélet, amely azonban más történelmi feltételek között jött létre, tehát lényeges változtatásokat igényel	16,3	13,9	19,3	16,0
b) olyan ideológia ez, amely a munkásosztály megteremtését szolgálja	6,6	7,5	7,7	7,2
c) ez a munkásosztály forradalmi elmélete	36,6	41,4	44,0	39,9
d) nem ismerem a marxizmust	16,5	13,3	10,4	14,1
e) nem tudok mit felelni	22,0	22,7	15,8	21,0
— válasz nélkül	2,2	1,2	2,8	1,8

Mint a táblázat mutatja, a tanulók 39%-a szerint a marxizmus a munkásosztály forradalmi elmélete. Érdekes viszont, hogy csaknem ugyanennyi tanulónak semmilyen határozott nézete nincs a marxizmusról. A szakmunkásképző iskola mindenesetre olyan intézmény, amely hatást gyakorol a tanulókra a marxizmusról vallott alapvető nézeteik kialakulásában, de nem olyan mértékben, mint várni lehetne ettől a társadalmi intézménytől. Ezt az állításunkat igazolja, ha korosztályok szerint vesszük elemzés alá a kérdésre adott különböző válaszokat. A nem eléggé tájékozott tanulók száma korosztályok szerint fokozatosan 12,3%-kal csökken, de ugyanakkor csupán 7,4%-kal növekszik azoknak a tanulóknak a száma, akik úgy fogadják el a marxizmust, mint a munkásosztály forradalmi elméletét. Szemmel látható tehát, hogy az iskolának van bizonyos pozitív jellegű hatása,¹ hiszen azok, akiknek több az értesülések a marxizmusról, pozitív értelemben nyilatkoznak róla. Nem lehetünk viszont semmiképpen sem megelégedve a ténnyel, hogy a szakképesítő iskolákban még a végzős növendékeknek is mintegy 26 százaléka, saját állítása szerint nem ismeri a marxizmust, továbbá hogy a tanulók 22,9 százaléka, akik az első osztályban negatív álláspontot helyezkednek a marxizmussal szemben, az iskoláztatás további három éve alatt is megtartják nézetüket, mégpedig növekvő tendenciával (a harmadik évben: 27%). Minthogy nincsenek különösebb eltérések a tanulók szociális környezetének jellegzetességeiben az egyes osztályok szerint, így arra a feltételezésre juthatunk, hogy a marxizmust elutasító tanulók számának állandósága összefüggésben van a családi környezet hatásával.

Ugyancsak érdemes felfigyelnünk a statisztikailag jelentős összefüggésre a marxizmusra vonatkozó pozitív ismeretek és az öngazgatással kapcsolatos pozitív álláspontok között. Szemmel látható, hogy az öngazgatás iránti álláspontok latens struktúrájában már jelen vannak a marxista képzés által kialakított fogalmak.

A marxizmusra vonatkozó kérdésre adott válaszok közötti különbségek statisztikai ellenőrzése során, a különböző szociális környezetből (földműves-, munkás- és tisztviselő-családból) származó tanulók között nem tudunk kimutatni statisztikai jellegzetességeket, s ezek szerint *nincs jogunk feltételezni, hogy a családi szociális eredet döntő hatással van a marxizmussal szembeni negatív állásfoglalás kialakulására*. Amikor a jellegzetességet a szülők képzettségi státusától függően kezdtük vizsgálni, a negatív álláspontok kifejtésében, 90%-os valószínűségi szinten enyhe túltengést észleltünk azoknál a tanulóknál, akiknek a szülei legalább középiskolát vagy felsőbb iskolát végeztek.² Csupán a képzettségi státus és a valláshoz való aktív pozitív viszonyulás együttes vizsgálatával jutottunk el magas fokú szignifikáltsághoz, s ennek alapján megállapíthatjuk: *a társadalmi középprétegek kifejezett vallásos meggyőződése jelentősen kihat a marxizmus iránti negatív álláspontok kialakulására*. Más szóval, amennyiben a szakmunkásképző iskolák tanulóinak jelentős részénél kedvező hatást akarunk kifejteni a marxizmusról vallott nézetek átfogalmazására és módosítására, akkor az oktatás által nem csupán a marxizmusról kell elegendő tájékoztatást nyújtatnunk, hanem létre kell hoznunk a marxista tudás elsajátításának alkotó folyamatát is, mert csak így lehet sikeresen védekezni a dogmatikus módon való gondolkodás ellen.

Abból a marxista tanításból kiindulva, amely szerint a munkásosztály vezető szerepe azon a tényen alapszik, hogy a munkásság osztályérdeke azonos a dolgozó nép minden rétegének érdekeivel, de figyelembe véve azt a tényt is, hogy ezek a történelmi érdekek csak úgy juthatnak érvényre, ha megvalósul a munkásosztály vezető szerepe, figyelmet érdemel annak megállapítása is, hogy a tanulók miképpen értékelik a marxista tanításnak ezt az alapelemét, tehát az erők és az osztályharc osztályviszonyainak elemét. Ennek különös jelentőséget ad az, hogy fiatal *szakképzett munkásokról* van szó, arról az erőről, amelynek a közeli jövőben ténylegesen is be kell majd töltenie ezt a történelmi funkcióját.

2. táblázat

Kinek kell döntő befolyást biztosítani a társadalomban?	O s z t á l y o k			Összesen
	I.	II.	III.	
a) a munkásosztálynak	18,5	17,8	28,8	20,1
b) minden dolgozó embernek egyaránt	53,4	58,8	47,6	54,0
c) az értelmiségnek	8,7	7,3	9,8	8,4
d) az államhatalomnak	16,7	14,3	9,2	14,3
— válasz nélkül	2,7	2,6	5,4	3,2

A táblázat adatai szerint a tanulóknak több mint a fele (54%-a) úgy véli, hogy minden dolgozó embernek egyaránt joga van hatást gyakorolni az ország fejlődésének irányára. Ez az arány némileg változó a korosztálytól függően. Számunkra mindenesetre érdekes, hogy ilyen sok tanuló helyesli ezt az alternatívát. Ez a nézet ugyanis magában foglalja az osztályellentétek felszámolásának eszméjét, a szocializmust osztály nélküli társadalomnak tekinti. Lehetségesnek tartjuk, hogy a tanulók jelentős része azért helyesli ezt az alternatívát — nem egészen ésszerűen — mert ez „mindenkit” magába foglal, tehát „legkevesebb lehetőség van a tévedésre”, de ez sem csökkenti annak a ténynek a jelentőségét, hogy a szakképesítő iskolák végzős növendékeinek mindössze 28,8%-a látja a munkásosztályban azt a társadalmi erőt, amelynek legfőbb hordozójává kell válnia a társadalom továbbfejlődésének. Amennyiben elfogadjuk a feltételezést, hogy az első és a harmadik osztályos tanulók válaszai közötti különbségre³ — az érdeklődési kör tágulásán kívül, amit a korkülönbséggel magyarázhatunk — elsősorban mégis az iskola gyakorolt hatást, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy e kérdés kontextusa szerint a legteljesebben olyan tényezőként jelentkezett az iskola, amely jórészt tisztázni tudta az állam szerepét a társadalmi fejlődésben. A harmadik osztályban tehát lényegesen csökken azoknak a tanulóknak a száma, akik az „államhatalom” alternatíváját választják, s akik szerint „egyedül az állam képviselheti az összes polgárok érdekeit”, és ugyanakkor még nagyobb arányban növekedik azoknak száma, akik szerint a döntő befolyást a munkásosztály számára kell biztosítani.

Ezek az adatok — az előbbi táblázattal összevetve — még valamit elárulnak: „A marxizmus a munkásosztály forradalmi elmélete” — jelenti ki a III. osztályos tanulók 44 százaléka, de ugyanezek a tanulók nem tudják mindannyian egyértelműen megállapítani, hogy ki lehet a társadalmi fejlődés legfőbb hordozója a szocializmusban (a tanulóknak csupán 28,8%-a állítja, hogy a munkásosztály). Nemcsak az a baj tehát, hogy a szakmunkásképző iskolák

tanulói nem jutnak megfelelő alapvető értesülésekhez a marxizmusról, s hogy ezek a közlések nincsenek beiktatva a tantervekbe és programokba, hanem még inkább arra lenne szükség, hogy a tantervek és programok anyagának helyes beosztásával a marxizmusnak azokat az elméleti tételeit tennék teljesen közérthetővé, amelyek biztosíthatják a politikai események megértését és a politikai gyakorlat kritikai értékelését. Hogy mennyire szükség lenne erre, bizonyítja azon tanulók viszonylag állandó száma is, akik kimondottan szélsőségesen bírálják ezt a gyakorlatot⁴. Arra a kérdésünkre, hogy „Miként értékeled a munkásosztály helyzetét társadalmunkban?”, a tanulók 36,7%-a azt felelte, hogy a munkásosztályt a társadalom legfőbb erejének tartja, de még nem olyan szerepet tölt be, mint kellene, viszont 13,1 százaléka a tanulóknak úgy nyilatkozott, hogy ma mindenki a munkásosztály nevében szónokol, de ennek az osztálynak a valóságban ma sincs döntő befolyása nálunk.

VIII.

A SZOCIÁLIS KÜLÖNBSÉGEK KÉRDÉSKÖRE – VÉLEMÉNYEK AZ ELŐJOGOKRÓL; A GAZDAGODÁSRÓL ÉS MÁS ANTISZOCIALISTA JELENSÉGEKRŐL

A szociális egyenlőség egyik legmarkánsabb etikai normáját képezi a marxizmusnak. Nem az abszolút egyenlőség eszméje ez, hanem arra való törekvés, hogy biztosítsuk:

1) az egyenlő viszonyt a termelési eszközökhöz, 2) az egyenlő munkafeltételeket, 3) az egyenlő elosztási feltételeket és 4) az egyenlő részvételi lehetőséget a társadalmi ügyek igazgatásában. Ehhez az egyenlőséghez azonban ténylegesen csak a kommunista társadalom jut el, ami azt jelenti, hogy a társadalmi egyenlőség a szocializmusban még mindig inkább csak eszmei cél, amely felé törekszünk, mintsem olyan elv, amely a konkrét társadalmi viszonyokban érvényesül. A szocializmus nem csupán az előző társadalmi rendtől örököl meghatározott szociális egyenlőtlenséget, hanem ezt, saját talaján, maga is újratermeli. Így pl. az elkerülhetetlen ártermelés és az értéktörvény a szocializmusban is kétségtelenül szociális különbségeket hoz létre, ami nem a munkaeredmények szerinti javadalmazás eredménye, hanem sokkal inkább következménye az örökölt munkafeltételeknek, piaci viszonyoknak, extraprofitnak, spekulációnak stb. Épp arra való tekintettel, hogy milyen jelentősége van a szociális egyenlőség eszméjének a szocialista társadalom fejlődésének irányvonalára, de a mai gyakorlat kritikai értékelése céljából is feltettük a következő kérdést: „Társadalmunk fejlődése bebizonyította, hogy a szocializmusban is jelentkeznek társadalmi különbségek. A felsorolt nézetek közül melyiket tartod helyesnek?”

1. táblázat

%-ban

Nézetek a szociális különbségekről a szocializmusban	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
– tarthatatlan, hogy a szocializmusban is vannak társadalmi különbségek, tehát ezeket fel kell számolni	41,8	22,2	44,4	37,3	41,3	47,4	41,3
– a társadalmi különbségek megmaradnak a szocializmusban, de csak mint a munka szerinti elosztás következményei	20,9	26,8	17,4	25,8	17,1	17,9	20,4
– a társadalmi különbségek természetese- sek, hiszen a tehetségesebbek mindig több mindennel fognak rendelkezni	15,6	21,8	16,4	10,5	18,0	13,0	15,7
– nem tudok mit válaszolni	20,9	23,4	13,6	26,4	23,3	21,2	20,9
– felelet nélkül	0,8	5,8	8,2	–	0,3	0,5	1,7

A szociális különbségekről a szocializmusban többféleképpen lehet szólni: emocionális módon, megvetéssel és jóváhagyólag, de lehet erről beszélni racionális módon is, a szocialista fejlődés törvényszerűségeinek ismeretében, azoknak az alapvető törvényeknek a tudatában, amelyek hatást gyakorolnak a szociális egyenlőtlenségek újratermelődésére. *Figyelmet érdemel, hogy a szakmunkásképző iskolák növendékeinek mindössze 20%-a helyesli ezt a racionális álláspontot a mi társadalmunkban tapasztalható szociális egyenlőtlenségekkel szemben.* Ennek a magatartásnak két oka lehet: 1) nem ismerik a szociális egyenlőtlenségek tényleges okait és 2) az első alternatíva jelentékeny emocionális színezettsége („tarthatatlan, hogy a szocializmusban is vannak társadalmi különbségek, tehát fel kell számolni őket minden ember életfeltételeinek kiegyenlítésével” – válaszolja csaknem 42%-a a tanulóknak). Ez a válasz ugyanis nagyon megközelíti az óhajtott eszmét (csak nem a szocialista, hanem a kommunista társadalomét), s magába foglalja a szolidaritás elvét és az „igazság” utáni vágyat. Éppen ezért úgy véljük, hogy ez a nézet a szocialista társadalom leegyszerűsített idealizálása, s amikor az ilyen szemléletek összeütközésbe kerülnek a mindennapi gyakorlattal, nagy megrázkódtatásokat és hamis dilemmákat válthatnak ki ezeknél a fiataloknál, különösen amikor néhány év után abba a helyzetbe kerülnek, hogy a szociális különbségek problémáját már „belülről” kell szemlélniük, nem pedig „kívülről”, mint amikor még iskolába jártak. Hogy a társadalmi viszonyok ilyen idealizált szemléletét nem szabad lebecsülnünk, azt az 1965. évi tapasztalatok bizonyítják. A gazdasági reform, amely a piaci viszonyok és az áruháztalálkozás fejlesztését tűzte ki célul, sajátos válságot idézett elő a társadalmi tudatban: számos olyan emberben, aki közel állt szocialista mozgalmunkhoz, hamis dilemmaként vetődtek fel a korábbi szocialista elvek és a gazdasági reform által meghatározott társadalmi fejlődés elvei, s ez a dilemma a Kommunista Szövetség politikájának aktív támogatásában is megnyilvánult.

Vélemények az előjogokról, a gazdagodásról és más antiszocialista jelenségekről

Szemünk láttára válnak ismét időszerűvé a viták a különféle antiszocialista jelenségekről: egyesek törvényellenes módon jutnak anyagi haszonhoz, hol itt, hol ott hallunk megvesztegetésről, korrupcióról, spekulációról. Felszámolásuk csak úgy következhet be, ha jól átgondolt társadalmi-politikai akcióval szüntetjük meg az ilyen jelenségek okait. De nemcsak erre van szükség. Rendszerszerűen olyan etikai normákat kell felállítanunk (újra) az egyének szocialista és kommunista tudatában, amelyek egyik formáját képezhetik az önellenőrzésnek a gazdasági tevékenységben. A Kommunista Szövetség számára különös jelentősége van annak, hogy miképpen vélekednek ezekről az antiszocialista jelenségekről a fiatalok, elsősorban az ifjú szakmunkások. Ezért tettük fel a következő kérdést: „Mi a véleményed a különféle előjogokról, az indokolatlan gazdagodásról és a többi ehhez hasonló antiszocialista jelenségről társadalmunkban?”

2. táblázat %-ban

	T e r ü l e t							Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split		
– túlzottan tartok minden szóbeszédet az előjogokról és a gazdagodásról	10,5	13,4	8,8	12,3	10,0	11,3	10,6	
– az előjogok és a gazdagodás igen nagy méreteket öltöttek társadalmunkban	40,6	24,1	24,7	20,0	23,3	28,5	33,9	
– az előjogok és a gazdagodás csupán részei a gyöngeségeknek, melyeket más problémákkal párhuzamosan oldunk meg	34,5	36,2	44,2	47,1	47,0	40,2	38,2	
– nem tudok mit felelni	13,2	15,6	11,9	17,6	18,5	19,8	14,8	
– válasz nélkül	1,2	20,7	10,4	–	1,2	0,2	2,5	

A tanulók feleleteiből jól látszik, hogy ők is észreveszik ezeket a jelenségeket (vagy saját maguk tapasztalják, vagy a családi körben és a munkahelyükön hívják fel rájuk a figyelmet), de az is szembeötlő, hogy a fiatal szakképzett munkások jelentős hányada (a végzős tanulók 42,8%-a) *nagy optimizmussal és bizalommal tekint arra a készségeire és általános törekvéseire, amely ezeknek az antiszocialista jelenségeknek a kiküszöbölésére irányul.* Ha a válaszokat korosztályok szerint vesszük szemügyre, könnyen megállapíthatjuk, hogy az évek számával párhuzamosan a kritikai hozzáállás is növekszik, s csökken azoknak a száma, akiknek erről nincs véleményük, de ugyanakkor az is kiderül, hogy *az iskola nem képez olyan tényezőt, amely jelentősebb mértékben kihat a tanulók véleményalkotására ebben a társadalmi kérdéskörben.*

A társadalmi különbségek problémája

A társadalmi differenciálódás mai irányzata azt a veszélyt hordozza magában, hogy társadalmunk egyik fő kérdésévé válhat. Szemléletesen mutatja ezt a számos társadalmi-politikai vita, irat, utasítás, határozat, intézkedésjavaslat stb. Kutatásunk eredményei is azt mutatják, hogy az a kérdés jelen van a munkásifjúság gondolkodásában és szemléletében. A társadalom legnagyobb figyelmet érdemlő problémáinak rangsorolásában úgyszólván minden második tanuló „az indokolatlan gazdagodás és a kiváltságok elleni harcot” helyezi előtérbe.

A probléma vizsgálatában a fiatalok körében szinte szabályszerű az emocionális beállítottság és szemlélet, s a szociális differenciálódás okainak és következményeinek kritikai vizsgálata helyett sokkal gyakoribb az olyan vita, amely képtelen a mélyére hatolni ennek a jelenségnek, hanem inkább csak felületet, rögtönzött hozzáállást jelent, ami eszmei kompromittálást válthat ki és kétségessé teheti a (különben eléggé ritka) gyakorlati akciók hatékonyságát. Így például a megvesztegetés, a korrupció, a magánvállalkozók keresete és a szakértői elit anyagi helyzete egyes struktúrák számára a legfőbb problémát képezi, jöllehet e jelenségekkel kapcsolatban a társadalom már régen megfelelő álláspontra helyezkedett, s a gyakorlati akció ezen a téren eddig és a továbbiakban is mindenekelőtt a hatósági szervekre, a társadalmi ellenőrzésre, az adórendszerre stb. vár.

Hogy rámutathassunk a szociális differenciálódás jelenségének összetettségére, meg kell említenünk, hogy gyökerei elsősorban a tulajdon-munka fogalompar kapcsolatában rejlenek. A múltban a tulajdonjog képezte a gazdagodás és a szociális egyenlőtlenség legfőbb forrását. Jöllehet ezt ma már jórészt felszámoltuk, a tulajdonjog még ma is forrását képezi a szociális különbségeknek, sőt az utóbbi tíz évben a magántulajdon újratermelődése is fokozódott, noha ez a tulajdon már nem annyira a termelési eszközökre, hanem sokkal inkább a tartós fogyasztási eszközökre terjed ki, amiből szintén tartós anyagi hasznot lehet húzni, s amivel ugyancsak fokozni lehet a szociális egyenlőtlenséget.

A mi vizsgálódásunk eredményeinek értelmezése szempontjából azonban sokkal fontosabb betekintést nyerni, hogy milyen összetett problémákat idéz elő ez a jelenség magában a munkában, s hogy ebből eredően milyen újabb szociális egyenlőtlenségek keletkeznek. Erre annál is inkább szükség van, mivel eszmei téren nagyon is számolnunk kell azzal a dilemmával, ami egyrészt a legmagasabb személyi jövedelmeknek társadalmi megállapodások és öngazgatói egyezmények útján való szabályozása irányában, másrészt pedig társadalmunknak abban az elvszerű törekvésében nyilvánul meg, hogy a létfenntartási eszközök legfőbb forrásává a munkát tegyék.

Amellett, hogy a munka jellegében szemmel láthatóan fennállnak bizonyos különbségek olyan értelemben, ahogyan Marx az egyszerű és a sokszoros munkát meghatározta, ma egyre erőteljesebben jutnak kifejezésre azok a különbségek is, amelyek piaci mozgásának folyamatában reprodukálódnak az egyes munkafeladatok értékelésének módjában. Kutatásunk adatait ilyen szemszögből kell vizsgálat alá vennünk, hiszen ezek az adatok azt tanúsítják, hogy a jövőbeli szakképzett munkások egymástól nagyon eltérően tekintenek a munkára mint a szociális egyenlőtlenségek forrására. Az adott válaszok nagymértékben függenek attól, hogy a megkérdezett tanulók milyen foglalkozást választottak, s hogy melyik vidéken élnek.

A társadalmi gyakorlat szempontjából mindenképpen nagy jelentősége van annak, hogy a fiatal szakképzett munkások miképpen viszonyulnak azokhoz a társadalmi különbségekhez, amelyek a különböző magasságú személyi jövedelmekből erednek, s hogy miképpen érzékeli azokat az erőket, amelyek hozzájárulhatnak a különbségek kiegyenlítéséhez. Kérdésünk így hangzott: „Közismert dolog, hogy a különböző vállalatok között igen nagy fizetés-különbségek léteznek. Véleményed szerint kinek kellene ezt a problémát megoldania?”

	O s z t á l y o k			Összesen
	I.	II.	III.	
a községi képviselő-testületnek vagy a képviselő-háznak előírással vagy törvénnyel	12,1	13,7	17,0	13,6
a vállalatoknak kölcsönös megállapodás útján	27,6	21,2	24,5	24,5
senkinek, hiszen ha valamely vállalat jobban dolgozik, természetesen, hogy a foglalkoztatottak jobban kereshetnek	49,0	52,7	48,3	50,3
nem tudok mit felelni	8,7	11,0	7,7	9,4
– válasz nélkül	2,6	1,4	2,5	2,2

Mint a táblázatból láthatjuk, minden második tanuló úgy vélekedik, hogy a különbségek a személyi jövedelmek tekintetében természetszerűek és elfogadhatóak, amennyiben a munkaszervezet ügyviteli eredményein alapszanak. Kifejezetten kicsi a nézetnélküli tanulók száma (8%), s nincsenek sokan azok sem, akik hajlamosak az állami beavatkozásban, illetve a megfelelő előírásokban keresni a jogérvényes kiutat. Figyelmünket azonban nem kerülheti el az az adat sem, amelynek tanúsága szerint eléggé kevés azoknak a növekedőeknek a száma (24,5%), akik szerint a munkaszervezeteknek *önigazgatói egyezmény* útján kellene kiküszöbölniük az indokolatlan különbségeket a személyi jövedelmek tekintetében.

A kérdésre adott válaszok korosztályok szerinti összehasonlításával³ arra a megállapításra juthatunk, hogy az iskola ilyen szempontból semmilyen hatást nem gyakorol a tanulókra, nem befolyásolja nézetüket a személyi jövedelmekről és a keresetkülönbségekről, nem fejleszti álláspontjukat a munkásszolidaritásról, nem tájékoztatja őket a Kommunista Szövetség időszerű politikájáról (az alkotmányváltozásokról, az öngazgatói egyezményekről stb.). Minthogy az iskola nem magyarázza meg a szociális különbségek tényleges okait, s nem hangsúlyozza egy olyan mechanizmus kifejlesztésének szükségességét, amely összehangolhatná a gazdálkodási és jövedelemszerzési feltételeket, ezzel voltaképpen bőséges teret ad az elmélet és a gyakorlat összeütközésének. Emlékezzünk csupán arra, hogy a szakképesítő iskolák tanulóinak 40%-a szerint tarthatatlan, hogy a szocializmusban „társadalmi különbségek” legyenek, de ugyanakkor a tanulók 50%-a úgy véli, hogy senkinek sem lenne szabad beavatkoznia a meglévő nagyarányú keresetkülönbségekbe.

IX.

ÁLLÁSPONTOK A KOMMUNISTA SZÖVETSÉGRŐL

A mai fiatal nemzedék olyan környezetben él, amely még nem homogén-szocialista, s olyan időkben nevelkedik, melyekre az átmeneti időszak ellentmondásai jellemzőek. A szocialista-ellenes eszmék és nevelési hatások különböző forrásai még mindig jelen vannak társadalmunkban. Ezért feltétlenül el kell vetni a téves elgondolást, amely szerint az ifjúság, egyszerűen annál fogva, hogy szocialista társadalomban született és él, automatikusan magáévá teszi a szocialista marxista eszméket és irányelveket, tehát nyugodtan átengedhetjük őket a nevelés spontán folyamatának, ami a legkülönbözőbb társadalmi tényezők ellenőrizetlen hatása mellett megy végbe. A mai aktuális politikai helyzetben, amikor a különféle eszmei áramlatok és ideológiák igen erőteljes hatást fejtenek ki, új megvilágításban vetődik fel a kérdés, hogy miképpen fejthetünk ki rendszeres, szervezett, minden társadalmi tényezővel (az iskolával, a családdal, a társadalmi szervezetekkel és a tömegtájékoztatási eszközökkel) összehangolt hatást a munkásifjúság eszmei arculatának kialakulására – mindenekelőtt a fiatalok társadalmi tevékenységének és nézeteinek célszerűsítésével és eszmei gazdagításával.

A véleménykutatásnak ezt a problémáját a következő kérdésre adott válaszok tanulmányozásával kívántuk elérni: Hogyan tekintenek a szakmunkásképző iskolák tanulói a Kommunista Szövetség társadalmi funkciójának és szerepének betöltésére, milyen az irányvételük és nézetük e tekintetben, készen állnak-e arra, hogy saját társadalmi-politikai magatartásukkal igazolják a Kommunista Szövetség programját, s hogy elfogadják azokat a viselkedési normákat, amelyeket a kommunisták megkövetelnek és magukban hordoznak?

A konkrét kérdés így hangzott: „Hogyan értékeled a Kommunista Szövetség tevékenységét a munkásosztály érdekeinek érvényesítésében?” A kapott válaszok megoszlása:

1. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
a) a Kommunista Szövetség minden akciója elsősorban a munkásosztály érdekeinek érvényesítésére irányul	20,1	22,1	19,6	35,9	24,4	26,1	22,1
b) a KSZ általában nagy figyelmet fordít a munkásosztály érdekeire, de nem annyira, mint kellene	35,6	30,2	36,4	29,5	36,4	34,5	35,0
c) a KSZ csak szóban képviseli a munkásosztály érdekeit, de konkrét ténykedésében egyáltalán nem törődik a dolgozókkal	32,4	25,1	30,0	23,8	26,7	31,8	30,6
d) nem tudok mit felelni	10,3	14,9	6,6	8,7	11,7	7,6	10,0
— válasz nélkül	1,6	7,7	7,4	2,0	—	—	2,2

Jóllehet az általános szemlélet kétségkívül kedvező, mégis aggasztó, hogy a szakmunkás-képző iskolák fiataljai közül a zágrábi, spliti és eszéki területen minden harmadik, a rijekai, karlovac-sisaki és varaždini területen pedig minden negyedik olyan válasz mellett foglal állást, amely az általa ismert Kommunista Szövetség „eszmei hipokriziséről” tanúskodik. Épp ezért figyelemre méltónak tartjuk, hogy nem mutathattunk ki különösebb statisztikai jelentőséget, amikor ezeket az adatokat összevetettük a szülők KSZ-tagságának változójával. Más szóval ez annyit jelent, hogy azok a tanulók, akiknek a szülei tagjai a Kommunista Szövetségnek, tehát akik a családi környezetben ismerkednek meg a politikai magatartásformákkal, az adott kérdésre leírt válaszukban nem különböznek jelentősebben a többi tanulótól⁶. Ez annak a megállapításnak a rendkívüli komolyságára utal, amely szerint az eszmei válságnak nagyon erős forrása az „eszmei hipokrizis és apologétika”, amivel a KSZ tagsága egy részének politikai magatartásában találkozhatunk, s ami a fiatalok számára rendkívül elidegenítő társadalmi keretet és személyes magatartást képez.

A bevezetőben már említést tettünk az ideológia és a társadalmi helyzet viszonyának problémájáról, és utaltunk arra, hogy ezzel a kérdéssel a Kommunista Szövetségnek mindenkor számolnia kell, mert nem elég csupán megalkotni a haladó ideológiát, hanem azt el is kell fogadtatni a társadalommal, biztosítani kell, hogy folytonos hatást gyakoroljon a társadalmi mozgásra.

A Kommunista Szövetség programjában világosan meg van határozva a párt vezető eszmei szerepe a társadalomban, hiszen a munkásosztály érdekeit és céljait képviseli. Ezért kétségtelenül érdemes betekintést nyernünk, hogy a különböző munkásfoglalkozásra készülő középiskolai ifjúság struktúrájában milyen mértékben tekinthető elfogadottnak a Kommunista Szövetség így értelmezett társadalmi pozíciója és szerepe. Noha együttesen nézve az adatok arról tanúskodnak, hogy igen jelentős a pozitív véleményezés a KSZ említett társadalmi helyzetéről és szerepéről (hiszen több mint a fele a tanulóknak a munkásosztály képviselőjének tekinti a KSZ-t, jóllehet sokan bírálják is nem kielégítő elkötelezettségéért), mégis csaknem minden harmadik tanuló kifejezetten bírálja a KSZ-t (vagy ilyen véleményt közvetít) mivel nem dolgozik eléggé konkrétan a nyilvánított álláspontok valóraváltásán. A következő adatokból némileg még világosabban kitűnik, hogy a tanulóknak hány százaléka viszonyul kifejezetten bírálólag a KSZ-hez nem következetes magatartása miatt. A kérdés így hangzott: „Hogyan értékeled a Kommunista Szövetség mindennapi ténykedését, ami elfogadott programjának megvalósítására irányul?” A válaszok:

	Osztályok szerint			Össze- sen
	I.	II.	III.	
a) szerintem a Kommunista Szövetség következetesen küzd az elfogadott program megvalósításáért	19,1	19,7	19,1	19,3
b) a KSZ igyekszik megvalósítani elfogadott programját, de nem minden esetben ér el megfelelő eredményeket	32,8	30,6	35,8	32,6
c) a KSZ mindig szép programokat dolgoz ki, de keveset tesz gyakorlati érvényesítésük érdekében	35,9	37,8	35,6	36,6
d) nem tudok mit felelni	10,4	9,8	7,8	9,7
– válasz nélkül	1,8	2,1	1,7	1,8

Minthogy a válaszok úgyszólván teljesen azonos arányban oszlanak meg, mint az előző esetben, indokoltan állapíthatjuk meg, hogy a tanulók jelentős hányada (36,6%) kifejezetten bírálja a Kommunista Szövetséget (vagy ilyen véleményt tolmácsol), amiért a mindennapi politikai gyakorlatban nem tanúsít kellő készséget saját programjának és határozatainak valóra váltásában.

Megállapíthatjuk azt is, hogy a munkásifjúság több mint egyharmada számára a Kommunista Szövetség nem képvisel *elégé határozott szervezetet*, hanem csak olyat, amelyben „sok a szó, de kevés a tett”.

Számunkra azonban annak is nagy a jelentősége, vajon akkor is ugyanilyen túlzottan bírálóak-e a nézetek, amikor a KSZ szerepét szélesebb társadalmi alapon és nagyobb időegység keretében értékelik a fiatalok. Ilyen szempontból az értékelés rendkívül kedvező. A tanulóknak csupán alig valamivel több mint 10%-a tanúsít (vagy tolmácsol) kifejezetten negatív álláspontot a KSZ-ről, csökkentve vagy lebecsülve a KSZ társadalmi szerepét a mai és a holnap előrehaladás előmozdításában. Másrészt abszolút uralkodónak mondhatók az olyan válaszok, amelyek kifejezetten pozitív nézeteiről vallanak ebben a kérdésben. Ezért indokoltnak tartjuk a megállapítást, hogy a Kommunista Szövetség mindennapi (nem kielégítőnek tartott) tevékenységéről kialakított nézeteiket – akár mint szervezetről, akár valamely általuk ismert egyénről van szó – nem viszik át az értékelés területére, amikor a KSZ-nek a társadalom előrehaladásában betöltött nagyfontosságú szerepéről van szó a mai viszonyok közepette, de kiváltképpen a jövőre nézve (több mint 73 százalékuk szerint a KSZ-nek ez a szerepe a jövőben még nagyobb lesz).

Más szóval a tanulókat kizárólag az időszerű politikai gyakorlat gátolja abban, hogy még kedvezőbbben nyilatkozzanak szemléletükről, irányvételükről és nézeteikről a Kommunista Szövetséggel kapcsolatban.

Munkánk céljára való tekintettel hangsúlyoznunk kell, amire ezek az adatok utalnak, hogy a KSZ szervezeteknek és az oktató intézményeknek még szervezettebben kell összehangolniuk eszmei befolyásukat a tanulókra elsősorban azokkal a gyakorlati lépésekkel, amelyek szemmel láthatóan a nyilatkozott elvek és az elfogadott program megvalósítása felé irányulnak a társadalmi munkában és a politikai tevékenységben. Jogos a feltételezés, hogy a tanulók jobbra azért nyilatkoznak bírálón a KSZ mindennapi munkájáról és tevékenységéről, mert az iskolákban sincs megszervezve a társadalmi-politikai élet.

Néhány következő kérdés segítségével arról igyekeztünk meggyőződni, hogy a tanulók milyen mértékben képesek verbális nézeteiket konkrét magatartásukkal is igazolni. A kérdésre, hogy elvállalnának-e valamilyen megbízatást a társadalmi-politikai szervezetekben, a tanulók 30%-a igenlően, 57%-a tagadóan nyilatkozott, 13%-a pedig megkerülte a válaszadást. Megállapíthatjuk tehát, hogy a tanulók körében viszonylag gyakoriak a különféle előítéletek a „társadalmi-politikai szervezetek funkcionáriusaival” szemben. Amikor azonban a kérdést egyenesen úgy fogalmaztuk meg, hogy milyen mértékben képesek tevékenyen részt venni valamely politikai akcióban, amely a társadalmi problémák megoldására irányul, az igenlő válaszok aránya 49%-ra emelkedett, a negatív válaszoké pedig 45,8%-ra csökkent, míg a válaszadás elkerülése úgyszólván megszűnt, illetve a statisztikai tűréshatáron belüli 5,1%-ra esett vissza. Szerintünk tehát arról van szó, hogy mennél konkrétabb a tanulók társadalmi elkötelezettségének kérdése, annál nagyobb a részvételi készség a politikai tevékenységben. Márpedig a tanulóknak ezt a tettekkészséget mindenképpen be kellene építeni a munkásifjúság eszmei nevelésének és képzésének folyamatába, de célkitűzéseibe is.

A tanulók társadalmi-politikai tettekkészsége nem maradhat meg a formális állásfoglalás szintjén, sem olyan szokványos funkcióban, ami a gyámkodás légrére és a társadalmi

ténykedés formáinak és tartalmának általános válságára emlékeztet, hanem olyan formát és tartalmat kell adni a tanulók társadalmi és politikai ténykedésének az öngazgatásban, az ifjúsági szervezetben és a többi ritkán gyakorolt oktatáson kívüli tevékenységben, amilyen ma együtt születik meg és hal ki egy-egy előadó vagy iskolaigazgató lelkes akarásával. Bármennyire is elkerülhetetlen ma az iskolák különleges eszmei válságáról szólni, véleményünk szerint mégis sokkal kifejezettebb az a válság, ami a tanulók és az iskolai KSZ alap-szervezetek rendszeres és szervezett eszmei társadalmi-politikai ténykedése programjának konkretizálásában és megvalósításában észlelhető. És végül tekintsük át a válaszokat a véleménykutatás legfőbb kérdésére: „Akarsz-e tagja lenni a Kommunista Szövetségnek?”

3. táblázat

%-ban

	Osztályok			T e r ü l e t						Összesen
	I.	I.	III.	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) igen — akarok	36,6	36,4	33,6	29,2	29,8	29,8	53,0	50,1	31,3	36,5
b) még nem akarok	19,6	20,6	17,9	19,5	33,6	19,2	12,8	17,3	18,1	19,6
c) már tagja vagyok	1,6	2,4	7,1	3,8	5,5	4,0	5,0	1,9	1,4	3,2
d) nem akarok	37,4	38,1	37,0	45,0	30,6	35,1	29,2	30,4	47,9	37,6
— válasz nélkül	2,8	2,5	4,4	2,5	0,5	11,9	—	0,3	1,3	3,1

Tény, hogy a szakmunkásképző iskolák tanulói közül minden harmadik TAGJA AKAR LENNI A KOMMUNISTA SZÖVETSÉGNEK, továbbá hogy a harmadik osztályosok közül (csak) minden TIZENNEGYEDIK máris tagja a pártnak. Ez azt mutatja, hogy a tanulók, ha még nem is egészen kielégítő mértékben, készek egyéni magatartásukkal is igazolni kifejtett pozitív eszmei álláspontjaikat.

A Kommunista Szövetség szervezetein és az oktató intézményeken múlik együttes feleletet találni arra a kérdésre, hogy „MIT KELL TENNI”, ha ezt a jelentős tettekkésziséget a KSZ programjának megvalósítására is fel akarjuk használni és eszmeileg érett nézeteket akarunk kialakítani a munkásifjúság körében.

Végül meg kell említenünk, hogy az utóbbi kérdésre adott válaszok korosztályok szerinti megoszlásában nem tapasztalhatunk statisztikailag jelentős eltéréseket, míg ezzel szemben statisztikailag abszolút jelentősnek⁷ kell tekintetünk azokat az eltéréseket, amelyek szerint a rijekai és a karlovaci-sisaki területen a szakmunkásképző iskolák minden második tanulója, a zágrábi, spliti, varaždini és eszéki iskolákban pedig csupán minden harmadik tanuló kíván tagja lenni a Kommunista Szövetségnek.

Ez az adat, kiváltképpen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a rijekai és a karlovaci-sisaki szakképesítő iskolák diákjai már az előbbieken felvetett egyéb társadalmi kérdésekben is túlnyomórészt pozitív álláspontot, irányvételt és szemléletet képviseltek, és azt a tényt is szem előtt tartva, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb színvonalon levő területekről van szó (lásd az idevágó táblázatokat), minden kétséget kizáróan e vidékek rendkívül kedvező társadalmi-politikai légkörét igazolja, azt tanúsítja, hogy a jövőbeli ifjú szakmunkások itt helyesen értelmezik a társadalomelmélet legfontosabb és legidősebb kérdéseit, jól viszonyulnak az öngazgatású szocialista társadalom gyakorlatához.

X.

A NEMZETEK ÉS A NEMZETISÉGEK KÖZÖTTI VISZONYOKRÓL VALLOTT NÉZETEK

Amikor a fiatal szakmunkások eszmei-politikai irányvételéről, nézeteiről és álláspontjairól van szó, feltétlenül meg kell azt is vizsgálni, hogy miképpen viszonyulnak a nemzetiségi kérdésekhez. Ezt a kérdéskört többféle szempontból vettük vizsgálat alá: a) hogyan értékelik a fiatalok a jelenlegi nemzetiségi viszonyokat az országban, b) milyen az ifjú nemzedék nevelése ilyen szempontból, és c) milyen a megkérdezettek egyéni nemzeti érzülete. Mint-hogy a véleménykutatást 1972 májusában bonyolítottuk le, tehát abban az időszakban, amelyet egyrészt egy szerteágazó és hosszantartó nacionalista kampány, majd pedig más-

részt a Kommunista Szövetségnek e kampány hordozóival való közvetlen leszámolósa előzött meg, jogosan feltételezhetjük, hogy ez a társadalmi-politikai légkör (kiváltképpen a tömegtájékoztatási eszközök hatása alatt) megfelelő visszhangot váltott ki a fiatal szakképzett munkások körében, s elősegítette nézeteik polarizálódását.

Első kérdésünk e témára vonatkozóan így hangzott: „Mi a véleményed a nemzetek egyenrangúságáról hazánkban?”

1. táblázat %-ban

	Osztályok			Össz.
	I.	II.	III.	
a) hazánkban már megvalósult a nemzetek teljes egyenrangúsága	18,7	22,1	21,5	20,6
b) elvileg az egyenrangúság már megoldódott, de vannak még rendezetlen kérdések is	29,6	29,9	34,1	30,6
c) a nemzeti egyenrangúság megoldatlansága számos problémának képezi alapját társadalmunkban	33,1	33,1	31,0	32,7
d) nem tudok mit felelni	13,6	12,5	8,6	12,2
— válasz nélkül	5,0	2,4	4,8	3,9

A válaszok azt igazolják, hogy minden második tanuló pozitívan értékeli népeink egyenrangúságát Jugoszláviában, de ugyanakkor elég sok (32,7%) azoknak a tanulóknak a száma is, akik minden egyenlőtlenség kiindulópontjául a nemzetiségi viszonyokra helyezik a hangsúlyt. Számunkra különleges jelentősége van annak a ténynek, hogy az idősebb korosztály körében, párhuzamosan a tanulók beérésével és szocializálódásával némileg csökken azoknak a száma, akik kritikátlanul átveszik a nacionalista nézeteket családjuk körében vagy a munkahelyükön, azokat a nézeteket tehát, amelyek másfajta társadalmi csatornákon át jutnak el hozzájuk.

Következő kérdésünk így hangzott: „Hogyan tekintetek környezetekben (otthon vagy ahol dolgozol) a nemzeti érzelmek hangsúlyozott megnyilvánulásaira a közelmúltban A válaszok:

6. táblázat %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varazdín	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
Általános volt a vélemény, hogy a nem eléggé világos nemzetiségi viszonyok vezettek el a nemzetiségi érzelmek túlzott hangsúlyozásához	30,7	30,6	22,5	39,7	33,0	36,8	31,3
Általános volt a vélemény, hogy a nemzeti érzelmek megnyilvánulásai túlzottak voltak, s ebből eredően újabb problémák vetődtek fel a nemzetiségi viszonyok terén	40,2	31,0	37,3	40,7	44,4	33,5	39,0
Általános vélemény szerint szükség volt a nemzeti érzelmek hangsúlyozására, mert csak így lehetett kielégíteni az egyes nemzetek sajátos nemzeti érdekeit	18,9	21,4	16,9	14,9	13,1	16,3	17,7
Általános vélemény szerint (valami más . . .)	4,1	7,9	5,6	1,5	3,3	6,8	4,6
— válasz nélkül	6,1	9,1	17,7	3,2	6,2	6,6	7,4

A táblázat adatai szerint a tanulóknak mintegy 39%-a valószínűleg olyan környezetben él, amelyben valóban értékeli a helyzetet, a nacionalista törekvések térhódításának okait

és következményeit az elmúlt évekre vonatkozóan. A nemzetiségi kérdésre adott válaszok statisztikai jelentőségét ellenőrizve egyfelől azoknál a tanulóknál, akik olyan környezetben élnek, ahol „általános vélemény szerint szükség volt a nemzeti érzelem hangsúlyozására” ... másfelől pedig a többi tanulóknál, arra a megállapításra jutottunk, hogy *a családi környezet jelentősen kihat a szélsőséges nézetek kialakulására a fiatal nemzedék nevelésében a nemzetiségi viszonyok kérdéseit illetően.*⁸

Amikor az adott válaszokat aszerint ellenőriztük le, hogy melyik tanulónak a szülei, az apja vagy az anyja tagja a KSZ-nek, arra a következtetésre jutottunk, hogy a munkáscsaládból származó gyermekek, azok a tanulók tehát, akiket szocialista szellemben neveltek, sokkal pozitívabb nézeteket vallanak a nemzetiségi kérdések megoldottságát illetően,⁹ és helyesen vélekednek arról is, hogy szüksége van-e a fiataloknak a nemzetiségi érzelem hangsúlyozására.¹⁰ Meg kell továbbá említeni, hogy azok a tanulók, akik szerint a nemzeti egyenrangúság kérdése már teljesen és elvszerűen megoldódott hazánkban, sokkal kedvezőbb véleménnyel vannak az öngazgatás erősödéséről is, és megfordítva: azok a tanulók, akik szerint a nemzetiségi kérdés megoldatlansága számos más problémának is alapját képezi társadalmunkban, az öngazgatással szemben is sokkal több fenntartással nyilatkoznak, mert az szerintük „a legtöbb esetben csak üres szólam”. Ez az adat is csupán azt a megállapítást igazolja, hogy a nacionalista szemlélet összeférhetetlen az öngazgatási rendszerrel.

A területi megoszlás tekintetében¹¹ és az iskolai nevelőmunka hatását illetően¹² semmilyen jelentőséget nem tudunk kimutatni a tanulók nézeteinek kialakulásában a nemzetiségi viszonyok kérdéseiről.

Hogy mi az oka az iskolai nevelőmunka hatástalanságának e tekintetben, az-e, hogy az iskolák is beleestek a nemzeti konfrontáció örvényébe, vagy csak egyszerűen az, hogy a nemzetiségi viszonyok témakörére a hazai iskolákban, az oktatásban nem fordítanak kellő figyelmet, erre a kérdésre mélyrehatóbb vizsgálódás nélkül nehéz lenne választ adni. Az viszont tény, hogy arra a kérdésre: „Miképpen kellene a fiatal nemzedéket nevelni a nemzeti érzelem tekintetében?”, *a tanulóknak nem kevesebb mint 16,2%-a* „nem tudott mit felelni a kérdésre”, ami számottevően nagyobb arányú bizonytalanságra utal, mint több más hasonló etikai súlyú kérdés esetében. (Pl. a kérdésre, hogy „akarsz-e tagja lenni a KSZ-nek”, a tanulóknak alig 3,2%-a nem adott választ.) Ez a tény mindenesetre arra figyelmeztet, hogy a szakképesítő iskolák tanulóinak csaknem *egyhatoda* nagyon alkalmas médiuma lehet a különféle eszmei áramlatoknak, ha nem kerül a KSZ hatása alá.

Fel kell hívnunk a figyelmet arra az adatra is, amely szerint *a megkérdezett tanulók 17%-a olyan környezetben él és dolgozik, amelyet joggal tekinthetünk nacionalistának* („általános vélemény szerint szükség volt a nemzeti érzelem hangsúlyozására, mert csak így lehetett érvényre juttatni egyes nemzetek érdekeit”), tehát az iskola hatása annál is inkább jelentős és szükséges, mivel különösen egyes vidékeken e problémák igen kifejezettek, a társadalmi-politikai légkör pedig kedvezőtlen.

Feltettük a következő kérdést is: „Véleményed szerint hogyan kellene nevelni az ifjú nemzedéket nemzeti érzelem tekintetében?” A válaszokat a következőképpen csoportosíthatjuk:

2. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
Túl kell haladni a nemzeti különbségeket, egységes jugoszláv nemzet kialakítására törekedve, melyben mindenki megtarthatja saját nemzeti érzületét is	34,6	19,8	36,6	45,3	33,5	31,5	34,1
Fejleszteni kell azt az érzületet, hogy mindannyian Jugoszlávia öngazgatású szocialista közösségéhez tartozunk	33,1	26,6	31,3	20,9	36,7	30,3	32,0
Fejleszteni kell a nemzeti hovatartozás érzületét, mert az döntő eleme a történelmi és kulturális hagyományoknak	14,1	15,9	11,6	13,4	9,1	23,5	14,5
Nem tudok mit felelni	17,2	21,3	11,6	20,4	20,0	13,1	16,8
— Válasz nélkül	1,0	16,4	8,9	—	0,7	1,3	2,6

Számunkra mindenképpen különösen érdekes, hogy megállapítsuk: az elmúlt időszakban kialakult társadalmi, politikai és kulturális légkör hogyan és milyen mértékben hatott ki a szakmunkásképző iskolák tanulóinak nézeteire az ifjú nemzedék nevelése szempontjából. Ha figyelembe vesszük egy korábbi, 1969-ben végrehajtott kutatás eredményeit (egy akkori szerzőcsoport azt tanulmányozta, hogy milyen eszmei-politikai irányzatok érvényesülnek az ifjúság és az egyetemisták körében), akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy *a fiatal szakmunkások nézetei nem módosultak lényegesen*. Akkor ugyanis a tanulók 13,4%-a szorgalmazta mindenekelőtt a nemzeti hovatartozás érzületének fejlesztését (a mostani 14,5%-kal szemben), 39,5%-a pedig a nemzeti érzelem és a jugoszláv közösséghez való ragaszkodás összeegyeztetése mellett szállt síkra (az 1972. évi 32,0%-kal szemben). Jelentősebb változás csupán abban a struktúrában észlelhető, amelyben az a vélemény uralkodik, hogy „túl kell haladni a nemzeti különbségeket, s egységes jugoszláv nemzet kialakítására kell törekedni”. Az ilyen nézetek aránya ugyanis az 1969. évi 47,1%-ról 1972-ben 34,1%-ra csökkent.

Végül a kérdéseknek ebben a csoportjában érdekelt bennünket a tanulóknak az a véleménye is, hogy miképpen tekintenek a társadalmi mozgásra a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus erősödése vagy gyöngülése szempontjából. Az ide vonatkozó válaszok különösen akkor érdekesek, ha összevetjük őket egy korábbi kutatás eredményeivel, melyekhez az 1958. évi szövetségi munkaakción jutottak el egy hasonló vizsgálódás során.

A kérdés így hangzott: „Véleményed szerint a nacionalista-egoista megnyilvánulások a jövőben erősödni vagy gyöngülni fognak?” A tanulók és a munkaakció résztvevői a következő válaszokat adták:

	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen 1972.	A munka- akció részve- vői 1958-ban
Nagyon gyöngülni fog	16	16	17	17	20	21	17	16
Gyöngülni fog	33	28	30	41	42	29	33	59
Nem változik	23	16	20	22	16	22	21	9
Erősödni fog	22	33	24	18	19	19	21	14
Nagyon erősödni fog	6	7	9	2	3	9	8	2

Az adatok összehasonlítása mindenekelőtt azt mutatja, hogy amíg 1958-ban a munkaakció résztvevőinek háromnegyed része meg volt győződve a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus gyöngüléséről, addig a szakmunkásképző iskolák fiataljai csak felerészben vallják ezt a nézetet. Területi megoszlás szerint jelentősen kedvezőbb a helyzet a rijekai és karlovacsisaki iskolákban, míg a varaždini környezetben kifejezetten „negatív” előjelű az átlagtló való eltérés.

Noha a fenti adatok nem utalnak arra, hogy túlsúlyba kerültek a negatív véleményezések a társadalom további mozgásáról a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus tekintetében, az optimisztikus értékelések arányának 25%-os csökkenése alig több mint egy évtized leforgása alatt, véleményünk szerint mégis túlságosan nagy ár társadalmunk számára azért a viszonylag rövid időszakért, amelyben teljesen eltorzultak a továbbfejlődési irányelvek, s amelyben rendkívül keveset tettünk a nemzetiségi viszonyok ápolásáért népeink körében.

Az optimizmus azonban kétségkívül most is jelen van a fiatal nemzedékben, hiszen minden második tanuló véleménye szerint a jövőben már nem kell félnünk a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus terhétől. Ez a véleményük, mert saját körükben nyilván már ma sem találkoznak nacionalista megnyilvánulásokkal. Ha teljességükben akarjuk meghatározni a nemzeti érzelem megnyilvánulásaival szembeni nézeteket, akkor az általános véleményeket egyéni szintre kell levezetnünk. Ha ebbe azután nemcsak a verbális álláspontok, hanem a tényleges magatartás elemeit is sikerül beépítenünk, akkor viszonylag hű képet alkothatunk magunknak arról, hogy mennyire készek a megkérddezettek ténylegesen is kifejezésre juttatni saját nemzeti érzelmüket. Ezért tettük fel a következő kérdést: „Véleményed szerint a hozzád hasonló fiatalok többé vagy kevésbé tartják-e fontosnak saját nemzetiségük kinyilvánítását?”

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varazdin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
Szerintem a fiatalok többsége jugoszláv nemzetiségűnek tartja magát, mert...	36,7	25,7	46,5	45,4	50,1	37,3	39,0
Szerintem a fiatalok is érzékenyek nemzeti hovatartozásukra, mert...	18,9	17,3	16,7	14,4	11,4	19,8	17,7
Szerintem szükséges hangsúlyozni a nemzeti hovatartozást, mert...	7,2	11,2	5,8	4,6	4,4	13,7	7,3
Erre a kérdésre nem tudok mit válaszolni	29,3	32,2	15,4	33,0	29,2	24,0	27,6
– Válasz nélkül	7,9	13,6	15,6	2,6	4,9	5,2	8,0

A kapott adatokat semmiképpen sem tolmácsolhatjuk úgy, mint valamely unitarista meggyőződés kifejeződését, hiszen a tényleges unitarizmus teljesen idegen kategória a fiatalok számára. Az unitarizmus megköveteli a nemzeti érzellem háttérbe szorítását, míg a fiatalok egyszerűen mellékesnek tartják a nemzeti érzellem kinyilvánítását. A munkaakció részvevői által adott kiegészítő magyarázatok elemzése teljesen indokoltá teszi ezt az értelmezést.

A szakképesítő iskolák tanulóinak 31%-a, akik a „fiatalok jugoszláv-sága” mellett foglaltak állást, a következő értelmezési csoportokba sorolható magyarázatokat fűzték álláspontjukhoz:

a) személyes igazolása annak, hogy minden népünk egyenlő és egyenrangú („mert mindannyian egyenlők és egyenrangúak vagyunk stb.”)	42%
b) az emancipáltság és humanizmus kifejezése („mert nincsenek előítéleteink; nem fontos, milyen nemzetiségű vagy, fontos, hogy barát légy stb.”)	31%
c) lázadás a sovinizmus ellen („mert egyre jobban terjed a sovinizmus, de nem a fiatalok, hanem az idősebbek körében stb.”)	25%
d) a nemzetiségi problémák „optimális” megoldásának helyeslése („mert létezik többfajta meghatározatlan nemzetiség, tehát jobb, ha csak „jugoszlávok” vagyunk stb.”)	2%
Összesen	100%

Jellegzetes tünet, hogy a tanulóknak csupán 2%-a fűz „politikai természetű” magyarázatot álláspontjához, míg a többiek számára a „jugoszláv-ság” kinyilvánítása azt jelenti, hogy érzelmileg helyeslik minden népünk egyenlőségét és egyenrangúságát (ami a magyarázatok jelentéstani tartalma szerint csaknem minden második tanulónál megfigyelhető), s ezzel saját emancipáltságukat igazolják, ami részint az etnikai különbségek túlhaladását feltételezi, részint pedig a nacionalista-egoista irányzatok és áramlatok ellenhatásaként jött létre.

A munkaakción részt vett fiataloknak szintén választ kellett adniuk arra, hogy „véleményük szerint a fiatalok körében szintén érzékeny kérdés-e a nemzetiségi hovatartozás kérdése”. A válaszok két egyenlő csoportba oszthatók:

- a) a fiatalok egy nemzethez kívánnak tartozni,
- b) a fiatalok elfogadják az idősebbek nézeteit.

Ha a kérdésre adott válaszokat korosztályok szerint vesszük elemzés alá, kiderül, hogy az első osztályosokhoz viszonyítva (33,7%) a harmadik osztályban jóval több (44,6%) azoknak a száma, akik szerint „a fiatalok többsége jugoszláv nemzetiségűnek tartja magát”. Hogy erre milyen mértékben hatott ki az iskola, illetve hogy ez milyen arányban következménye a szociális beérésnek, azt nehéz lenne egyetlen statisztikai paraméter alapján megállapítani. Az iskola hatása igen valószínű tényező, noha ennek a feltételezésnek eléggé ellent-

mond az a tény, hogy a „nemzetiségi viszonyok megoldottságára” vonatkozó nézetek tekintetében nem tudtunk statisztikai jelentőséget kimutatni az iskola hatásáról, amit az oktatás folyamatával és az ismeretek terjesztésével kellene biztosítania. Ezért nem túlságosan valószínű a feltételezés, hogy egy ilyen „vetületi” álláspont kinyilvánítása terén az iskola hatása ekkora jelentőségű lenne.

Mint hogy az előző kérdést intézményes szinten fejtettük ki, és az egyénileg kifejezett nézetekből a tanulók általános véleményére próbáltunk következtetni — anélkül, hogy a tanulóktól azonosulást követeltünk volna, fel kellett tennünk egy olyan kérdést is, amely felszínre hozhatta az egyének személyes álláspontját a nemzetiségi problémák tekintetében. Mint hogy célunknak megfelelően a tanulóknak azt a struktúráját próbáltuk különválasztani, amelyre a nemzetiségi kérdés esetleg olyan hatást gyakorol az egyén szociális expanziójának meghatározott formáiban, hogy irányt szab vagy korlátot von annak társadalmi kifejezőmódjára, ezért a következő kérdés mellett döntöttünk:

Amikor társakat vagy barátokat választasz magadnak, tekintettel vagy-e nemzeti hovatartozásukra?''

4. táblázat %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
Ezt soha semmikor nem veszem figyelembe	58,6	47,9	60,0	72,5	70,1	52,0	59,0
Talán elgondolkoznék ezen, de a nemzeti hovatartozás soha nem hatna rám döntően barátaim megválasztásakor	21,0	16,4	15,0	9,4	14,6	22,0	19,2
Minden nemzet körében az emberek sajátos tulajdonságokkal, szokásokkal, hagyományokkal rendelkeznek, márpedig könnyebben kötnek barátságot azok, akiknek hasonlóak a tulajdonságaik, a szokásaik és a hagyányaik	13,4	3,9	10,5	10,1	8,8	13,7	12,3
Nem tudok mit felelni	5,7	14,1	5,5	8,0	6,1	11,3	7,0
— Válasz nélkül	1,3	12,7	9,0	—	0,4	1,0	2,5

Ez alkalommal is megbízható adatok igazolják, hogy a tanulók létszámának több mint kétharmada (Rijeka területén 85%-a) számára a nemzeti hovatartozás kérdése egyáltalán nem jelent korlátozó tényezőt társadalmi magatartásukban és megnyilvánulásaikban, tehát az ifjúságnak ebben a körében a nacionalista-soviniszta ideológiának nincs reális érvényesülési lehetősége.

A válaszok fennmaradt része azok között oszlik meg, akik valószínűleg egyértelműen nacionalista nézeteket vallanak, s akik számára a nemzeti hovatartozás elhatároló tényezőt jelent magatartásukban az emberek egymásközötti viszonyai terén, valamint azok között, akik nem tudtak vagy nem akartak véleményt mondani.

XI.

VÉLEMÉNYEK A VALLÁSRÓL

Abból a tényből kiindulva, hogy a marxizmusnak az *ember* képezi a központi problémáját, valamint az ember felszabadítása a természeti és társadalmi erők alól, továbbá hogy a vallás nem más mint „elidegenített emberi öntudat”, amely „nem tudatunkat, hanem elidegenített öntudatunkat igazolja”, valamint hogy a vallás az emberi hatalom és képesség vetületét képezi, az emberi tulajdonságok átvitelét jelenti a vallásos tudat által teremtett imagináris lényekre — mindezt figyelembe véve feltétlenül érdekelhet bennünket a kérdés, hogy milyen mértékben van jelen ez az eszmei komponens a mai munkásifjúság arculatában.

Minthogy a vallás három alapelem egységét képezi: 1) a hit rendszeréből, 2) a legkülönbözőbb érzések komplexumából és 3) a szertartások összességéből áll, a tanulóknak két kérdést tettünk fel erre a témára azzal a törekvéssel, hogy különbséget tudjunk tenni a vallásosságra, a hitre és a hagyományokra vonatkozó nézetek között.

Első kérdésünk: „Véleményed szerint szüksége van-e a mai embernek vallásra?” A válaszok csoportosítása:

1. táblázat %-ban

	Osztályok			T e r ü l e t						
	I.	II.	III.	Zágráb	Varazdin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
Szerintem feltétlenül	10,8	12,6	11,1	10,6	11,7	13,1	12,8	10,2	15,4	11,6
Szerintem igen	43,3	43,6	36,7	43,1	35,0	37,2	32,5	46,1	45,1	42,1
Szerintem nincs szüksége	30,6	30,8	35,6	34,5	31,8	29,1	34,5	28,5	22,0	31,7
Szerintem káros	11,3	10,2	13,3	9,9	7,0	12,1	20,2	12,4	14,0	11,3
– Válasz nélkül	4,0	2,8	3,3	1,9	14,5	8,5	–	2,8	3,5	3,3

Mint láthatjuk, a szakmunkásképző iskolák tanulóinak valamivel több mint a fele igenlő nézeteket vall, fejez ki vagy közvetíti a vallásról, mint a mai ember egyéni szükségletéről. Hogy ez az adat nem csupán az intézményesített vallási nézeteket tükrözi, hanem arra utal, hogy a fiatal szakmunkások nemzedékében csakugyan eléggé elterjedt a valláshoz való ragaszkodás és a konfesszionális irányvétel a fiatalok szociális magatartásában, azt egy további tény is igazolja, amely szerint a tanulóknak mintegy 45%-a kijelentette: „hiszek ...” Társadalmi szempontból ez az adat több mint aggasztó, hiszen a legközvetlenebb módon igazolja a marxista materialista világnézet abszolút hiányát a tanulók tekintélyes részének nevelésében és oktatásában. Hogy milyenek a fiatalok nézetei a vallásosságról és a hitvallás megnyilvánulásairól, azt a következő kérdéseinkre adott válaszokból láthatjuk: „Környezetedből kit melyik csoportba sorolnál az alábbiak közül a valláshoz való viszonyulásuk alapján?”

2. táblázat %-ban

	Szüleid	Barátaid	Önmagad
a) hisznek és vannak hitszokásaik	28,7	17,1	17,3
b) hisznek, de kevés hitszokásuk van	20,1	17,0	17,1
c) hisznek, de nincsenek hitszokásaik	16,1	13,7	11,2
d) nem hisznek, de vannak hitszokásaik	8,3	12,2	9,2
e) nem hisznek, és nincsenek hitszokásaik	13,5	18,2	17,7
f) határozottan vallásellenesek	6,2	7,5	14,3

(Az összeg nem ad 100-at, mert az adatok az összlétszámhoz viszonyítottak)

Jóllehet a fenti adatok szerint a fiatalok, önmaguk megítélése szerint, szüleiknél jóval kevesebben nyilatkozzák ki vallásosságukat hitszokásaik gyakorlásával, a már említett tény mégis fennáll, amely szerint a munkásképző iskolák tanulóinak 45%-a kifejezetten konfesszionális nézeteket vall. Minden tizedik tanuló vallási hipokratának számít (nem hisz, de azért vannak hitszokásai), és csak minden harmadik ellenzi a vallásosságot. Statisztikai ellenőrzéssel megállapítottuk, hogy a családi környezetnek jelentős hatása van az ateista nézetek kialakítására, míg az oktatóintézetek befolyása egészen jelentéktelen (az iskoláztatás három éve alatt a konfesszionális nézetek aránya csupán 4,9%-kal csökken).

Következésképpen tartva magát a marxista materialista világnézethez, a JKSZ Programja megállapítja: „a marxista világnézet és eszme alapját képezi minden kommunista gyakorlati ténykedésének, s ez semmiféle vallási meggyőződéssel nem egyeztethető össze”. Joggal vethetjük fel tehát a kérdést, hogy miképpen és mennyiben teljesíti az iskola a maga nevelési és oktatási feladatát, hamár *a tanulók nézetei a vallásról, iskoláztatásuk három éve alatt ténylegesen nem változnak?!*

Ismereteink tudatában, melyek szerint semmiféle eltiltási módszerekkel, sem a világ leegyszerűsített magyarázásával nem irhatjuk ki a vallás elemeit a fiatalok tudatából, mindenképpen hangsúlyozni kívánjuk, hogy a marxista világnézet, és vele összefüggésben az ateizmus terjedése nem lehet feltétlen következménye az egyház kiszorításának az iskolából, sőt annak sem, ha a vallást egyéni ügyé szorítjuk vissza. A nem kielégítő figyelem, amit az iskola tanúsít a vallással és a vallásos tudattal szemben, csupán egyik mutatója az iskolák és a pedagógusok nevelésügyi válságának, annak a rutinszerű feladatvégzésnek, amely nem vet számot azzal az igazsággal, hogy a vallás sokdimenziójú jelenség, tehát rendkívül aktív magatartást kell tanúsítani vele szemben.

Aktívnak kell lenni mindenekelőtt a fokozatosság, a rendszeresség és a következetesség pedagógiai-didaktikus elvek tiszteletben tartásával a tudományos világnézet kialakításában, s a nevelőknek ugyanakkor folyamatos hatást kell kifejteniük ismeretterjesztési, szociális és pszichológiai téren is. A tanítás, ha jelentős eleme is, de mindenesetre csak egyik összetevője az ifjú személyiségek kialakításának. Az igazi eredményeket csak a teljes nevelési-oktatási folyamattal biztosíthatjuk az iskolákban.

ÖSSZEFOGLALÁS

Véleményünk szerint az összegyűjtött adatok alapján az alábbi következtetésekre juthatunk, összhangban a felvetett kérdéskörrel:

1) Az ifjúságnak ez a része teljes egészében helyesli az öngazgatású szocialista irányvételt, abszolút értelemben kitart mellette, s ugyanakkor *erőteljesen bírálja* mindazokat a jelenségeket, amelyek gyakorlati eltérést jelentenek az elfogadott elvekhez és az öngazgatás elméletéhez viszonyítva, kifejezetten bírálja azokat a szociális különbségeket, amelyek nincsenek összefüggésben a munkaeredményekkel.

Megállapítható továbbá az is, hogy — habár rendkívül kritikusan szemlélik a Kommunista Szövetség mindennapi ténykedését (tétlenségét) — a tanulók egészen másként vélekednek, amikor arról van szó, hogy milyen fontos szerepet tölt be a KSZ társadalmunk fejlesztésében. Összességükben tekintve, a szakmunkásképző iskolák minden harmadik tanulója, egyes területeken pedig minden második ifjúmunkás készen áll arra, hogy a maga pozitív verbális eszmei álláspontját és meggyőződését (habár az politikailag még nem tekinthető egészen érettnek) egyéni magatartásával is igazolja — azzal a készséggel, hogy tagjává váljon a Kommunista Szövetségnek.

2) Bebizonyosodott, hogy az oktatási intézmények és a tanuló fiatalok a nacionalista ideológia erőteljes expanziójának voltak kitéve abban az időszakban, amikor az eszmék megválogatása és a szocialista viszonyoktól idegen irányzatok elvetése helyett egyre inkább előtérbe kerültek az antiszocialista és öngazgatásellenes nézetek, vélemények és álláspontok — ennek nyomán a fiatalok gondolkodásában még mindig jelentős helyet foglalnak el azok a magyarázatok, feltételezések, okok és sugalmazások, amelyeket a nacionalista irányvételű eszmei áramlat vett igénybe a Horvát Kommunista Szövetségben és a társadalomban. A vélemények és meggyőződések területén azonban nem alakultak ki jelentősebb mértékben nacionalista álláspontok az ifjúságnak ebben a részében (összehasonlítás az 1969. évből származó adatokkal), s még inkább kedvezőek a személyes vélemények és meggyőződések a nemzetiségi viszonyok kérdéseit illetően.

Mégis feltétlenül fel kell figyelnünk azoknak a tanulóknak a nagy számára (27%), akiknek nincs kialakult álláspontjuk és véleményük ebben a kérdésben, valamint arra a tényre is, hogy csaknem minden ötödik tanuló olyan környezetben él (a családban vagy a munkahelyén), ahol általános vélemény szerint igenis szükség volt a nemzeti érzelmek hangsúlyozott kinyilvánítására, mert szerintük csak így biztosítható saját nemzeti érdekeik kielégítése, minden harmadik tanuló pedig olyan értelemben fejt ki környezetének véleményét, hogy „a nemzeti egyenrangúság megoldatlansága számos problémának képezi alapját társadalmunkban”.

3) Általánosságban azt lehet megállapítani, hogy *az iskola* mint az oktatási program rendszere és mint elsődleges munka- és társadalmi-politikai környezet, amelyben a társa-

dalmi értékek és nézetek tényleges és rendszeres transzmissziója megy végbe (eszmei téren megvalósul a nevelői szerep a vélemények és álláspontok kialakulásában) *nem gyakorol döntő befolyást a tanulókra, tehát az iskola nevelői szerepe a mai munkásifjúság eszmei arculatának kialakításában semmiképpen sem mondható kielégítőnek.*

MEGJEGYZÉSEK

- ¹ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűség szinten $\chi^2=48,174$, melynek szabadságfoka 8
- ² Statisztikai jelentőség a 0,05-ös valószínűség szinten $\chi^2=27,356$, melynek szabadságfoka 16
- ³ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűség szinten $\chi^2=66,971$, melynek szabadságfoka 6
- ⁴ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűség szinten $\chi^2=40,418$, *t* szabadságfok mellett
- ⁵ Nincs statisztikai jelentősége, $\chi^2=6,238$, szabadságfok 6
- ⁶ Nincs elegendő statisztikai jelentősége, $\chi^2=7,301$, szabadságfoka 6
- ⁷ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűség szinten $\chi^2=143,151$, melynek szabadságfoka 15
- ⁸ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűség szinten $\chi^2=20,190$, melynek szabadságfoka 6
- ⁹ Statisztikai jelentőség a 0,05-ös valószínűség szinten, $\chi^2=12,692$, melynek szabadságfoka 6
- ¹⁰ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűség szinten, $\chi^2=24,114$, melynek szabadságfoka 6
- ¹¹ Nincs statisztikai jelentősége, $\chi^2=8,024$, szabadságfoka 6
- ¹² Nincs statisztikailag jelentős különbség, $\chi^2=7,912$, szabadságfok 6

„Naše teme”, 1972. szeptember, 9. szám

A KISEBBSÉGI EGYETEMISTÁK ÉLETE (1934)

Az önteltség és a szellemi képzettséggel való meglegedettség talán sehol sem állapodott annyira meg az utódállamok kisebbségi fiatalságának lelkében, mint a közönyös Vajdaságban. A világnézetek és a mai világban vajúdo eszmékkel szembeni álláspontok elfoglalásában, a tájékozatlanság zűrzavarában és a való élet félreismerésében élnek magukra hagyatva a mai kisebbségi fiatalok. Élniakarásuk, olykor mondhatni hiába nyilvánul meg, elnyomják a bamba tudálékos arcok, a fejnélküli harcok vagy a közönyös fejbólogatások. Igaz, hogy helyzetüknél fogva sem állanak közel a nyugati kulturális előrehaladáshoz, mert nagyon nehezen juthatnak könyvhöz, és a szükséges haladó eszméket hirdető tanokhoz. Már élet-modoruk is, de legfőképen anyagi szegénységük hátráltatja őket az előrehaladásban.

A vajdasági magyar fiatalok egyetemes tábora úgyszólván kiismerhetetlen. Ebből a zűrzavaros táborból föltárjuk és megvilágítjuk az intellektuel fiatalok életét. Az egyetemista fiatalok élete mégis közismertebb: életmegnyilvánulásukat láthatjuk és így könnyebben hozzájuk férkőzhetünk, mint a munkásság vagy a fiatal magyar paraszt életéhez. Az utóbbiaknak jelen életük úgyszólván ismeretlen.

Egyetlen magyar tagozatú gimnáziumunkból (Szuboticáról) háromfelé veszi útját az évenként 15-16 leérettségizett kisebbségi magyar tanuló. Zágrebba, Beográdba vagy Szuboticán marad. (Megemlítjük a dalmáciai teológiát is, melyre évenként szintén esik két-három magyar tanuló.)

A három egyetemi város három különböző embert nevel. Erősen közre játszik az anyagi javak egyenlőtlen elosztása, amely szüli a három ellentétes világnézetet. Ez a szakadás legjobban kiérzhető a zágrebi egyetemisták lelkületéből. A zágrebiak a legőregebb és anyagilag a legjobban szituáltak. (Havonta 1000—1500 dinárt kapnak hazulról). A beográdi egyetemisták már a szegényebb sorsú magyarok gyermekeiből regrutálódtak. (Ezek 600—700 dinárból élnek havonta.) Am még mindig megvan az a lehetőségük, hogy szabad pályaválasztás áll előttük. A szuboticaiak a legszerencsétlenebbek ebben a tekintetben. Az itthonmaradottak már helyzetüknél fogva is a legrosszabb anyagi körülmények között élnek; nincsen annyi pénzük sem, hogy elhagyják a várost, s ezáltal nincsen alkalmuk pályaválasztásra. Ha akarnak, ha nem: csakis jogra mehetnek, — vagy abbanhagyják a továbbképzést, ami sajnos szintén nem ritka eset. Elmennek fakereskedésbe írtnoknak vagy mészárosüzletbe pénztárosnak havi két-háromszáz dinárért.

Lássunk ennek a három csoportnak elkülönített és nemezyforma életét közelebbről: lesz-e belőlük értékes harcos a jövendő kisebbségi kultúrtársadalomban, alkotnak-e valami értékeset és maradandót a vajdasági magyar kisebbség számára?

Rezsinváltozás után a húszas évek elején érettségizett ifjaink a külföldi egyetemeket látogatták. A világháború utáni konjunktúra megkönnyítette a fiatalok továbbképzését: Bécsben, Grácban, Budapesten, sőt még Németországban és Svájcban is találunk vajdasági magyar egyetemistákat. Azonban a helyzet felismerők hamarosan belátták, hogy az államnelyv megtanulása fontos tényező az érvényesülésnél. Jogászok, bölcsészek, sőt még az orvostanhallgatók is kezdtek látogatni a zágrábi egyetemem.

Huszonhat és huszonhetes években, amikor a válság első hullámai kiváltották a munkanélküliséget a Vajdaságban, egyetemistáink nagy része anyagilag összeroppant és így itthon a zágrebi egyetemen folytatták megkezdett tanulmányaikat. Külföldön tanuló egyetemis-

táink száma annyira megcsappant, hogy ma már pl. Szuboticáról két-három magyar ifjú tanul Bécsben.

A zágrebi egyetemi hallgatók mindmáig a módosabb magyar családok gyermeki. A szegénysorsúak csakis segéllyel juthattak el a híres horvát egyetemre. Egypár közülük éjjeli zenészkedéssel kereste meg a kenyerét, ruházkodott belőle és még haza is küldött, ezen felül bámulatos, hamarabb lediplomált mint azok akik nyugodtan zsebvagták a havi gázsit, nem kellett nekik verejtékes és lealázó munkát végezni. Hiszen „úri gesztus” az, hogy az ember „vénstudent” legyen.

Az anyagilag aránylag jól szituált zágrebi magyar egyetemistákkal kulturális munkát vagy önképzést sokáig nem láttunk. A „Vojvodina” korporáció is csak későbbi keletű. A korporáció megalakítása után egyesületi életet éltek ugyan: de érdektelen viták, viharos eszmecserék és apró fölolvadásokon kívül, akár rájuk, akár a támolygó és tanítást váró magyar középosztályra nézve maradó értékű kulturális munkát nem fejtettek ki. A füstbe ment tervek halomra gyűltek. Tervebe vették a kisebbségi magyar egyetemisták lapjának megindítását, melyhez annakidején Szenteleky is nagy önzetlenséggel segítő kezét nyújtott; ám továbbra is csak terv maradt. Az évek múlása különböző apró zökkenőkkel, bojkotokkal és megnemértéssel folyt. Anyagi gondokkal legnagyobb részük sohasem küzdött, ellenben nyugodt életük mellett aránylag sívár eredményt tudnak fölmutatni.

Hitler horogkeresztesei új áramlatokat sodortak a zágrábi kis magyar sziget harcias lelkébe. Határozott világnézet alakult ki az egyesületben és részben annak keretein kívül is. A nemzeti keresztény szocialista világnézetet vallják és evvel párhuzamosan „Heil Hitler”, kimondottan antiszemita. Ez a leszögezett álláspont bizonyos tekintetekben holtpontra jutatta az egyesületi életet. Szembehelyezkedésük nemcsak a zsidósággal szemben történik, hanem mindazon kisebbségi keresztényekkel szemben is, akik a határozottan kimondott (hasznos vagy káros?) világnézetükkel nem azonosítják magukat. Egyöntetűleg nem vesznek részt semmiféle másirányú kultúrmunkában. (Pl. teljesen passzív álláspontot foglalnak el a „Híd” fiataljainak kultúrmunkájával szemben).

Kimondott világnézetük és jelenlegi álláspontjuk ingatag, mert ezt egyöntetűleg nem vallják az összmagyar kisebbségi egyetemisták, sőt még Zágrebben sem mindannyian.

Zágrebben ma körülbelül kétszáz kisebbségi magyar egyetemista él. Közülük több mint százán egyesületi életet élnek. Ha ez az egyesület harmonikusan dolgozna a többi magyar fiatalokkal, nagyon szép és haladó eredményeket tudnának fölmutatni.

A belgrádi magyar egyetemisták egyesületi és azon kívüli élete az előbbieket mellett gyermekcipőben jár. Egyesületük a „Bólyai Farkas” mindössze másfél éves. Szegénysorsú kisebbségi szülők gyermekei tanulnak itt, akik elvonják szájuktól a falatot, csakhogy tovább tanulhassanak. Ezek a fiúk élvezik a legkevesebb segélyt. Ha fölutazik Beográdba, kibérel egy szobát, tandíjat fizet és valamelyik szegény pincéletteremben abonálja magát. Nem marad egy garasa sem: de otthon a szülőknek sem. Egypáran még három-négyszáz dináros keresetükből felét hazaadják, hogy munkanélküli szüleinek legyen mit enni. Nagyon körülményes az életük és nagyon szomorú. Szinte csodálatos, hogy a nehéz anyagi gondok mellett türelmesen küzdenek az éhséggel, maró hideggel és mégis aránylag nagyobb munkát fejtenek ki a kultúra minden terén, mint az előbbieket. Egyik tejeskanakkal rohan reggel végig a ködös utcákon, a másik pincéreskedik egy pincéletteremben, a harmadik zenész egy bárban és az örökös kéjtelenség zúg a fejében, a negyedik könyvekkel ügynökösködik, szenvednek, sokat szenvednek, hogy egykor lediplomálhassanak és nyugodt életet élhessenek, melyben majd kipihenik ifjúkori nehéz fáradalmaikat. Nappal robotolnak mint a sóhordó munkások, éjjel a rideg lámpafénynél, amikor a sötétség leple alatt mindenki piheni fáradalmait, ők magolják fáradhatatlanul, elnyűtt, kölcsönként szerzett jegyzeteiket. Dülledt, álmatlan szemek merednek a jegyzetekre: nem érzik ezek a gyomorkorgást vagy a hidegtől meggebedt kezek remegését. Az akarás, a tanulni akarás és élni akarás önkivületi állapota ez.

A nagy nélkülözés mellett, rövid egy esztendő alatt mégis alkottak és eredményt tudnak fölmutatni. Egyetértének, szeretik egymást és a „Bólyai Farkas” meleg falai között önzetlen és lelkiismeretes kultúrmunka folyik. Rendeztek több értéken fölolvast, vitaestet és kultúrestet, amelyeken a tagok mindannyian aktívan vettek részt. A kisebbségi keresztény-magyar főfogás mellett tüzték ki a zászlót, de minden elfogultság és hanyagság nélkül támogatnak bármilyen kisebbségi magyar kultúrharcot, amely hasznára van a néznek.

Körülbelül ötvenen élnek egy csoportban a nemrégén létesített magyar tanítóképző néhány tanulóival, akik elég szomorú anyagi viszonyok között élnek, egy önállóan létesített kis menzán étkeznek: együtt lélegzenek és együtt dolgoznak a jövő magyar kisebbségi kultúra fölépítésén.

A szubotica magyar fiatalok (szándékosan írom, hogy fiatalok, mert nagy részük anyagi szegénység miatt nem élvezheti az egyetemista jelzést. Itt legfeljebb 25 magyar egyetemista van, beleszámítva a szentiaikat, horgosiaikat, kanizsaiakat.) élete elég sívár és eseménytelen;

ám annál több eredményt tudnak fölmutatni. Működésüket a huszonnyolcas és huszonkilences években kezdték mint jogászok a zágrebi „Vojvodina” korporáció fiókjaként „Theresianum” név alatt. Ez az egyesület azonban rövidéletű munkálkodás után megszűnt. 1931-ben a szuboticei Népkör kultúrosztályaként indultak újra a felső-vajdasági magyar fiatalok és fáradtságot nem ismerő erővel dolgoztak három éven keresztül. Az egyesület tagjául vett minden magyar kisebbségi fiatait, tekintet nélkül annak foglalkozására, vallására vagy nemére. A kultúrunka színvonalának haladása emelkedő irányzatú volt egészen napjainkig. Az összejöveteleken olvastak fel, neves emberek tartottak előadásokat, apró színdarabokat adtak elő közismert művészekkel, klasszikus zeneszámok szerepeltek a zenei élet komoly ismertetésével. 1932 és 1933 évben egy-egy nagyszabású, nyilvános kultúrestet rendeztek. A programon neves költőink, zeneszerzőink és drámaíróink legszebb alkotásai voltak műsoron szép számú érdeklődő közönség előtt.

Az elmúlt esztendőben az egyesület modern atlétikai szakosztályt is alapított, mellyel nagy súlyt fektetett napjainkban erősen kihangsúlyozott testnevelésre. Ugyancsak ebben az évben megalakította az egyesület zenekarát, mellyel három szegénysorsú fiatal zeneértő kezébe hangszert adott.

Az egyesület munkássága nagy tért hódított. Hamarosan elismerték a szerényen dolgozó együttes komoly gyümölcsöket hozó munkáját, mely serkentésül szolgált arra, hogy ugyancsak az elmúlt évben Becskereken és Szomborban megalakult a testvér egyesület. Ezek szintén intenzíven foglalkoztak kultúránk és nyelvünk ápolásával és a támasznélküli magyar fiatalok nevelésével.

A legnagyobb és legfényesebb eredményt ez év májusán érték el, amikor a szuboticei egyesület karöltve a becskereki, szombori, és a beográdi „Bólyai Farkas” egyesületekkel megalapították a vajdasági magyar fiatalok társadalmi és irodalmi folyóiratát a „Híd”-at.

Ez az eredmény a legszebb és a legnagyobb, amelyet napjainkig a vajdasági kisebbségi ifjak valaha is elértek.

A fent említett három csoportban működik a vajdasági magyar ifiatalság. A szuboticeiakhoz már a munkásság egy része is csatlakozott. Kereskedők, iparosok, hivatalnokok, egyszóval Szubotica ifjú társadalma részt kér a kultúrunkában.

Egyetértésre kell törekedni, hogy a fiatalok kultúrunkája egységes és egész legyen. Mert ahhoz az eredményhez, melyet a kulturális fejlődések terén el kell érniök, szükséges a teljes egyetértés: a harmonikus munka. Ezt csak úgy érhetik el, ha közös álláspontra helyezkednek és iparkodnak egy általános, elfogadható kisebbségi világnézetet kitermelni.

Vajon lehetséges-e ez?

Legégetőbb probléma a fiatalok anyagi helyzetének és elhelyezkedési lehetőségeinek lelkiismeretes megoldása. Ez nagyon sürgős, mert a mai fiatal generációban vajúdik a huszonegyedik század.

Kalangya, II. évfolyam, 12. sz. — 1934. december

A JUGOSZLÁVIAI EGYETEMI HALLGATÓK (1938)

I.

Minden kisebbségi politika sarkalatos pontját a kultúr-kérdések alkotják. A kisebbségi mozgalmak vezetésének életrevalósága és sikere e gondolat helyes és idejébeni felismerésétől függ. Ezt bizonyítják pl. Vojvodinában a szerbek harcai 1918-ig, s azóta a mi tapasztalataink is.

Sajnos, mint már annyiszor megállapították a jugoszláviai magyarság húszéves kisebbségi élete alatt nem tudott sem egységes kisebbségi mozgalmat megindítani, sem pedig kitaró, következetes, céltudatos, s helyi viszonyoknak megfelelő iskolaprogramot megvalósítani. Sajtónkban néhány tárgyilagos, adatokkal alátámasztott cikk mint pl. Csuka Jánosnak: „A Dunabánság kisebbségi népiskolái”-ról szóló s a Kalangya januári számában megjelent írásának kivételével, mindig csak általános „mindenki látja, érzi, tudja stb.” érvekre épített, és éppen ezért többnyire elolvasatlan, vagy vállvonogatással elintézett közlemények láttak napvilágot.

Mégis — és ezt örömmel szögezzük le —, az utóbbi évek itt is változásokat hoztak. Talán az új nemzedék változott életszemlélete idézte elő, talán az utóbbi idők és feladatok kényszerű megismerése az „öregék” részéről, vagy mindez együttvéve, tény, hogy életünk, fennmaradásunk és előbbrejutásunk egyik főproblémája megoldásához — ha lassan is — egyre jobban közeledünk.

II.

Különösen a háború utáni években terjedt el az a nézet, de még ma is akadnak emberek, akik az egyetemi ifjúság szerepét egy közösség életében lebecsülik, kis fontosságúnak tartják. Nem szándékunk ezzel a nézettel vitába szállni, különösen nem ma, amikor a beográdi egyetemi ifjúság példája mindennél meggyőzőbben az említett nézet tarthatatlanságát bizonyítja. Arról pedig, hogy egy kisebbségi sorsban élő nép számára egyetemi ifjúsága nagy fontosságú, — azt hiszem — senkit sem szükséges külön meggyőzni. A főiskolások soraiból kerülnek ki azok, akik éppen tanultságuk és tapasztalataik révén életünk minden előretörő megnyilvánulásának élharcosaivá kell hogy váljanak. És éppen ezért, ennek az ifjúságnak helyzetét meg kell ismernünk, hogy ott, ahol arra szükség mutatkozik, segíthessünk.

III.

Lássuk előbb a pusztá számokat. A hivatalos kimutatás adatai szerint a magyar és német nemzetiségű egyetemi hallgatók száma a következő képet mutatja:

	magyar nemzetiségű	német	ebből	magyar	német
				állampolgár	
1923	105	83		13	6
1924	125	77		9	16
1925	113	102		11	4
1926	224	169		9	5

	magyar nemzetiségű	német	ebből	magyar állampolgár	német
1927	223	154		13	10
1928	269	187		9	6
1929	263	191		8	9
1930	342	336		12	6
1931	384	371		11	10
1932	395	366		8	14
1933	409	390		15	19
1934	371	379		12	14
1935	328	392		9	21

Bár témánk tárgya egyedül a magyar egyetemi ifjúság, összehasonlítás kedvéért feltüntettük a német főiskolások adatait is.

A kimutatásból látjuk, hogy a magyar egyetemisták száma 1933/34 évben volt a legnagyobb, s hogy azóta érzékeny esést mutat, míg ugyanakkor a németeké állandóan emelkedik és ma már jóval meghaladja a magyarok számát is.

Ennek okát elsősorban az egyre nehezebb életviszonyokban s elhelyezkedési lehetőségekben kell keresni, de nagyban hozzájárul ehhez az is, hogy a gondoskodás a magyar egyetemi hallgatókról egyre kisebb. Mielőtt tovább mennénk, feltesszük a kérdést: ez a 320 főiskolás elégséges utánpótlást jelent-e s arányban áll-e jövőbeli szükségleteinkkel? Egy rövid összehasonlítás választ ad erre is. Jugoszláviában 1000 lakosra esik egy egyetemi hallgató.

930 szerb-horvát lakosra esik egy szerb-horvát-szlovén egyetemi hallgató,

1660 német lakosra esik egy német egyetemi hallgató,

1930 magyar lakosra esik egy magyar egyetemi hallgató.

Kicsi a szám, végtelenül kicsi, s mégis kisebbé válik, ha a fejlődés csökkenő irányzatát tartjuk szem előtt.

IV.

A magyar egyetemi hallgatók három városban folytatják tanulmányaikat.

A magyar főiskolások megoszlása az egyetemi városokban %-ban

	1935	1933	1928
Zágreb	50	54	65
Beograd	25	25	14
Szobotica	25	21	21

A szkoplyei fakultáson nincs magyar hallgató, a lyublyanai egyetemen pedig összesen kettő van.

Mint látjuk, a zágrebi egyetem magyar hallgatóinak száma egyre kisebb, bár még mindig ott van a magyar főiskolások fele. Ezzel szemben Beograd és Szobotica állandó növekedést mutat. Hogy egyetemistáink fele Zágrebben van, annak a szentimentalizmus mellett fő oka a jól megszervezett magyar diákokthoz és menza.

Míg a szuboticei növekedés főképp a viszonylagosan olcsóbb létfenntartás következménye, addig a beográdi növekedésnek — párhuzamosan a zágrebi csökkenéssel — több oka van. Ezek:

1. a „Bólyai Farkas-Egyesület” működése, amely sok szegénysorsú diáknak teszi lehetővé tanulmányai folytatását.

2. a vojvodinai elhelyezkedésnél opportunusabb beográdi diploma szerepe.

3. Beograd közelsége, politikai és kultúrközpont voltának jobban érezhető hatása.

4. Utolsónak vettük, bár nekünk elsősorban az a megértő, baráti, mondhatni testvéri szellem fontos, amely a beográdi egyetemen uralkodik, s mely egy intrazigens és nemzetiség-ellenyomó politikát hirdető kisebb csoport kivételével az egész beográdi diákság érdekeinek minél hathatósabb megvédésével mindenkinek biztosítja a tanulás-, gondolat-, szólás- és szervezkedési szabadságot. Az a gazdasági program pedig, amit a beográdi diákok tanáraik-

kal együtt állítottak össze, s melynek fokozatos megvalósítását vállalva harcolják ki, rövid időn belül az arra szoruló beográdi egyetemi hallgatókat nemzetiségi különbség nélkül a legelőnyösebb gondoktól mentesíti.

V.

Minden nemzet jövőjére fontos kérdés, hogy ifjúsága magának milyen pályát választott. Ebben a tekintetben a kimutatás a következő képet mutatja:

A jugoszláviai magyar egyetemi hallgatók megoszlása szakok szerint %-ban.

	1935	1933	1928
jogi fakultás	36	34	50
orvosi fakultás	23	22	15
bölcsészeti fakultás	13	17	22
műegyetem	10	13	6
állatorvosi fakultás	7	3	1
teológia	4	5	2
agronómia	3	1	1
kereskedelmi szak	3	4	1
zeneművészet	1	1	2

Amilyen örömdetes az a fejlődési irány, amelyet a jogászok számának a fogyása és a többi szakok emelkedése mutat, olyan sajnálatos a bölcsészettani hallgatók hirtelen esése

A magyar anyanyelvű, magyarul tudó, magyarul érző tanerők hiányát egyre jobban érzi a középiskolai ifjúság, és ez a pont, ahol a gerinces és céltudatos kisebbségi vezetés hiánya a legszembetűnőbben mutatkozik. Az amúgy is kisszámú magyar főiskolásoknak több mint egy harmada még mindig ügyvédnek készül és tanárnak csak egy nyolcada.

Vojvodina gazdasági életét a mezőgazdaság uralja, de ennek következményével egyetemi ifjúságunknak csak egy tizede számol, pusztán azért, mert nincs semmiféle biztos alapon nyugvó útmutatása.

Bár a német egyetemisták megoszlása sem ideális, de mégis mennyivel jobb.

A jugoszláviai német egyetemi hallgatók megoszlása fakultások szerint %-ban

jog	bölcsé- szet	orvos- tan	műegye- tem	állat- orvos	teoló- gia	agro- nómia	kereske- delem	zenemű- vészet
23	24	17	11	10	6	4	3	2

A helyzet fölismerésének mennyivel magasabb jelét mutatják ezek a számok. A német egyetemisták egynegyede lesz tanár, egyhatoda készül állatorvosi és mezőgazdasági pályára és egy ötöde jogász. Az egyre izmosabbá váló német főiskolások csoportjának ez a megoszlása nem véletlen, nem a sorsukra hagyatottság eredménye.

VI.

Nem lehet itt célunk, de helyünk sincs rá, hogy az egyes szakok előnyeit vagy hátrányait külön részletezzük, hiszen ma, amikor az új világgazdasági válság fekete viharfellegeit már kibontotta, az elhelyezkedési bizonytalanság ijesztő rémként üli meg azok lelkét, akik hosszú évek keserű munkájával oklevélhez jutottak és minden kereset nélkül ott állnak munkára vágyva a lezárt kapuk előtt. Biztos, hogy az egyén ereje kevés arra, hogy a nehézségeket sikeresen és magyarságát megőve leküzdje. Ide nagyobb erőre, a közös célokért megszerzett magyar kisebbségi társadalom erejére van szükség. Ez az összefogás tud majd állást teremteni és képes lesz biztosítani a megélhetést azoknak, akiknek erre szükségük van és akiknek tudását nem nélkülözhetjük.

Gondoljunk csak arra, mit tett a szerb kisebbség a régi Magyarországon. Vajjon melyik kisebbség tud még olyan intézményt felmutatni, mint a Tekelianum, s az ösztöndíjak olyan sorát, mint amit a szerbség adott középiskolai és egyetemi ifjúságának? A jövő megmutatta, hogy a sok áldozat nem volt hiábavaló.

Ne mondják azt, hogy sok az értelmiségünk s ez káros, felesleges. Hát lehet valaha is a tudás káros, felesleges?

A magyarul írni-olvasni tudók száma egyre kisebb, magyar tanerő alig van, a földművelés, állattenyésztés visszafejlődik, mert nincs tanító, vezető, kevés a tanult agronómus, s kevés az állatorvos.

VII.

Az ifjúság tetteje széthullhat, helytelen irányba terelődhet, ha segítségre, megértésre nem talál. A történelem útmutatása pedig szervező, irányító munkát követel. Ha mindazt, ami nekünk drága, kisebbségi sorsunkban is igazán meg akarjuk őrizni, s kultúránkat fejleszteni, akkor az eddigi egész kultúr-politikát új alapokra kell fektetni. Mivel ez a cikk csak a főiskolásokkal foglalkozik, és még ebben a részkerésben is nehéz azonnal kész programot adni, csak fölvezeltük azt, ami nézetünk szerint az első lépést és a szükséges alapot a továbbhaladásra magában foglalja.

1. Az eddig főképp egyéni kezdeményezésen alapuló, szórványos segélyezés központosítandó.

2. Pályaválasztási tanácsadó szervezendő, amely az egyén képességei, hajlamai, az elhelyezkedési lehetőségek és népi szükségleteink alapján útbaigazítást adna és esetleg felhívást bocsátana ki.

3. A szükséges pályákra, melyeknél a hallgatók száma nem kielégítő, ösztöndíjak írandók ki.

4. Az elhelyezkedési és kereseti lehetőségek feltárásáról való gondoskodás központosítandó.

5. Kötelezni kell minden segélyezettet, hogy a támogatást tanulmányai elvégzése és elhelyezkedése után a központnak fizesse vissza.

Természetes, hogy ilyen nagyarányú munka sikerességét eleve kizárja, ha csak erre szorítkoznak. Úgyahogy az egyetemi hallgatók kisebbségünknek csak egy kis részét adják, ugyanúgy a velük kapcsolatos kérdések is, egész létkérdésünk bár fontos, de csak parányi része, amelynek megoldása szerves része annak, amit úgy hívnak kisebbségi politika, kisebbségi program. De a helyes program is csak akkor valósítható meg, ha fel tudjuk mellette sorakoztatni a tömegek erejét. Ezt pedig úgy érhetjük el, ha a célkitűzéseket társadalmunk minden rétegének követelését szemügyre véve és azokat szerves népi egészbe kovácsolva, állítjuk föl. Ez nem lehetséges, hanem megvalósítható.

Kisebbségünk osztálytagozódottsága ellenére is sok olyan pont van, ahol a jugoszláviai magyarság, mint egy ember menetelhet a közös célok felé. Ezek megtalálása, kiemelése és elmélyítése az igazi kisebbségi vezetők szerepe. A kultúrkérdések az ilyen közös kapcsolatok legfontosabb részét alkotják, mert parasztnak, munkásnak, hivatalnoknak, iparosnak, kereskedőnek, szabad pályán levőnek: az iskolák, tankönyvek, színház, olvasóköri — művelődés és haladás — egyformán fontos és egyformán szívügye.

Ez az a kérdés, amely köré csoportosítva, kialakulhat az a kisebbségi arcvonala, amelyen belül az eddigi idegenkedést és kölcsönös bizalmatlanságot, az egymásra utaltság felismerése, az együttaladás szükségése s a testvéri megértés váltja fel. Az idő követelése ez az összefogás, amely a bizonytalanság, a hányavetettség föloldását teszi lehetővé és megnyitja előttünk a haladás, boldogulás útját a szebb, emberibb, napsugaras jövő felé.

Kalangya, 1938. július, VII. évf., 7. szám

szemle

„A SZERÉMSÉGI MAGYAR SZIGETEK NYELVÉ”-RŐL

A nyelvjárásszigeteket a dialektológia különleges nyelvjárástípusként kezeli, mert azok — keletkezésüket, fennmaradásukat illetően — egyéb nyelvjárástípusoknál közvetlenebb összefüggésben vannak a mindenkori történelmi-társadalmi helyzettel. Elhelyezkedésüket tekintve a nyelvjárás-kutatás külső és belső nyelvjárásszigeteket különböztet meg. Az első esetben kisebb nyelvi (nyelvjárási) közösségnek nagyobb nyelvi (nyelvjárási) közösségből való kiválásáról, földrajzi elszakadásáról, s idegen nyelvi környezetbe településéről van szó. A második esetben az áttelepülés azonos nyelvterületen belül történik. Itt a nyelvjárás-sziget kialakulásának a feltétele csak az „érkező” és a „befogadó” nyelvjárás közti különbség, valamint az érintkezés megszakadása a kibocsátó nyelvjárással. Mindkét — a történelmi és a társadalmi körülmények meghatározta — diszlokáció a nyelv diakron (integrálódó-differenciálódó) mozgásába illeszkedik.

A szerémségi szigetek nyelve a kibocsátó nyelvterület határához közel esik, sőt — hacsak familiáris szinten is — azzal némiképpen érintkezik. E familiáris nyelvhasználatnak a szigetnyelvjárásokra tett hatásfoka azonban összehasonlíthatatlanul kisebb annál, amely az anyanyelv területén szabadon fejlődő nemzeti nyelv egyes rétegei (pl. köznyelv és nyelvjárás) között mutatkozik. Ilyen értelemben tehát a szerémségiek nyelvét külső nyelvjárás-szigetként kezelhetjük, ahol a körülvevő idegen nyelv (szerb-horvát) és a szigetnyelvjárás diverzitása „abszolút fokon” jelentkezik, tehát a nyelvjárás zárt egységének megbontási lehetősége minimális, s hosszabb együttélés után is legfeljebb jövevényelemek beépüléséig terjed.

„A Szerémség két hajózható folyó közt, a Duna és a Száva közt fekszik . . . területén megfordultak az idők folyamán illírek, kelták, rómaiak, keleti gótok, szlávok, magyarok, törökök . . .” (Penavin Olga, NytudÉrt. 79:3) Későbbi lakói a szerbek, horvátok, németek és magyarok, mint lakatlan területet népesítették be a török kiűzése után. A legutolsó magyar betelepülés a századforduló utolsó éveiben történt. A szerémségi magyar lakosság az idegen nyelvi környezetben részint megőrizte az elbocsátó nyelvjárási sajátosságokat, részint kialakított egy regionális nyelvi és nyelvhasználati egységet. Ennek az egységnek az életrevalósága azonban a távolabbi jövőben a nyelvjárás elszigeteltsége ellenére sincs biztosítva (részben a nyelvi integrálódás, részben az idegennyelvi hatás miatt). Amit ma jelennek tekinthetünk, s a nyelvben jelenségként kezelhetünk, az valójában tendencia, mely a jelen esetben is — mint minden más nyelvjárási sajátosság — átalakulásra van ítélve.

A szó hagyományos értelmében pusztulásra ítélt népi kultúra megmentésére siető századeleji gyűjtőmunkálatok követendő például szolgáltak a magyar nyelvjárás-kutatás ügyét fontosnak tartó nyelvészeink munkálkodásaiban is. Egyik későbbi — a nyelvjárás-kutatásnak nagy segítséget nyújtó — eredmény a Magyar Nyelvjárások Atlasza, mely a magyar nyelvterületet dialektológiai szempontból lényegében feltérképezte.

A jugoszláviai nyelvatlasmunkálatok hiányzó részét egy-egy táj-jellegi összefoglaló mű igyekezett pótolni. A munkálatok megszervezésében és feldolgozásában nagyon fontos szerepe volt és van Penavin Olgának, aki még 1966-ban kiadta „A jugoszláviai Muravidék Magyar Tájnyelvi Atlaszá”-t, 1968-ban pedig megjelentette a Szlavóniai (Kőrögyi) Szótár első kötetét.

Penavin Olga most megjelent értekezésében (A szerémségi magyar szigetek nyelve. – NytudÉrt. 79. sz., Ak. Kiad., Bp. 1972) lényegében korábbi munkálatainak elvét s módszereit követte. Mindjárt hozzátehetjük: a 11 falu (Ürög/Ireg, Satrinca/Satrinici, Dobrodolpuszta/Dobrodol, Vrdnik-Pernyavor/Vrdnik-Pernjavor, Herkóca/Hrtkovići, Nyékinca/Nikinci, Platics/Platicevo, Vogány/Voganj, Erdővég/Erdevik, Maradék/Maradić, Kamanc~Kamenica/Kamenica) nyelvi sajátosságai nagyobb terjedelmű és részletesebb szöveges tárgyalást érdemeltek volna meg. Ez azonban nem csökkenti a vállalkozás értékét. Ez a munka a magyar nyelvjáráskutatás számára nagyfontosságú tényanyagot tár fel, s a szerémségi nyelv grammatikai rendszerében és szókészletében a jelenlegi nyelvhasználat megterheltségi fokának reális mérlegét vonja meg.

A kutatópontok jellemzése kiterjed a nyelvjárássziget kialakulásának történelmi-társadalmi hátterére, a lakosság nemzetiségi és szociális megoszlására, s a földrajzi környezet adta gazdasági lehetőségek rövid vázolására is. – A szigetnyelvjárás komplex vizsgálatához a szerző felhasználta a magyar nyelvátlasz szóanyagának egy részét (pl. *bodza, burgonya, egres, gabona, házpadlás, kétfülű kosár, nagykacs, szénvonó*, stb.) s ezzel a Magyar Nyelvjárások Atlaszának hálózatát is kiterjesztette.

A dolgozat a szerémségi nyelv hangrendszerét fonematikusan (fonológiai szempontból) is vizsgálja. E vizsgálati módszer a hangokat minden esetben nyelvi környezetben elemzi, s annak megterheltségi fokát is kimutatja. (Vö. a zárt , *ē*-ől az illabiális *á*-ról, az *ő*-zés fokáról, a diftongusok jellegéről, s a mássalhangzó(k) jelenségeiről írtakat.)

Itt kell megemlítenünk, hogy a monográfia nem tesz különbséget – az egész munka szándékát és feldolgozási módszerét is érintő, esetleg félreértésre alkalmas adó – bizonyos szakkifejezések között. A dolgozatban ugyanis a „tendencia” a nyelvjárás elterjedtebb jelenségeinek a neve. Előfordul „tendenciaszerű jelenség” alakban is, amely feltehetően nagyobb megterheltségi fokon funkcionáló jelenségről tett megállapítás. Elgondolkoztató ez a szóhasználat az ilyenféle megállapításoknál is: „A hosszú magánhangzó rendszernél a fő tendencia a rövidülés, diftongusos ejtés inkább csak -ol, -ól helyett hallatszik” (21.1.). A rövidülés tehát a hosszabb ejtés rövidebbé válását (annak folyamatát vagy eredményét) jelenti, azaz mindenképpen tartalmazza a kialakulásra való utalást, amelyet a „fő tendenciá”-val meg is erősít. A dolgozat egész jellege azonban tartózkodik a nyelvjárástörténeti fejtegetésektől. Szigorúan a Szerémség jelenlegi – a köznyelvi normához viszonyított – nyelvállapotról óhajt keresztmetszetet adni. Pedig az ok-okozati összefüggések mélyebb feltárása végett gyakran szükség van nyelvtörténeti magyarázatokra, olyankor a tendencia mint a nyelv diakrón életében végbemenő változások törvényszerűségeinek kialakítója hívebben jelöli a nyelv fejlődésének mozzanatait. A szinkron jellegű monográfiák illetőleg atlaszok esetében azonban kívánatos, ha különbséget teszünk tendencia és jelenség között, hogy a dolgozat vizsgálati módszerét, jellegét ezzel is hangsúlyozhassuk.

Alaktani szempontból a szótövek vizsgálatának érdekes eredménye a *megy* ige Szerémség-szerzte használatos töváltozatainak bemutatása (vö. *megy-, mé-, méi-, meny-, medzs-*). – Igaz, hogy a névszórágózásban, a birtokos személyragozásban, s a névmások alakjaiban inkább fonetikai eltérések tapasztalhatók, mégis ezzel együtt olyan morfológiai eltéréseket és egyezéseket is feltárt a szerző, amelyek a nyelvátlasz vizsgálati szempontjait is túlhaladják, s amelyeket nem volna érdektelen az átadó nyelvjárás még mindig élő hatásának szempontjából is egybevetni az eredeti nyelvjárással, s megállapítani: milyen mértékű volt az elszakadás „konzerváló” jellege. (Vö: a *hol? hova?* kérdésre az *-ék* ragos alakot, a birtok többségének a birtokos személyragon történő jelölését – pl. *a szomszédék főgyüük, ük házuk*, a vocativus birtokos személyraggal ellátott alakját az *ik*-es ragozás megterheltségi fokát, az alanyi ragozás behatolását a tárgyas ragozásba, a *-sük, -süik* elterjedését, s az egytagú *-t* végű igék múlt idejű összevont alakját pl. *süitte, üitte*.)

A zslgetnyeivek mondattani vizsgálata részletesebb elemzést is megérdemelt volna, főként abból a szempontból, hogy a szerb-horvát nyelv milyen mértékben gyakorolt hatást a mondatzerkesztésre, hogyan hatott a szórendre, s a hanglejtésre. Talán ha egy kicsit több példát láthattunk volna, s főként összefüggő szövegeket is, az olvasó előtt élőbbé válhattak volna azoknak a faluknak a nyelvjárásai, amelyeknek önálló léte, gazdag kifejezőeszközei (vö. *lefölkézük, nyakakarika*, stb.) a jelen dolgozat **szab**:a keretek között megízható elemzésben tárulkozik fel.

Nem volt könnyű feladat a szóanyag összegyűjtése sem. A gyűjtőnek ugyanis több tényezővel kellett számolnia, éppen a nyelvjárásszigetek „külső” jellegéből fakadóan. Számottevő mennyiségben jelentkeznek ugyanis a szerb-horvát nyelv kölcsönszavai (vö. *guma, tobonya, szokán, lipa, ádruga*, stb.), vagy csupán a magyar nyelv toldalékaival ellátott szótövek (vö. *tepáznak nekije, tergovál, borizott, vozikázük* stb.).

A feldolgozás szemléletes eredményeként a dolgozatban 113 illusztrációt láthatunk. Az első térkép a kutatópontokat mutatja be, a többi pedig a 112 kiválasztott szó nyelvjárásai

alakját tartalmazza az ábrázolt szó irodalmi alakjával és német nyelvű fordításával együtt. Meg kell azonban említenünk, hogy a szavak kiválasztásának szempontjaival az olvasó nem lehet tisztában, mert erre még az előszóiban sem kap utalást. Lehetséges, hogy a térképek szempontjait a Szerémségre általában jellemző nyelvi jelenségek adták, vagy ezen túlmenően részletesebb elemzési szempontok is közrejátszottak a kiválasztásban. A térképhez betűrendes mutató is tartozik, mely annak könnyebb használatát elősegíti.

Ismét elkészült tehát — nyelvtudományunk hasznára — egy áttekintő jellegű mű a dialektológiai szempontból eddig még feltáratlan tájak egyikéről! Penavin Olga legújabb tanulmányáról is örömmel állapíthatjuk meg, hogy sikerült szemléletesen bemutatnia a 11 szerémségi falu magyar lakosságának nyelvét, a egyben bebizonyította, hogy „kialakult egy szerémségi magyar nyelv, melynek megvannak a más nyelvjárásoktól elkülönítő jegyei” (31.1.).

A munka jó alapul szolgál a kép tüzetesebb kimunkálásához, és általa a teljes összefoglalás keretei és vonatkozási pontjai is megteremtődtek.

KIRÁLY TIBOR: BÜNTETŐÍTELET A JOG HATÁRÁN

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972.

A bíróság és az igazságszolgáltatás kétségkívül óriási szerepet játszik a társadalom életében. Nap-nap után kiváltja a közvélemény érdeklődését egy bírói ítélet vagy érdekesebb jog-eset, amin nem kell csodálkozni, mert emberi sorsok függenek az ítélettől. Nyugodtan feltehetjük a kérdést: Mit várhatunk a bírói ítélettől, igazságot esetleg ingatag valószínűséget?

Ez a kérdés társadalmilag is jelentős, mert kis mértékben függ az egyén sorsa attól, hogy mit tart a társadalom igaz bírói ítéletnek. Király Tibor tanulmányában ezzel a kérdéssel foglalkozik.

Az első fontos tétel a megismerés a büntetőeljárásban. Király néhány oldalon át a megismerés általános problémáit taglalja. Kifejti, hogy aki az igazság kérdéseivel foglalkozik, akarva akaratlanul követ valamilyen ismeretelméleti fölfogást, mert az ismeretelméleti tételek fontos alapot és kiindulópontot szolgáltatnak a valóság megismeréséhez. Majd rögtön leszögezi: „A valóság megismerhetőségének tagadása a bírói megismerés lehetőségének tagadása, a valóság megismerhetőségének állítása, a bírói megismerés lehetőségének állítása”.

A dialektikus materializmus határozottan pozitív álláspontra helyezkedik e kérdésben. A bíróban is megvan az emberi képesség a valóság megismerésére. A megismerést az anyagnak az a tulajdonsága teszi lehetővé, hogy visszatükrözés által a megismerés tárgyainak a képmásai jelennek meg az ember tudatában. A büntető eljárásban a megismerés központi tárgya a bűncselekmény. A büntetőjogi megismerés jogilag szabályozott rendben történik és ebből következnek a perbeli megismerés egyes sajátosságai. A legfontosabb, hogy a bíró az ügyszóhoz tartozó tények jelentékeny részét közvetve ismeri meg. A közvetítők, tanúk, a terhelt, a szakértők, és így tovább. A bírói közvetett megismerés egy megismerési lánc, amely így alakul ki: 1. Esemény; 2. Az érzéki megismerés; 3. Gondolati megismerés; 4. Nyelvi kifejezés; 5. A bíró érzékeli a nyelvi jeleket; 6. Ezek alapján alkotja meg az esemény tudati képmását. Az ismeretszerzési lánc hosszúsága miatt az így szerzett ismeret kritikailag kell elemezni, mert hibák adódhatnak.

A szakértői vélemény fontos forrása a közvetett megismerésnek. A tényeket a bíróság adja a szakértő kezébe, aki megvizsgálja őket és véleményt mond. Más esetben a szakértőnek kell megkeresni az avatatlan szem számára láthatatlan nyomokat. A szakértői vélemény a bírói megismerés fontos, perdöntő forrása. A szakértői bizonyítás hitelessége tehát a helyes bírói megismerés kulcskérdése. Ezért a bíró kénytelen ellenőrizni az így szerzett ismeretet.

A büntető eljárás az esemény és a nyomok viszonyát teszi vizsgálat tárgyává, oly módon, hogy a nyomokból következtet az eseményre. Ez nagyon bonyolult munka, amivel a perbeli bizonyítás elmélete, a bűnjogi lélektan, stb. foglalkozik.

A szerző kifejti az esemény és az emlékkép, ennek felidézése és nyelvi kifejezése közötti bonyolult összefüggéseket és figyelmeztet, hogy hibák előfordulhatnak, ezért az észlelési ítéleteket minden esetben ellenőrizni kell.

Az ismeretelmélet fontos kérdése: van-e közvetlen ismeret, vagyis olyan ismeret, amely közvetlen belátással szerezhető. A filozófusok ezt intuíciónak nevezik. A büntető eljárásban a közvetlen ismeret kérdése arra vezethető le, hogy tehet-e a bíróság olyan kijelentést a vizsgált tényekről, amely nem támaszkodik az eljárásban megismert bizonyítékokra (tanúvallomásra, szakértői véleményre stb.). A törvény a bíróságot arra kötelezi, hogy az ítéletet bizonyítékokra alapozza. A büntetőítélet alapja csakis bizonyított ismeret lehet. Ez a követelmény biztosítja azt, hogy a bíróság a valót ismerje meg. Azonban a bizonyítás során elkerülhetetlenek az olyan általános kijelentések amelyeket a büntető eljárásban nem bizonyítanak. Ezek: 1. A tudományos tételek; 2. Az általánosan ismert fogalmak; 3. Az evidens tények; 4. Törvényes vélelmek.

Figyelemre méltó probléma a megismerés határa a büntetőeljárásban.

A dialektikus materializmus azt vallja, hogy az ember képes megismerni a világot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ember már mindent megismert, mert az képtelenség. A büntetőeljárásban a megismerésnek vannak határai, amelyek a büntetőjogból, az eljárási jogból következnek vagy ezektől függetlenek. A megismerés tárgya a múlt valamely eseménye. A bíróság ezt az eseményt nyomokból, tanúvallomásból, szakértői véleményekből ismeri meg. A büntettek megismerhetők tehát ha olyan nyomai maradtak a büntető eljárás idejére amelyek megismerési módszereink számára hozzáférhetők. Ez a feltétel egyben a megismerés határait is megvonja.

Kétségtől eltekintve az igazság megállapítása a büntetőeljárás központi feladata. A bűntény cseppet sem egyszerű dolog, és a bíróságnak igen csak nehéz dolga van míg kideríti az igazságot. Általában mi az igazság? — teszi fel a kérdést Király. Igaz azt mondani a létezőről, hogy létezik és hamis azt mondani a nemlétezőről, hogy létezik — mondta Arisztotelesz. Lenin ezt így fogalmazta meg: A visszatükrözés megegyezése a visszatükrözött tárggyal, a kép és a valóság megegyezése.

Az igazság objektív, vagyis az igazság nem maga a valóság, hanem a kijelentés és a valóság közötti viszony. A kijelentések igazsága a valósággal való összevetés után dől el. Az objektív igazság azt jelenti, hogy egy kijelentés nem azért igaz, mert valaki úgy gondolja, hanem azért, mert a valóságban is úgy van. Milyen a megállapítható igazság: Abszolút vagy relatív. A vélemények eltérőek, de: Az igazság a kijelentés tulajdonsága és az mint logikai kategória se abszolút, se relatív. Egy kijelentésről a logika alapján csak azt mondhatjuk, hogy igaz vagy hamis, minden további jelző nélkül. Az objektív igazság abszolút és relatív is — Lenin szerint. Az abszolút igazságnak többféle jelentést tulajdonítanak: 1. A valóság teljes kimerítő képét nyújtja; 2. Ahogyan igazak a természeti törvények; 3. Ahogyan igazak egyes empirikusan megállapított tények.

A 2. abszolút igazság nem tartozik a büntetőítélet igazságai közé, minthogy az ítélet nem állapít meg természeti vagy társadalmi törvényeket. A szakértői vélemények megalkotásában azonban igen nagy szerepük van. Bonyolult és nehéz az ügy amikor a második típusú igazságot kell alkalmazni. A bíróságnak nem feladata a tudományos és művészi kérdések eldöntése, de feladata a tudományos tételek alkalmazása. A büntetőeljárás társadalmi, köztük ideológiai, viszonyok védelme érdekében folyik. Ennek következtében a büntetőeljárásban egyes tételeket axiómaként kezelnek. Amennyiben ezek a tételek igazak, a 2-ik abszolút igazsággal egyenlőek.

A bíróság feladata az objektív igazság megállapítása, hogy ezen felül az abszolút vagy relatív az független a bíróságtól.

Csakis az igazság lehet a bírói ítélet alapja. A vádlott bűnössége nem mondható ki valószínűség alapján.

Mi is a valószínűség? Ezzel a kérdéssel a valószínűségelmélet foglalkozik. Tömegjelenségeket tanulmányoz és azt igyekszik megállapítani, hogy ezen belül hogyan alakul a kedvező esetek száma. Röviden így írható le. X esemény valószínűsége 0 és 1 közé esik.

A valószínűség több fajtája ismeretes, így, van objektív, szubjektív, matematikai, logikai és filozófiai valószínűség. A legismertebb a következő felosztás: Valószínűség 1, vagyis induktív (logikai valószínűség); Valószínűség 2, vagyis statisztikai valószínűség.

A valószínűség elnevezést pszichológiai fogalomként is használják, ez úgy fogható fel, mint egy személy ítélete egy másik ítélet igazságáról, megalapozottságáról (itt rejlik a logikai és a pszichológiai valószínűség kapcsolata).

A valószínűsége kihatással vannak az ember személyi tulajdonságai is, mert nem a „tisztá gondolat” gondolkodik, hanem egy élő ember. A valószínűséget a büntetőeljárásban is alkalmazzuk, egyrészt számos törvény alapja a valószínűség, másrészt, a bírói döntések meghozatalában van szerepe.

A BTK különös részében egyes büntettek megállapított büntetési tételek azon a valószínűségi tételre alapulnak, hogy a megjelölt büntetésekkel elérhető a büntetési cél.

A gyanú fontos szerepet tölt be a büntetőeljárásban. A gyanú kifejezhető mint statisztikai valószínűség. A gyanú statisztikai valószínűségi értelmezése akkor célszerű, ha valamely tény kapcsolatának gyakorisága a büntettel ismert és számszerűen kifejezhető. Ez lehet közel egyhez, vagy a nullához. Büntett gyanújáról akkor beszélhetünk, ha nagyobb a statisztikai valószínűsége annak, hogy történt bűntény, mint annak, hogy nem történt.

A gyanú statisztikai gyakorisága nem elégséges a gyanú magyarázására, különösen akkor, ha a valószínűség $1/2$ körül van, vagy ha olyan esetekben bizonyosodik be, amelyeknél a gyanú statisztikai valószínűsége igen kicsi volt. Ezért indokolt a logikai valószínűség alkalmazása.

A logikai valószínűség nem követeli a relatív gyakoriságot, és megengedi az egyszeri, meg nem ismétlődő esemény valószínűségének kifejezését. Ez a következő módon történik: Valamely tény magyarázatára hipotézist állítunk fel. Adatokat gyűjtünk, amelyeket kijelentésekbe foglalunk. Ezután megvizsgáljuk, hogy a kijelentés milyen fokban támasztja alá a hipotézist. A valószínűség itt a hipotézis és a kijelentés közötti relációra vonatkozik, és $0-1$ között mozog. Az egyhez közelítő közel biztos, a nullához közelítő közel lehetetlen esemény. A logikai valószínűség a tételek közötti logikai relációként objektív és nem a valószínűséghez viszonyítva. A gyanú esetében mindig arról van szó, hogy az adatok hiányosak, ezért nem lehet az eseményről bizonyosságot szerezni, hanem csak valószínűséget. A gyanút meghatározott fokban erősítik vagy gyengítik a rendelkezésre álló adatok. A logikai valószínűségi értelmezés megengedi, a gyanú individualizációját, mert nem a relatív gyakoriságtól, hanem a konkrét eseményről szerzett adatoktól függ.

Külön probléma a valószínűség kifejezése. A jog nem kíván számszerűen meghatározott gyanút, hanem „gyanút” vagy „alapos gyanút”. Számos esetben az egyéni becslés megbízhatóbb, mint a valószínűség számítani számítása. Tehát mellőzve a számszerű kifejezést, büntetőeljárás akkor indítható, ha nagyobb annak a valószínűsége, hogy történt bűntett, mint annak, hogy nem történt.

A bűnösséget a bíróság csak akkor állapíthatja meg, ha a vádlott bűnössége bizonyos, vagyis a valószínűség — egy. Bizonyos kijelentés a teljesen megalapozott kijelentés. A jogban a megalapozottság jogilag szabályozott eljárásban keletkezik, amelyet törvények írnak elő. A megalapozottság itt jogi probléma is, ami nem zárja ki a logikai elemeket sőt hangsúlyozni kell a kettő összefüggését.

A valószínűség bizonyossággá változtatásának módszere a kizárás módszere, a bíróságnak minden verziót ki kell zárnia, kivéve azt, hogy a vádlott bűnös.

A kibernetika jelentős fejlődést hozott a perbeli valószínűség-bizonyosság kutatásába. Egyes kutatók részben megoldották azt a feladatot, hogyan lehet nem teljesen megbízható elemekből (valószínűségekből) bizonyosat kapni. Az eljárási garanciáknak itt nagy szerepe van, mert lényegében azok biztosítják a rendszer megbízhatóságát.

Lényeges a marxista filozófia azon tétele, mely szerint nincs a bizonyításnak olyan fajtája, amely mentes lenne a relatív elemektől. Nincs abszolút bizonyosság.

Ezek után válaszolhatunk a feltett kérdésre: Csakis igazságot, bizonyosságot várhatunk és követelhetünk a bírói ítéletől, mert azt semmi sem pótolhatja.

Király Tibor könyve kimerítően foglalkozik az érintett problémákkal. Számos példával illusztrált fejtegetése gördülékeny stílusban íródott, amely mindenki számára hozzáférhető. Joggal tarthat igényt mindazok érdeklődésére, akik a perbeli igazság útjaira kíváncsiak.

Györe Kornél

HORVÁTH ISTVÁN: MAGYARÓZDI TORONYALJA

Kiadó: Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár 1971.

Tartalom

Előszó — Óskori települési nyomok Magyarózdon — A helytörténeti Magyarózd — A nagycsaládközösség — Hiedelmek, varázslások, tilalmak — Népi gyógymódok, gyógyszerek — Játékok — Ünnepi szokások — A párválasztással kapcsolatos és lakodalmi szokások — Halálózással kapcsolatos szokások — Oidipusz Magyarózdon — Magyarózd népmesék — Közmondások, szólások — Találós kérdések — Táncszók — Népi szerelmeslevelek — Népdalok, balladák — Gyermekmondókák — A magyarózdai tájszók gyűjtéséről — Magyarózdai tájszók — Ragadványnevek — Ragadványnevek jegyzéke — Becenevek — Nagyállatok nevei Magyarózdon — Magyarózd helynevei.

Terjedelem 472 oldal 52 fényképmelléklettel.

Számtalan település van a világon, de csak egy, ahol születünk. Erről a helyről sokféle-képpen és sokszínű hangon lehet írni, emlékezni. Így is lehet, ahogy Horváth István tette — költőien, melegen, múltat idézve tárta fel egy kis emberi közösség belső értékeit, megőrzött szellemi kincseit.

E terjedelmes, gazdag könyv egy falu, Magyarózd monográfiája, „írói falurajza”, ahogy a szerző megjelöli. Az előszóban többek között a következőket mondja Horváth István a könyvről:

„... a fehér papírra vetve igyekeztem előlelni az enyészettől mindazt, ami ebben a könyvben olvasható.

Nem tettem önzetlenül. Magamat is mentettem. Én vagyok ez a könyv. De nem csak én. Az a nép is, amelyhez tartozom, amellyel — vagy amelyekkel — összefűznek a borzongató hiedelmek, varázslások, szokások, játékok, a népköltészet gazdag, csillagos ege, s a nyelv, melynek egyes szavai a ködös ősidőkből visszhangzanak ide. Paraszti múltamban... közvetlen s részben közvetett módon, minden szokást, hiedelmet megéltem, amit e könyvben leírtam.”

Hogyan állt össze a könyv anyaga? A szerző harminc éves koráig Magyarózdon lakott és dolgozott a falu utolsó bárójának földjein. Később életútja ugyan szülőfalujától messze vitte, de a vele való kapcsolatok sohasem szakadtak meg. Az utóbbi években pedig súlyos betegsége hazaparancsolta és otthon a halál szorításából felocsúdva munkához látott, „betegem, a hatvan év felé közeledve, úgy fordultam szembe az enyészettel, hogy azt is kifacsartam kezéből, amit már a magáénak gondolhatott volna.”

Az első népmeséket a negyvenes években, akkor már mint író, jegyezte le a szerző. Az alapos, rendszeresnek mondható gyűjtésre azonban csak 1962 után került sor. Nem a tudományos kutató módszerével dolgozott, a gyűjtőmunkát egyéni módon végzete. Következétesen, szigorú tárgyilagossággal és igényességgel ragaszkodott minden szöveg, tény, adat hiteles rögzítéséhez, ami ebben az esetben a szakszerűség és tudományosság szempontjából rendkívül fontos.

Magyarózd népét éltető táj arculatára a mélyen bevágódott, teraszos folyóvölgyek, suvadásokkal és aszókkal csipkézett lejtők, lapos, fennsíkszerű tetők, erdős dombhátak, gyümölcsösökkel, szőlőskertekkel és rétekkkel tarkított tágas völgysíkok jellemzőek. A Maros

völgyére kifutó Ózdpatak mentén, olyan eldugott helyen van a falu, ahová csak nagyritkán téved idegen. A világtól elzárva, csendben századokat élt át a falu. Így őriződhetett meg ez a gazdag néprajzi és nyelvi anyag.

Mit tartalmaz ez a könyv? A változatos, érzelmileg, hangulatilag színes anyagból valóban nehéz eldönteni mit emeljük ki. Kezdjük néhány helytörténeti adattal. Mályusz Elemér véleménye szerint a település még a tatárjárás előtt keletkezett és a tűnő időben azóta feudális urak nemzedékei adták kézzől kézre. Lakosságát fél- vagy negyedtelkes jobbágyok ivadéka képezik és számuk ma az ezret sem éri el. A falu képe néhány vonással megrajzolható. A patak völgyét ívesen követő néhány utcán ősi nemzetségek házai állnak, a dombtetőn vigyázó református templom, a falu testétől elkülönülve zömök, omladozó urasági kastély, ahol egykor Petróczy Kata, az első magyar költőnő írta verseit, a napfényes lankákon sok-sok szőlő, a világoszöld rétekben itt-ott az erdők sötét foltjai.

Ebben a környezetben zajlott századokon át az egymást váltó nemzedékek élete. A nép valószínűleg hosszú ideig felülvilágban élt. Erre utalnak a határ helynevei. A nagycsaládközösség még a múlt században is fennállott. A termelőeszközök, a ház, a föld, a gazdasági épületek, az állatok mind közösek voltak. A nagycsalád szerkezetét és belső életrendjét ősrégi szokások és a termelési mód határozta meg. A közös tából való étkezés, az étkezési sorrend, a temetkezési mód, a téli és a nyári ruhaviselet, a közös vagyon használatának leírása, a belső munkamegosztás és a termelőmunka végzésének magyarázata tömör és szemléletes.

Felénk Vajdaságban is akadna munka bőven ezen a téren. A török világ letűnése után újraéledő földközösség szervezeti formái, a földhasználat módja még alig ismert, továbbá a patriarchális nagycsaládok életére és gazdálkodására vonatkozó adatok még majdnem teljes egészében feltáratlanok. Végős ideje, hogy szervezeten, vagy egyéni kutatásokkal fényt derítsünk ezekre a kérdésekre.

Még nem is olyan régi időkben a magyarózdiai szellemekkel népesítették be a falu és a határ nem egy helyét, varázslatokat ismertek, tilalmakban hittek. A könyv ezekből is ad ízelítőt. A népi gyógy módokból és gyógyszerek alkalmazásáról negyvenegygyet gyűjtött be a szerző. A játékok gyűjteménye is tartalmaz. Számos spontán és szervezett játékot, továbbá labdajátékot, pásztorjátékot, fonóbeli leányjátékot, tréfas fonóbeli legényjátékot ismerhetünk meg, melyek jórésze már a feledésé lett – a fiatalok már nem is tudnak rólok. Megkapóan őszinték és megrázóak a halálózással kapcsolatos siratózások. Az ünnepi szokások zöme az egyházi ünnepekhez kapcsolódik.

A magyarózdiai népmeséket bevezetőként a „mesegyűjtő meséje” előzi meg. Megtudjuk ebből, hogy a mesék és mesevázlatok zömét 1966-ban és 67-ben gyűjtötte össze. „A mesék közül már volt, amelyik magán viselte a feledés vakfoltjait, vagy az összeszerkesztés forradásait. Ezeket kitöltöttem, elsimítottam annak idején, és a nyelvi zötyögőségeken is simítottam”. Ezeket a finomításokat joggal elvégezhetette a szerző, mert nagyon sok mesét, mesetörvényt maga is jól ismert. A hitelesség kedvéért a feldolgozás után visszaolvasta a mesélők meséit, „hogy seholye szenvedjen csorbát az elmondott mesék mesei igaza és sajátos nyelvete se”. Az alapos gyűjtőmunka eredménye a közölt 35 színes tartalmú népmese.

Eredeti népi humort és szellemességet csillantanak meg a táncszók. A múlt században, de még századunk elején is szokás volt táncolás közben a „kátázás” (kiabálás). Ez pedig úgy történt, hogy a legény a leány két vállára támaszkodva, bokázva fel-felugrott a dallam ütemére s a dobbantásig táncszókat „kátázott”. Tartalmukat tekintve a táncszók helyet kérők (helyet, helyet nekünk is, ha kicsinyek vagyunk is), biztatók (akinek most kedve nincs, annak egy csepp esze sincs), dicsékedők, szerelemre csalogatók, érzelmeket, helyzeteket közlők és gúnyolódók lehetnek.

A népmesék mellett a könyv legértékesebb anyaga a 164 népdal és ballada. A gyűjtés szigorú kritériumok szerint történt. „Magyarózdiai népdalnak csak azokat fogadtam el a népdalok közül is, amelyek szövege, dallama, a magyarózdiai táj jelleg jégeit viselték.” Az 1940 után keletkezett dalokat már nem gyűjtötte, mert kevertek voltak. Az összegyűjtött anyag jelleg szerint a következő kilenc csoportba került: 1. Ősrégi keservesek, 2. Ősrégi szerelmes keservesek, 3. Balladák, 4. Átkozódók, 5. Keservesek, 6. Idegenségre, szolgálatra utalók, 7. Szerelmesek, 8. Kajánkodók, csúfolódók, 9. Katonadalok. Álljon itt példaként egy ősrégi keserves dal:

Azt mondják, hogy nincsen bújja,
Azt mondják, hogy nincsen bújja,
Ki az énekeket fújja,
Ki az énekeket fújja.

De az mind csak azért fűja,
De az mind csak azért fűja,
Hogy úgy magát vigasztalja,
Hogy úgy magát vigasztalja.

A tájszók gyűjtésével kapcsolatban Horváth István a következőket mondja: „sok szót leírtam, ezer- meg ezerszámra már, s közben ősi szavaim szép seregét hagytam némán sorvadni, mert hát tájszavak voltak”. De a hatvanas évek elején már kezdi lejegyezni ezeket „a ködösen messzi múltig visszavilágító” szavakat, amelyek most ebben a könyvben ábécés rendbe sorakozva megmenekültek az elkallódástól.

A könyvet záró névgyűjteményben leggazdagabb anyagot Magyarózd helynevei szolgáltatják. A viszonylag egészen kis terjedelmű határban a szerző 103, a helybeliek által általánosan ismert határrész nevet jegyzett fel. A gyűjteményt a népi utcanevek, falurészek nevei, terek, kutak nevei, a határban levő árkok, kutak, patakok, utak, dombok, hegytetők nevei teszik teljessé. Az ősi eredetű és kevésbé megbolygatott életű falvakra jellemző ragadványnevek hosszú jegyzéke a népi észjárást jól példázza. A nevek zöme az egyének testalkatára, mondására, szójárására, foglalkozására, házasodására és telekvásárlásokra utal.

A könyv nem tartalmazza a népművészeti részt, mert azt az ötvenes években a szerző közreműködésével hivatásos kutatók dolgozták fel. Kimaradtak a népi táncok is, amelyeket dr. Martin György a MTA tudományos munkatársa gyűjtött be 1969 folyamán.

Horváth István kitűnő munkáját olvasva ismételten az ötlík fel az ember fejében, hogy nálunk is vannak Magyarózdhoz hasonló falvak, amelyekről nagyon szívesen olvasnánk ilyen írói falurajzokat.

SZÁMUNK SZERZŐI

- ÁGOSTON ANDRÁS
ÚJVIDÉK okleveles jogász, a szabadkai 7 Nap c. hetilap szerkesztője
- BAGI FERENC
ÓBECSE okleveles magyar szakos bölcseész, az óbecsei gimnázium tanára
- Dr. BODROGVÁRI FERENC
SZABADKA bölcseészeti doktorátusát a budapesti egyetemen szerezte meg, a szabadkai Tanítóképző tanára
- DÉVAVÁRI ZOLTÁN
(Dér Zoltán)
SZABADKA író,
a szabadkai 7 Nap szerkesztője
- FEJŐS ISTVÁN
ÚJVIDÉK az újvidéki Jogi Kar hallgatója
- Dr. GAÁL GYÖRGY
ÚJVIDÉK okleveles történész, az újvidéki Tartományi Tanügyi Intézet szakmunkatársa
- Dr. GYÖRE KORNÉL
SZABADKA a budapesti egyetemen földrajztudományokból szerezte meg doktorátusát, a szabadkai Tanítóképző tanára
- JÓNÁS FRIGYES
BUDAPEST a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Karának munkatársa
- Mr. NECA JOVANOVIĆ
BELGRÁD a politikai tudományok magisztere, a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Központi Vezetősége Öngazgatásügyi Bizottságának titkára
- LÉVAY ENDRE
ÚJVIDÉK író, az újvidéki rádió szabadkai szerkesztője
- LŐRINC PÉTER
(Dr. Lőbl Árpád)
ÚJVIDÉK a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára
- DORDE MILANOVIĆ
ÚJVIDÉK okleveles történész, a Szocialista Forradalom Múzeumának önálló tudományos kutatója
- VLADIMIR OBRADOVIĆ
ZÁGRÁB okleveles szociológus, a zágrábi Rade Končar üzemi szociológusa, a Naše teme c. folyóirat munkatársa
- GLIGOR POPI
VERSEC okleveles történész, író,
a verseci gimnázium tanára
- MILUTIN PEROVIĆ
BELGRÁD a történelemtudományok magisztere, az Elemi Oktatással és Oktatók Képzésével Foglalkozó Köztársasági Intézet tanácsosa
- Dr. REHÁK LÁSZLÓ
SZABADKA a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- Mr. DESA ROMIĆ
ÚJVIDÉK a politikai tudományok magisztere, a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság alkotmányvédő tagozatának bírója
- SOMORJA SÁNDOR
(Dr. Steinfeld Sándor)
SZÁM ATTILA publicista, nyugalmazott osztályvezető főorvos,
1972-ben halt meg
- Dr. TELEKI GYÖRGY
BELGRÁD okleveles közgazdász, a szabadkai Munkásegyletem munkatársa
- Dr. TELEKI GYÖRGY
BELGRÁD a csillagászati tudományok doktora, a belgrádi Csillagvizsgáló Intézet tudományos főmunkatársa, a Jugoszláv Csillagászati Nemzeti Bizottság elnöke

A szerbhorvát szöveget fordította	KASZA BÁLINT és NAGY JÓZSEF
Idegen nyelvre fordítottak	HORVÁTH KATALIN (orosz), TÓTH RUDOLF (angol és német) JELISAVETA VUJKOVIĆ (francia)
A magyar szöveget lektorálta	NAGY JÓZSEF, LÉVAY ENDRE, Dr. VAJDA JÓZSEF
A szerbhorvát szöveget lektorálta	MIRJANA MILANKOVIĆ
Korrektor	MATEJKA LAJOS

A FOLYÓIRAT HÍREI

A szerkesztői tanács, Saffer Pál elnökletével, ez év márciusában Újvidéken megtartott ülésén elemezte a folyóirat eddigi számainak tartalmát a pártlevél szemszögéből, és kialakította álláspontját. Ezen az ülésen véglegesítette az előbbi, Szabadkán megtartott ülése alapján a szerkesztő bizottság által előterjesztett dokumentumot a folyóirat arculatáról és feladatairól. Határozott arculatának további kialakításáról, megvizsgálta a szerkesztőség helyzetét a Fórum Kiadó és Nyomdavállalat öngazgatási rendszerében, meghozta a folyóirat alapokmányát, és az 1973. évre szóló pénzügyi tervet. A szerkesztői tanács elfogadta a szerkesztő bizottság három tagjának már előbb benyújtott leköszönését, és megbízta a szerkesztő bizottságot, hogy helyükre javasoljon új tagokat. A Létünk alapokmánya értelmében Matejka Lajos, magas-szakképzettségű nyomdai munkás, a Minerva Nyomdavállalat műszaki előkészítő osztályának dolgozója és Szilágyi Gábor festőművész, a Képzőművészeti Találkozó igazgatója, a folyóirat műszaki szerkesztői a Létünk szerkesztő bizottságának tagjává válnak.

A szerkesztői tanács májusi, zentai ülésén véglegesítette a folyóirat elemzésének és értékelésének összefoglalóját, meghatározta az őszi időnyben megvalósításra váró olvasó-munkatársak találkozójának körvonalát, és a folyóirat további fejlesztésének tartalmi és egyéb feladatait. Megbízta a szerkesztő bizottságot, hogy írjon ki pályázatot a kiadóval összhangban egy állandó szerkesztőségi munkahely betöltésére. A szerkesztőbizottság előterjesztésére a tanács három új szerkesztő bizottsági tagot nevezett ki: Bacsi Sándor okleveles építész-mérnököt, főiskolai tanárt, Dobó Illés okleveles jogászt, a kanizsai községi pártvezetőség titkárát és Szónád Györgyöt, a közgazdasági tudományok magiszterét, a szabadkai Közgazdasági Kar tanárát.

A kiírt pályázat alapján a pályázati bizottság az állandó szerkesztőségi munkahelyre Fehér Kálmán okleveles jogászt, a DNSZSZ tartományi vezetőségének szakmunkatársát, a Létünk szerkesztő bizottságának tagját javasolta.

A L é t ü n k
nyomdában levő 2–3.
(március—június)
számának tartalmából

Milan Mali: Az alkotmánymódosítások és a Jugoszláv Kommunista Szövetség

Stjepan Han: Az informatikus szakemberek képzésének fejlődése és szükségletei

Szórád György: Az informatika oktatásának tapasztalatai és lehetőségei a közgazdasági karokon

Radivoj Azucki: A tudományos-műszaki haladás és a munkaerő szakképzettsége

Tóth Lajos: A pedagógiai vezetés helyzete és problémái az öngazgatású általános iskolákban

Czapár József: Mennyire vonzó a kötelező elemi iskola. — Egy vizsgálat tanulságai

Vladan Četković: Tehnokrácia — ideológia és mozgalom

Pais István: Feuerbach és a vallás

Karl Marx: Tézisek Feuerbachról

Fehér Kálmán: A községi együttműködés a nemzeti egyenjogúság megvalósításában

Kutri Júlia: Az értékesítési információ-rendszer kiépítésének néhány kérdése

Antal Zoltán: Magyarország és Jugoszlávia gazdasági kapcsolatai

A kettősszám többi szerzői és munkatársai: *Györe Kornél* (Műhely); *Najdan Pašić* (Dokumentum); *Rehák László*, *Bodrogvári Ferenc*, *Molnár Géza*, *Tripolszki Géza* (Szimpózium); *Radoslav Ratković* (Jelen és múlt); *Ágoston András*, *Kovács Teréz*, *Rehák László*, *Laki László* (Szemle)

Kérjük előfizetőinket, hogy előfizetésüket az 1973. évre a NIP Forum 65700-601-196 számú folyószámláján újítsák fel. Az évi előfizetés ára változatlanul belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár.

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzetre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

